

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ'NDE KETHÜDÂYERİ
VE ANADOLU'DAKİ İŞLEVİ
(17. YÜZYIL)**

Ökkeş KÜÇÜKDAĞILKAN

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2025

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ'NDE KETHÜDÂYERİ
VE ANADOLU'DAKİ İŞLEVİ
(17. YÜZYIL)**

DANIŞMAN : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM
JÜRİ : Prof. Dr. İbrahim SOLAK
JÜRİ : Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN
JÜRİ : Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR
JÜRİ : Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR

Ökkeş KÜÇÜKDAĞILKAN

DOKTORA TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
HAZİRAN-2025

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

DOKTORA TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NDE KETHÜDÂYERİ
VE ANADOLU'DAKİ İŞLEVİ
(17. YÜZYIL)

Ökkeş KÜÇÜKDAĞILKAN

Danışman : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM

Yıl : 2025 Sayfa: XVI+198

Jüri : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM (Başkan)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Üye)
: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN (Üye)
: Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR (Üye)

Osmanlı Devleti'nde taşrada meydana gelen isyanlar, kuruluş döneminden itibaren varlık gösterse de 16'ncı ve 17'nci yüzyıllarda bu hareketlerin hem yoğunluğu hem de etkisi artmıştır. Özellikle Anadolu'da meydana gelen isyanların artışı ve sürekliliği kapıkulu süvarilerinin taşraya geçmesine ve devamında çeşitli nedenlerden dolayı kalıcı bir güç haline gelmesine yol açmış; bu durum, yeni idari mekanizmaların ve aktörlerin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Altı bölük halkı olarak bilinen kapıkulu süvarileri Anadolu'da yerleşik olmaya başlamış ve bu birlikler disiplinsiz hareketleri ile merkezi otoritenin önlem almasına neden olmuştur. Bu durumun sonucunda merkezi otorite Anadolu'da bulunan kapıkulu süvarilerinin başına kethüdâyeri adıyla bilinen görevliyi amir olarak tayin etmiştir. Kethüdâyeri yalnızca kapıkulu süvarilerinin düzenini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu'da siyasî, içtimaî, iktisadî, hukukî ve askerî görevlerin organizasyonunda merkezi otoritenin taşradaki temsilcisi olarak kritik bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma kethüdâyerinin Anadolu'daki işlevini ve bu işlevin Osmanlı bürokrasisindeki yerini değerlendirmektedir. Geniş bir yelpazede

birincil kaynaklara dayanan bu çalışma taşra yönetimindeki bu önemli aktörün atanma süreçlerinden ekonomik faaliyetlerine, taşra güvenliğindeki rolünden âyân olma süreçlerine kadar çok yönlü bir analizi bünyesinde barındırmaktadır. Bu araştırma, yüzeysel biçimde ele alınmış bir konuya odaklanarak, kethüdâyerinin taşradaki konumunu ve Osmanlı taşrasındaki uzun vadeli etkilerini ayrıntılı bir şekilde açıklamayı hedeflemektedir. Çalışma, taşranın gündemine ve erken modern Osmanlı bürokrasisinin oluşum süreçlerine dair yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kethüdâyeri, altı bölük halkı, kapıkulu süvarileri, taşra yönetimi, taşra âyânları.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY

ABSTRACT

DOCTORATE THESIS

**KETHÜDÂYERİ IN THE OTTOMAN EMPIRE
AND THEIR FUNCTION IN ANATOLIA
(17TH CENTURY)**

Ökkeş KÜÇÜKDAĞILKAN

Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM

Year : 2025 Pages: XVI+198

Jury : Prof. Dr. Mehmet Zahit YILDIRIM (Chairperson)
: Prof. Dr. İbrahim SOLAK (Member)
: Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Murat ÇELİKDEMİR (Member)
: Assist. Prof. Dr. Ümmet SOYDEMİR (Member)

Although rebellions in the provinces of the Ottoman Empire had existed since the foundation period, both the intensity and impact of these movements increased in the 16th and 17th centuries. The increase and continuity of rebellions, especially in Anatolia, led to the kapıkulu cavalry moving to the provinces and subsequently becoming a permanent force for various reasons; this situation necessitated the emergence of new administrative mechanisms and actors. Kapıkulu cavalry, known as the altı bölük halkı, began to settle in Anatolia and these units caused the central authority to take precautions with their undisciplined actions. As a result of this situation, the central authority appointed an officer known as kethüdâyeri as the commander of the kapıkulu cavalry in Anatolia. Kethüdâyeri not only ensured the order of the kapıkulu cavalry, but also played a critical role as the central authority's representative in the provinces in the organization of political, social, economic, legal and military duties in Anatolia. This study evaluates the function of kethüdâyeri in Anatolia and the contributions of this function to the development of the Ottoman

bureaucracy. Based on a wide range of primary sources, this study includes a multifaceted analysis of this important actor in the provincial administration, from his appointment processes to his economic activities, from his role in provincial security to his social elite. Focusing on a superficially addressed topic, this research aims to explain in detail the position of kethüdâyeri in the provinces and his long-term effects on the Ottoman provinces. The study aims to offer a new perspective on the agenda of the provinces and the formation processes of the early modern Ottoman bureaucracy.

Key words: Kethüdâyeri, altı bölük halkı, kapıkulu cavalry, provincial administration, provincial elites.

ÖN SÖZ

Osmanlı tarihi yalnızca büyük zaferler ve merkezi otoritenin işleyişine odaklanmakla sınırlı değildir. Taşrada hayatın ritmini belirleyen aktörler, merkezin politikalarını hayata geçirirken aynı zamanda yerel dinamikleri de şekillendirmiştir. Bu çalışmanın temel odağı, Osmanlı taşrasında önemli bir otorite figürü olan ve şimdiye kadar yeterince ele alınmamış bir görevlinin, kethüdâyerinin, çok yönlü işlevlerini ve etkilerini anlamaktır. Anadolu’da iç karışıklıkların yoğunlaştığı bir dönemde, altı bölük halkının idaresinden sorumlu bu figürün, yerel yönetimdeki yeri ve Osmanlı bürokrasisine katkıları, dönemin toplumsal ve siyasi yapısını aydınlatmak için kıymetli bir fırsat sunmaktadır.

Bu çalışmaya beni sevk eden en önemli husus, 18’inci yüzyılda taşrada “âyân” ve “eşraf” olarak belirginleşen sınıfın kökenlerine duyduğum meraktır. Bu kişilerin, aslında 17’nci yüzyılda kethüdâyeri gibi taşrada görev yapan figürlerden evrildiği kanaati, bu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu nedenle, taşrada kethüdâyerinin işlevlerine odaklanarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde taşrada âyân olma sürecinin ilk aşamalarını analiz etmeyi ve bu alandaki eksikliği gidermek adına müstakil bir çalışma ortaya koymayı amaçladım.

Bu çalışma, yalnızca kethüdâyerinin işlevlerine odaklanmakla sınırlı kalmamaktadır. Kethüdâyerinin taşrada üstlendiği görevlerin birçoğu, diğer taşra yöneticileriyle müşterek bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ancak okumalarım ve araştırmalarım sonucunda bu görevler her ne kadar müşterek yürütülse de kethüdâyerinin taşrada belirgin bir baskınlığının ve vesayetinin olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda kethüdâyerleri yalnızca askeri bir görevli değil, taşranın siyasi ve sosyal yapısına yön veren bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmayı hazırlarken karşılaşılan en büyük zorluk, 17’nci yüzyıl Osmanlı taşrasındaki görev ve yetki tanımlarının belirsizliğidir. Bu dönem, görevlilerin uhdesinde bulunan işlerin net bir tanımı yoktur ve görevler arasında sıklıkla örtüşen yetki alanları mevcuttur. Bu durum, kethüdâyerinin işlevlerini belirlemek ve onun taşradaki rolünü analiz etmek adına önemli bir zorluk yaratmıştır. Bununla birlikte, arşiv belgeleri ve dönemin diğer kaynaklarından elde edilen bilgiler ışığında, bu zorlukların üstesinden gelinmeye çalışılmış ve kethüdâyerinin işlevleri kısmen de olsa açıklığa kavuşturulmuştur.

Osmanlı taşrasının güvenliği, mali düzeni, adli işleri ve idari yapısı gibi birçok alanında etkili olan kethüdâyerinin, yalnızca bir idareci değil, aynı zamanda bir âyân olarak taşrada kazandığı konumu da incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın, Osmanlı taşrasının sosyal ve siyasi yapısına yeni bir bakış açısı sunması en büyük temennimdir.

Tez sürecinde, böylesine çok yönlü ve kapsamlı bir konuyu ele alırken desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM'a en derin teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu zorlu süreçte sabır ve anlayış gösteren aileme ve yakınlarıma da minnettarım.

Ökkeş KÜÇÜKDAĞILKAN
KAHRAMANMARAŞ-HAZİRAN-2025

TEŞEKKÜR

Bu tez, yalnızca akademik bir çalışmanın tamamlanışı değil, aynı zamanda sekiz yıl süren bir yaşam yolculuğunun, iniş çıkışlarla dolu zorlu bir sürecin nihayetle bulunduğu bir hikâyledir. 2017 yılında, büyük bir heyecan ve azimle başladığım bu yolculuk, zaman içinde yalnızca akademik değil, aynı zamanda kişisel bir direnç ve kararlılık sınavına dönüştü.

Tez sürecim, yaşamın tüm gerçekleriyle sınılandığım bir dönemdi. Pandemi gibi küresel bir krizle ve büyük bir depremle yaşamın kırılğanlığını bizzat deneyimledim. Afrika görevlendirmem hayata dair perspektifimi genişleten, insan ve bilim ilişkisini derinlemesine düşündüren bir deneyim sundu. Tüm bu dışsal koşulların ötesinde, kişisel hayatımda da köklü değişimler yaşadım: Tezin sayfaları ilerledikçe, hayatımı paylaşacağım kişinin gözlerinde başka bir geleceği görmeye başladım ve evlendim. İkiz kızlarımın dünyaya gelmesiyle tarifi imkânsız duyguları yaşadım. Nihayetinde onların varlığı, tüm zorluklara rağmen ayakta kalmam için bana ilham kaynağı oldu.

Bu süreçte ailemin sabrı, sevgisi ve bana sağladıkları güvence her şeyin önünde gelir. Hayatımda sağlam bir temel oluşturan anneme, babama ve kardeşlerime beni her adımda motive ettikleri için minnettarım. Yoğun iş mesaisine ve ikiz kızlarımızın erken dönem telaşına rağmen metni özenle okuyup destek olan eşime müteşekkirim. Arşiv belgeleri ile ilgili yardımlarını esirgemeyen Fırat BİÇER'e, Duygu KOL'a ve Aydın KURT'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, bu çalışmanın bilimsel yönünü şekillendirmemde rehberlik eden danışmanım Prof. Dr. M. Zahit YILDIRIM'a minnet borçluyum. Akademik anlamda tezime ışık tutan Prof. Dr. İbrahim SOLAK, Prof. Dr. Cengiz ÖZMEN, Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Ümmet SOYDEMİR hocalarıma da içtenlikle teşekkür ederim.

Bu tezin tamamlanması, yalnızca bir sürecin sona ermesi değil, aynı zamanda hayatın her türlü zorluğuna rağmen azim ve inançla hareket etmenin mümkün olduğunu gösteren bir başarıdır. Her gecikme, her sessiz mücadele ve her sabır anı, bugün geldiğim noktayı anlamlı kılmıştır.

Ökkeş KÜÇÜKDAĞILKAN
KAHRAMANMARAŞ-HAZİRAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	XI
RESİM LİSTESİ.....	XII
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XIII
KISALTMALAR.....	XIV
EKLER LİSTESİ	XVI
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
1.3. Araştırmanın Amacı ve Hedefleri	3
1.4. Araştırmanın Soruları.....	4
1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	4
1.6. Sınırlılık	9
1.7. Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri	11
2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR	12
3. ALTI BÖLÜK HALKI (KAPIKULU SÜVARİLERİ)	14
3.1. Kapıkullarının Taşraya İlk Çıkışları ve Sebepleri.....	22
3.2. Kapıkulu Temin Faaliyetinin Değişmesi: Devşirmeden Mahalli Seçkine.....	24
3.2.1. Yüzyılın Gerçekleri	25
3.2.2. Taşrada Silahlanma	26
3.2.3. Özdemiroğlu Osman Paşa Meselesi	27
3.2.4. Sünnet Düğünü	28
4. KETHÜDÂYERİ/KETHÜDÂYERLİK.....	29
4.1. Kavramsal Belirsizlik ve Terminolojik Dağınıklık: Osmanlı Taşrasında Kethüdâyeri'nin Tanımlanmasında Sorunlar	30
4.2. Taşra Askeri Yapılanmasında Bir Amir: Kethüdâyeri'nin Özlük Hakları	32
4.2.1. Kethüdâyeri Ataması	33
4.2.2. Arşivdeki Sessizlik ve İhtimaller Alanı: Kethüdâyeri Yevmiyesi	45
4.2.3. Konum ve Yetki Alanı.....	46
4.2.3.1. Konum	47
4.2.3.2. Yetki Alanı.....	50
4.2.4. Teşrifat Düzeni İçinde Kethüdâyerinin Sosyo-İdari İtibar Hiyerarşisi	52
5. TAŞRADA İŞLEVİ.....	57

5.1. Altı Bölük Halkına Âmirlik ve Görevlendirme Pratiğinde Esneklik.....	57
5.1.1. Askerî-İdarî Yetkiler	58
5.1.2. Hukukî Yetkisi.....	60
5.1.3. Mâli Yetkisi	65
5.2. Muhtelif Birliklerin Amiri	66
5.2.1. Cebeci	67
5.2.2. Mehteran-ı Hayme-i Hâssa.....	69
5.3. Taşra Maliyesinde Uygulayıcı Figür: Kethüdâyeri'nin Vergi Tahsilinde Çok Katmanlı Konumu.....	70
5.3.1. Kethüdâyeri ve Vergi Tahsili	72
5.5. Sefere Fiziksel Katılım ve Sevk Yetkisi	77
5.5.1. Sefere Fiziki Katkıları	78
5.5.2. Kronik Bir Sorun: Seferden İmtina Etme ve Sefere Geç Katılma.....	82
5.6. İç Güvenlik ve Asayiş	84
5.6.1. Eşkîyalık Takibi ve Engellenmesi: Eşkîya ile Geçişkenlikler ve Taktiksel Paralellikler.....	85
5.6.2. Hırsız Arama Faaliyeti	90
5.6.3. Taşra Yönetici Sınıfının Yolsuzluğunun Takibi ve Engellenmesi.....	91
5.6.4. Hudut Güvenliği	92
5.7. Taşrada Müşterek Faaliyetler Stratejik Baskınlık: Yol/Seyahat Güvenliği ve Temin/Tedarik/İkmal/Lojistik/İstihkâm Organizasyonları.....	93
5.7.1. Yol/Seyahat/Hazine ve Diğer Değerli Emval Güvenliği.....	94
5.7.1.1. Tüccarlar	95
5.7.1.2. Din Adamları	96
5.7.1.3. Bürokratlar/Devlet Görevlileri.....	97
5.7.1.4. Surre Alayları.....	101
5.7.1.5. Hazineleler.....	102
5.7.1.6. Değerli Hayvanlar.....	105
5.7.1.7. Değerli İaşe.....	105
5.7.1.8. Değerli Maden/Cevahir	106
5.7.1.9. Diğer Değerli Emval/Eşya.....	107
5.7.2. Temin/Tedarik/İkmal/Lojistik ve İstihkâm Organizasyonları.....	107
5.7.2.1. Asker Temini	109
5.7.2.2. Tedarik/İkmal/Lojistik ve İstihkâm	114
5.7.2.2.1. Tersâne-i Âmire İçin Malzeme Tedariki ve Personel Temini	114
5.7.2.2.2. Tophâne-i Âmire İçin Malzeme Tedariki	117
5.7.2.2.3. İaşe Tedariki	119
5.7.2.2.4. Yol Bakımı/Onarımı	122
5.8. Taşrada Adli Pratikte Ara Aktör: Kethüdâyeri'nin Mahkemeye İlgili İşlevleri	123

5.8.1. Şüphelilerin Mahkemeye Sevki.....	124
5.8.2. Hukukî İşler Yürütme (“Şühûdü'l-Hâl” Üyeliği)	125
5.8.3. Olay Mahallinde Araştırma/Soruşturma Faaliyeti İcrası.....	128
5.8.4. Müteveffa Kişilerin Muhallefât İşleri.....	129
5.9. Emir-Takip Mekanizmasında Bir Göz: Taşra Güvenliğinde Normatif Denetim Aracı.....	129
5.9.1. Oyun ve Saz Yasağının Takibi	131
5.9.2. Kahvehane Yasağının ve Diğer Yasakların Takibi	131
6. TAŞRADA ÂYÂNLIK VE SİYASAL KONUMLANMA: İKTİSADİ VE POLİTİK AYAKLAR.....	134
6.1. İktisadî/İçtimaî	136
6.1.1. Vergi Tahsilinde Uzmanlaşma: Mütesellim-Mültezim-Voyvoda	141
6.1.2. Borç/Kredi	144
6.1.3. Menkul/Gayrimenkul	146
6.1.4. İkamet	148
6.1.5. Unvan	149
6.1.6. Kariyer/Safahat.....	150
6.1.7. Fiziki Yapılar.....	153
6.2. Hizip ve Erken Modern Devlet	154
6.2.1. Hizip	155
6.2.1.1. Makro Düzeyde Hizip.....	158
6.2.1.2. Mikro Düzeyde Hizip	162
6.2.2. Müdahale	166
6.2.3. Erken Modern Devletin Temelleri: Kethüdâyeri'nin Taşrada Askerî ve İdarî Gücü.....	170
7. SONUÇ ve TARTIŞMA.....	175
KAYNAKLAR	182
ÖZ GEÇMİŞ	
EKLER	

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 3.1. Altı Bölük Halkı Mevcut	15
Tablo 3.2. Altı Bölük Halkının Yaptığı Görevler	16
Tablo 3.3. Osmanlı Devleti 1589-90 Malî Bütçesi	17
Tablo 3.4. Sultan'ın Daimi Askerlerine Yapılan Yıllık Hazine Ödemeleri	18
Tablo 3.5. 1609-92 Yılları Arasında Altı Bölük Halkı Toplam Maaş Miktarları (<i>akçe</i>)	18
Tablo 4.1. Kethüdâyeri Olarak Görevlendirilenler	39
Tablo 4.2. Kethüdâyeri Olarak Görevlendirilenler	41
Tablo 5.1. Kethüdâyeri Şühûdü'l-Hâl Üyeliği Unvan ve Dava/Davacı Nitelik Pusulası	127

RESİM LİSTESİ

Resim

Sayfa No

Resim 4.1. Arşiv Belgelerinde Kethüdâyeri'nin Farklı Yazımları	29
Resim 4.2. Altı Bölük Halkı Ağalarınca İmzalanmış Kethüdâyeri Mektubu	36
Resim 4.3. Kethüdâyeri (Murad) Mührü	55

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik</u>	<u>Sayfa No</u>
Grafik 1.1. Araştırmada Kullanılan Şer'iyeye Sicillerinin Dağılımı.....	7
Grafik 1.2. Araştırmada Kullanılan Arşiv Kaynaklarının Dağılımı	9
Grafik 4.1. Kethüdâyeri Olarak Atananların Önceki Yevmiyeleri.....	46

KISALTMALAR

ABAD	: Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi
A.DVN.	: Bab-1 Asafi Divan-1 Hümeyun Kalemı
A.DVNS.MHM.d.	: Bab-1 Asafi Divan-1 Hümeyun Sicilleri Mühimme Defterleri
A.DVNS.ŞKT.d.	: Bab-1 Asafi Divan-1 Hümeyun Sicilleri Atık Şikayet Defterleri
AE.SAMD.	: Ali Emiri Sultan Ahmed
AE.SMHD.	: Ali Emiri Sultan Mahmud
AE.SMMD.	: Ali Emiri Sultan Mehmed
AE.SMRD.	: Ali Emiri Sultan Murad
AE.SMST.	: Ali Emiri Sultan Mustafa
AE.SSÜL.	: Ali Emiri Sultan Süleyman
A.RSK.d.	: Bab-1 Asafi Ruus Kalemı Defterleri
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
Bk.	: Bakınız
BOA.	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
CHP.	: Cumhuriyet Halk Partisi
C.AS.	: Cevdet Askeriye
C.ML.	: Cevdet Maliye
C.ZB.	: Cevdet Zabtiye
çev.	: Çeviri
D.SVM.d.	: Bab-1 Defteri Süvari Mukabelesi Kalemı Defterleri
D.SVM.	: Bab-1 Defteri Süvari Mukabelesi Kalemı Evrakı
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İE.AS.	: İbnülemin Askeriye
İE.DH.	: İbnülemin Dahiliye
İE.EV.	: İbnülemin Vakıf
İE.ML.	: İbnülemin Maliye
İE.ŞKRT.	: İbnülemin Şükr ü Şikayet
İSAM:	: İslam Araştırmaları Merkezi
KARAM	: Karadeniz Araştırmaları Dergisi
KK.d.	: Kamil Kepeci
M.	: Miladi

MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
MŞH.ŞSC.d.	: Meşihat Şer'ıye Sicil Defterleri
Nu.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi ve Araştırma Merkezi
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİAV	: Türk İdari Araştırmalar Vakfı
TS.MA.e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TS.MA.d.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve buna benzer
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi, Yayını, Yayınları

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** Fahrü'l-akran Dilâver Ağâ'nın cizye-i tahriri emridir.
- EK 2:** Kethüdâyeri Atama Mektubu Örneği
- EK 3:** Silahdarlardan Mustafa'nın kethüdâyerlik talebini içeren arz.
- EK 4:** Otuz sekiz kethüdâyerine ek arpa istihkakını içeren defter.
- EK 5:** Sipah bölüğünden Ahmed Çavuş'un kethüdâyeri atama kaydı.
- EK 6:** Kethüdâyeri Mustafa'nın arpa taşıma faaliyetine dair belge.
- EK 7:** İslimye Kethüdâyeri Osman'ın mukataa talep arzı.
- EK 8:** Milas kazasında Kethüdâyeri Osman Ağâ'nın türlü eşkıyalarla birlikte bölgede kanuna aykırı faaliyetlerde bulunduğunu içeren Naib Mehmet'in arzı.
- EK 9:** Kethüdayerlerinin mevcudunu içeren yoklam defteri
- EK 10:** Kethüdâyerlik Defteri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Osmanlı Devleti'nin taşra yönetimi üzerine yapılan akademik çalışmalar, devletin taşra dinamiklerine bir tanım getirme amacı taşırlar. Bu çalışmalar sonucunda devletin teşkilat şemasının ve bu teşkilatın görev tanım formunun net bir görünüm alması amaçlanır. Osmanlı Devleti'nde taşrada konumlanmış altı bölük halkının amiri olan kethüdâyerinin işlevini ortaya çıkarmak da bu amaca hizmet etmektedir. Kethüdâyerinin temsil ettiği kethüdayerlik müessesesi Osmanlı Devleti arşiv belgelerinde neredeyse kadılık müessesesi kadar adı sık geçen ancak üzerine müstakil bir çalışma yapılmamış teşekküldür. Bu eksiklik ana problemi oluşturmaktadır. Merkezi otorite tarafından taşrada muhatap alınan görevlilerin başında gelen bu görevli üzerine bağımsız bir çalışma yapılması, problemi ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim olarak görülmelidir.

Taşra teşkilatı çalışmalarında kethüdâyerlik müessesesinin veyahut onun yürütücüsü sıfatıyla amiri olarak nitelendirilen kethüdâyerinin mütevazı bir başlık ile tanımı yapılmıştır. Bu tanımlamalar doğal olarak çalışmaların ele aldıkları konuların farklı olmasından dolayı derinlikten uzak kalmıştır. Muhtelif çalışmalarda ise bu müessese farklı müesseselerle karıştırılmış ve kavram karmaşasına neden olmuştur. Bu kavram karmaşasının en çok görüldüğü yer ise merkezde bulunan kethüdâyeri ile taşrada bulunan kethüdâyerinin yanlış konumlandırılmasıdır. Bu kavram karmaşası taşranın hem teşkilat şemasının doğru tayin edilmesinin hem de kethüdâyerinin görev tanım formunun net tanımlanmasının önünde engel olmuştur¹. Bu problemler çerçevesinde çalışmanın iskeleti oluşturulmuştur. Böylelikle müstakil bir çalışma yapılarak hem bu boşluğun doldurulması hem yüzeysel nitelikte olan tanımlamalara derinlik katılması hem de mevcut çalışmalarda yer alan kavram karmaşasının ortadan kaldırılması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Araştırmanın konusu öncelikle 17'nci yüzyılda Anadolu'da bulunan kethüdâyerlerinin işlevini ele almaktadır. Bu meyanda müesseseye amirlik yapan kethüdâyeri üzerinden bir fonksiyon tanımlaması yapılmıştır. Hülasa konunun hacmi

---

¹ Örneğin; bir çalışmada adı geçen kethüdâyeri altı bölük halkına amirlik yapan kethüdâyeri iken, eserin sonunda tanımlar bölümünde sadece merkezde görev yapan ve yeniçeri olan kethüdâyeri tanımlanmıştır. bk. Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, c.II., 2000), 93; başka bir örnekte bir köyde oturan şahıslar sayılırken kethüdâyeri unvanı da sayılmakta yine dipnotta merkezdeki kethüdâyerinin tanımı verilmektedir. bk. Bilal Söğüt (ed.), *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı* (İstanbul: Efe Yayınları, 2011), 292.

teşkilatın ve yürütücüsünün taşrada hangi işlerin içerisinde yer aldığı ve faaliyet alanları ile ilgili tespitlerden müteşekkildir.

Konu öncelikle birçok değişime/gelişime açık olan ve kethüdâyerlerinin belgelerinde daha sık geçmeye başladığı 17'nci yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. 17'nci yüzyıl ile sınırlandırılmasının diğer nedeni ise kethüdâyerlerinin 16'ncı yüzyıldan başlayarak taşrada konumlanmış olması ve taşradaki faaliyetleri ile 18'inci yüzyılda âyân olarak sivrilmesidir. Bundan dolayı 17'nci yüzyıldaki kethüdâyerlerinin taşradaki işlevlerine odaklanmak onun bir âyân olarak sivrilmelerindeki itici nedenleri ortaya koyacaktır². Ancak yüzyılın öncesine ve sonrasına sarkmalar olmuştur. Çünkü gelişimin yavaş ilerlediği bu zamanlarda yüzyıllar arasında bariz farklar yoktur. Onun için yüzyıllar arasında benzer yorumlar yapılabilir. Kesin ve keskin geçişlerden bahsedilemez. Keza Wiesner-Hanks'a göre yüzyıllar arası gelişmelerde doğu batıya göre daha statik kalmıştır ve bu yüzden yüzyıllar arası benzerlik doğuda daha fazladır³.

Konunun kapsamı bağlamında mekânın Anadolu ile sınırlandırılmasında Anadolu'yu içeren belge yoğunluğunun fazla olması pragmatik bir neden olarak gösterilebilir. Ancak mekân olarak seçilen Anadolu coğrafyasının sınırları keskin bir şekilde çizilmemiştir. Anadolu çevresine girilmiş ve örneklemeler paylaşılmıştır. Anadolu kapsamını açıklayan diğer bir neden Türklerin kapıkulu ocağına girmeye başlamalarıdır. Anadolu'da âyân ve eşrâf içerisinde kethüdâyeri atamalarının yapılması mekânı belirleyen bir diğer kriter olmuştur. Anadolunun sınırlarının belirlenmesinde Mustafa Öztürk'ün "Osmanlı Mîrî Rejiminin Misâk-ı Millî ile Münasebeti" başlıklı çalışması da göz önünde bulundurulmuştur⁴. Tezin mekân sınırlarını belirleyen ve Anadolu taşrasından kastedilen idari taksimatlar; eyaletler, beylerbeylikleri, sancakbeylikleri, kazalar ve dahi köylerden ibarettir. Tezin mekansal sınırları dahilinde belge olarak incelediğimiz taksimatlar merkezinde ve çevresinde; Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Halep, Şam, Diyarbakir, Erzurum, Çıldır, Kars, Trabzon, Van, Bağdad, Musul, Basra eyaletleri bulunmaktadır⁵. Anadolu sınırlandırılmasının haricinde benzer olayların farklı mekanlarda cereyan ettiğini göstermek ve ilerde Rumeli bölgesi için yapılacak çalışmalara ışık tutmak amacıyla kısmen Rumeli bölgesini ilgilendiren hükümler de değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

² "Malikâne-Mukata'a iltizâmını üzerine alanlar, şehirlerde tanınmış, zengin kimselerden seçilmekteydi. Bu yerel seçkin sınıf üyeleri arasında, 16'ncı yüzyıl sonundan beri şehirlerde yerleştirilen askerî garnizon komutanları, yeniçeri serdârları ve sipahi bölüklerinin başı olan kethüdâ-yerleri bulunmaktaydı." bk. Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 11.

³ Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, çev. Hamit Çalışkan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 740.

⁴ Öztürk bu makalede mîri rejimin sınırları ile Misâk-ı Millî sınırları arasında paralel bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. bk. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîri Rejiminin Misâk-ı Millî ile Münasebetleri", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I* (İstanbul: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 23-25 Ekim 1995), 186-192.

⁵ Hasan Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı Tanzimat'a Kadar", *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 6/93, 94, 96, 98, 100.

Konu ve kapsam başlığı altında değinilmesi gereken diğer bir husus ise kethüdâyerinin veyahut onun temsil ettiği müessesenin hanesine yazılan vazifelerin salt bir şekilde kethüdâyerine ya da müesseseye tanımlanmamış olmasıdır. Konunun ana önermesini oluşturan ve kethüdâyerinin işlevleri içerisinde sayılan vazifeler taşranın yerel yöneticilerine tanımlanmış müşterek yapılması gereken iş yükleridir ve bir başka taşra görevlisi tarafından da icra edilebilirler. Mesela şüpheli bir şahsın mahkemeye getirilmesi işi sadece kethüdâyeri uhdesine tanımlanmış bir vazife değildir. Bu vazifeler belli bir iş bölümünü muhtevasında barındırmaktadır. Bu münasebetle çalışma kethüdâyeri özelinde standartlaşmış ve salt bir vazife tanım cetveli oluşturma gayesinden çok kethüdâyerinin müşterek iş bölümünün herhangi bir safhasında aldığı vazifelere odaklanmaktadır.

1.3. Araştırmanın Amacı ve Hedefleri

Araştırma temelde taşrada kethüdâyeri özelinde bir görevlinin içerisinde bulunduğu işleri ele alarak hem adı geçen teşkilatın hem de taşra dinamiklerinin fonksiyonlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan çalışma dolaylı olarak taşranın karanlık dehlizlerinde bir fenerle keşfe çıkarak taşranın gündemini aydınlatmak, taşra yönetiminin daha anlaşılır hale gelmesi için yapılacak çalışmalara bir katkı sağlamak iddiasındadır. Merkezde bulunan kethüdâyeri ile taşrada konumlanmış kethüdâyeri arasındaki farkı ortaya çıkarmak da önemli bir amaca hizmet etmektedir.

Bu bağlamda 17'nci yüzyılda Anadolu'da altı bölük halkı olarak bilinen kapıkulu süvari birliklerinin amiri olan kethüdâyerinin kendi halkı ve başka birlikler üzerinde bulunan askerî-idarî-hukukî-malî yetkisinin yanında vergi tahsili, yol ve seyahat güvenliği, sefere katkısı, eşkıya takibi, hudut güvenliği, sefer öncesi tedarik-lojistik ve istihkamın sağlanması, adlî/hukukî işlerin yürütülmesi, yasakların takibi gibi faaliyetleri incelenerek hem taşradaki konumuna bir açıklık getirilmeye çalışılırken hem de işlevine dair bir görev tanım formu oluşturma çabasına girilmiştir. Bu temel amacın yanında kethüdâyeri özelinde taşraya atamaların nasıl yapıldığı, yetki alanı mevzuunun muğlaklığı ve keskin bir tanımdan uzaklığı, taşranın kendi içinde yer alan teşrifat silsile varlığı ve âyânlık alametleri gibi konulara değinilerek taşranın politik-bürokratik zemininin okuması yapılmak istenmiştir.

Ayrıca bu çalışma kethüdâyerinin ve temsil ettiği müessesenin ilerde yapılacak çalışmalar ile daha derinleştirilmesine ön ayak olmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda kethüdâyeri görevinde bulunanların âyânlık süreçleri ve erken modern devlet enstrümanlarının oluşmasındaki etkenliği üzerine yoğunlaşılmasına dikkatleri çekmeyi hedeflemektedir. Muhtemelen bu hedef beraberinde taşranın merkez idaresi karşısında tutumuna dair meselelerde, 16'ncı ve 17'nci yüzyıllardan başlayan bir tanımın oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu çalışma kethüdâyeri merkezli bölgesel çalışmalar

yapılmasının farkındalığını ortaya koymak gibi tali bir amacı da bünyesinde barındırmaktadır.

1.4. Araştırmanın Soruları

Çalışmanın soruları;

- ⇒ Kethüdâyeri kimdir? Atanması/görevlendirilmesi nasıl olmuştur?
- ⇒ Kethüdâyeri'nin özlük hakları nelerdir?
- ⇒ Anadolu taşrasında Kethüdâyeri'nin işlevi nedir?
- ⇒ Kethüdâyeri bulunduğu yerde bir önde gelen midir? Eşraf mıdır?
- ⇒ Kethüdâyeri'nin taşrada iktisadî-içtimaî-askerî-siyasî ve hukukî konumu nedir?
- ⇒ Kethüdâyeri'nin erken modern devletin oluşmasında bir katkısı var mıdır?

gibi genel bir ölçekte sıralanabilir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmanın çerçevesi ağırlıklı olarak arşiv belgelerinden oluşmuştur. Ancak bu belgeler ve hükümler konu esaslı bir tasnife tabi tutulmuş, kronolojik bir olay anlatımı benimsenmemiştir. Örneğin, 1605 tarihli kethüdâyerinin sefere fiziki katkısına ilişkin bir hüküm ile 1690 yılına ait benzer bir hüküm, tarih sırasına göre değil; konuya göre, “asker temini” başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu yöntem doğrultusunda, çalışmanın içindekiler bölümü konu merkezli olarak oluşturulmuştur. Bu yöntemle aynı konuyu içeren tüm hükümler, tarih farklılıkları gözetilmeksizin aynı başlık altında toplanmış ve böylelikle kethüdâyerinin üstlendiği işlerin konu tasnifi yapılmıştır. Bu yöntemin bir sonucu olarak, belirli bir konuda doyuma ulaşıldığında, aynı konuda daha fazla belge kullanımına gidilmemiş; yeni konulara ve farklı bölgelere yönelinmiştir. Örneğin, asker temini ya da seyahat güvenliği başlıklarında pek çok belgeye ulaşılmışsa da yeterli çeşitlilik sağlandığı kanaatine varıldığında bu alanlarda daha fazla belge kullanılmamış ve diğer konulara geçilmiştir. Atamalar başlığı bu yöntemin somut bir örneğidir. Çalışmada yaklaşık kırk kadar kethüdâyerinin atama kaydına yer verilmiş olup, bu kayıtlar 17'nci yüzyıldaki tüm kethüdâyerlerini kapsamamakla birlikte, bölgesel çeşitlilik açısından temsil gücüne sahiptir. Bu yöntemle farklı bölgelerde yapılan atamaların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırmanın giriş bölümünde altı bölük halkına dair kısa bir açıklama yapılmıştır. Bu kısımda konu önce nazari olarak ortaya konulmuş sonra da ameli kısımda belegelere yer verilmiştir. Girişte, altı bölük halkının İstanbul'daki varlığı, mevcudu, temini, özlük hakları, işlevleri vb. bilgilerden bahsedilmiştir. Bu birliklerin taşraya geçiş süreci ise daha sonra ele alınmış; neden, nasıl ve ne zaman taşraya

çıktıkları açıklanmıştır. Böylece, kethüdâyerinin bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı tarihsel bağlam belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, altı bölük halkının taşraya ilk çıkış tarihleri ve nedenleri, “Kapıkullarının Taşraya İlk Çıkışları ve Sebepleri” başlığı altında aktarılmıştır. Akabinde, bu birliklerin taşrada yerleşik hâle gelmeye başlaması ve temin şekillerindeki değişim süreci ele alınmıştır. Temin değişiminde etkili olan faktörler Yüzyılın Gerçekleri, Taşrada Silahlanma, Özdemiroğlu Osman Paşa Meselesi ve Sünnet Düğünü gibi başlıklar altında açıklanmıştır. Tüm bu unsurlar tetkik eserler ışığında, eleştirel bir analizden ziyade bilgi sunma amacıyla değerlendirilmiştir. Dolayısıyla giriş bölümünde bu hususlara yalnızca genel bir çerçeve çizilecek şekilde yer verilmiş; detaylı tartışmalara girilmemiştir.

Giriş bölümünün ardından, tezin ana gövdesi üç temel başlık altında incelenmiştir. Birinci ana başlıkta, kethüdâyerinin kavramsal konumu, atama usulleri, yevmiyesi, yetki alanı ve teşrifattaki yeri gibi hususlar değerlendirilmiştir. İkinci ana başlıkta, kethüdâyerinin taşradaki fiili işlevleri incelenmiş; bu kapsamda, maiyeti üzerindeki idarî-askerî-malî etkisi, taşrada vergi tahsili, sefer organizasyonlarına katkısı ve eşkıyalık faaliyetlerindeki müdahale rolleri analiz edilmiştir. Ayrıca, bu ana başlık altında, taşrada diğer görevlilerle müşterek yürütülen faaliyetlere de yer verilmiş; burada kethüdâyerinin stratejik baskınlığının öne çıktığı yol/seyahat güvenliği ve temin/tedarik işleri gibi alanlar özellikle vurgulanmıştır. Üçüncü ana başlık ise, kethüdâyerinin taşradaki iktisadi ve siyasi seçkinliğine odaklanmıştır. Bu bölümde, 17’nci yüzyılın ikbal merkezli yapısı ve toplumun yatırım eğilimleri genel literatüre dayanılarak tasvir edilmiş; ardından arşiv belgeleri üzerinden kethüdâyerinin bu eğilimler doğrultusundaki faaliyetleri somutlaştırılmıştır. İktisadi konulara ilişkin veriler arşiv belgeleri ile desteklenirken, siyasi konular, dönemin kronikleri ve tetkik eserler üzerinden analiz edilmiştir. Bu üçüncü bölüm kethüdâyerlerinin iktisadi ve siyasi sahalardaki etkinliğinin azımsanamayacak bir boyutta olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın en sonunda, kethüdâyerlerinin Osmanlı taşrasındaki rolü üzerinden erken modern devletin oluşum sürecine katkısı olgusal bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Literatürde erken modern devletin teşekkülünde etkili olduğu belirtilen vergi tahsili, asker temini, tedarik organizasyonlarının iltizam sistemi yoluyla şahıslara devri, taşradan merkeze yönelik isyan hareketleri ve hizipleşme süreçleri gibi unsurların neredeyse tamamında kethüdâyerlerinin dolaylı ya da doğrudan rol oynadığı ortaya konulmuştur. Böylece kethüdâyerlerinin erken modern devletin inşasında bir aktör olarak sivrilmemesinin ya da bu süreçte belirleyici bir konum elde etmesinin söz konusu olabileceği vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kethüdâyeri ile temsil ettiği müessesese paralel bir düzlem içerisinde ele alınmıştır. Kethüdâyerlik müessesesinin işlevlerine karşılık gelen çizginin yanına ona paralel ve kethüdâyeri görevlisini tanımlayan bir çizgi eklenmiştir. Bu çizgi, iradesiyle kethüdâyerlik müessesesinin yönetiminde faal rol oynayan kethüdâyerinin detaylı

araştırılmasını içermektedir. Bu kapsamda kethüdâyerinin özlük hakları içerisinde sayılabilecek atama, yevmiye, yetki alanı ve teşrifat gibi hususlardan da bahsedilmiştir. Yine kethüdâyerinin iktisadî-içtimaî-askerî-siyasî ve hukukî yönleri ile ilgili hususlarise; ikbal, borç, menkul/gayrimenkul, ikamet, unvan, kariyer/safahat, fiziki yapılar, hizip ve erken modern devlet içerisinde kethüdâyeri başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda konu asıl olarak kethüdâyerinin ve onun temsil ettiği müessesenin 17'nci yüzyılda Anadoludaki işlevine odaklanmaktadır. Diğer yandan kethüdâyerinin özlük hakları ve iktisadî-içtimaî-askerî-siyasî, hukukî erkleri de araştırmaya dahil edilmiştir. Yönteme dair söylenmesi gereken son bir husus ise çalışmada bazen “kethüdâyeri” bazen “kethüdâyerleri”, “kethüdâyerlerinin” bazen de “kethüdâyerlik” olarak farklı şekillerde karşımıza çıkan kavramlara dair açıklamadır. Araştırmanın başlığında ve içerisinde kethüdâyeri olarak yazılan kavramdan kastedilen Anadolu taşrasında bulunan kethüdâyerleridir. Bu bağlamda kethüdâyeri ifadesi eğer özel birini belirtmiyorsa (Amasya Kethüdâyeri, Kethüdâyeri Mehmed vb.) tekil birini ifade etmekten ziyade genel kethüdâyerlerinin profiline karşılık gelmektedir. Mesela “kethüdâyeri genelde maiyeti altında bulunan bölük halkını sefere hazırlamakla sorumludur” cümlesindeki kethüdâyeri çeşitli bölgelerde bulunan kethüdâyerlerine karşılık gelmektedir.

Araştırmanın kaynaklarına geçmeden önce arşiv kaynaklarına dair teknik açıklamalar yapmak uygun olacaktır. Arşivde yer alan defterlerden faydalanırken atıf için defter sayfa numaraları ya da defter hüküm numaraları esas alınmıştır. Ancak bazen bu sayfalar ve hükümler silik, yırtılmış, birden fazla numaralandırılmış ya da hiç numaralandırılmamış olması mümkün olabilmektedir. Bu gibi durumlardan dolayı araştırmamızda defter ve hüküm özelinde iki alternatifli atıf yöntemi belirlenmiştir. Eğer defter ve hükümlerde açık bir şekilde, siliksiz ve ihtilafa düşmeyecek şekilde numaralar mevcut ise “Defter/Hüküm” atıfı, aksi durumda “Defter/Sayfa” atıfı kullanılmıştır. “Defter/Sayfa” atfında ise hüküm sırası “:” (iki nokta üst üste) işaretinden sonra verilmiştir. Bu iki atıf çeşidinden ayrı eğer defterin tamamından istifade edilmiş ise sadece “Defter” atfı kullanılmış ve numarası verilmiştir. Araştırmada istifade edilen arşiv kaynağı dosya veyahut evrak ise “Dosya/Gömlek Numarası” atfı kullanılmıştır.

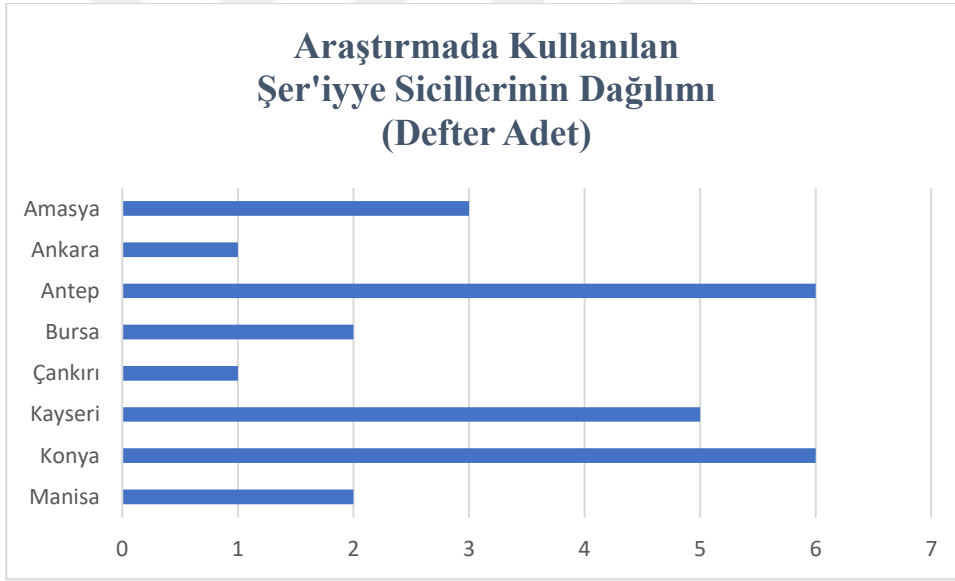
Defter içeriğinde sayfa ve hüküm numaralarından ayrı olarak defterin kendi numaralandırmalarında ise kaynağa kolay ulaşım amacıyla arşivin belirlemiş olduğu yer bilgisi numaraları esas alınmıştır. Mesela Osmanlı arşivinde meşihat tasnifinde yer alan 25 numaralı Kayseri şer'iyye sicili defteri için arşivin kendi numaralandırılması olan 5840 defter numarası kullanılmıştır. Çalışmamızda kullanılan meşihat tasnifli tüm şer'iyeye sicili defterlerinde bu kullanım yöntemi tercih edilmiştir.

Örnektir					
BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa,			6156	/174	:2.
			↓	↓	↓
			Defter	Sayfa	Hüküm

Resim 1.1. Defter/Sayfa atfında hüküm konumunu gösterir örnek.

Arşiv kaynaklarına dair bu teknik izahatlardan sonra kaynakların niteliğine ve niceliğine dair bilgilere bakmak faydalı olacaktır. Araştırmanın konusu ve kapsamı ağırlıklı olarak 17'nci yüzyıl tarihli şer'iyye sicili, mühimme ve atik şikâyet defterlerinden oluşturulmuştur. Bu kapsamda arşiv taramasında kethüdâyerleri ya da kethüdâyerlik konularını içeren otuz üç mühimme, yirmi altı şer'iyye sicili ve on dokuz atik şikâyet defterlerinden istifade edilmiştir. Bu özgül ağırlığın nedeni kethüdâyerlerinin yoğun bir şekilde bu defterlerde yer almasıdır. Mühimme ve atik şikâyet defterlerinden çoğunlukla asayiş, bürokratik, idari vb.; şer'iyye sicillerinden hukuki, iktisadi, içtimai vb. konularda istifade edilmiştir.

Grafik 1.1. Araştırmada Kullanılan Şer'iyye Sicillerinin Dağılımı

Kethüdâyeri ataması ile ilgili hükümler Şer'iyye Sicili ve Mühimme Defterlerinde yoğun olmakla birlikte Ruus Defterleri de taranmış ancak çok az örnekle karşılaşılmış ve çalışmada yer verilmiştir. Kethüdâyerinin yoğun bir şekilde yer aldığı tasniflerden biri de Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Kalemî içerisinde yer alan Divan (Beylikçi) Kalemî belgeleridir⁶. 1601-1705 tarihleri arasında kalemden çıkan evraklar

⁶ “Divan Kalemî olarak ayrılan belgeler, zahire rusûmunun toplanması, mülk dâvası, alacak tahsili, vergi toplanması, timar tevcihi, eşya ve zahire nakli, halkın çeşitli konulardaki arzları, vezir, beylerbeyi, vali, kadı, mutasarrıf vesaireye yazılan hükümler ve emirler, taşrada bulunan vezir, beylerbeyi, vali vesair görevliler tarafından Divan'a gönderilen muhtelif konuları hâvi mektuplardır.” bk. T.C. Başbakanlık

çalışmaya özellikle müdahale ve hizip başlıkları için ışık tutmuştur. Ali Emirî, İbnülemin, Muallim Cevdet, Topkapı Sarayı Arşivi tasniflerinde kethüdâyeri ile ilgili materyaller tezde değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Kethüdâyerinin içerisinde yer aldığı mali hususlar ile ilgili Kâmil Kepeci tasnifinden başmuhasebe (genelde müşterek tedarik konuları odun, maden, vb. konuları ihtiva etmektedir), cizye muhasebesi, evamir-i maliye, mevkufat kalemlerince üretilen belgelerden istifade edilmiştir. Maliyeden Müdevver tasnifinde kethüdâyerlerinin vergi tahsilinde ya da mukataa gelirlerinin yönetimi ile ilgili hükümlerde adı geçmektedir. Bu konuların dışında Coşkun Ünsal'ın "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri" başlıklı makalesinde sözünü ettiği ve Maliyeden Müdevver tasnifinde bulunduğu "Kethüdâyerilik Defteri" başlıklı defter bizim çalışmamızda da detaylıca ele alınmıştır⁷. Altı bölük halkı olarak bilinen kapıkulu süvarilerine dair derli toplu bilgilerin yer aldığı tasniflerin başında Süvari Mukabelesi Kalemî Defterleri ve Evrakları gelmektedir. Ancak bu tasniflerde kethüdâyerinden çok altı bölük halkı mensuplarına dair bilgiler yer almaktadır⁸. Yine de kethüdâyerine dair bilgiler bulunmuş ve çalışmamızda kullanılmıştır. Hatta bu tasnifte bulduğumuz ve içerisinde otuz sekiz kethüdâyerine ait ek arpa istihkakını içeren defter kethüdâyerlerinin toplu bir şekilde kaydedildiği defter özelliğini taşımaktadır⁹. Müstakil bir defterde sadece kethüdâyerlerinden bahseden bir diğer arşiv evrakı ise Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv tasnifinden bulduğumuz kethüdâyerlerinin yoklamasını içeren defterdir. Bu defterin düzenlenme tarihi tespit edilememekle birlikte düzenleyen ise Kethüdâyeri Vekili Hacı Mehmed'tir. Defterde toplam yirmi kethüdâyeri kayıt altına alınmıştır¹⁰. Süvari Mukabelesi Kalemî Evrakında çok az atama ve mali hususlara dair bilgilere ulaşılmıştır.

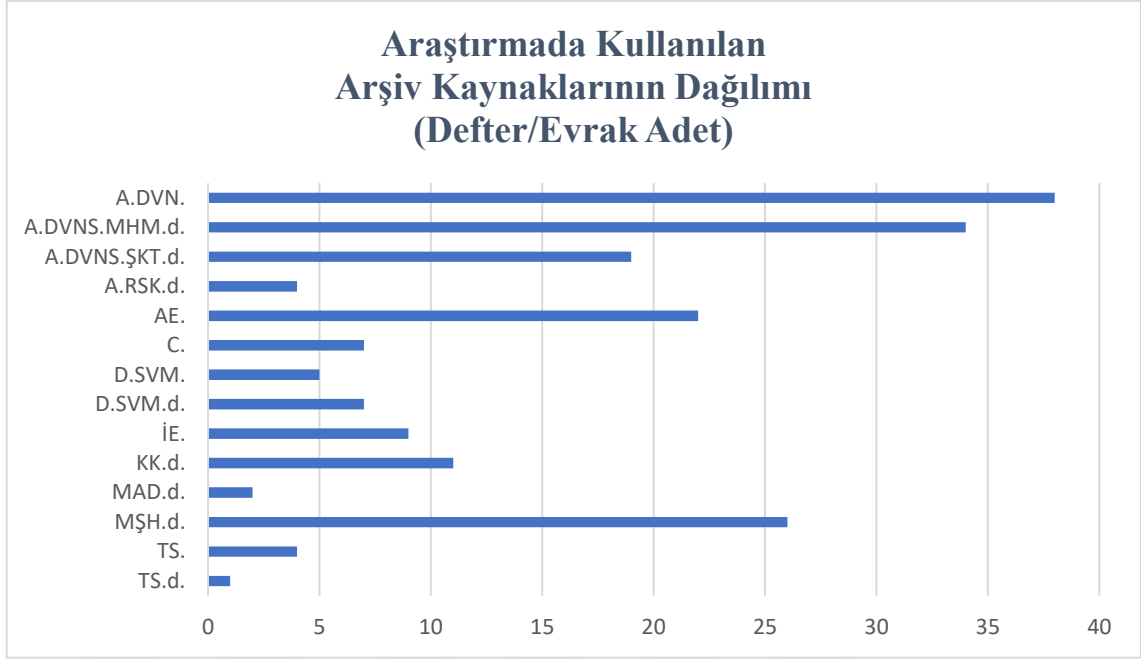
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010), 275.

⁷ Coşkun Ünsal, "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri", *Tarih Dergisi*, 85 (2025), 98.

⁸ Bu tasniflerde künye, yoklama, yevmiye ve bölük gibi bilgiler yer almaktadır.

⁹ BOA. D.SVM.d., Defter, 36418.

¹⁰ BOA. TS.MA.d., Defter, 4683.

Grafik 1.2. Araştırmada Kullanılan Arşiv Kaynaklarının Dağılımı

Bu muhtelif tasnifdeki arşiv evraklarında “kethüdâyerliği”, “kethüdâyeri”, “kethüdâyerleri” ya da “altı bölük halkı” gibi konuları içeren hükümler seçilmiştir. Hükümlerden faydalanırken elden geldiğince mükerrer olanlar elenmiştir. Taşrada bir görevliyi takip etmek ise zorlu bir süreçtir. Bu külfete rağmen kethüdâyerlik yapmış şahsiyetlerden çalışmanın son bölümünde monografik bir başlık ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu birincil kaynaklardan ayrı kroniklerden, seyahatnamelerden ve belgelere dayalı çalışmalardan istifade edilmiştir.

Nihayetinde bu çalışmada, arşiv belgeleri nitel belge analizi yöntemiyle değerlendirilmiş, veriler tarihsel kronoloji yerine konu temelli bir yaklaşımla sınıflandırılmıştır. Nitel araştırmanın temel ilkeleri doğrultusunda, belge içerikleri üzerinde tematik çözümleme uygulanmış ve her bir başlıkta yeterli belge çeşitliliğine ulaşıldığında teorik doygunluk ilkesine¹¹ uygun olarak veri toplamaya son verilmiştir. Bu yöntemsel çerçevede kethüdâyerinin Osmanlı taşrasındaki işlevi netleştirilmeye çalışılmıştır.

1.6. Sınırlılık

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında karşılaşılan bazı sınırlılıklar hem dönem kaynaklarının yapısından hem de çalışmanın doğasından kaynaklanmıştır. Aşağıda bu

¹¹ “...because theoretical saturation suggests that what has been missed will probably have little modifying effect on the theory...” bk. Barney G. Glaser ve Anselm L. Strauss, *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research* (New Brunswick and London: Aldine Transaction, 2006), 112.

sınırlılıklar maddeler halinde açıklanmıştır. İlk olarak, kethüdâyerlerinin günlük yevmiye (maaş) bilgisine tam anlamıyla ulaşılammıştır. Arşiv belgelerinde, kethüdâyerinin aldığı maaş miktarı açık bir şekilde belirtilmemiştir. Kethüdâyerlerinin atama kayıtlarında kethüdâyeri olmadan önceki görevinde ödenen yevmiye miktarı belirtilmiş ancak kethüdâyeri iken yevmiye bilgisi doğrudan verilmemiştir. Bu sınırlılık, dönemin belge düzenleme pratiğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, kethüdâyerinin görevde iken aldığı kesin yevmiye miktarına ilişkin doğrudan bir veri elde edilememiştir.

İkinci sınırlılık, kethüdâyerlerinin yetki alanlarının belirlenmesi konusunda yaşanmıştır. Arşiv belgelerinde kethüdâyerinin Ankara, Tokat, Antep vb. gibi bölgelerde sorumlu olduğu belirtilmekle birlikte, bu alanların sınırları keskin bir biçimde çizilmemiştir. Bazen bir kethüdâyerine sadece bir kazada bulunan altı bölük halkının amirliği verilirken bazen bu birden fazla bölgeyi kapsamıştır. Bu durumun temel nedeni, tıpkı çağdaşlarında olduğu gibi 17'nci yüzyıl Osmanlı taşrasında bürokratik standartlığın ve kurumsallığın oturmamış olmasıdır. Yetki sahalarının bölgeden bölgeye pragmatik ve esnek biçimde değişkenlik göstermesi nedeniyle, kethüdâyerinin yetki alanlarının tam sınırlarını belirlemek mümkün olmamıştır.

Üçüncü sınırlılık, kethüdâyerlerinin taşrada nerelerde konumlandığına ilişkin mevzudur. Mesela Ankara, Antep, Tokat ve Sivas gibi şehirlerde kethüdâyerinin varlığı tespit edilebilmişse de bazı bölgelerde neden bulunmadığı sorusuna belgeler üzerinden doğrudan cevap bulunamamıştır. Bu boşluk, taşra teşkilatlanmasının iktisadi, coğrafi veya stratejik değişkenlere göre şekillenmiş olabileceği yönündeki değerlendirmelerle kısmen giderilmeye çalışılmıştır. Ancak yine de konumlandırmaya dair kesin bir sonuca ulaşılammıştır.

Dördüncü sınırlılık, kethüdâyerlerinin taşradaki faaliyet sahasına ilişkindir. Arşiv belgelerinde, kethüdâyerinin bazı vazifelerde diğer taşra görevlileriyle müşterek hareket ettiği, bazı vazifeleri ise tek başına yürüttüğü görülmektedir. Özellikle temin-tedarik işleri, yol ve seyahat güvenliğinin sağlanması gibi faaliyetlerde, kolektif bir yapı içerisinde kethüdâyerinin iş yükü nedir gibi soruların yanıtlarına belgeler üzerinden ulaşılammıştır. Bu vazifelerde yer aldığı kesindir ancak organizasyonun hangi parçasında vazifeli olduğu muğlaktır. Bu durum, daha çok dönemin genel idari yapısı, yani 17'nci yüzyıldaki pragmatik ve esnek görev tanımlamalarına dayanmaktadır. Yine de bu vazifelerin yerine getirilmesi için düzenlenen mevcut belgelerde, kethüdâyerinin kadıdan sonra zikredilmesi, eli kılıç tutanlar arasında teşrifat bakımından en önde olması ve temin-tedarik-güvenlik gibi konularda ihtisaslaşması bu müşterek faaliyetler içerisinde baskın bir aktör olabileceğini göstermektedir.

Beşinci sınırlılık, kethüdâyerlik yapmış kişilerden bir safahat ortaya konulmaması noktasında yaşanmıştır. Çalışmada çeşitli bölgelerde görev yapmış kethüdâyerlerine dair bilgiler elde edilmişse de muayyen bir kethüdâyeri üzerinden tam

bir safahat -doğum tarihi, medeni durumu, çocuk sayısı, görevden önceki hayatı, göreve başlama tarihi, görevden sonraki hayatı, ölümü, mirası gibi- oluşturulamamıştır. Bu sınırlılık, Osmanlı arşiv belgelerinin monografik veya biyografik çalışmalara elverişli olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim 17'nci yüzyılda üst düzey devlet adamlarının biyografilerinde dahi eksiklikler mevcutken taşrada bir görevlinin safahatı hakkında bir şeyler ortaya çıkarmak zor bir iştir.

Son olarak, kethüdâyerlerinin siyasi hizipler içindeki konumu konusunda da sınırlılıklar yaşanmıştır. Özellikle Abaza Hasan ya da Yeğen Osman hizbine ilişkin olarak, kronik eserler ve tetkik eserler temel alınmış; arşiv belgeleri bu aşamada kapsamlı şekilde taranamamıştır. Bunun başlıca sebebi ise zaman kısıtlılığı olup, aynı zamanda bu hiziplerin geniş coğrafi yayılımı ve kompleks yapısı nedeniyle müstakil bir çalışma gerektirmesidir. Bu yüzden, kethüdâyerlerinin hizip içindeki konumuna dair bilgiler daha çok kroniklerden ve ikincil kaynaklardan elde edilmiş, arşiv belgeleri üzerinden detaylı bir analiz yapılamamıştır.

Belgelerin doğası, bürokratik yapılanmanın esnekliği ve çalışmanın zaman çerçevesi gibi sınırlılıklar göz önüne alındığında, elde edilen veriler çerçevesinde en tutarlı ve gerçekçi sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.7. Araştırmanın Önemi ve Özgün Değeri

Yukarıda çalışmanın metodolojik temellerine dair izahlarda sıklıkla ifade edildiği üzere bu çalışma en başta kethüdâyeri özelinde eksik bir alanda müstakil bir çalışma olmasından dolayı ehemmiyet arz etmektedir. Bu önemden dolayı özgün bir değere sahip olduğu düşünülmektedir. Özellikle İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Kapukulu isimli eserinin 2'nci cildinde yer alan başlık kethüdâyerlerine dair ulaşılabilen elle tutulur ve derli toplu tek kaynaktır. Ancak burada yüzeysel bir tanım yapılmıştır.

Bu tezin, hem kethüdâyerlik müessesesini bağımsız ele alması hem kethüdâyerinin işlevinden muhtelif bilgilerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaması hem de arşiv belgelerine dayanması özgünlüğünün delilleridir. Kethüdâyerinin özlük hakları, taşradaki işlevlerinden bazıları, yetki alanı meselesi, teşrifattaki yeri, cebeciler ve mehteran-ı hayme-i hâssa üzerindeki etkisi, şühûdü'l-hâl üyeliği, taşrada amirlik yetkisinin hukukî-askerî-idarî erkleri ve taşra politika zeminindeki yeri gibi konular bu çalışmayla birlikte ortaya çıkarılan ya da daha derinleştirilen mevzulardır. Bu çalışma, ortaya koydukları ile kethüdâyerine dair özgün bir değer taşımanın yanında genel mahiyette taşra yönetiminin problem ve uygulamalarına katkılar sunmayı hedeflemektedir.

2. KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ARAŞTIRMALAR

Kethüdâyeri, muhtelif çalışmalarda özet bilgilerle yer bulmuştur. ‘Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn’in müellifi olduğu Amasya Tarihi adlı çalışmada Amasya’da görev yapmış birçok kethüdâyerine yer verilmiş ancak bunlar hem genel bir konunun ele alınmasından hem de bölgesel olmasından dolayı derinlikten uzak kalmıştır¹². Yücel Özkaya “Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık” başlıklı çalışmasında kethüdâyerinin idari-askeri haklarından ve görevlerinden kısaca bahsetmiştir¹³. Ancak kethüdâyerine dair kayda değer bilgilerin bulunduğu çalışma olarak İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri* adlı eseri gösterilebilir. Uzunçarşılı bu çalışmasında “Kapukulu süvarileri” başlığı altında taşrada bulunan kethüdâyeri ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Hatta fonksiyonlarından bazılarını hatırı sayılır derecede değinmiştir. Ancak eserin genel bir konuyu ele almasından dolayı kethüdâyerine ayırdığı bölümlerde etraflıca bir değerlendirmeden söz edilemez¹⁴.

Mehmet Zeki Pakalın’ın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*’nde ise taşrada bulunan altı bölük halkı üzerine amir olarak tanımlanan kethüdâyeri hakkında ayrı bir başlık bulunmamaktadır. “Kethüdâ yerî” başlığı altında merkezde bulunan “Kethüdâ yerî”nden bahsedilmiş ancak taşrada bulunan kethüdâyeri için ayrı bir başlık açılmamıştır. Benzer durum ansiklopedi maddesi için de geçerlidir. Taşrada altı bölük halkının amiri olan kethüdâyeri için herhangi bir maddeye rastlanmamıştır¹⁵.

Halil İnalçık’ın muhtelif çalışmalarında bu müesseseye ve müessesenin yürütücüsü kethüdâyerine dair özet izahlar yapılmıştır. Özer Ergenç’in eserlerinde ise alt başlıklarda taşrada bulunan kethüdâyerine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* adlı eserinde taşrada altı bölük halkı üzerine amir olarak atanan kethüdâyerine dair özet bilgiler paylaşmış ve fonksiyonlarından bahsetmiştir¹⁶. Turan Açıık’ın taşrada kapıkullarını konu alan muhtelif makaleleri doğrudan kethüdâyerini mercek altına almasa da dolaylı yollarla kethüdâyeri bahsine değinmektedir. Bu makaleler araştırmamızda kullanılmıştır. Bölgesel taşra çalışmalarında ise yerel idari birimlerden ya da taşradaki eşraftan bahsedilirken kethüdâyerine alt başlıklar altında yer verilmiş ve özet açıklamalar ile geçilmiştir.

Çalışmamızın konusundan faydalanarak ortaya çıkartmış olduğumuz ve Şubat 2025 tarihinde yayımlanan “Yol/Seyahat Güvenliğinde Bir Süvari: Kethüdâyeri”

¹² ‘Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, (İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1928).

¹³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Nu:273).

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri* (Ankara: TTK, 1988).

¹⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II* (İstanbul: MEB, 1993).

¹⁶ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya* (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995).

başlıklı makalemiz kethüdâyerinin bağımsız tek olarak ele alındığı ilk müstakil çalışmadır. Bu makale kethüdâyerinin genelde dirsek teması gözetilerek diğer taşra ileri gelenleri ile müşterek icra ettiği yol/seyahat güvenliğine dair konuları ele almıştır¹⁷. Doğrudan kethüdâyeri olmasa da merkez kapıkulu süvarileri özelinde Coşkun Ünsal'ın 2023 yılında tamamladığı doktora tez çalışması kethüdâyeri ile ilgili kayda değer bilgileri ihtiva etmektedir. Ancak bu çalışma ağırlıklı olarak merkez kapıkulu süvarilerine odaklanmaktadır¹⁸. Muhtemelen Coşkun Ünsal kapıkulu süvarilerini çalışırken çok sık karşılaştığı kethüdâyerine dair bir boşluğu farketmiştir. Nihayetinde bizim çalışma sürecine kadar var olan kethüdâyerliğine dair müstakil bir çalışmanın boşluğu kısmen doldurulmuş ve kethüdâyerine dair hemen hemen bizim çalışmamızda bahsini açtığımız bazı konularını ihtiva eden “Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri” başlıklı makalesi Mart 2025 tarihi itibarıyla yayımlanmıştır. Ünsal bu makalede kethüdâyerinin tayin prosedürüne, maiyeti üzerinde adli ve askeri yetkilerine, taşra asayışı üzerinde görev tanımlarına değinmiştir¹⁹. Bu makale çalışması kethüdâyeri ve kethüdâyerlik hakkında kayda değer icmal bilgileri ele alırken bizim çalışmamız bu bilgileri daha da çeşitlendirmekte ve derinleştirmektedir.

---

¹⁷ Ökkeş Küçükdağılkan, “Yol/Seyahat Güvenliğinde Bir Süvari: Kethüdâyeri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1 (2025), 333-351.

¹⁸ Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

¹⁹ Coşkun Ünsal, “Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri”, *Tarih Dergisi*, 85 (2025), 85-124.

3. ALTI BÖLÜK HALKI (KAPIKULU SÜVARİLERİ)

Osmanlı Devleti'nde altı bölük halkı (kapıkulu süvarileri) olarak anılan birlik merkez ordusuna bağlı seçkin süvarilerden oluşmakta idi. Osmanlı askeri teşkilatının bu birliği/birlikleri Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın tavsiyesiyle I. Murad zamanında kurulmuştur²⁰. Bu birlikler muhafız birliğidir ve sultana hem seferde hem de törenlerde refakat etmişlerdir. İlk olarak silahdar ve sipahi bölükleri kurulmuş, sonradan dört yeni bölük olan ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesar, gurebâ-i yemin, gurebâ-i yesar eklenmiştir. Kuruluş döneminde mevcutları 100'ü geçmemektedir. Bunların temin kaynakları Enderun, Galata ve Edirne okullarıdır. Liyakatli iç oğlanları ilk iki bölüğe, yeniçerilerden seçilenler ise diğer bölüklere alınmıştır. Her bölük kendi içinde bağımsız bir yapıya sahiptir. Başlangıçta sekiz ile on süvariden oluşan bölükler zamanla 25-30 süvariye çıkmış, mevcudu 15'inci yüzyılda 8.000 iken 1609'da 20.869'a ulaşmıştır²¹. Her bölüğün ayrı ağası olmakla birlikte ağalar arasında da derece ve kıdem farkı vardır. Her bölüğün ağasının yanında her bölüğün ayrıca bölükbaşı da vardır²².

Altı bölük halkının kuruluşundan itibaren en gözde birliği sipahi bölüğüdür²³. Bu elit bölüğe tıpkı batıda olduğu gibi aristokratik ailelerin çocukları alınmıştır²⁴. Klasik dönemin temin faaliyetleri değiştiğinde dahi sipahi bölüğünün portföyünde genelde soylular, kibarzadeler, vezir evlatları, taşralı nüfuzlular, hatta yüksek mevkili zatların köleleri yer almıştır. Yeniçerilere ise herşeyini kaybeden, başkente dökülen köylü, ufak tefek zanaatlar yapanlar, hülasa reziller denilen kitleler girmiştir²⁵. Kapıkulu sipahilerinin taşrada temin kaynakları arasında Türkmen aşiretleri de bulunmaktadır²⁶. Bu bölüğe alınanların sonraki görevlerinde ekseriyetle yüksek mevkiler bulunmaktadır. Mesela Kuyucu Murat Paşa'nın safahatında saray hizmetlerinden sonra sipahi bölüğü hizmeti yer almaktadır²⁷. Bu bölüğün çok asil olduğunu seyyahlar da kaydetmiştir²⁸.

Bölükât-ı erbaa olarak anılan ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesar, gurebâ-i yemin, gurebâ-i yesar son dört bölüğün 15'inci yüzyıl ortalarına doğru kurulmuş olması muhtemeldir²⁹. Gurebâ-i yemin, gurebâ-i yesar bölüklerine zaman zaman Anadolu

²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 137.

²¹ Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, çev. Mesut Uyar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 79, 80, 81.

²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 172, 175.

²³ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 80.

²⁴ Mesut Uyar, *Dünya Askerî Tarihi* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020), 152, 153.

²⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 288.

²⁶ Onur Usta, "Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", *Kebikeç*, 33 (2012), 77.

²⁷ Abdulkasım Gül, *Celâlikıran Kuyucu Murad Paşa* (İstanbul: Klasik, 2018), 20.

²⁸ Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)* (İstanbul: İletişim, 2018), 173.

²⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 137; Detaylı bilgi için bk. Coşkun Ünsal, *Osmanlı*

Türkleri de temin edilmiştir³⁰. Colin Imber, bu birliklerin ihdasından sonra 15'inci yüzyılın ortalarına doğru mevcutlarını 600 sipahi, 600 silahtar, 700 sağ ve sol ulufeci, 400 sağ ve sol garip olarak kaydetmiştir. Imber'e göre 16'ncı yüzyılda bu sayılar üç kat artmıştır. 1527'de sırasıyla; 1.993, 1.587, 1.007 ve 415, 1567'de 1.557, 3.331, 2.546 ve 2.589 olmuşlardır. Artış oranları yeniçerilerden fazla olmuştur. 1607'e geldiğinde ise sayıları 7.805 sipahi, 7.683 silahdar, 3.448 ulufeci ve 1.903 gurebâya kadar çıkmıştır³¹.

Tablo 3.1. Altı Bölük Halkı Mevcut³²

<i>Alay</i>	<i>1568</i>	<i>1574</i>	<i>1597</i>	<i>1609</i>	<i>IV. Murad Dönemi</i>	<i>1660</i>	<i>1713</i>
Sipahiyan	3.331	2.210	7.000	7.805	7.000	7.203	10.778
Silahdaran	2.780	2.127	5.000	7.683	4.500	6.244	10.821
Ulûfeciyan-ı Yemin	1.337	400	1.800	2.055	2.000	520	158
Ulûfeciyan-ı Yesar	1.209	407	1.500	1.403	1.400	488	93
Gurebâ-i Yemin	1.000	406	1.000	928	900	410	170
Gurebâ-i Yesar	1.539	407	800	970	905	312	149
Toplam	11.196	5.957	17.100	20.844	16.705	15.177	22.169

Altı bölük halkının silah ve teçhizatları diğer süvari birliklerine göre daha kalitelidir. Mesela silahları tımarlı sipahi silahlarının benzeridir ama binek atları ve zırhları daha kalitelidir. 16'ncı yüzyılın son çeyreğinde ocağın %10'u geleneksel silahların yanı sıra ateşli silahlar da kullanmaya başlamıştır. İlk dört bölüğe mensup süvariler yanlarında silahlı hizmetçiler bulundurmışlardır³³. Altı bölük halkı; ok, yay, kalkan, mızrak, balta, pala hançer, gaddare, topuz, çelik zırh, yedek hayvan gibi teçhizat takım ve silahları kullanmıştır³⁴. Tüfekler at sırtında kullanmaya uygun değildir³⁵. Bundan dolayı piyade silah olarak arkebüz, süvari ise pistol kullanmıştır. Pistol'un menzili arkebüze göre daha kısadır³⁶. Ágoston, kapıkulu sipahilerine Macaristandaki Uzun Savaşta (1593-1606) ve hatta daha bile önce kısa namlulu arkebüzler tedarik edildiğini kaydetmiştir³⁷. 17'nci yüzyıl Osmanlı süvarileri tabanca da kullanmıştır³⁸.

Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar) (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

³⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2020), 206.

³¹ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, çev. Şiar Yalçın (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 337.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 213, 216. Ayrıca kapıkulu süvarilerinin mevcutları hakkında tafsilatlı bilgi için bk. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

³³ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, 81.

³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 178.

³⁵ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 358.

³⁶ Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, 132.

³⁷ Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, çev. Kahraman Şakul (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 106.

³⁸ M. Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 39, 43, 44.

Altı bölük halkının fonksiyonları ise seferde ve hazarda olmak üzere iki başlık altında tasnif edilebilir.

Tablo 3.2. Altı Bölük Halkının Yaptığı Görevler³⁹

<i>Altı Bölük Halkı</i>	<i>Seferde</i>	<i>Hazarda</i>
Sipah	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Otağ-ı Hümayunun muhafazası ❖ Sancak Tepesi ihdas etmek ❖ Cephede siper kazdırmak ❖ Muhasara edilen kaleye toprak sürdürmek 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Cizye, Âdet-i Ağnam, Mukataa tahsili ❖ Beyt'ül-Mâl-ı Hâssa ve Âmme Eminliği⁴⁰ ❖ Padişahın camiye gidişlerinde yanında olmak. Böyle durumlarda 3/1'lik kısım bulunurdu
Silahdar	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Sancak Tepesi ihdas etmek ❖ Askerin geçeceği yolların temizlenmesi ❖ Tuğ taşımak ❖ Yedek At muhafaza etmek ❖ Metris beklemek 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Buçukçular silahdarların maiyetinde olurlar. Padişahın camiye gittiği zamanlar fakire sadaka dağıtımından sorumludurlar.
Sağ Ulufeciler Sol Ulufeciler	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Padişahın harp zamanında sancağının sağında ve solunda beklemek ❖ Harp zamanında hazineyi beklemek 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Eskimiş otağları satmak.
Sağ Garipler Sol Garipler	<ul style="list-style-type: none"> ❖ İhtiyat vazifeleri icra etmek ❖ Her gece otağ ve diğer ağırlıkları muhafaza etmek ❖ Sancağı Şerif-i korumak ❖ Ordugaha odun naklini temin etmek 	

Yukarıda anlatılanlar ve Tablo 3.2.'de gösterilenlerin dışında altı bölük halkının genel anlamda sorumlu olduğu işler şunlardır; maliye kâtipliği, divan kâtipliği, ihtisap kâtipliği, ırgad kâtipliği, koyun eminliği, yeniçerilerin astar, gömlek ve sarıklık bezlerinin temini gibi görevleri vardır⁴¹. Ayrıca mübaşirlik, mutasarrıflık, hazinecilik gibi görevler de icra etmişlerdir. Kale dizdarı ve duhan hizmetlisi (müfettişlik) vazifelerini yerine getirmiş ve tımar tasarrufunda bulunmuşlardır⁴². Yeniçeriler Anadolu'da esnafılık yapmış ve çiftlikler açmıştır. Altı bölük halkı ise vergi tahsilinde uzmanlaşmış ve sonrasında mültezimlik-mütesellimlik gibi tahsil araçlarını kullanmıştır. Hassa çiftlik ve mukataa yönetimi altı bölük halkının diğer ihtisap

³⁹ Tafsilatlı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri* (Ankara: TTK, 1988); Turan Açık, "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", *Turkish Studies*, 1 (2015).

⁴⁰ Açık, "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", 25.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, 156, 157.

⁴² Açık, "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", 18-30.

alanlarıdır⁴³. Ayrıca 18'inci yüzyılın başından itibaren “*Beylerbeyi Divanı*”nda üye olarak da yer almışlardır⁴⁴.

Altı bölük halkının ulufeleri diğer askeri birliklerden yüksek bir tutara ve paya sahiptir. Merkezi otorite, asker maaşlarının düzenli ödenmesine ve piyasa fiyatlarında uygun tutulmasına özen gösterirken aynı zamanda mevacibe ilave olarak ordunun istihkaklarını eksiksiz vermeye çalışmıştır. Tüm bunların dışında verilen mükafatlar tamamen ordu unsurlarını şevklendirmeye ve cesaretlendirmeye yönelik olmuştur⁴⁵. Merkez ordu birlikleri ile yardımcı kuvvetler olarak nitelendirilen eyalet ordu birliklerinin maaş ödeme kaynakları ve usulleri birbirinden tamamen ayrıdır. Merkezi ordunun maaşları merkez hazineden ödenirken eyalet ordu birliklerinin her türlü ihtiyacı taşranın kendi içinde kurmuş olduğu iktisadi sirkülyasyondan karşılanmıştır⁴⁶. Merkezi hazinede ise orduya ayrılan pay önemli bir yeri teşkil etmiştir. Ordu payı içerisinde ise altı bölük halkının özgül ağırlığı dikkati çekmektedir⁴⁷.

Tablo 3.3. Osmanlı Devleti 1589-90 Malî Bütçesi⁴⁸

<i>1589-90 Malî Bütçesi</i>	
Toplam Gelir (akçe)	Toplam Gider (akçe)
368.259.690	396.105.716
Osmanlı Devleti 1589-90 Malî Yılı Toplam Gider İçinde Mevâcib Toplamı ve Yüzdesi	
Bütçe İçinde Mevâcib Toplamı (akçe)	Bütçe İçinde Mevâcib Toplam Yüzdesi (%)
188.569.990	47
Osmanlı Devleti 1589-90 Malî Yılı Toplam Gider İçinde Kapıkulu Süvarileri'nin Mevâcib Toplamı ve Yüzdesi	
Bütçe İçinde Mevâcib Toplamı (akçe)	Bütçe İçinde Mevâcib Toplam Yüzdesi (%)
76.713.078	40.68

Bu özgül ağırlık IV. Murad döneminden sonra değişikliğe uğramıştır. Özellikle altı bölük halkı unsurlarından olan sipahilerin muhtelif akarlarının kesilmesi yönetime karşı reaksiyonlara neden olmuştur. Padişah bu reaksiyonlara karşı altı bölük halkı önderlerini gruplar halinde saraya davet etmiş ve hepsine bağlılık yemini ettirmiştir. Müteakiben yönetim karşı müdahaleye geçerek merkezde ve taşrada altı bölük halkı unsurlarına karşı tedbirler almıştır. Nizami ücretleri dışındaki bütün ödemeler durdurulmuştur⁴⁹.

⁴³ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri”, *OTAM*, 27 (2010), 43.

⁴⁴ Bu divanda üye olarak yer alanlar taşra ileri gelenleridir. Bunların arasında kethüdâyeri de bulunmaktadır. bk. Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 65.

⁴⁵ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 74.

⁴⁶ Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, çev. Halil Berktaş (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 131.

⁴⁷ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), 75.

⁴⁸ Kadir Arslanboğa, “1589-90 Malî Yılına Ait Osmanlı Devleti Bütçesinin Oluşturulması ve İncelenmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36 (2013), 113-125.

⁴⁹ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 102, 103.

Tablo 3.4. Sultan'ın Daimi Askerlerine Yapılan Yıllık Hazine Ödemeleri⁵⁰

<i>Tarih</i>	<i>Yeniçeriler</i>	<i>Altı-Bölük Sipahileri</i>
1527-8	15.423.426	30.957.300
1547-8	19.263.841	21.439.959
1567-8	34.264.772	65.073.692
1582-3	30.008.019	49.799.76
1613-14	83.883.911	83.765.760
1623-4	64.426.302	116.313.995
1627-8	58.606.749	112.584.840
1628-9	67.845.031	138.410.729
1630-1	77.194.470	123.690.811

1527-1630 yıllarını kapsayan Tablo 3.4., Osmanlı merkez ordusunun iki temel sınıfı olan yeniçeriler ile altı bölük sipahileri arasında yıllık hazine ödemeleri bakımından önemli farklar ve dönemsel değişimleri ortaya koymaktadır. 16'ncı yüzyılın başında altı bölük sipahileri, yeniçerilere kıyasla yaklaşık iki kat daha fazla ödeme alırken, bu fark zamanla kapanmış, hatta bazı dönemlerde yeniçeriler lehine bir dengenin oluştuğu görülmüştür (örneğin 1613-14). Bu durum, yeniçeri ocağı'nın sayısal olarak genişlemesi ve siyasi gücünün artmasıyla açıklanabilir. Buna karşın, altı bölük sipahilerine yapılan ödemeler özellikle 1620'li yıllardan itibaren artmıştır; bu da onların saray çevresinde, padişahın doğrudan muhafız gücü olarak daha stratejik bir konuma geldiğine işaret eder. Özetle, yeniçeriler daha geniş, kitlesel bir askeri güç olarak maliyeti yükselen bir sınıfa dönüşürken; altı bölük sipahileri daha küçük ama pahalı, seçkin bir koruma gücü olarak öne çıkmıştır.

1630 sonrasında ise toplam bütçe içerisinde kapıkullarına ödenen mevâcibin bütçedeki yeri/oranı 1669-70 yıllarında %48.3 iken 1701-2 yıllarında %31'e gerilemiştir⁵¹. Uyar ve Erickson'a göre 17'nci yüzyıl başında 1609'da altı bölük halkı birliklerine ödenen toplam maaş tutarı 130,6 milyon akçeden yüzyıl sonu olan 1692 döneminde yarı yarıya azalarak 67 milyon akçeye düşmüştür⁵².

Tablo 3.5. 1609-92 Yılları Arasında Altı Bölük Halkı Toplam Maaş Miktarları (akçe)⁵³

<i>Alay</i>	<i>1609</i>	<i>1628</i>	<i>1631</i>	<i>1660</i>	<i>1670</i>	<i>1692</i>
Sipahiyan	58.267.588	38.039.313	42.445.383	43.431.196	33.782.216	33.323.436
Silahdaran	47.836.132	32.753.539	37.377.184	31.912.036	29.311.552	27.551.980
Ulûfeciyan-ı Yemin	9.545.072	4.656.361	4.567.361	2.171.432	1.840.796	1.803.980
Ulûfeciyan-ı Yesar	6.081.548	3.541.800	3.914.601	1.936.012	1.653.532	1.620.461
Gurebâ-i Yemin	4.490.584	3.168.752	3.335.232	1.967.176	1.662.380	1.629.132
Gurebâ-i Yesar	4.409.772	2.885.250	2.956.550	1.414.584	1.206.076	1.181.954
Toplam	130.630.696	85.045.015	94.596.311	82.832.436	69.456.552	67.110.943

⁵⁰ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 67; Tafsilatlı bilgi için bk. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askeri Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023).

⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 401.

⁵² Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 162.

⁵³ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 76.

1609–1692 yıllarını kapsayan verilere göre, altı bölük halkının maaş ödemelerinde genel bir azalma eğilimi göze çarpmaktadır. 1609’da toplam ödeme 130 milyon akçeyi aşarken, bu miktar 1692’de 67 milyon akçeye gerilemiş; yani yaklaşık %49 oranında bir düşüş yaşanmıştır. Özellikle sipahiyan ve silahdaran, her yıl toplam maaş ödemeleri içinde en büyük paya sahip iki bölüktür. 1609 yılında sipahiyan 58.267.588 akçe, silahdaran 47.836.132 akçe almıştır. Bu iki bölüğün birlikte toplam ödemedeki payı yaklaşık %80’lere yaklaşmaktadır. Bu durum, bu iki birliğin altı bölük halkı içinde askerî ve siyasal açıdan çekirdek kadroyu oluşturduğunu göstermektedir. Ancak 1692’ye gelindiğinde bu miktarlar sırasıyla 33.323.436 ve 27.551.980 akçeye düşmüştür. Buna karşın ulüfeciyan ve gurebâ bölükleri, göreceli olarak daha düşük maaş almış ve zamanla bu pay daha da azalmıştır.

Maaş ödemelerinde de usuller farklıdır⁵⁴. Altı bölük halkının maaşları “sergili” ve “taşralı” olmak üzere 2 usulde uygulanmıştır. Sergili olanlar her ulufede vezir-i azamın huzurunda sergi döşendikten sonra İstanbul’da bulunarak maaşlarını almıştır. Taşralılar ise bizzat bulunmayıp zabitleri aracılığıyla maaşlarını almıştır. Ancak bu usuller kendi açıklarını yaratmıştır. Muayyen kişiler tarafından müteveffa olmuş esame sahipleri taşralı gösterilerek maaşları hileyle almaya devam etmiştir⁵⁵. Ricaut, sipahilerin maaşlarının daha önce hazinedarın evinde ödendiğini ancak şimdilerde vezirin salonunda ve onun huzurunda ödendiğini kaydetmiştir⁵⁶. Altı bölük halkı İstanbul ve çevresinde konuşlandığı zamanlar maaşlarını İstanbul’a gelip bizzat almıştır. Üç ayda bir taşradan merkeze gelmek ve konaklamak hem zaman hem de maddi bakımdan külfetti. Bundan dolayı ellerinde sahip oldukları mevacib ibtidalarını veyahut rüuslarını mevaciblerini merkezden almak için zabitlerine ya da arkadaşlarına vermişlerdir. Bu usul tekrar yolsuzlukları beraberinde getirmiş ve istismar edilerek ölen kişiler adına mevacib alınmasının yolunu açmıştır⁵⁷. Ancak müteveffa sipahileri haber verenlere vefat eden şahsın mevacibinin yarısını verme uygulaması usulsüz uygulamaların önemli ölçüde önüne geçmiştir. Ulufe dağıtımında İstanbul’a gelen sipahların kaldığı yerler arasında yeni cami, elçi han ve kurşunlu han gibi mekanlar bulunmaktadır⁵⁸.

Altı bölük halkının muharebedeki konumu onun seçkin bir birlik olduğunu gösteren bir başka ölçüttür. Bu birlikler sefer esnasında her zaman sultanın veya

⁵⁴ Örneğin Müşâhereharân grubu maaşlarını diğer ordu mensuplarından farklı olarak aylık olarak merkezi hazineden almaktadır. bk. Arslanboğa, “1589-90 Malî Yılına Ait Osmanlı Devleti Bütçesinin Oluşturulması ve İncelenmesi”, 118.

⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 187.

⁵⁶ Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalçık ve Nihan Özyıldırım (Ankara: TTK, 2012), 290.

⁵⁷ Abdülkadir Özcan, “Altı Bölük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/531; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 188.

⁵⁸ Aysel Yıldız ve Yannis Spyropoulos ve M. Mert Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın “Asi” Kulları, 1700-1826* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2022), 27.

başkomutanın etrafında intikal etmiştir. Muharebe alanında ise sultanı, sefer hazinesini ve sancağı koruyacak biçimde merkezde konumlanmıştır. Silahat birlikleri daha çok istihkam işlerinden sorumlu olmuştur. Muharebe esnasında başarılı taarruzları veya zor duruma düşen birlikleri takviye görevlerini yerine getirmiştir⁵⁹. Seferde sadrazamın yanında toplanılması gerektiği açıkça yazılırdı. Ayrıca yoklama sayıları bellidir⁶⁰. Sefere gidilirken yoklamalar genelde köprü geçişlerinde alınmıştır⁶¹. Altı bölük halkı ihtiyat ve emniyet (çevre güvenliği) vazifelerini yerine getirmiştir. Viyana'da çevre emniyetini süvari birlikleri sağlamıştır⁶². Bu birlikler padişahın bulunduğu ana karargâh olan otağın çevre güvenliğini sağlayan birliklerdendir⁶³. Ricaut altı bölük halkının muharebede ve muhasarada düzensiz olduğunu kaydederken⁶⁴, Luigi Ferdinando Marsigli bu birliklerin tehlikeyle baş etmeyi bilen ve hızla akın düzenleyen kabiliyetlerinden bahsetmiş ve cesur davranmayı gerektiren görevlerde aranan birlik olduğunu kaydetmiştir⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nin muharebe alanında süvari manevraları, pusular, baskınlar, ric'atlar, kanatların dinamikliği dikkati çeker. Süvari birlikleri düşman unsurlarını sarmak ve kuşatmak için de kullanılmıştır⁶⁶. Osmanlı süvarileri aynı zamanda muharebe meydanında yarma harekâtını icra etmişlerdir. Bu harekât bazen iki bazen üç hat şeklinde tatbik edilmiştir. Her hat düşman üzerine 2-3 hücum düzenlerdi. Eğer başarısız olunursa diğer hatlar aynı harekât tarzını denerlerdi. Böylelikle düşman birliklerine karşı yapılan yarma harekâtı ile düşman birlikleri arasındaki temas engellenmek istenmiştir. Burada sürat ve vurucu güç, birliğin niteliğini belirleyen unsurlardır⁶⁷.

Meydan muharebesinden ayrı olarak piyade ve süvarinin kuşatmadaki pozisyonu farklılık arz eder. Tüm piyade birlikleri siperlerde görevlendirilirken süvariler herhangi bir hücumu karşı savunma yapmak üzere siperlerin gerisine yerleştirilmiştir⁶⁸. Süvariler

⁵⁹ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 81; Uyar, *Dünya Askeri Tarihi*, 153; Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 180.

⁶⁰ Süleyman Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi* (Ankara: ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2015), 366.

⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımcı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 183.

⁶² Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 77, 186.

⁶³ 'Abdulkâdir (Kadrî) Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdulkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, (Ankara: TTK Basımevi, 2003), 614.

⁶⁴ Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, 291.

⁶⁵ Luigi Ferdinando Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Vaziyeti*, çev. Volkan Dökmeci, (İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2024), 123.

⁶⁶ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 334, 359.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımcı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 182. Ayrıca 17'nci yüzyılda süvarinin muharebedeki konumuna ve taktik-stratejilerine dair tafsilatlı bilgi için bk. Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 174, 175, 179, 186.

⁶⁸ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 140; "Kapıkulu süvarisi, kuşatma işleriyle meşgul piyadeleri korumak ve siperlerdeki bir baskına kurban gitmesini engellemek için seyyar bir koruma kalkanı tertip etmişlerdi." bk. Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, 189.

muhasaralarda piyade hücumundan sonra süratli bir şekilde harekete geçmişlerdir⁶⁹. Altı bölük halkının Mora'daki durumu hem konumu hakkında hem de görevleri hakkında bir öngörü kazandırır. Mora seferinde yeniçerilerle birlikte kapıkulu süvarileri önemli görevler üstlenmişlerdi. Kapıkulu süvarileri muharebede merkez çadırların çevre güvenliğinden sorumlu oldukları gibi güzergahtaki yolların temizlenmesine ve intikallerin disiplinli bir şekilde yürütülmesine mihmandarlık etmişlerdir⁷⁰. Özdemiroğlu Osman Paşa bir kalenin muhafazasına altı bölük halkından muhtelif birlikleri vazifelendirmiştir⁷¹.

İstihkam faaliyetlerinde farklı birliklere sorumluluk yüklendiği gibi altı bölük halkına da vazifeler verilmiştir. Beldarlar⁷² siper kazıcılar olarak görev yapsa da⁷³ yeniçeriler de siper kazma faaliyetinde yer almıştır. Ancak yeniçeriler bu vazifeyi genelde reddetmişler ve süvarinin bu vazifeyi icra etmesini istemişlerdir. Keza Uzunçarşılı siper kazma faaliyetini altı bölük halkından olan silahdar bölüğü uhdesinde sayar⁷⁴. Altı bölük halkı seferde siper kazdırmakla kalmamış aynı zamanda kaleye toprak sürülmesine nezaret etmiştir. Eskiden silahdarlara ait bir vazife olan sancak tepesi denilen suni tepelerin yapımından sorumluydular. Genel anlamda bakıldığında istihkama dair işler yapmışlardır⁷⁵. Kapıkulu süvarileri zaman zaman kuşatmayı daraltmak amacıyla toprak taşımakla görevlendirilmiştir⁷⁶. Kâtip Çelebi'nin eserinde bir seferde önden gidip yolu açmak gibi istihkam işlerini gördükleri kaydedilmiştir⁷⁷.

İç isyanlarda görev almışlar ve paşa çadırının çevre güvenliğini sağlamışlardır. Hatta Kalenderoğlu Mehmed ve beraberindeki Celali önderlerinin isyanında paşanın hayatını altı bölük halkı kurtarmıştır. Çünkü isyancı unsurlar paşa çadırı üzerine yoğunlaşmıştır. Altı bölük halkı bu unsurları çadır çevresinden uzaklaştırmakla kalmamış aynı zamanda takip harekâtı ile sökü� atmıştır⁷⁸. Bu kapsamda geri çekilen unsurlara karşı takip harekâtını icra etmişlerdir⁷⁹.

⁶⁹ Şeyh Vefâyî Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, haz. Erhan Afyoncu (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019), 60.

⁷⁰ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik* (İstanbul: Kronik, 2018), 226.

⁷¹ Şeyh Vefâyî Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, 50.

⁷² “Osmanlı ordusunda hizmet veren bir çeşit yardımcı istihkâm kuvveti.” bk. Şenol Çelik, “Beldar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/179.

⁷³ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 140.

⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 146, 154, 183; Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 90.

⁷⁵ Erhan Afyoncu, “Sipahi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/257; Şeyh Vefâyî Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, 47.

⁷⁶ Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, 179.

⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, haz. Zeynep Aycibin (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 499.

⁷⁸ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 159, 160.

⁷⁹ Ayşe Pul, “Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)”, *Belleten*, 301 (2020): 1023.

Sonuç olarak, altı bölük halkı, kuruluşundan itibaren Osmanlı askerî teşkilatının önemli bir parçası olmuş; belirli bölükler halinde teşkilatlanarak devletin askerî, güvenlik ve lojistik ihtiyaçlarını karşılamada mühim roller üstlenmiştir. Temin usulleri, mevcudiyetleri, teçhizatları ve görev sahaları zamanla değişiklik göstermiş, özellikle taşra ile olan ilişkileri, Osmanlı merkez-taşra dengesi açısından dikkat çekici bir karakter kazanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin klasik yapısının değişim sürecine girdiği dönemde, bu birlikler de diğer kapıkulu ocakları ile anlam ve işlevlerini yitirerek tasfiye edilmiş ve nihayetinde lağvedilmişlerdir⁸⁰.

3.1. Kapıkullarının Taşraya İlk Çıkışları ve Sebepleri

Altı bölük halkı, kuruluşundan itibaren Osmanlı merkez ordusunun vazgeçilmez unsurlarından biri olarak İstanbul'da konumlanmış ve birkaç asır boyunca burada görev yapmıştır. Ancak zamanla devletin askerî, idarî ve güvenlik ihtiyaçlarındaki değişim, bu birliklerin yalnızca merkezde kalmalarını imkânsız hale getirmiştir. Bu çerçevede, altı bölük halkının taşraya ne şekilde, hangi gerekçelerle ve hangi süreçler dahilinde intikal ettiği meselesi, Osmanlı taşra teşkilatının dönüşümünü ve altı bölük halkının buradaki yerini anlamak açısından ayrıca incelenmeyi gerektirmektedir.

Klasik düzen müesseselerinin ve onun uygulayıcılarının değişime başlaması birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerden biri taşrada tımarlı sipahinin yerini kapıkulu unsurlarının almasıdır⁸¹. Özellikle taşrada tımarlı sipahilerin buldukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlayamaz hale gelmeleri onların yerine İstanbul'dan bu işlere tecrübeli olan yeniçerilerin getirilmesine neden olmuştur⁸². Mustafa Akdağ'ın tespitlerine göre her şey 1558 senesinde meydana gelen Bayezîd hadisesi ile başladı. Bu hadise ile Osmanlı Devleti otoritesini taşrada sağlama almak için görevliler gönderdi. Böylece kapıkulu askerlerinin Anadolu'ya geçişi başladı. Bu geçişin yerleşik olmaya doğru evrilmesi ise isyanların ve savaşların sürekliliği ile

⁸⁰ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 492.

⁸¹ "Eski düzen, klasik toprak ilişkilerinde ve vergi toplama usullerinde gerçekleşen değişikliklerden kaynaklanan bir buhrana dönüşmüştür. Bu buhranın nedenleri arasında merkezi bürokrasinin ve özellikle de askeriyenin giderlerindeki hızlı artış da yer almaktadır. Nüfus artışının yol açtığı baskılar sonucunda ekonomik ve siyasal anlamda başka krizler de yaşandı ve var olan toprak düzeni artan kırsal nüfusun istihdam edilmesine elvermez hale geldi. Loncalar ise sınırlayıcı uygulamalara sıkı sıkıya bağlı kalmaya devam etmiştir. Küçük ateşli silahların icadı büyük miktarda barut kullanılması ve ana savaşçı grubu olarak piyadelerin önem kazanmasına ve askeri alanda yaşanan değişiklikler nedeniyle merkezi yönetimin harcamalarının hızla artmasına neden olmuştur. Askeri teknolojideki değişim güçlü bir toplumsal ve siyasi değişimi de beraberinde getirmiştir. Orduda süvarilere ve toplumsal yapıda sipahilerin gördüğü hizmetlere olan ihtiyaç eşit derecede azalmıştır. Sipahiler merkezin bürokratları tarafından aforoz edilmiştir. Zira sipahilerin fazla bağımsız yerel isyanlara karışmaya pek hevesli ve yeni baştan biçimleri ile modern askerî yöntemlere karşı olması sonunda 1596 yılında sipahilerin savaş alanını terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Merkezi yönetim ise ceza olarak tımar arazilerini toplu halde sipahilerin elinden almış ve yerlerine kapıkulu askerlerine vermiştir." bk. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Ceren Elitez (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 61.

⁸² Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 79.

açıklanmıştır. 1578 senesi artık yerleşik olmaya başlamış kapıkulu askerlerinin taşrada görüldüğü tarihtir. Kapıkulu askerleri içinde yer alan altı bölük halkı da benzer tarihlerde ve benzer amaçlarla Anadolu'ya geçmiştir. Ancak altı bölük halkı yeniçerilerden daha önce 1552 tarihinde Anadolu'da görülmüştür⁸³. Altı bölük halkı bu kitlesel geçişlerden ayrı Kanuni Sultan Süleyman döneminde Anadolu'ya peyderpey geçmiş ve tımarlı sipahileri görevlerinde denetlemiştir⁸⁴. 1593 senesine gelindiğinde celâlilerin kolektif harekâtları merkezi otoriteyi Anadolu hakkında endişendirmeye başlamıştır. Bu kapsamda kapıkulları Anadolu'ya yani taşraya, meydana gelen isyanların bastırılması amacıyla gönderilmiştir⁸⁵. Bu birlikler merkezi otoritenin taşrada temsilini güçlendirmek adına görev almışlardır⁸⁶. Böylelikle kapıkulları taşrada her geçen zaman diliminde artmaya başlamıştır⁸⁷. 17'nci yüzyılda yeniçerilerin merkez ve taşra dağılımı, taşrada kayda değer bir sayıda olduklarını gösterir⁸⁸.

Taşranın kendi içinde yaşadığı değişimlere (tımar nizamının bozulması ve taşrada isyanların görülmesi) ek olarak kapıkulunun kendi içerisinde yaşadığı değişimler eklenmiştir. Bu bağlamda Anadolu'ya geçme konusunda altı bölük halkını yeniçerilerden ayıran hususlar arasında; altı bölük halkının sayılarının 16'ncı yüzyılda artması ve İstanbul'daki yeniçeri ve sipah çatışmalarından yıpranmış olması gibi değişkenler sayılabilir⁸⁹. Bu iç nedenlerden hariç Askeri Devrim de bir dış neden olarak değerlendirilebilir. Savaş biçiminin değişmesi ve bunun sonucunda piyadenin önem kazanması hafif süvari olan tımarlıları sistemin dışına çıkartırken diğer ağır süvari olan altı bölük halkını taşrada bu eksikliği tamamlamaya doğru yola çıkarmıştır. Piyadenin önem kazanması ve yeniçerilere karşı artan popülerlik Anadolu'yu altı bölük halkına

⁸³ Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5 (1947), 295, 300, 301; "1552'de Kayseri mahkemesine, subaşı Hasan adındaki zaim şikayette bulunarak, birkaç kişiyi gecenin yarısında yakalayıp getirmek istediğinde, kaçıp sipahilerin odalarına sığındıklarını ve onların da bunları vermeyerek subaşının adamlarını yaraladıklarını şikayet etmiştir." bk. Açık, "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", 8, 11.

⁸⁴ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 82.

⁸⁵ Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/7 (1966), 201-247.

⁸⁶ Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", 29-50.

⁸⁷ Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 72.

⁸⁸ "17'nci yüzyılın ortalarındaki yeniçeri mevcudu ile ilgili bilgiler İstanbul'daki alaylara kayıtlı olanlar üç kat artarken eyaletlerdeki artışın daha da çarpıcı olduğunu göstermektedir 1653-1670 yılları arasında yeniçeri sayısı ile ilgili genel rakamlar 51.000 ile 54.000 arasında bir asker sayısına işaret etmektedir ki barış zamanında bunların en az % 27'si eyaletlerdeki kazalarda görevlendirilmişlerdir. Savaş zamanında sınır bölgesinde toplananların oranı % 40'a çıkmaktaydı. Örneğin; 1660 yılında Osmanlılar Moldovya ve Girit'teki iki cepheye savaşırken yeniçerilerin katılım 54.222'ye çıkmış olup bunların 32.821'i İstanbul kışlalarında geri kalan 21.401'i de eyaletlerde uzun süreli görevlerde bulunmaktadır. Girit Savaşı'nın sona erdiği fakat büyük ölçekli bir terhis henüz yansıtılmayacak kadar kısa bir sürenin geçtiği 1670'ten sonraki genel kayıtlı yeniçeri sayısı 1660 için verilen rakamdan ancak biraz düşük olan 53.849 idi. Fakat her ne kadar İstanbul kışlalarında mevcut sayısı toplamı % 60'dan % 73 e çıkmışsa da eyalet garnizonlarında görevli asker sayısı hala 13.379 gibi yüksek bir düzeydeydi." bk. Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 81.

⁸⁹ Tafsilatlı bilgi için bk. Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", 201-247.

bırakmış olabilir⁹⁰. Kapıkullarının Anadolu'ya yayılmaları sonucu Anadolu'daki yapının değişime maruz kalmaması işten bile değildi. Nitekim öyle oldu ve Anadolu'da kadı, subaşı, şehir kethüdası gibi görevlilerin yanına kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi görevliler eklendi. Yeni eklenen bu görevliler klasik dönemden faal olanların işlerine müdahale edecek ve değişimler silsilesini başlatacaktır⁹¹.

Kapıkulu süvarilerinin taşraya geçişi, merkezi idarenin değişen ihtiyaçları, taşrada artan güvenlik ve denetim gereksinimi gibi nedenlerle belirli bir tarihsel süreçte gerçekleşmişti. Bu yapısal dönüşüm, yalnızca süvarilerin fiziki konumlarında değil, aynı zamanda görev ve sorumluluklarında da köklü değişiklikler meydana getirdi. Nitekim taşraya yerleştikten sonra kapıkulu süvarilerinin temin faaliyetlerinde gözle görülür bir değişim yaşanmış; bu değişim ise sadece mekânsal yer değişikliğinin değil, aynı zamanda dönemin siyasî, iktisadî ve askerî dinamiklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi bu değişimin hangi olaylar tarafından tetiklendiğini ve kapıkullarının temin usullerinde ne gibi dönüşümler yaşandığını daha yakından incelemek yerinde olacaktır.

3.2. Kapıkulu Temin Faaliyetinin Değişmesi: Devşirmeden Mahalli Seçkine

Kapıkulu temin faaliyetinin değiştiği tarih ortalama 16'ncı yüzyılın ikinci yarısına tekabül etmektedir⁹². Kapıkulu ocağına Türklerin girmesi ise 16'ncı yüzyıl sonlarına doğrudur⁹³. Türklerin kapıkulu olarak temin edilmeye başlandığı tarih olan 16'ncı yüzyılın sonuyla 17'nci yüzyılın başına kadar kapıkulları içerisinde Türkçe'yi ana dili gibi konuşan sayısı çok azdır⁹⁴. Ancak 16'ncı yüzyılın sonlarından itibaren Türklerden ya da yabancılardan kapıkulu temin edilenler vardır⁹⁵.

⁹⁰ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 276.

⁹¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları* (Ankara: TTK Basımevi, 1996), 11.

⁹² Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 183.

⁹³ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 208, 242; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 47, 75.

⁹⁴ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 181.

⁹⁵ Ağoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, 78; Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, 287; "...Sipahi nâmına gezermiş (?) Vezir Nuh Paşa'ya ve bölük ağalarına göresin hakkını hakk edesiz diyü hükm buyruldu. Dergâh-ı felek-misâl ve bârgâh-ı sa'âdet-destgâh lâ-zâle âliyen bi-inâyetillâh turâbına arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki Daday kazâsına tâbi' Gulam nâm karye sâkinlerinden re'âyâ oğlu olup bir tarikle saray-ı âmireye giren sipahi oğlanı zümresine ilhâk olunan işbu bâ'is-i kitâb Mustafa re'âyâ üzerinde bayrak ile vesâir Türk harâmzâdesin yanına alup re'âyânın kiminin koyunun ve kiminin tavuğun ve kiminin sığırın ve kimini envâ' darbla darb eyleyüp hafta bazarları kesilüp bu sene emr olunan kürekçi geç (?) tahsîl olmağa bâ'is ve bâdî olup bunun zulmünden re'âyâ firâr eyleyüp ekseri gece ile evlerinde karagol ile yatup hadden birün zulmü olup birkaç defa mahkeme-i şerîf ve sancakbeyi cânibinden etme diyü tenbih olup eslemeyüp dâimâ bu makûle ef'âlden fâriğ olmayup re'âyâyı rencide ve remide üzre olup vilâyetden izâlesi gâyet lâzım olduğu sebebden a'yân-ı vilâyet âmm ve hass vukû' üzre arz eyle diyü ibrâm ve ilhâh eyledikleri sebebden vukû' üzre der-devlete arz olundu bâkî fermân der-adlindir tahrîren fî gur-re-i şeh-r-i Zi'l-hicce sene ihdâ ve aşere ve elf ed'afü'l-ibâd Sinan el-Müvellâ be-Daday ufiye anh..." BOA. C.ZB., Dosya/Gömlek Numarası, 27/1337.

Reyanın askeri sınıfa girmesi ve bu yöndeki tutumları 16'ncı yüzyıldan itibaren özellikle sekban-sarıca gibi gruplar ile başlamıştır. Bu unsurların kaynağı büyük oranda Müslüman köylülerden oluşmaktadır. Dolayısıyla celali isyanları eli silah tutan Müslüman Anadolu unsurlarının o zamana kadar sadece kullara tahsis edilmiş kimi ayrıcalıkları kazanmak için giriştikleri bir mücadele olarak görülür. Bu seçkin olmayan askerler zümresinin iş güvencesi ve ücret artış talepleri 17'nci yüzyılda oldukça fazla sayıda ayaklanmaya neden olmuştur⁹⁶. Sadece yeniçerilerin bünyesine değil süvari bölüklerine de yabancı alınmıştır⁹⁷. Böylelikle temin usulünde devşirmeden mahalli seçkinlere doğru geçen bir statüko ortaya çıkmıştır. Devletin kapıları ihtisas gruplarına değil çıkar gruplarına açılmıştır⁹⁸. Hatta mahalli hanedanların üyeleri taşrada memuriyete tayin edilmiştir⁹⁹. Barkey'e göre taşranın askeri müessesesi artık vezirlerin hane halkından kişilere, maaşlı görevlilere, bölük mensuplarına ve korkusuz delikanlılara açılmıştır¹⁰⁰. Anadolu'ya saraydan değil artık taşradan atama yapılması ile taşra yöneticilerinin kadro niteliğinde değişmeler olmuştur¹⁰¹.

Altı bölük halkının taşraya intikali, yalnızca coğrafi bir yer değişimi değil, aynı zamanda askerî, içtimaî ve idarî bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmiştir. Tımar sisteminin zayıflaması ve taşrada ortaya çıkan isyanlar, süvarilerin taşrada kalıcı biçimde yerleşmelerine kapı aralamış; bu yerleşiklik, asker temininde geleneksel devşirme usulünün zayıflamasına ve mahalli seçkinlerin sisteme dahil edilmesine yol açmıştır. Böylece merkezde teşkil olunan altı bölük halkı, taşrada mahalli seçkinlerin etkisiyle yeni bir kimlik ve yapı kazanmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, yalnızca sosyal köken değişimiyle sınırlı kalmamış; taşranın siyasî ve askerî dinamikleri, kapıkulunun iç yapısına da yön vermiştir. Aşağıda kapıkulu temin faaliyetinin değişmesinde etkili olan amiller “Yüzyılın Gerçekleri”, “Taşrada Silahlanma”, “Özdemiroğlu Osman Paşa Meselesi” ve “Sünnet Dügünü” başlıkları ile izah edilmek istenmiştir.

3.2.1. Yüzyılın Gerçekleri

Kapıkulu temin faaliyetinin değişmesindeki etkili olan amillerden ilki yüzyılın gerçekleridir. Bu gerçeklik yüzyılın dünya görüşü ve ihtiyaçları ile alakalıdır. 16'ncı ve 17'nci yüzyılın gerçeklerinin taşraya sirayet etmiş olmasından, taşra da kendine özgü yeni reaksiyonlar ortaya çıkarmış, taşranın beklentileri değişmiş ve geçim alternatifleri

⁹⁶ Halil İnalçık ve Donald Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, çev. Ayşe Berktaş ve Süphan Andıç ve Serdar Alper (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004), 566.

⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, 191.

⁹⁸ Virgina H. Aksan ve Daniel Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, çev. Onur Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 261.

⁹⁹ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 217.

¹⁰⁰ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 77, 78.

¹⁰¹ Turan Açık, “Bey’likten Ağa’lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16 (2014), 14.

arasına yeni seçenekler tanımlanmıştır. Erken modern toplumlarda hanedana özgü ve dinsel idealleri birleştiren nüfuzlu bir ideolojiye taraftar olmak veya boyun eğmek potansiyel rakiplerin elindeki stratejiler dizisinin bir parçası olmuştur¹⁰². Bu bakımdan 17'nci yüzyılda taşra hizibinin içinde yer alanlara merkez tarafından unvan dağıtılması bu temin faaliyetinin değişmesinde etkilidir¹⁰³. Bu bağlamda yönetici zümreyi çekici kılan; vergi muafiyeti, unvan ve makam, çıkar ağlarına yakın bir habitat edinme¹⁰⁴ gibi motivasyonlar 17'nci yüzyılda reayayı kapıkulu olmakta arzulu bir hale getirmiştir¹⁰⁵.

16'ncı ve 17'nci yüzyılda Anadolu coğrafyasının köylüye sunduğu imkânlar medrese, ordu ve nepotizm idi¹⁰⁶. 17'nci yüzyılın ikinci yarısında muhtelif muafiyetleri olan yönetici zümrede yer almanın üç alternatifi vardır. İlki; belli gelir hakkını elde etmek, ikincisi; soyunun İslâm peygamberine dayandığını iddia etmek ve üçüncüsü; bir askeri birliğe girmektir¹⁰⁷. Yüzyılın bu itici etkenleri temin faaliyetinin değişmesinde etkili olmuştur. Bu etkenlere ilaveten 17'nci yüzyılda devlet bürokrasisinin çok esnek ve değiş tokuşa müsait olması bu geçişlerin ve temin sisteminin değişmesinde etkili olan bir diğer neden olmuştur¹⁰⁸.

3.2.2. Taşrada Silahlanma

Ateşli silahların yaygınlaşması ile köylülerin silahlanma sayılarının artması çiftçilikten askerliğe doğru bir değişimi beraberinde getirmiştir. Kadim tarihten beri var olan köylü-çiftçi-asker arasındaki yakın ilişki bu silahlanma ile başka bir boyut kazanmış¹⁰⁹ ve dünün çiftçisi günün askeri olmuştur¹¹⁰. Hatta kendi arasında sosyolojik anlamda karşılıklı hareketlenmelerden bahsedilebilir. Dünün askeri günün çiftçisi dünün çiftçisi günün askeri olmuştur¹¹¹. Bu yakın ilişki evrensel bir gerçekliğe işaret etmektedir. Çin'de de ordular çiftçilere dayanmaktadır¹¹². Silahlanmanın artması farklı coğrafyaların gündeminde yer almıştır. Avrupa'da 1630 yılında Antrim ve Down'da İngiliz ve İskoçların ellerinde bulunan silahlar üzerine yapılan bir araştırmada 4.255

¹⁰² Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 52.

¹⁰³ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 384, 385.

¹⁰⁴ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 565; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 112.

¹⁰⁵ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 193.

¹⁰⁶ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 160.

¹⁰⁷ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 85.

¹⁰⁸ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 677.

¹⁰⁹ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 159; Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 69, 202, 217.

¹¹⁰ Geoffrey Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, çev. Tuncay Zorlu (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), 116.

¹¹¹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 88, 108, 109.

¹¹² Uyar, *Dünya Askeri Tarihi*, 82.

yetişkin erkekten sadece 99'unun ateşli silahı olduğu kaydedilmiştir¹¹³. Japonya 17'nci yüzyıla kadar samuraylar dışında herkesin silah taşımamasını yasaklamıştır¹¹⁴.

Osmanlı Devleti'nde ise basit bir köylü, silahlanarak değişken kimlikler ortaya çıkarmıştır. Topraksız levend, sekban ve eşkıya bu kimliklerden birkaçıdır. Bu kimlikler biraz imtiyaz elde edebilmek için kullanılmıştır. Keza eşkıyalar kendi tasarruflarını kullanarak kolektif hareket ortaya koymuyorlardı. İctimaî-iktisadî seçkinlerin çıkar amaçları için kümeleniyorlardı¹¹⁵. Ateşli silahların kırsalda yayılmaya başlaması 1559'daki Şehzade Beyazid isyanından sonra yaygınlaşmıştır. O günlerde kırsalda sıradan bir tüfek üç ile beş altın paraya yani bir atın fiyatının yarısı hatta üçte birine kısa süre içinde bulunabilmektedir. Kırsalda silahlanmayı hızlandıran unsurlardan biri de "il erleri"dir. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde kırsalda köylülerin kendilerini korumak için silahlanmasına ve gruplar kurmasına izin verilmiştir. Barkey'e göre bunlar "il erleri" idi. Bu durum merkezileşmeyi sağlarken diğer yandan köylüyü toprağından uzaklaştırmıştır¹¹⁶. Osmanlı beylerbeylerinin maiyetinde bulunan kapı halklarının da (askerlerin) menşei genelde köylerini terk etmiş köy kökenli kişilerdir¹¹⁷. Abaza Hasan isyanından sonra Anadolu'da 80.000 tüfek müsadere edilmiştir. Bu sayı 17'nci yüzyılda taşrada silahlanmanın boyutlarını ortaya koymaktadır¹¹⁸. Ateşli silah tedarik eden her kişinin bu kimliklere sahip olmak için mücadele ettiğini söylemek yanlıştır. Ateşli silahların bir diğer kullanım amacı korkutmak amaçlıdır¹¹⁹.

Böylelikle 17'nci yüzyılda Osmanlı taşrasında silahlanmanın artışı, köylü ve yerel unsurlar arasında ateşli silah kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Aynı dönemde ateş gücüne dayalı geniş ordulara duyulan ihtiyaç, merkezî otoriteyi bu silahlı taşra unsurlarını askerî yapıya entegre etmeye yöneltmiştir. Devşirme sisteminin zayıfladığı bu süreçte, devlet hem taşradaki ateşli silah potansiyelinden yararlanmış hem de bu unsurları kontrol altına alarak merkezî yapıyı tahkim etmeye çalışmıştır.

3.2.3. Özdemiroğlu Osman Paşa Meselesi

Özdemiroğlu Osman Paşa uzun bir aradan sonra asker olarak atanan bir Türk'tür. Eğitimi salt askerlik üzerinedir. Siyasi işlere çok müdahale etmemiştir¹²⁰. 16'ncı asır sonlarında seferler münasebetiyle klasik temin uygulamalarının hilafında

¹¹³ "Oysaki bunların 2.416'sının kılıcı ya da mızrağı mevcuttur. 1.839'u ise silahsızdır." bk. Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, 73.

¹¹⁴ Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, 99.

¹¹⁵ Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 181.

¹¹⁶ Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 165, 172, 173, 175.

¹¹⁷ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 565.

¹¹⁸ Mücteba İlgürel, "Abaza Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/11.

¹¹⁹ Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 173.

¹²⁰ Ahmet Refik, *Osmanlı Kumandanları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 82; Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 215; Detaylı bilgi için bk. H. Mustafa Eravcı, *Özdemiroğlu Osman Paşa Bir Osmanlı Asker ve Bürokrati (Ehl-i Örf)* (Ankara: Akçağ, 2018).

teminler gerçekleşmiştir. Rivayete göre kapıkulları arasına ilk defa yabancı temin faaliyeti yürüten paşa Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. Doğu seferlerindeki hizmetlerinden dolayı bir kısım silahlı unsuru süvari ocağına kaydetmiş ve bundan sonra bu kapı kapanmamıştır¹²¹. 1584'te İran seferinin başkomutanı olan Özdemiroğlu Osman Paşa 3.000 akçelik tımarları yabancılara ama sadece savaşta yararlılık göstermiş olanlara vermeye başlamıştır¹²². Özdemiroğlu Osman Paşa, zeametleri kendi tevabiine vermiştir. Bunlar Çerkes, Abaza, Gürcü ve Ermenilerden oluşmaktaydı¹²³. Paşa, doğu seferlerinde başarı göstermiş birçok askeri, süvari ocağına kaydettirmiştir. Böylelikle altı bölük halkı nüfusu ve niteliği değişme yoluna girmiştir¹²⁴.

3.2.4. Sünnet Düğünü

III. Murad'ın, oğlu III. Mehmed için düzenlediği sünnet düğünü kapıkulu temin faaliyetlerinin değişmesinde etkili olan bir diğer faktördür¹²⁵. Kapıkulu teşkilatına kuvvet pompalayan sistem klasik dönemde devşirme ve pençik sistemi iken bu sistem söz konusu sünnet düğününden sonra değişime uğramıştır. III. Murad kendisinden sonra tahta gelecek olan şehzade Mehmed'in sünnet düğününde mükafat olarak birtakım insanlara kadro ihsanlarında bulunmuştur. Bu uygulama temin usullerinde değişime neden olacak ve Anadolu'ya yayılmış olan kapıkulları içerisinde yabancı unsurların girmeye başlamasına vesile olacaktır¹²⁶.

---

¹²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 190.

¹²² Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 277.

¹²³ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, 287.

¹²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 190.

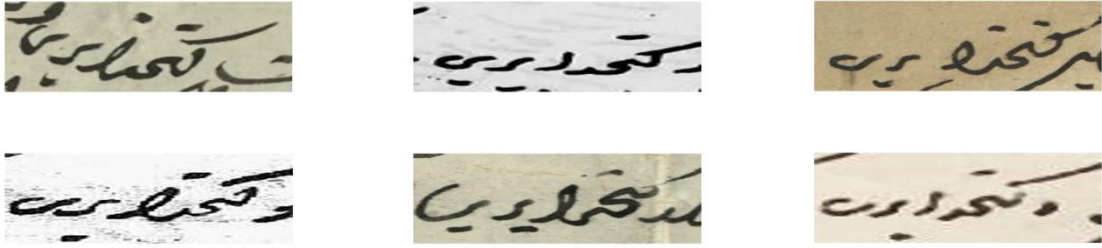
¹²⁵ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 735.

¹²⁶ Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", 291.

4. KETHÜDÂYERİ/KETHÜDÂYERLİK

Kethüdâ kelimesi, Farsça ked (ev) ve hudâ (sahip) sözcüklerinin birleşiminden türeyerek temel anlamıyla “ev sahibi” manasına gelir¹²⁷. Bu kökenden hareketle, Osmanlı teşkilatında kethüdâ; genellikle bir işin ya da yapının başında bulunan, güvenilir ve nüfuz sahibi kişilerin işlerini gören, onları temsilen hareket eden yardımcı şahısları ifade etmek için kullanılmıştır¹²⁸. Türkçede karşılığı genellikle “kâhya” olan bu terim, bir kimsenin emrini yürütmekle görevli, idare yetkisine sahip emin kişi anlamında tanımlanır¹²⁹. Ayrıca kelime, ked-hüdâ, kethüdâ ve kâhya şeklindeki farklı biçimlerde de karşımıza çıkar¹³⁰. İstilâhî anlamda ise “fetk-i umur yedinde olan adam” yani idare ve yönetim işlerini elinde tutan kişi olarak tanımlanmakta; “ked/hane; hüdâ/sahip” anlamlarıyla “evin sahibi” anlamını da korumaktadır¹³¹. Bu bağlamda kethüdâ, sadece bireysel hizmetlerde değil, bir konağın, dairenin veya devlet işlerinin idaresine memur edilen mutemed kişiler için de kullanılmış; “sultan kethüdası”, “kethüda kadın”, “hazine kethüdası” gibi çeşitli türleriyle geniş bir uygulama alanına sahip olmuştur¹³².

Kethüdâyeri ise ilk olarak herhangi bir oruna (makam, mevki) vekillik eden kişi anlamına gelmektedir. İkinci olarak başkent dışındaki kapıkulu süvârisinin kendi bölgesindeki en yüksek buyurucusu olan subayına verilen addır¹³³.

Resim 4.1. Arşiv Belgelerinde Kethüdâyeri'nin Farklı Yazımları¹³⁴

¹²⁷ Ali Nazîmâ ve Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, haz. Necati Birinci vd. (Ankara: TDK, 2005), 204; Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)* (Ankara: TİAV, 2016), 27.

¹²⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II Tegayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 77.

¹²⁹ Hüseyin Remzi Altınbilek, *Lügat-i Remzî*, haz. Ali Birinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 189.

¹³⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010), 577.

¹³¹ Nazîmâ ve Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, 204.

¹³² Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, haz. Raşit Gündoğdu ve Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal (İstanbul: İdeal&Kültür Yayıncılık, 2012), 886.

¹³³ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2015), 286.

¹³⁴ Soldan sağa sırasıyla bk. BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 450/80; BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1478/7; BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 127/12465; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/60; BOA. C.ML., Dosya/Gömlek Numarası, 220/9144; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/77:3.

4.1. Kavramsal Belirsizlik ve Terminolojik Dağınıklık: Osmanlı Taşrasında Kethüdâyeri'nin Tanımlanmasında Sorunlar

Osmanlı Devleti'nde taşrada yer alan altı bölük halkının amiri için kullanılan "Kethüdâyeri" unvanının çeşitli ve genel bir kullanımı vardır. Bu bağlamda belgelerde yer alan kethüdâyeri ifadesine karşı temkinli yaklaşılmalıdır. Özellikle merkezde yeniçeri ocağı ağalarından olan kethüdâyeri ile taşrada bulunan altı bölük halkının başında amir olarak görev yapan kethüdâyerinin karıştırılması ve her iki müessesenin farklı olduğu gerçeğinden uzaklık bu temkinli yaklaşmayı zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla kethüdâyeri kayıtlı bir belgeye rast gelindiğinde iki ayrı müesseseyi karşılama ihtimali olduğu unutulmamalıdır. Bunlardan birisi merkezde bulunan kethüdâyeri ikincisi ise taşrada bulunan ve altı bölük halkı üzerinde amirlik yetkisi bulunan kethüdâyeridir. Uzunçarşılı, merkezde bulunan kethüdâyerini "Yeniçeri Ocağı" başlığı altında ve bu ocağın önde gelen paşaları arasında saymıştır. Bu bağlamda ataması ve terfi işlemleri yeniçeri ağasının tasarrufundadır. Merkezde bulunan kethüdâyeri II. Bayezid zamanında ihtiyaca mebni vücuda getirilmiştir. Bu hükümdar zamanında Padişah, sefere gitmediği halde kul kethüdası ilk defa olarak sefere memur edildiğinden, onun ocaktaki vazifesini görmek üzere ocaktan baş bölükbaşı memur edilmiş ve adına kethüdâyeri denilmiştir¹³⁵. Ayrıca merkezdeki kethüdâyeri, yeniçeri ağasının "kapı çuhadarı" olarak da geçmektedir¹³⁶. Anadolu'da altı bölük halkı üzerine amir olarak görevlendirilen kethüdâyeri ise altı bölük ağalarının mektubu ile atanmışlardır. Dolayısıyla ocaklarının (piyade-süvari) farklı olması, görev yaptıkları bölgenin merkez-taşra ayrımı ve atamalarının farklı ocaktan farklı görevliler tarafından yapılması ayrı müesseseler olduğunun temel nitelikleridir.

Bu kapsamda "Kethüdâyeri" tek bir (standart) teşekkülü, şahsı, rütbeyi veyahut ocağı karşılamaz. Birçok çalışmada bu farklılığın göz ardı edildiği görülmektedir. Muhtelif tezlerde ve çalışmalarda metin içerisinde Anadolu'da bulunan altı bölük halkı üzerine amir olarak görevlendirilen kethüdâyerinden bahsedilirken, dipnota merkezde

¹³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I.* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 211.

¹³⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, 252.

bulunan ve yeniçeri ocağına mensup kethüdâyeri tanımlanmıştır¹³⁷. Metin içi bilgi ile dipnotun çelişmediği çalışmalar da mevcuttur¹³⁸.

Ayrıca bu unvan sadece merkez-taşra ayrımında belirtilen görevliler için kullanılmamıştır. Cebeci ocağının kethüdâyeri ile şehir kethüdâyeri¹³⁹, yeniçeri kethüdâyeri¹⁴⁰, yeniçeri ocağı kethüdâyeri¹⁴¹, yeniçerilerin içinde kethüdâyeri kâtibi¹⁴² topçu ocağı kethüdâyeri¹⁴³, zeamet kethüdâyeri¹⁴⁴ Bursa'da kavukçu taifesinin kethüdâyeri¹⁴⁵ ve silahdar kethüdâyeri¹⁴⁶ gibi farklı birimlerde de bu göreve karşılık gelen kullanımlar bulunmaktadır. Bu örnekler “Kethüdâyeri” unvanının merkez-taşra ayrımından farklı olarak taşrada muhtelif görevliler için kullanıldığını göstermektedir.

Kethüdâyeri unvanı merkez-taşra ve muhtelif görevlilerden ayrı olarak altı bölük halkına mensup birlikler için de kullanılmıştır. Örneğin; sipah kethüdâyerleri vardır. Özellikle Evliya Çelebi'nin eserinde sipah kethüdâyeri fazlasıyla kaydedilmiştir. Sipah kethüdâyerlerinden ayrı silahdar ocağı kethüdâyeri de vardır¹⁴⁷. Silahdar bölüğünün olduğu yerlerde ataması yapılmıştır. Nitekim Kayseri ve çevresi silahdar bölüğüne kışlak olarak tayin edilmiştir. Bu bölüğe bir kethüdâyeri atanması gerekli görülmüştür. Aynı bölükte çavuş olan Derviş Çavuş, kethüdâyeri olarak görevlendirilmiş ve

¹³⁷ Erdiñ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008), 93; Hediye Önderoğlu, *154 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095 -1096/1684 -1685)*, (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015), 342, 343; Bahsi geçen sayfada kethüdâyeri altı bölük halkına amirlik yapan kethüdâyeri iken, eserin sonunda tanımlar bölümünde sadece merkezde görev yapan ve yeniçeri olan kethüdâyeri tanımlanmıştır. bk. Rasim, *Osmanlı Tarihi*, 93; Bahsi geçen sayfada bir köyde oturan şahıslar sayılırken kethüdâyeri unvanı da sayılmakta yine dipnotta merkezdeki kethüdâyerinin tanımı verilmektedir. bk. Söğüt (ed.), *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı*, 292; Bahsi geçen sayfada Sivas ayânlarından bahsedilmesine rağmen dipnotta merkezdeki kethüdâyeri tanımlanmıştır. bk. Muhammet Aydın, *Sivas'ta Âyan Aileleri 1740-1850* (Sivas: Sivas Belediyesi, 2015), 56.

¹³⁸ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi-IV*, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 1924.

¹³⁹ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-V*, haz. Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 790.

¹⁴⁰ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zey-i Fezleke*, haz. Nazire Karaçay Türkal (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 1078; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 893; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*, 163; Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi-III*, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 1412; BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 33/28.

¹⁴¹ BOA. İE.ML., Dosya/Gömlek Numarası, 124/11703.

¹⁴² BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 33/28; Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*, 76.

¹⁴³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 145/562.

¹⁴⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-IX*, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 393.

¹⁴⁵ Ayşe Erol, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa Gayrimüslimleri (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2022), 218.

¹⁴⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî-II* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 568; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 37, Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: V, 1999), 218; Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapukulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, 266; BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1478/7; BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 141/240.

¹⁴⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d, Defter/Hüküm, 57/170; BOA. AE.SMMD.IV., Dosya/Gömlek Numarası, 102/11878; BOA. TS.MA.e., Dosya/Gömlek Numarası, 1247/17.

kendisinden kışlakta bulunan bölük yoldaşlarına karşı muktedir olması ve amirlik görevlerini layıkıyla yerine getirmesi istenmiştir¹⁴⁸.

Tüm bu farklı kullanımlar içerisinde taşrada altı bölük halkına amirlik yapan kethüdâyerini ayırt etmek görece basittir. Merkezden çıkan hükümlerde “Kethüdâyerlerine” ya da “Kethüdâyeri” denildiğinde ekseriyetle altı bölük halkı üzerine amir olan kethüdâyeri kastedilmiştir. Aksi durumlarda “yeniçeri kethüdâyeri” ya da “şehir kethüdâyeri” gibi unvanın önüne isim koyularak belirtilmiştir. Nihayetinde bu müessese veyahut unvan sadece merkezde yer alan ve ocağın önde gelen paşalarından olan kethüdâyeri için ya da Anadolu’da altı bölük halkına amirlik yapan kethüdâyeri için kullanılmayıp muhtelif makamlar ve sınıflar için kullanılmıştır.

Kethüdâyerinin diğer bir karmaşası ise transkripsiyondan kaynaklıdır. Kethüda eri¹⁴⁹, kethüda erleri¹⁵⁰, kethüda eberi¹⁵¹, kethüda emiri¹⁵² gibi transkrip örnekleri bu durumu açıklar niteliktedir. Ayrıca Naima tarihinde Kethüdâyerleri “kethüda vekili” olarak kaydedilirken, Necdet Sakaoglu’nun Osmanlı Tarihi Sözlüğü eserinde de “Kethüdâ yeri” başlığı “kethüdâ vekili” olarak tanımlanmıştır¹⁵³.

4.2. Taşra Askeri Yapılanmasında Bir Amir: Kethüdâyeri’nin Özlük Hakları

Osmanlı Devleti’nde özellikle 16’ncı yüzyılın ikinci yarısından sonra şehir ve kasabalarda kapıkullarının ikamet etmeye başlamasının bahsi giriş başlığında izah edilmiştir. Bu mukim yerler genelde yeniçerilerden oluşmuştur. Ancak süvari olan altı bölük halkını da bunlar arasında saymak yanlış olmaz. Kethüdâyeri bu birliklere taşrada amirlik yapmıştır. Kethüdâyeri kapıkulu sipahilerinin yerel kumandanıdır. Yine Osmanlı şehir ve kasabalarında yer alan yeniçeri serdarından rütbece üstündür¹⁵⁴. Aslına bakılırsa yeniçeri garnizonlarında görev yapan askerlerin başındaki komutandır. Bunlar beylerbeyine ya da sancakbeylerine bağlı değildirler¹⁵⁵. Kengırı Sancağı Kethüdâyeri vekili Ahmed’in vazifesine beylerbeyi, voyvoda, subaşı, mütesellim ve adamlarının

¹⁴⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/129:2.

¹⁴⁹ Leyla Kaya, *37 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100/M.1686-1689 (s.1-97)*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2014), 105, 106.

¹⁵⁰ Sena Öğülmüş, *18. Yüzyılda Osmanlı Hac Yolunun Güvenliği* (Ekşehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024), 57, 77, 78.

¹⁵¹ Cemile Ebru Saygı, *17. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazası [H. 1052/M. 1642/Tarihli Erzurum Eyaleti (Mad 5152) Mufassal Avârizhâne Tahrir Defterine Göre]* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 85.

¹⁵² Mustafa Özcan, *Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Başlarında Trabzon’da Asayiş* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 100.

¹⁵³ Naimâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi-V*, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969), 2124, 2198; Necdet Sakaoglu, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü Kavramlar, Kurumlar, Olaylar* (İstanbul: Alfa Tarih, 2017), 398.

¹⁵⁴ İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, 28.

¹⁵⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017), 336.

karışmamasına yönelik yazılmış evrak bu bağımsızlığın delilidir¹⁵⁶. Arşivde tespit edebildiğimiz kadarıyla taşrada bulunan altı bölük halkının başında amir mahiyetinde olan kethüdâyerinin en erken geçtiği tarih 1567-69 tarihli mühimme defter kayıdır. Burada köprü yapılması için tayin olunan mübaşire ve Kethüdayeri Yusuf'a yardım edilmesi emredilmiştir¹⁵⁷. 1570'li yıllardan sonra belgelerde isimleri daha sık geçmiştir¹⁵⁸. Kethüdâyerinin adının geçtiği en geç tarih ise yine tespit edebildiğimiz kadarıyla 1825 tarihli bir atamadır¹⁵⁹.

4.2.1. Kethüdâyeri Ataması

16'ncı yüzyılın ikinci yarısında taşrada meydana gelen isyanları kontrol altına almak için gönderilen kapıkullarının, başlangıçta merkezî otoritenin taşrada askerî varlığını pekiştirme amacı taşısa da zamanla bu birliklerin buldukları bölgelerde disiplin dışı davranışlar sergilemeleri, reaya ile çeşitli gerilimlere yol açmaları ve görev sınırlarını aşan uygulamalarda bulunmaları ciddi bir yönetsel soruna dönüşmüştür. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı merkezî idaresi, altı bölük halkı üzerindeki kontrolünü yeniden tesis etmek ve taşradaki askerî düzeni sağlamak amacıyla, onların davranışlarını denetleyecek ve doğrudan amirlik yetkisiyle hareket edecek kethüdâyeri unvanlı bir görevlinin tayin edilmesi ihtiyacını duymuştur.

Altı bölük halkı gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de yeniçeriler kadar tertip ve düzen içerisinde olmamıştır. Bunun yanında birlik içerisinde birçok suça karışanlar ve çokça belirli bir hizibe dahil olanlar çıkmıştır. Altı bölük halkını taşrada “zabt u rabt” altında tutmak¹⁶⁰, gerektiğinde muayyen bir iç asayişsizlik durumunda ivedi tedbir almak¹⁶¹, sahte unvan kullananların takibini yapmak¹⁶², levend taifesinden sipah kılığına girerek reayaya zulmedenlerin engellenmesini sağlamak¹⁶³ gibi amaçlarla bu birliklerin başına amir olarak kethüdâyerinin atama işlemi yapılmıştır. Hizip faaliyetlerinde çok etkin yer alan altı bölük halkı mensuplarının sevk ve idaresi zordur. Türkmen voyvodalığı için merkezi otoriteye karşı gelmiş olan kapıkulu sipahilerinin tesir güçlerinin ne olduğu ve etki-yetki alanlarına dair bir fikir vermesi bağlamında Abaza

¹⁵⁶ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlük Numarası, 153/88.

¹⁵⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 7/1236.

¹⁵⁸ Ünsal, “Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri”, 95.

¹⁵⁹ Zaralızâdelerden Mehmed Said bey 1825'de Sivas ve çevresinde bulunan altı bölük halkı üzerine kethüdâyeri olarak atanmıştır. bk. Aydın, *Sivas'ta Âyan Aileleri 1740-1850*, 27.

¹⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 179, 180; Reyhan Aytaç, *66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014), 182; Efkân Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 144.

¹⁶¹ Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000), 196.

¹⁶² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5878/144:3.

¹⁶³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6158/179:4.

Hasan, Kürd Mehmed, Konyalı Hadım Ali Ağa gibi isimlere bakmak yerinde olacaktır. Burada önemli olan bu kişilerin kapıkulu sipahisi olarak etkilerinin ne kadar tesirli olduğu ve hakimiyet alanlarını ne kadar geniş tutabildikleridir. Kethüdâyerinin bu kadar aktif ve etkili olan bir maiyeti zabt ve rabt altında tutması meşakkatlidir. Bu durumdan ötürü kethüdâyeri karizmatik bir karaktere ve caydırıcı cezaları verme iradesine sahip olmak zorundadır¹⁶⁴. Velhasılı altı bölük halkı üzerinde onları denetleyecek bir amirin olmaması kethüdâyeri atama işlemine neden olmuştur. Mesela Gelibolu kazasında kethüdâyeri olmadığı için atama yapılmalıdır. Çünkü bölük halkı dirlik ve düzenlik içinde değildir. Kadıya yazılmış bir yazıda bu doğrultuda atama yapılması istenmiştir. Emektar Mehmed b. Ahmed kethüdâyeri olarak atanmıştır¹⁶⁵. Bu ana gerekçeler dışında silahdarlara kışlak bulunmasında kethüdâyeri atamak gibi bazı özel durumlar için de atama yapılmıştır¹⁶⁶. Ancak kethüdâyerleri ilerleyen zamanlarda bu amirliklerinin dışında taşrada birçok fonksiyonu yerine getiren görevli haline gelecektir.

Kethüdâyeri atamasının idari prosedüründe ocak ağalarının yani altı bölük halkının önde gelen rütbeli unsurlarının (sipah, silahdâr, sağ ve sol ulufeciler, sağ ve sol garipler) olur iradelerini içeren mektupları yer almaktadır. Bu mektup üzerine verilen fermanla atama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu prosedürde ağa mektuplarının irade makamına karşı bir referans sağladığı düşünülebilir¹⁶⁷. Ağa mektuplarında bütün ağaların bulunması şart değildir. Sadece sipah ya da sipah-silahdâr ikilisinin olur iradelerini içeren mektuplarına rastlanılır¹⁶⁸.

Altı bölük halkı ağaları atama işlemi yapılmasını uygun gördükleri kişinin bilgilerini bir mektup ile hazırlamaktadır¹⁶⁹. Bu mektubun muhtevasında kişi bilgilerinin yanında icmal görev tanımına da yer verilmiştir¹⁷⁰. Birçok nitelik arasında tecrübeli olmak niteliği ağır basmaktadır¹⁷¹. Keza “(...) sipahioğlanları zümresinden sekizinci bölükde yevmî on yedi akçe ulûfesi olan Ahmed bin Süleyman emekdâr ve dindâr olmağla Kethüdâyeri ta'yîn olunup(...)” ifadesi sipahi emektarlarından atama

¹⁶⁴ Adı geçen kişiler voyvodalık için Konya ve çevresini içine alan geniş bölgede binlere varan mevcutlarla mücadeleye girişmişlerdir. bk. Usta, “Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, 61.

¹⁶⁵ Derya Elvan, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme- Metin-İndeks)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 285.

¹⁶⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/129:2.

¹⁶⁷ Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, 76.

¹⁶⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 38.

¹⁶⁹ Bu mektup sınıf, bölük, yevmiye, isim, gerekçe, nitelik ve bazen ikamet gibi bilgilerden oluşmaktadır. “...zümre-i silahdarandan elli ikinci bölükde yevmi kırküç akçe ulufeye mutasarrıf olan kudvetü-l-emasil ve-l-akran Mehmed bin veli...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2777/744.

¹⁷⁰ “...Üzerlerinden nazar-ı şerifleri diriğ olunmayub mezbûru kemâl-i emânet ve istikâmet üzre istihdâm itdiresiz ve sen ki kethüdâyerisin gereği gibi hüdmetinde mukayyid olub her husûsda şer'-i şerife mürâca'ât ve mâtaba'ât üzre olub her vechile fukarayı himâyet ve yoldaşları hüsn-i müdârâ ile zabt u rabt idüb şer'i da'vâları vakı' oldukda ma'rifet ile görölüb ve i'lâmı lazımlı gelenleri izn-i hâkim ile berü cânibe 'arz u i'lâm edib şer'-i Muhammediyeye tâbi' olası ve's-selâm...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2777/744.

¹⁷¹ “...ocağın kâdimi emekdârı ve ihtiyarı ve gayri mezbûre uhdesinden gelur...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/85:1-100:1.

yapıldığını gösterir¹⁷². Emekdarın yanında “*ulya-i umur-ı mu'temed 'uhdesinden gelir*” niteliği ile “*ahali-i vilayet ile hüsn-ü zindeganiye kadir*” niteliği sıralanmıştır¹⁷³. Balıkesir’de bir kethüdâyeri atamasında “*ümûr-dâde*” (iş bilen) “*kâr-âzmûde*” (görmüş geçirmiş, tecrübeli) ve işleri şer’i anlamda yerine getirmedeki gayreti gibi nitelikler sayılmıştır¹⁷⁴. Sipahi bölüğünden olan Ahmed Çavuş’un kethüdâyeri olmasında “*emekdâr*” olması etkilidir¹⁷⁵. Mektubun sonunda ise ağaların isimleri kıdeme göre sıralanmaktadır. “Kethüdayerlik mektubu” olarak geçen bu mektup, ağaların hepsinin olurlarını şart olarak sağlamak zorunda değildir¹⁷⁶.

Bu inha mektupları, atanacak kişiye teslim edilirdi¹⁷⁷. Müteakiben merkez atama için taşra idari biriminin kadılık teşekküllüne hükmünü gönderirdi¹⁷⁸. Atama kaydı ile mektup arasında bariz farklar yoktur. Çoğunlukla mektup ifadeleri aynen kullanılmıştır. Yine atama görececek kişinin bilgileri, atama gerekçesi, kişinin nitelikleri ve icmal görev tanım formu aynen yazılmıştır. Kadılık tarafından hükmün sicile kaydedilmesinden sonra kişinin atama işlemi gerçekleşmiş olurdu¹⁷⁹.

¹⁷² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 79/153.

¹⁷³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 497/82:2.

¹⁷⁴ Raşit Gündoğdu, *Balıkesir Şer’iyye Sicili (Evâil-i Cemâziye'l-Evvel 1021-25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612-21 Şubat 1618)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 110.

¹⁷⁵ BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1517/133.

¹⁷⁶ İki ağanın imzasının olduğu atama kayıtlarında mevcuttur. bk. BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/100:1; Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, 74.

¹⁷⁷ Mustafa Korkmaz, “*Şer’iye Sicillerine Göre*” *XVII. Yüzyılda Bor’da Sosyal ve Ekonomik Hayat* (İstanbul: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995), 98.

¹⁷⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2777/743; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/606; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 12/957.

¹⁷⁹ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, 99.

Resim 4.2. Altı Bölük Halkı Ağalarının İmzalanmış Kethüdâyeri Mektubu¹⁸⁰

Mehmed b. Veli'nin atama işlemi benzer şekilde gerçekleşmiş ve ağa mektubu usulü kullanılmıştır¹⁸¹. Silahdar birliğinden 78'inci bölükte 30 akçe yevmiyeli Mehmed Süleyman ağa mektubunca teklif edilmiş ve mektup sonrasında ise atama kaydı tutulmuştur¹⁸². Doğanlı Mustafa, ağa mektubunca atanmıştır. Manisa kazası için bir kethüdâyerine ihtiyaç duyulmaktadır. Engürüs seferinde bulunmuş olan ve sipahi oğlanlarından olan Doğanlı Mustafa ocak ağalarının uygun görülmüştür. Seferde bulunması salt nitelik değildir. Diğer sayılan nitelikler arasında dindar, zabt ve rabta uygun ve maslahatgüzar olduğu vurgulanmıştır¹⁸³. Bu gibi atamalarda ağa mektuplarına sıklıkla rastlanılmıştır¹⁸⁴.

¹⁸⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6155/259:2.

¹⁸¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2777/744.

¹⁸² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6176/268:2-268:3.

¹⁸³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 75/405.

¹⁸⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 75/483-650; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 82-1 Numaralı Mühimme Defteri (1027-1028/1618-1619) Özet-Çeviri Yazı (İstanbul: Yayın Nu: 7, 2020), 186; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks, (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 47, Divân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: VI, 2000), 192, 193; BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 497/82:2; BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5878/125:1-144:3; Emel Yılmaz, 100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1104/M.1692) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (Kayseri: Erciyes Üniversitesi,

Bir önceki dönemlerde kethüdâyeri olan kişilerin tekrar atandıkları görülmektedir. Bu durum kişilerin tecrübe nitelikleri ile alakalıdır¹⁸⁵. Mehmet Mustafa Beyzade isimli kişinin tekrardan Anadolu Eyaleti'nde bulunan altı bölük halkına kethüdâyeri olarak atanması bu durumu karşılamaktadır. Kadı teklifi ve ağa mektubunca ataması yapılmıştır. Kethüdâyerine hukukî, askerî birçok irade hakkı verilmiştir¹⁸⁶. Sabık Kethüdâyeri olan Sarı Hüseyin Ağa'da tekrardan aynı göreve atama görenlerden biridir¹⁸⁷. Başka bir kethüdâyeri olan Mustafa 4 kez aynı göreve tayin edilmiştir¹⁸⁸. Kayseri ve Antep bölgesinde kethüdâyerlik görevine aynı kişiler birçok kez tekrardan atanmıştır¹⁸⁹. Amasya'da yine aynı kişiler farklı zamanlarda tekrar kethüdâyeri olarak atanmışlardır¹⁹⁰.

Kadılar da kethüdâyerlerinin atanması için teklifte bulunabilirdi. Bunun sebebi muhtelif bölgelerde konuşlanmış olan altı bölük halkının başında amir olarak kethüdâyeri olmadığı zamanlar bu süvari birliklerinin düzensiz ve gayri nizami davranışlar sergilemeleri olmalıdır. Böyle durumlarda taşranın ileri gelen yöneticilerinden olan kadı, kethüdâyerinin atanmasını talep etmiştir. Örneğin: başlarında bir amir olmamasından kaynaklı altı bölük halkının bazı menfi sonuçlar doğuracak davranışlarda bulunma ihtimalinin tedbiri için Ankara kadısının kethüdâyeri atama talebi olmuştur. Bu talep karşısında Mustafa oğlu Ahmet adında bir sipahi kethüdâyeri olarak atanmıştır¹⁹¹. Altı bölük halkı unsurları tarafından da kethüdâyeri teklif ve öneri şeklinde sunulmuştur. Sipahiler, Ömer isimli kethüdâyerinden memnun iken Mustafa isimli şahıs kethüdâyeri olmuştur. Mustafa, yerine Abdülkadir isimli şahsı vekil bırakmıştır. Abdülkadir ise fesad üzerine bir yönetim sergilemiştir. Bunun sonucunda maiyet tarafından tekrar Ömer isimli şahsın kethüdâyeri olarak istihdam edilmesi istenmiştir¹⁹². Başka bir örnekte Kethüdâyeri Yusuf'dan maiyeti olan sipahiler "râzı ve şâkir olmamağla" bu yüzden sipahilerden olan Mehmet Çavuş'un kethüdâyeri olması teklif edilmiştir¹⁹³. Bazen maiyeti bu işin şiddetini arttırmış ve bizzat kendileri

Yüksek Lisans Tezi, 2010), 163; BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/113:1; BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6155/259:2; M. Zahit Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'îye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*, (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 1996), 146.

¹⁸⁵ BOA. İE.AS., Dosya/Gömlek Numarası, 47/4282.

¹⁸⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 173.

¹⁸⁷ BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1517/137.

¹⁸⁸ Ünsal, "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri", 100, 101.

¹⁸⁹ Semiha Zehra Özharat, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014), 106; Emine Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 375.

¹⁹⁰ Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 14, 15, 16, 51, 57, 65, 72, 77, 78, 81, 87, 89, 92, 106, 108.

¹⁹¹ Mustafa Akdağ, *Celâli İsyancıları (1550-1603)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963), 210.

¹⁹² BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/593.

¹⁹³ BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1526/186.

müdahale etmiştir. Silahdar birliğinden Hüseyin ibn-i Behram kethüdâyeri olarak atanmış ancak sipahilerden Hızır ve Ahmed kethüdâyerinin makamına müdahale etmişlerdir. Fakat bu sefer maiyetin istediği olmamış ve Hüseyin'in kethüdâyerliğe devam etmesi, adı geçen kişilerin müdahalelerinin engellenmesi için hüküm yazılmıştır¹⁹⁴. Kethüdâyerlerinin vefatı halinde ivedi bir şekilde atama yapılması gereklidir. Bu doğrultuda vefat eden Abdi'nin yerine silahdarlardan 54 akçe yevmiyeli Ahmet Toğani kethüdâyeri olarak atanmıştır. Burada yine altı bölük halkının talebi ve teklifi ile adı geçen kişinin ataması yapılmıştır¹⁹⁵. Kethüdâyeri olarak atanmaların reaya tarafından kabul görmesi önemli bir kriterdir ve bu usule "Re'y-i Reşid" adı verilmiştir¹⁹⁶. Gölpazarı kadısına merkezden reayanın arzı üzerine kaleme alınmış bir yazı gönderilmiştir. Yazı, çevrede yeniçeri ve sipah adını kullanarak gayri resmi faaliyette bulunanların varlığını ihtiva etmektedir. Bu faaliyette bulunanlara karşı tedbir alınması yönünde reaya bir atama işlemi talep etmiştir. Hatta reayanın teklifi vardır. Mehmed isimli sipahinin ihtiyar (tecrübeli) olduğu ve bu işin üstesinden geleceği eklenmiştir. Kadı bu işin takibinden sorumlu tutulmuştur. Nihayetinde kethüdâyeri atama talepleri her zaman bölük ağalarından, kadılardan ya da birlik unsurlarından gelmemiş, reaya da kethüdâyeri atama talebinde bulunmuştur¹⁹⁷.

Sipahiler hiç şüphesiz altı bölük halkının en elit ve muktedir birliğidir. Kethüdâyerlik müessesesine atama işlemi ekseriyetle bu birliklerden gerçekleşmiştir¹⁹⁸. Ancak altı bölük halkının diğer unsurları da atama işlemi için tercih edilmiştir. Kethüdâyeri atama işlemi genelde sipahi ve silahdar birliklerinden gelmiştir. Bu durumun standart bir kriteri olmamakla birlikte, bölge bölge değişen bir usulden bahsedilebilir. Bir bölgede silahdarlardan atama işlemi yapılmışken başka bölgeler için bu sipah yönünde değişmiştir¹⁹⁹. Kapıkullarının taşraya yayılmaları sonucunda Anadolu'da ortaya çıkan sahte yeniçeri ve sahte sipahi meselesi 17'nci yüzyıl boyunca taşranın gündemini meşgul etmiştir. Bu sahtekarlıkların takibi için kethüdâyerleri vazifelendirilmiş ve bu minvalde yine sipahi birliklerinden altı bölük halkı üzerine kethüdâyeri ataması yapılmıştır²⁰⁰. Edirne kadısına gönderilen bir yazıda sipahiyandan

¹⁹⁴ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 8/98.

¹⁹⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks* (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 60, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VIII, 2002), 323.

¹⁹⁶ Erol Özvar ve Arif Bilgin (ed.), *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008), 192.

¹⁹⁷ Elvan, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme-Metin-İndeks)*, 224, 225.

¹⁹⁸ Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'îye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*, 357; Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayânlık*, 54; BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 194/17; BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 9/88.

¹⁹⁹ Korkmaz, "Şer'îye Sicillerine Göre" *XVII. Yüzyılda Bor'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, 98.

²⁰⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/1610; BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 79/153.

tecrübeli bir kişinin kethüdâyeri olarak görevlendirilmesi istenmiş ve fonksiyonları sıralanmıştır²⁰¹.

Silahdar birliklerinden de kethüdâyeri ataması yapılmıştır. Silahdar bölümü mensubu olan Boşnak Mehmed, Konya Kethüdâyeri olarak atanmıştır²⁰². Diyarbakır ve Edirne Kethüdâyerliğine silahdarlar talip olmuştur²⁰³. Yenipazar kadısına yazılan bir hükümde altı bölük halkına kethüdâyeri atama işlemi yapılması emredilmiştir. Bu işleme ise silahdardan seçilen Hüseyin Hasan uygun görülmüştür²⁰⁴. Başka bir örnekte ise silahdarlardan Mustafa “mezbûr bendeleri emekdâr kulları olup” ifadesiyle kethüdâyerliğe talip olduğunu arz etmiştir²⁰⁵.

Tablo 4.1. Kethüdâyeri Olarak Görevlendirilenler

S.Nu.	Kethüdâyeri	Sınıf	Bölük	Yevmiye (akçe)	Yetki Alanı	Tarih
1	Müslî	Sipah	32	65	Kayseri ²⁰⁶	Muharrem 1050
2	İsmail Ali	Sipah	66	30	Kayseri ²⁰⁷	Şaban 1063
3	Yusuf Hasan	Sipah	135	30	Kayseri ²⁰⁸	Muharrem 1063
4	İbrahim İsmail	Sipah	66	19	Kayseri ²⁰⁹	Şaban 1095
5	Mehmed Abdülmecid	Sipah	87	25	Kayseri ²¹⁰	Muharrem 1103
6	Mustafa	Silahdar	9	40	Kayseri ²¹¹	-
7	Mehmed b. Veli	Silahdar	52	43	Bursa ²¹²	Şevval 1027
8	Osman	Sipah	24	141	Bursa ²¹³	-
9	İbrahim Ahmed	Silahdar	5	57	Bursa ²¹⁴	1027-1028
10	Ali Mehmed	Silahdar	12	52	Bursa ²¹⁵	Şevval 1070
11	Ali Ömer	Sipah	22	36	Bursa ²¹⁶	Şevval 1070
12	Mustafa Ali	Sipah	43	24	Konya ²¹⁷	Muharrem 1081
13	Mehmed b. Ahmed	Sipah	8	25	Konya ²¹⁸	Rebi'ü'l-evvel1081
14	Mehmed Ahmed	Sipah	8	15	Konya ²¹⁹	Ramazan 1083
15	Hüseyin	Sipah	21	20	Konya ²²⁰	Rebi'ü'l-âhir 1088
16	Mehmed Süleyman	Silahdar	78	30	Konya ²²¹	Rebi'ü'l-evvel1099
17	Doğancı Mustafa	Sipah	153	19	Manisa ²²²	-

²⁰¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 78/1923.

²⁰² BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1482/14.

²⁰³ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi-II*, çev. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 606; Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi-VI*, çev. Zuhuri Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969), 2895.

²⁰⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 77/392.

²⁰⁵ BOA. D.SVM., Dosya/Gömlek Numarası, 1/42.

²⁰⁶ Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 64.

²⁰⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5878/125:1.

²⁰⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5878/144:3.

²⁰⁹ Abdurrahman Yıldırım, *91/3 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1095-M. 1684)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 157, 158.

²¹⁰ Yılmaz, *100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1104/M.1692) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, 163.

²¹¹ Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 64.

²¹² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2777/743.

²¹³ Ayşe Erol, *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 71.

²¹⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *82-1 Numaralı Mühimme Defteri (1027-1028/1618-1619) Özet-Çeviri Yazı*, 186.

²¹⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2790/94.

²¹⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2790/95.

²¹⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6156/182:2.

²¹⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6156/174:2.

²¹⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6158/179:4.

²²⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6155/259:2.

²²¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6176/268:2.

18	Mehmed	Sipah	31	25	Manisa ²²³	-
19	Mehmed	Silahdar	50	9	Saruhan ²²⁴	-
20	Halil Hızır	Silahdar	33	15	Manisa ²²⁵	Zilka'de 1096
21	Hasan Efendi	Silahdar	9	14	Manisa ²²⁶	-
22	Ahmed Toğanî	Silahdar	-	54	Kastamonu ²²⁷	-
23	Hasan Veliyiddün	Silahdar	9	15	Kastamonu ²²⁸	Zilka'de 1096
24	Hüseyin Mustafa	Silahdar	98	22	Kastamonu ²²⁹	Safer 1097
25	Hasan Murad	Silahdar	15	30	Balıkesir ²³⁰	-
26	İlyas Mehmed	Sipah	170	20	Balıkesir ²³¹	Zilka'de 1025
27	Rıdvan	Sipah	10	59	Amasya ²³²	-
28	Mehmed Bey	Sipah	42	42	Amasya ²³³	Safer 1060
29	Musli İbrahim	Sipah	199	15	Bolu ²³⁴	Safer 1097
30	Mehmed Ferruh	Sipah	223	26	Ankara ²³⁵	Receb 1020
31	Mehmed Ağa	Sipah	71	25	Ayntab ²³⁶	Şevval 1099
32	Keyvan Tırhala	Sipah	48	132	Kütahya ²³⁷	-
33	Mehmed b. Ahmed	Silahdar	32	42	Gelibolu ²³⁸	-
34	Ahmed b. Hüseyin	-	246	20	Beyşehir ²³⁹	-
35	Mehmed	Sol Ulufeci	3	17	Gölpazarı ²⁴⁰	-
36	Mahmud Seyyid İbrahim	Sipah	26	19	Ruha ²⁴¹	-
37	Halil Hüseyin	Silahdar	8	30	Kayseri ²⁴²	Receb 1100
38	Bostan	Sipah	24	41	Bursa ²⁴³	1607 (M.)
39	İbrahim	Sipah	71	26	Mudanya ²⁴⁴	1601 (M.)

Tablo 4.1.'de görevlendirilen kethüdâyerleri farklı tarihlerde farklı bölgelerin atamalarını ihtiva etmektedir. 17'nci yüzyılda Anadolu'da bulunan tüm kethüdâyerlerini

²²² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 75/405.

²²³ Erol, 78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili, 71.

²²⁴ Erol, 78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili, 71.

²²⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/154:3.

²²⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/111:4.

²²⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks, 323.

²²⁸ Pelin İskender, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicil (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 92, 93.

²²⁹ İskender, XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili, 114, 115.

²³⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks, 192, 193.

²³¹ Gündoğdu, Balıkesir Şer'iyye Sicil (Evâil-i Cemâziye'l-Evvel 1021-25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612-21 Şubat 1618), 113.

²³² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/85:1.

²³³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/100:1.

²³⁴ Şahin, 1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyye Siciline Göre), 187, 188.

²³⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 497/82:2.

²³⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4841/33:4.

²³⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 75/483.

²³⁸ Elvan, 18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme-Metin-İndeks), 285.

²³⁹ Dilek Karacan, 78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Karaman Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 48.

²⁴⁰ Elvan, 18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme-Metin-İndeks), 224, 225.

²⁴¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/606.

²⁴² BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 12/957.

²⁴³ Mukaddes Efe, 17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası'nın Devlet Merkezi İle İlişkileri (1600-1607) (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 115.

²⁴⁴ Efe, 17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası'nın Devlet Merkezi İle İlişkileri (1600-1607), 115.

ifade etmez. Burada tablo başlıklarındaki hususlara ve atama prosedürüne dair bir açıklama ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu açıklama aynı zamanda ileride yapılacak bölgesel çalışmalarda hangi kaynaklardan faydalanılmasına dair bir rehber olması amacını taşımaktadır.

Bu kaynaklardan ayrı olarak “Kethüdâyerlik Defteri” başlığı ile tutulmuş bir evrakın varlığı, kethüdâyeri atamalarını içeren belgelerin salt sicillerde ve mühimmelerde yer almayacağını göstermiştir. Bu defterde farklı bölgelere yapılmış yirmi dokuz kethüdâyerinin ataması kayıtlıdır. Bölgelerin çoğunluğu Anadolu’dan olmakla birlikte Rumeli bölgesini içeren atamalar da bulunmaktadır. Anadolu’dan yirmi bölgeye atama yapılırken Rumeli’den yedi bölgeye atama yapılmıştır²⁴⁵. Atama nedenlerinin çoğunu “...mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun...” ifadesi oluşturmaktadır. Bu nedenin yanında iki kethüdâyeri ataması bir önceki kethüdâyerinin öldüğünden, diğer iki kethüdâyeri ataması ise mevcut kethüdâyerlerinin meskûn mahalde bulunmamasından dolayı yapılmıştır. Atamalarda tıpkı yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi ağa referansı etkilidir. Defterde bulunan çoğu atamada sipah ağası Receb’in ve silahdar ağası Mehmed’in iradesi vardır. Kethüdâyeri olarak ataması yapılanların dokuzu sipah ve dokuzu ise silahdar sınıfındandır. Geri kalan on bir kişinin dokuzunun sınıfı belirtilmemiş, biri mütekâ’id diğeri sarayın eski teberdârıdır.

Tablo 4.2. Kethüdâyeri Olarak Görevlendirilenler²⁴⁶

S.Nu.	Kethüdâyeri	Sınıf	Bölük	Yevmiye (akçe)	Yetki Alanı	Tarih
1	İsmail Murtaza	Silahdar	59	24	Güzelhisar	1081
2	Musa Osman	Silahdar	24	21	Gerede	1081
3	Mehmed	Sipah	10	33	Bolu-Viraneşehir	1081
4	Ali Hasan	-	208	34	Kızanlık	1081
5	Hüseyin Osman	-	8	13	Ürgüb	1081
6	Ali	-	37	24	Belgrad	1081
7	Hasan Ali	-	-	-	Eskişehir	1081
8	Hasan İlyas	Silahdar	53	32	Yenişehir	1081
9	Yusuf Hasan	Silahdar	31	13	Bergos	1081
10	İsmail Hasan	Silahdar	110	19	-	1081
11	Süleyman	Sipah	-	17	Haleb	1081
12	Hasan Ali	Sipah	49	11	Antakya	1081
13	-	-	-	-	Bosna	1081
14	Hasan	Sipah	18	19	Gergeve/Gergere	1081
15	Himmat Mustafa	Silahdar	108	14	Bozok	1081
16	Mustafa Abdülhalim	Silahdar	46	17	Timurhisar	1081
17	Mehmed Hasan	Sipah	97	-	Karahisar-ı Sâhib	1081
18	Mehmed Kulağuz	Sipah	107	30	Selanik	1081
19	-	-	-	-	Kastamonu	1081
20	Halil Mehmed	Silahdar	1	25	Ankara-Çorba-Çubuk	1081
21	Mehmed Hüseyin	Sipah	9	12	Beyşehir-Seydişehir	1081
22	Şahin	Sipah	69	11	Diyarbakır	1081
23	Mehmed Mustafa	-	11	30	Amasya	1081
24	Mehmed Abdi	Mütekâ’id	-	-	Hezargrad	1081
25	Ali Osman	-	204	21	Erzurum	1081
26	Murtaza	-	65	21	Bursa	1081
27	Hasan Osman	Silahdar	124	19	Haleb	1081
28	Derviş	Teberdâr	84	23	Kayseri	1082
29	Mustafa Hüseyin	Sipah	27	21	Ayntab	1082

²⁴⁵ İki bölgenin adı silik olduğundan okunamamıştır.

²⁴⁶ Sıralamada defterin orijinal sıralamasına sadık kalınmıştır. BOA. MAD.d., Defter, 18249.

Kethüdâyeri atama yapılan belgelerde ikiz görevlere de rastlanılmıştır. Mesela kethüdâyeri olarak görevlendirilen bir kişi aynı zamanda beyt'ül mal emniyeti için de sorumlu tutulmuştur. Vergi tahsil işlerinde kazandıkları uzmanlıktan dolayı kendilerine böyle bir görev tevdi edilmiş olabilir. Burada altı bölük halkından beyt'ül mal emniyetine atama yapıldığını öğrenmekle birlikte kethüdâyerlik görevinde bulunanların bu göreve uygun olabileceği çıkarımında bulunulabilir. Her iki görev için planlanan kişinin yevmiyesi 132 akçe olarak kaydedilmiştir. Atama için uygun olduğuna dair niteliklerinde ise kendi halinde olduğu, reaya üzerine çıkmadığı ve reayadan kimseyi rencide etmediği vurgulanmıştır²⁴⁷. Belgrad'da hem altı bölük halkına kethüdâyeri hem de beyt'ül-mâl emniyeti olan Mustafa, Rumeli'den bir örnektir²⁴⁸. Gemlik kazasında vefat eden Koca Mehmed'in muhalefatını varislerine teslim etmeyen beyt'ül-mâl emniyeti ise Kethüdâyeri Ali'dir²⁴⁹. Manisa'da silahdar birliğinden 15 akçe yevmiyeli 33'üncü bölükte bulunan Halil Hızır hem kethüdâyeri²⁵⁰ hem cebeciler üzerinde sorumluluk sahibi²⁵¹ hem de hassa mehterlerine amir olarak görevlendirilmiştir²⁵².

İkiz görevden ayrı olarak kethüdâyerlik yapmış olanlar öncesinde ve sonrasında birçok müessesede bulunmuşlardır. Bunların ekseriyeti şüphesiz iktisadi niteliklidir. Silahdar olup kethüdâyeri olarak atama görenler aynı zamanda gümrük emniyeti olarak atama işlemi görmüştür²⁵³. Cebecizâde namıyla bilinen Mahmud Ağa Amasya Kethüdâyeri ve mütesellimi olmuştur. Selefî es-seyyid Ali Ağa ise Tokat voyvodası ve Amasya beyt'ül-mâl emniyeti olmuştur²⁵⁴. Daha önceleri serbölük olan bir kişi kethüdâyeri olarak atanmıştır. Bu durum ehl-i seyf sınıfından farklı vazifeler almış kişilerin kethüdâyeri olarak atanabileceğini göstermektedir²⁵⁵. Ayrıca kethüdâyerinin ve maiyetinin asli görevleri arasında sayılan vergi tahsilinde edindikleri tecrübeler kendisinin ve maiyetinin mütevellî olarak atanmasına neden olmuştur²⁵⁶. Eskiil kazasında bulunan Sultan Selim Han vakfının mütevellisi olan Piyale aynı zamanda kazada bulunan altı bölük halkı üzerine kethüdâyeri olarak atanmıştır. Kendisi sipah olan Piyale mütevellî gibi iktisadî bir görevle birlikte yine iktisadî-askerî-idarî ve

²⁴⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 75/483; Beyt'ül mâl Emniyeti tanımı için bk. Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 278.

²⁴⁸ BOA. TS.MA.e., Dosya/Gömlek Numarası, 1048/18.

²⁴⁹ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 273/100.

²⁵⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/154:3.

²⁵¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/155:1.

²⁵² "...siz ki kazâ-i mezbûrlarda olan hâyme-i hâssa mehterleriniz ki mûmâ-ileyh Halil Ağayı üzerinize zâbit ve kethüdâyeri bilüp şer'le lâzım gelen umûrunuzu izn-i şer' şerîf ve ma'rifet-i merkûm ile gördürüp inâd ve muhâlefet üzere olmayasız..." BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/155:2.

²⁵³ Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 274.

²⁵⁴ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi-IV*, 20.

²⁵⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/546.

²⁵⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 11/188:4; Amy Singer, *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 122.

hukukî birçok görev tanımının olduğu kethüdâyerliğe layık görülmüştür²⁵⁷. Kütahya kapısında çukadar olan Süleyman daha sonrasında kethüdâyeri olmuştur²⁵⁸. Zaralızâdelerden olan Recep Paşa kethüdâyerlik görevinden önce mütesellim sonra Sivas valisi olmuştur²⁵⁹. Sipahi bölüğü emekdarlarından Ahmed'e ihtisab kethüdalığı ihsan buyurulmuştur. Ancak adı geçen şahıs bu işin icrasında muvaffak olamadığından Silistre'de bulunan altı bölük halkına kethüdâyeri olarak atanmıştır²⁶⁰. Sarayın eski teberdârı Derviş, Kayseri Kethüdâyeri olarak atanmıştır²⁶¹.

Kethüdâyeri maiyetiyle birlikte sefere katıldığında yerine vekalet edecek bir vekil belirlemektedir²⁶². Bu uygulama çeşitli sorunlara neden olmalı ki merkez tarafından sefere çıkan kethüdâyerlerine hitaben yazı yazılmış ve sefere çıktıklarında yerlerine vekil belirlememeleri bildirilmiştir. Kadı ise bu durumun takipçisi olmuştur. Eğer vekil belirlendiği tespit edilirse azledilmesi gerekliliği vurgulanmıştır²⁶³. Ancak aynı merkezi idare vekil olanlara hitap ederek maiyeti altında olanları derhal sefer için hazırlamasını istemiştir²⁶⁴. 300-400 kadar atlı süvarinin bazı köylere verdiği zararın tespiti için bir kethüdâyeri vekiline mu'temed çavuş görevlendirmesi talimatı verilmiştir²⁶⁵. Merkezi otoritenin vekil tayin edilmemesi yönünde verdiği hüküm hilafına vekil belirleyen kethüdâyerleri olmuş hatta vekilin vekil belirlediği durumlar da yaşanmıştır²⁶⁶. Belirlenen vekiller başka müesseselere vekil olanlara karşı hukuki süreç başlatmışlardır. Muhtemelen söz konusu bu vekiller kısa süreli vekilliklerinin getirdiği resmî ve meşru araçları taşrada hizip faaliyetleri için kullanmışlardır²⁶⁷. Kengiri Sancağı Kethüdâyeri Ahmed de vekaleten görevi yürütenlerden biridir²⁶⁸. Kethüdâyeri, vekil olarak her zaman altı bölük halkı unsurları arasından seçim yapmamıştır. Kethüdâyerlerinden biri görev yerine gidene kadar kardeşini vekil belirlemiştir²⁶⁹. Birkaç vekil örneğine bakıldığında; Bolu Kethüdâyerliğine vekalet eden Selim Ağa²⁷⁰

²⁵⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 75/650.

²⁵⁸ BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 73/7368.

²⁵⁹ Aydın, *Sivas'ta Ayan Aileleri 1740-1850*, 56.

²⁶⁰ BOA. C.AS., Dosya/Gömlek Numarası, 278/11562.

²⁶¹ BOA. MAD.d., Defter/Sayfa, 18249/9:2.

²⁶² Sefere iştirak eden Zile Kethüdâyeri Mustafa'nın vekiline hariçten müdahale edilmemesi talebini içeren arz. BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 86/10.

²⁶³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 106/388.

²⁶⁴ "...Bir sûreti dahi vech-i meşrûh üzere Üsküdar kâdisına ve kazâ-i mezbûrda kethüdâyeri vekili olan (boş) zîde kadruhu ve sipah ve silahdar neferâtını eğlendirmeyüp irsâl eylemek üzere ağaları tarafından verilen mektûblar mücebince başka başka hüküm yazılmışdır..." BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 106/306.

²⁶⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 18/1767.

²⁶⁶ Gündoğdu, *Balıkesir Şer'iyye Sicili (Evâil-i Cemâziye'l-Evvel 1021-25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612-21 Şubat 1618)*, 68.

²⁶⁷ Mustafa Gülcan, *Konya'da İçtimai ve İktisadi Hayat (1675-1676)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1989), 315.

²⁶⁸ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 153/88.

²⁶⁹ Gündoğdu, *Balıkesir Şer'iyye Sicili (Evâil-i Cemâziye'l-Evvel 1021-25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612-21 Şubat 1618)*, 114.

²⁷⁰ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyye Siciline Göre)*, 107.

ve Antep'te sipah olan Mehmed Ağa sayılabilir. Mehmed Ağa asıl amir kethüdâyeri "gelene kadar" vekilliğini sürdürecektir²⁷¹. Karahisâr-ı sâhib Kethüdâyeri olan Murtaza ise yerine el-Hac Mehmed'i vekil tayin etmiştir²⁷². Kethüdâyeri Mehmed Ağa ise Irak'a memur olduğundan, Şaban Ağa kethüdâyeri ve mütesellim vekili olmuştur²⁷³. Amasya'da Ali Ağa kethüdâyerliğe vekalet etmiştir²⁷⁴.

Kethüdâyerlerinin vekaleten atanma işlemlerinde karışıklıklar yaşanmış ve bazı kimseler elde ettikleri evraklarla kethüdâyeri olarak atandığını iddia etmiştir. Ancak bu durumun takip edilmesi ve engellenmesi noktasında İstanbul'dan taşra idarecisine tedbir yazıları gönderilmiştir. Bu bağlamda Köse Mahmud vefat eden Abdi'nin yerine usulsüz bir şekilde geçmiştir. Atamalarda müdahaleler ya da halef-selef durumundan kaynaklı kethüdâyerlerinin birbirleri ile mücadeleleri de arşiv kayıtlarına yansımıştır²⁷⁵. Bu durumlarda merkez, taşrada bulunan herhangi bir bölgede altı bölük halkı üzerine amir olarak atanmış bir kethüdâyerinin atamasının geçersiz olduğu yönünde irade kullanarak yerine yeni atama yapmıştır. Bursa kadısına gönderilen bir hükümde hali hazırda kethüdâyeri olan şahsın ref' (geçersiz saymak) olduğu ve yerine İbrahim Ahmed'in Bursa'da bulunan altı bölük halkı üzerine kethüdâyeri olarak atandığı kaydedilmiştir²⁷⁶.

Kethüdâyerlerinin atandıktan sonra görev sürelerinin ne kadar olduğu sorusunun yanıtı bulunamamıştır. Kethüdâyerlerinin görev süresi 15 gün ile 2 ay 11 gün arasında değişmektedir. Mesela 3.5 ay görev yapanlar da vardır. Kethüdâyeri olanlar daha sonra bir daha aynı göreve gelmektedir. Çünkü belgelerde kethüdâyeri olmak için en çok aranan nitelik tecrübeli ve emekdar olmaktır. Bu husus görev süresini belirlemede muğlaklığa neden olmaktadır²⁷⁷. IV. Mehmed dönemi Ayıntab kethüdâyerlerinin listesini paylaşan bir çalışmada görev sürelerinin düzensizliği somut bir biçimde görülür²⁷⁸. Yirmi yıldır kethüdâyeri olduğunu iddia eden görevliler bulunmaktadır²⁷⁹. Bundan dolayı salt bir görev süresi ortaya koymak zordur.

²⁷¹ "...asıl kethüdâyeri gelinceye dek tarafımızdan kendüye vekil nasb ve ta'yin etmişizdir..." BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4840/19:2.

²⁷² M. Zahit Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 249.

²⁷³ Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 58.

²⁷⁴ Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 183.

²⁷⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 323.

²⁷⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *82-1 Numaralı Mühimme Defteri (1027-1028/1618-1619) Özet-Çeviri Yazı*, 186.

²⁷⁷ Mustafa Asım Yediyıldız, *Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)* (İstanbul: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 91.

²⁷⁸ Özharat, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*, 106.

²⁷⁹ Ünsal, "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri", 101.

4.2.2. Arşivdeki Sessizlik ve İhtimaller Alanı: Kethüdâyeri Yevmiyesi

Altı bölük halkının mevacib defterlerini “Süvari mukabelecisi” denilen maliye memuru tutmuştur. Bu defterlerde kethüdâyerinin yevmiyesine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ruznamçe defteri kayıtlarından oluşturulan bütçe çalışmalarında kethüdâyerinin yevmiye bilgilerine rastlanmamıştır²⁸⁰. Salyane kayıtlarında da kethüdâyeri ile alakalı bir ödeme kaydı yoktur²⁸¹. Coşkun Ünsal, makalesinde 4’üncü kez kethüdâyeri olarak ataması yapılmış Mustafa’nın yevmiyesinden bir mevacib bilgisi çıkarmaya çalışmıştır. Bu örnekte dikey bir artışı tespit etmiştir. Ancak bu örnek Mustafa özelinde kalmakla birlikte kethüdâyerinin mevacibi hakkında genel bir kanaate varmak için zayıf kalmaktadır²⁸².

Kethüdâyerlerinin atamaları yapılırken kaydedilen yevmiye bilgisi görevde bulunacağı sırada alacağı yevmiyesi olarak algılanmıştır²⁸³. Oysa bu yevmiye bilgisi kethüdâyeri olmadan önce mevcut görevindeki yevmiyesine karşılık gelmektedir²⁸⁴. Keza yukarıda atama başlığı altında Tablo 4.1./4.2.’de yer alan yevmiye bilgileri bir önceki görevin yevmiyesine karşılık gelmektedir. 28 akçe yevmiyeli bir sipahinin kethüdâyeri olduğunu bildiren hükümler önceki yevmiyesi hakkında bilgi verir²⁸⁵. Bu tablodaki bilgiler en azından kethüdâyeri olarak atanmaların ne kadar yevmiye aldıklarını ve hangi sınıftan olduklarının bilgilerini açıklar niteliktedir.

Arşivde kethüdâyerlerinin yevmiye bilgilerinin kaydediği bir evraka rastlasak bile ortaya standart bir bilgi koymak muhtemelen yine zor olacaktır. Çünkü altı bölük halkını oluşturan birlik unsurlarının yevmiyeleri dahi menşelerine, kıdemlerine, hizmetlerine ve bölüklerine göre değişmiştir. Bu bağlamda net bir tutardan bahsetmek zordur. Sipah ve silahtar 1’inci derece, ulufeciler 2’nci ve gurebâ bölükleride 3’üncü derecede yer almıştır. Bu bölüklerin her birinden kethüdâyeri olarak atama yapıldığından net bir tutarın belirlenmesi zorlaşacaktır²⁸⁶. 17’nci yüzyıl Konya’da altı bölük halkını oluşturan birliklerin neferlerinden bazıları 6-9 akça arasında yevmiye

²⁸⁰ Mehmet İpcioğlu, *Bir Osmanlı Bütçesi Örneği: 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1996), 138.

²⁸¹ Ahmet Cengiz, *XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 184.

²⁸² Ünsal, “Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri”, 101.

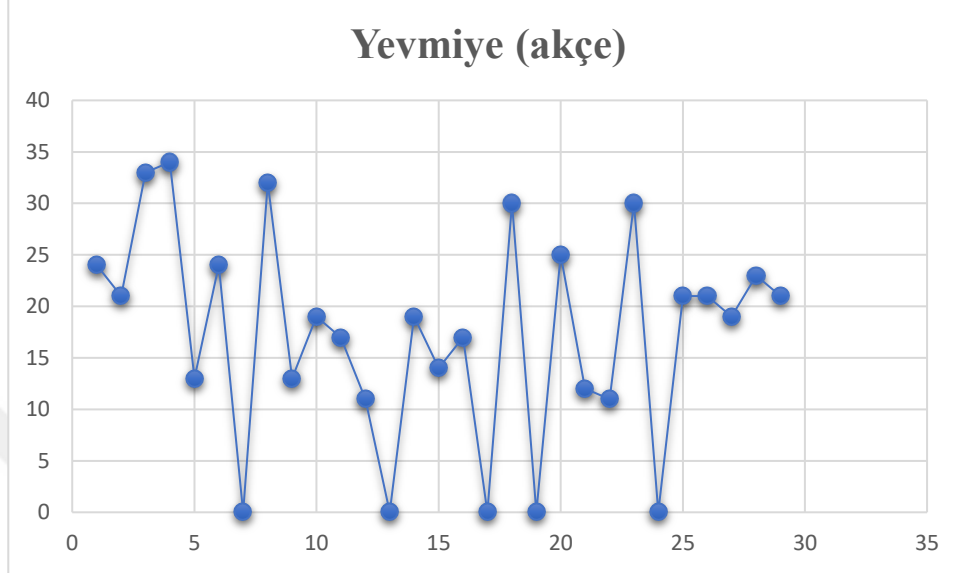
²⁸³ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazası (1700-1750)*, 75; Özharat, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*, 106; Fatma Yıldırım, *XVII. Yüzyılda Ayntab’da Asayiş Olayları* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 26; Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006), 176; Sancak tevcih defterlerinde de yine aynı şekilde sancakbeyinin bir önceki görevindeki geliri kaydedilmiştir. bk. İbrahim Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975), 41.

²⁸⁴ Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset*, 275.

²⁸⁵ Akdağ, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, 210.

²⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 169, 170.

alırken bazıları 9-30 akça arasında yevmiye almıştır. Sipahlar altı bölük halkının en itibarlı ve kıdemli birlikleri olduğu için 9-30 akça arasında yevmiye aldığı tahmin edilebilir²⁸⁷.

Grafik 4.1. Kethüdâyeri Olarak Atananların Önceki Yevmiyeleri²⁸⁸

Yukarıdaki grafik tablo 4.2.'de yer alan yirmi dokuz kethüdâyerinin atanmadan önceki görevde aldıkları yevmiyeyi göstermektedir. Beş kişinin yevmiye bilgisi girilmediğinden bunları hariç tuttuğumuzda kethüdâyeri olarak atananların yevmiye aralığının 10-35 akçe, yoğunluğun ise 15-25 akçe arasında olduğu görülmektedir.

Ancak bu bilgiler yine kethüdâyerinin yevmiyesini göstermemekle birlikte onun maiyetinin ya da kendisinin kethüdâyeri olmadan önceki yevmiyesini karşılar. Tablo 4.1./4.2.'de yer alan yevmiye bilgileri standartlıktan uzaktır. Bu değişen yevmiye bilgileri dahi bölük unsurlarının yevmiyeleri konusunda net bir bilgiyi ortaya koymazken kethüdâyerinin yevmiye konusu temkinli davranmayı gerektirir. Kıdem, derece, sınıf, tecrübe, bölge, iş yoğunluğu ve yetki alanının genişliği vb. gibi nedenler yevmiye miktarını belirleyen kriterler olarak sayılabilir.

4.2.3. Konum ve Yetki Alanı

Erken modern dönemde devletlerin mekâna bakış açısı kaosun içerisinde bir uyumu ifade eden zıtlıkları barındırır²⁸⁹. 17'nci yüzyılda devletler arasında dahi sınırlar

²⁸⁷ Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Taşrasındaki Askeri Görevlilerin Reaya İle İlişkileri ve Sosyo-Ekonomik Durumları", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 52 (2019), 130.

²⁸⁸ BOA. MAD.d., Defter, 18249.

²⁸⁹ Benton, erken modern çağ için devletlerin mekânı algılamasını "İmparatorluklar mekânı düzgün bir şekilde kaplamıyorlar daha ziyade deliklerle dolu parçaların birbirlerine yamanmasıyla iplerin

belirsizdir²⁹⁰. Bundan dolayı taşrada yetki alanı mevzusunda bulanık bir görünüm hakimdir²⁹¹. Genel anlamda bu belirsizlik taşrada yetki hudutlarını belirlemeyi zor hale getirir. Taşra yetki alanı bağlamında ortada duran bu muğlaklık, kethüdâyerlik müessesesinin bazı bölgelerde olup bazı bölgelerde olmamasının yanıtını bulmayı külfet haline getirmiştir. Ancak kısmî anlamda yapacağımız değerlendirmeler konuyu kesinliğe bağlamaktan ziyade kesinliğe giden yolda tamamlayıcı taşlar olarak düşünülebilir²⁹². Kaldı ki çalışma boyunca kethüdâyerinin nerelerde konumlandığı ve yetki alanlarına dair bilgiler muhtelif başlıklar altında paylaşılmıştır. Bu başlığın maksadı, kethüdâyerlerinin var olan konumlarının niteliklerine odaklanmak, derli toplu bir bakış sağlamak ve yeni soruların ortaya çıkmasına vesile olmaktır.

Altı bölük halkının konumlandığı bölgelerde amiri sıfatıyla kethüdâyerinin de olma ihtimali yüksektir. Bundan dolayı bu birliklerin hangi bölgelerde konumlandığına bakmak bir değerlendirmeyi mümkün kılabilir. 18'inci yüzyılda Çavuşbaşı Raşid Efendi'nin sunduğu layihada kapıkulu süvarilerinin Tokat ve Sivas çevresinde yoğun olduğu kaydedilmiştir²⁹³. Ayrıca Erzurum²⁹⁴, Diyarbakır²⁹⁵ ve Musul²⁹⁶ gibi uzak bölgelerde bulunmuşlardır. Bu bölgelerde ve bu bölgelerin dışında kalan yerlerde kethüdâyerinin taşradaki konumu geniş bir alanı kapsamaktadır. Öncelikle Evliya Çelebi neredeyse gittiği her yerde (Anadolu'da) kethüdâyerinin adını zikretmiştir. Ayrıca Tablo 4.1./4.2.'de "Yetki Alanı" sütununda yer alan bölgeler aslında kethüdâyerlerinin konumlarını genel bir çerçevede göstermektedir. Anadolu'nun çoğu bölgesinde bulunduğunu gerek arşiv belgeleri gerekse Evliya Çelebi açıkça ortaya koymaktadır. Bu muhtemelen bölgelerin ve orada bulunan kapıkulu süvarilerinin niteliği ile ilgilidir. Söz konusu niteliklere odaklanmak konumlarının çerçevesine dair bir açıklama ortaya koymayı mümkün hale getirebilir.

4.2.3.1. Konum

Erken modern imparatorluklarda sınırlar vergi ve asker toplanan bölgeler temelinde belirlenmiştir²⁹⁷. Erken modern çağda Osmanlı Devleti toprağının hudutlarını belirlemekle yetkili müesseseler vardı. Bu müesseseler vergi, asker ve erzak

karmakarışık bir uyum haline gelmesiyle oluşmuş bir bünye teşkil ediyorlardı." ifadesi ile izah etmektedir. bk. Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 158.

²⁹⁰ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, çev. Ayşe Özdemir, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 78, 79, 80.

²⁹¹ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 206.

²⁹² "Osmanlı şehirleri ile Akdeniz ve Avrupa şehirlerini kıyaslarken bunların merkez olduğu çevrenin geçirdiği yapısal değişiklikleri ekonomik aktivitelerin nitelik ve niceliğini bilmek ve buna bağlı olarak yönetsel örgütlenmelerini incelemek gerekmektedir." bk. Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 293.

²⁹³ Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*, 179.

²⁹⁴ BOA. D.SVM.d., Defter, 36309; BOA. D.SVM.d., Defter, 36333.

²⁹⁵ BOA. D.SVM.d., Defter, 36094; BOA. D.SVM.d., Defter, 36326; BOA. D.SVM.d., Defter, 36338.

²⁹⁶ BOA. D.SVM.d., Defter, 36226.

²⁹⁷ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 31.

tahsil/temin/tedarik edilebilecek bölgelerin tespitini yapmıştır²⁹⁸. Benzer şekilde taşra âyânlarına bakıldığında da ekonomik kaynaklara daha çok sahip olan kentlerde ortaya çıkmıştır²⁹⁹. Böyle zengin bölgelerde daha çok eşkıyalık faaliyeti olmuş ve doğal olarak bu bölgeler için güvenlik ihtiyacı elzem hale gelmiştir. Öncelikle altı bölük halkının böyle bölgelerde konumlanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır³⁰⁰. Nitekim nüfus ve iş hacmi gibi kriterler bir bölgenin şenlendirilmesinde etkili olduğu gibi dolaylı olarak bölgenin taşra idari kadrosu üzerinde de etkilidir³⁰¹.

Diğer yandan kapıkulları Anadolu'ya geçişlerinde genelde geliri fazla olan kentlerde konumlanmıştı³⁰². Dolayısıyla gelirlerine göre toprak tasnifinin yapıldığı yerlerde kethüdâyeri ya da altı bölük halkı konumlanmış olabilir. Kethüdâyerlik müessesesinden önce taşrada aktif olan müessese subaşılık idi. Subaşılar genelde 100.000 akçe geliri olan yerlerde bulunmuştur. Kethüdâyerlik için de böyle bir kriterden bahsedilebilir³⁰³.

Bölgelerin stratejik nitelikte olmasını belirleyen bir başka faktör ise yoldur. Özellikle kasabalar için yol ve pazar yeri önemlidir. Kasabalar için geçerli bir nitelik olan bu hususlar muhtemelen kethüdâyeri için ya da başka bir askeri birlik için de kriter olabilir³⁰⁴. Çünkü hangi yükün hangi hayvana, hangi hayvanın ise hangi yola uygun olduğu konusundaki kriterler, bir bölgenin içtimaî, iktisadî, idarî ve askerî yapısını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Arabayla taşınması uygun görülen bir malın, yine arabayla taşımaya elverişli bir yoldan götürülmesi zorunluluğu, o yolun çevresine dair bazı ihtiyaçları gündeme getirir. Bu bağlamda, daha güvenli yolların tercih edilmesi yerleşimlerin bu güzergâha paralel biçimde artmasına (içtimâî), bölgenin ekonomik olarak canlanmasına (iktisadî), bu güzergâh üzerinde yeni ve büyük idarî kurumların kurulmasına (idarî) ve ordunun intikal yerinin bu doğrultuda belirlenmesine (askerî) neden olmaktadır. Dolayısıyla bu unsurların tamamı, bölgesel yapıyı etkileyen doğrudan ya da dolaylı faktörler arasında sayılabilir³⁰⁵. Aslında bu durum bile altı bölük halkının taşrada nerelerde konumlandığı ve yetki alanlarının nereleri kapsadığı konularında bir izahın kapılarını açabilir. Osmanlı Devleti'nde yollar, kullanma amaçlarına göre ordu ve kervan yolu gibi nitelik tasniflerine ayrılmıştır. Kervan yolu bitişiğindeki bir yerleşimin profili ile ordu yolu bitişiğinde bulunan yerleşim yerinin profili aynı olmasa gerektir. Bu farklılık o yerleşim yerinin taşra yönetimini ve yönetici

²⁹⁸ “Toprak ayrıca ideoloji, eşrafın sadakati, devletlerin koruma menzillerinin boyutu, maddi kültür, malların dolaşımı, etno linguistik akrabalık, güvenlik ve yiyeceğe ulaşım, klan ve patronaj ilişkileri, dini-kazai bölgelerin dağılımı ve yerel göç ve hac kalıpları temelinde de ayrılmaktaydı.” bk. Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 42.

²⁹⁹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 18, 106, 200.

³⁰⁰ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, 39.

³⁰¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik, 2020), 45.

³⁰² İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 707.

³⁰³ İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 254.

³⁰⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, der. Salih Özbaran (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 31, 1984), 5.

³⁰⁵ Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 85.

sayısını dahi etkilemiş olabilir. Peki kethüdâyeri hangi yolun bitişiğinde yer alan bölgelerde bulunmuş olabilir³⁰⁶. Ordu yolu üzerinde ikamet etmek sıkıntılıdır ve gelişime açık değildir. Doğal olarak gelişime açık olmayan yerde nüfus, nüfusun olmadığı yerde iktisat, iktisatın olmadığı yerde nüfuz ve dolayısıyla askerî-idarî-hukukî faaliyetler de olmayacağı için bu nitelikte yolların olduğu bölgelerde kethüdâyerinin varlığından söz edilebilir mi?³⁰⁷

Özellikle kethüdâyerleri ya da altı bölük halkının hangi kriterlere göre hangi idari taksimatta bulunduğu hudutlarını çizmek çok zordur. Kethüdâyeri bazen bir kazada varken diğerinde yoktur. Bu belirsizlik her kazada kesin vardılar yargısına ulaşmamızı engelleyen bir durumdur. Ancak genel anlamda kethüdâyeri kazalarda ikamet etmiştir³⁰⁸. Şeyhlü ve Gördes kazalarını avarız kayıtlarına dayanılarak incelemiş olan 2 makale kethüdâyerinin nerelerde konumlandığına dair bir çıkarım ortaya koymamıza kısmi bir şekilde izin verebilir. Bu iki çalışma birbirlerine yakın bir tarih aralığını kapsar. Gördes kazası Şeyhlü kazasına göre hem yerleşim hem nüfus hem de vergi ünitesi gibi konularda geride bir istatistik çizmektedir. Doğal olarak kethüdâyeri Şeyhlü kazasında konumlanmışken Gördes kazasında bulunmamaktadır. Yukarıda bölgelerin gelişmişliğinin idari kadro ve yetki alanı üzerinde etkili olduğundan bahsetmiştik. Bu iki kaza örneği kethüdâyerinin daha çok nüfusun ve daha yüksek vergi gelirinin olduğu bölgelerde konumlandığına dair bir öngörü ortaya koyabilir³⁰⁹. Yine yukarıda yapmış olduğumuz yol tasnifi kethüdâyerinin konumuna dair bir fikir ortaya koyabilir. Bu kapsamda Şeyhlü kazasının hangi yol üzerinde yer aldığı bilgisini öğrenmek için Taeschner'in çalışmasına başvurulmuştur. Bu çalışmaya göre Padişah Üsküdar'dan yola çıkar ve Altıntaş mevkiine gelir. Bu mevkiye kadar ordu yolunu kullanır. Yani Üsküdar-Altıntaş güzergâhında ordu yolu kullanılmıştır. Sonra ordu yolundan ayrılarak kervan yoluna girilmiştir. Kervan yolu ise Altıntaş-Çine güzergâhıdır. Bu güzergâhın 4'üncü durağı ise (Ökçeözü-Sıçanlı-Sandıklı-Şeyhlü) Şeyhlü'dür. Bu güzergâhtan Şeyhlü'nün kervan yolu üzerinde yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiyle kethüdâyerinin nüfus, vergi tahsili ve asker temini gibi nitelikleri bünyesinde barındıran bölgelerde konumlanmış olabileceği varsayımının yanına kervan yollarının bitişiğinde bulunan bölgelerde konumlanacağı çıkarımı koyulabilir³¹⁰.

Naib mahkemelerinin kurulma şartları kethüdâyerlerinin nerelerde konumlandığına dair aradığımız yanıtta bir ihtimal kapısı aralayabilir. Nasıl ki bu mahkemeler bir yerin diğer bölgelere mesafesi, nüfus ve iş hacmi gibi nitelikleri

³⁰⁶ Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010), 104, 105.

³⁰⁷ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 212.

³⁰⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 52.

³⁰⁹ Söğüt (ed.), *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı*, 292; Musa Sezer, "1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Gördes Kazası", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2019), 75-92.

³¹⁰ Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, 213.

barındıran yerlere açılıyorsa, altı bölük halkı da benzer yerlerde bulunabilir. Sonuçta her iki müessese hukukî-iktisadî (adli işler ve vergi tahsili) fonksiyonları itibarıyla kesim kümesinde bulunmaktadır³¹¹.

Evliya Çelebi'nin Van'da bulunan birlikler içerisinde yeniçeri serdarı ve sipah kethüdâyerinin olmamasını dayandırdığı sebepler bize bazı konularda ip uçları verebilir. Evliya Çelebi neden olmadıklarını özetle kayda geçmiştir. “*Ama bu Van Şehri'nde yeniçeri serdarı ve sipah kethüdâyeri yoktur. Zira yeniçeri ağası yeniçerilere hâkimdir. Kale sipahilerine sağkol, solkol ve 24 bölük neferatları hâkimlerdir. Onun için sipah kethüdâyeri yoktur ve Âsitâne sipahisi yoktur. Hepsi iman şeddi Van kullarıdır.*”³¹² Bu kapsamda altı bölük halkının dirlik ve düzenli olduğu bölgelerde ya da başka bir zabitan heyetinin sevk-idaresinde yer aldığı bölgelerde kethüdâyerine rastlanmamıştır.

Hülasa, kethüdâyerlerin konumlandıkları bölgeler, çeşitli ekonomik, demografik ve güvenlik unsurlarına bağlı olarak şekillenmiştir. Özellikle tahsil, tedarik ve temin gibi unsurlar, bir bölgedeki idari ve ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunu belirleyen temel faktörler arasında yer almıştır. Nüfus ve iş hacmi, bir bölgedeki ekonomik dinamizmin göstergesi olarak, devletin vergi toplama ve düzeni sağlama konusundaki önceliklerini etkilemiştir. Bunun yanı sıra, eşkıya faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler, güvenlik açısından daha fazla idari gözetim gerektirdiğinden, kethüdâyerlerin bu tür alanlarda konumlanma olasılığı artmıştır. Diğer bölgelere mesafe, ulaşım ve haberleşme gibi faktörler kritik bir değişken olup, merkezî otoritenin etkinliğini sürdürebileceği ölçüde görevli atamalarını şekillendirmiştir. Ayrıca, birliğin düzenli olduğu bölgeler ve kervan yolunun bitişiğindeki alanlar, ekonomik canlılık ve güvenlik riskleri açısından önemli görülmüş, dolayısıyla devletin bu bölgelerde daha fazla idari kontrol sağlamasını gerektirmiştir. Bu ölçütler göz önünde bulundurulduğunda, kethüdâyerlerinin özellikle bu kriterlerin belirgin olduğu bölgelerde daha fazla bulunma ihtimali yüksektir.

4.2.3.2. Yetki Alanı

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yapan kethüdâyerlerin yetkisinde olan alanın sınırları nerelerdir ve ne kadardır? Bu yetkiler nasıl belirlenmektedir ve nereye kadar uzanmaktadır? Bu soruların yanıtları orta çağın ve erken modern devrin sınırlarının oynak bir kavrama karşılık gelmesinden muğlak kalmaktadır³¹³. Sınırların bu muğlaklığından Avrupa'da bile yetki ve görevler birbirinden kesin bir şekilde

³¹¹ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 45.

³¹² Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-IV*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 252.

³¹³ Perry Anderson, *Mutlakıyetçi Devletin Kökenleri*, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim, 2023), 33; Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 74.

ayrılmamıştır³¹⁴. İdari iş gücünün taşrada karmaşıklığı, yetki alanı meselesinin değişken, esnek ve standart bir kaideden uzak olması³¹⁵, ve değişen şartlara göre yeni bir hal alması gibi nedenler yetki alanına dair değerlendirme yapmanın zorluğunu ortaya koyan hususlardır³¹⁶.

Hüküm ve emir belgelerinde görevlendirme yapılırken, görevliler bir işe yönlendirilirken kethüdâyeri ile vali, kadı, mütesellim, yeniçeri serdarı, subaşı ve vilayet iş erleri de anılmaktadır. Bundan dolayı her işi kethüdâyeri ve maiyeti yapmamaktadır. Müesseseler ve şahıslar birbirleri ile koordineli çalışmaktadır. Örneğin; asayiş ile ilgili bir olayda gereği için sadece kethüdâyerine özel yazı ya da belge çıkmaz -çıkacağı zamanlar vaki-, çünkü çağın şartları ve bürokrasi tekniği buna uygun değildir. Emirler taşra yöneticilerine toplu muhatap alınarak gönderilmektedir. Örneğin; hırsızların yakalanması için çıkartılan bir emirde hırsızların yakalanması işi kethüdâyeri, subaşı ve yeniçeri serdarı, yargılanması kadı ve naiplere, suça gerekli cezaların verildiğine dair bilginin merkeze bildirilmesi işi vali, mütesellime verilmektedir. Bu bakımdan yürütme-yargı dirsek teması ile çalışmaktadır. 17'nci yüzyıl belgelerinde özellikle sefer emirlerinde taşrada birçok müessese ve görevli muhatap alınmaktadır. Bu durum taşrada çok başlılığın arttığını göstermekle birlikte kurumsallaşmanın, iş bölümünün ve dirsek teması ile çalışmanın bir göstergesidir³¹⁷. Ancak yürütmenin sınırlarını kesin çizgilerle ayırmak mümkün değil gibi görünmektedir. Temin faaliyeti, asayiş, vergi tahsili gibi birçok iş bir müessesenin ya da görevlinin asli görevi değildir. Subaşı da kaçak takibi yapmaktadır. Dolaylı bir misal olarak sadece altı bölük halkından mültezim olmadığını kadıdan da mültezim seçilebildiğini ve bu bakımdan makamların veya şahısların vazife tanımını, bir makama ve şahsa yüklemenin çok zor olduğunu ifade edebiliriz³¹⁸. Bu durum kethüdâyerinin yerelde yetki alanı ve sınırı neresi? Kethüdâyeri yerelde hangi kritere göre ve hangi idari taksimatta teşkilatlanmaktadır? Kethüdâyerini yerelde diğer asayiş görevlilerinden ayıran nitelik ve vazife tanımı nedir? gibi soruların yanıtları muğlak kalmaktadır. Mesela Bolu sancağında daha önceki yıllarda kethüdâyeri olan Dilaver'e gönderilen hüküm bu esnekliği merkezi otoritenin cihetinden kanıtlamaktadır. Dilaver'e Bolu, Kastamonu, Kangırı ve Ankara sancakları arasında faaliyet gösteren eşkiyaya karşı "yetki alanım dışındadır" demeden müdahale edilmesi telkin edilmiştir³¹⁹.

³¹⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 292.

³¹⁵ Salzmänn, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 45, 189.

³¹⁶ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 397, 398.

³¹⁷ Hülya Taş, "İş Erliği'nden Subaşılık'a: Kariyer Basamaklarını Tırmanan Üsküdar Emiri Timurhan Bey", *Türk Bilgisi Araştırmaları* 52 (2019), 294, 296, 299; Oğuzoğlu, "Osmanlı Taşrasındaki Askeri Görevlilerin Reaya İle İlişkileri ve Sosyo-Ekonomik Durumları", 133, 134.

³¹⁸ Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", *XIII. Türk Tarih Kongresi* (1999), 1611.

³¹⁹ "...sen ki merküm Dilaver'sin zikr olunan sancaklar arasında zuhür idüb âyende vü ravende ve ebnâ-yı sebîle zülm ve taaddî ve katl-i nefis ile gâret-i emvâl eyleyen hırsuz ve haramzâde ve kuttâu't-tarik eşkiyâsını her ne mahalde olursan âher sancakdır demeyub ve ihmâl ve müsâhele itmeyüb bilâ-te'hîr

Eyalet, sancak, kaza, kasaba ve köyler... Hiç şüphesiz bahsi geçen her idari birimde kethüdâyeri olduğunu ispatlayacak belgeler bulunabilir. Tek bir idari birimdeki varlığından söz etmek zordur. 1622 yılında Niğde sancağından bir kethüdâyeri sorumluydu³²⁰. Altı bölük halkı kasaba ve köylerde de bulunmuştur. Bu idari birimlerin çevresinde yer alan altı bölük halkının sorumluluğu için kethüdâyeri atanmıştır³²¹. Altı bölük halkı unsurlarının kaza ve köylerde bulunduğu yine hükümde yer bulmuştur³²². Aynı zamanda çevre illere uzanan bir yetki kullanımından bahsedilebilir³²³. Sipah birliğinden 25'inci bölükte 12 akçe yevmiyeli mutasarrıf emektar Osman bin Veli'nin altı bölük halkına kethüdâyeri tayin edildiğinin bilgisi Karahisar, Çola, Sincanlı ve Çay kadılarına bildirilmiştir. Bu çeşitli bölgeler yetki alanının genişliğini açıklamaktadır³²⁴. Birden fazla kazanın kethüdâyerliğini yürüten Kethüdâyeri Süleyman'ın yetki alanı geniş bir alanı içine almaktadır³²⁵. Yüzeysel anlamda ise yetki alanlarının nereleri kapsadığına değinilmiştir. Bursa³²⁶ Antep³²⁷ ve Konya çevresinde bulunan altı bölük halkı üzerine bir kethüdâyeri atamasında³²⁸ olduğu gibi yüzeysel tanımlamalar yapılmıştır. Yetki alanı ile ilişkilendireceğimiz bu yüzeysel tanımlar kethüdâyerinin idari-askeri hudutlarını soyut olarak çizmektedir. Belgelerde “hükümetinizde bulunan yerler” ifadeleri somut bir hudut göstermemekle birlikte bir yetki alanının varlığına işaret etmektedir³²⁹. Yine Tablo 4.1./4.2.'de yer alan “yetki alanı” sütunu bu başlığı ilgilendiren bilgilerden oluşmaktadır.

4.2.4. Teşrifat Düzeni İçinde Kethüdâyerinin Sosyo-İdari İtibar Hiyerarşisi

Osmanlı Devleti'nde kapıkulu süvarileri teşrifat bakımından itibarlıdır³³⁰. Altı bölük halkı yeniçerilere göre farklı bir ocaktır. Taşrada onlardan önce yer almıştır. Ayrıca yeniçeriler köylere kadar girmiş ve yasakçı olarak görev yaparken altı bölük

hüsn-i tedârik ile varub ele getirüb eyledikleri fesâd ve şekâvetleri üzerlerine sübût bulan mevâddi sicil ve hüccet idüb sûret-i sicilleriyle kendülerin muaccelen Âsitâne-i Saâdet'ime irsâl eylemekte...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 3459/93.

³²⁰ Korkmaz, “Şer'îye Sicillerine Göre” XVII. Yüzyılda Bor'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, 97.

³²¹ Karacan, 78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Karaman Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili, 48.

³²² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks, 192, 193.

³²³ “...ve sâyir ahâli-i vilâyetden zulümlerin men ve ref' etdiresiz...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 497/82:2.

³²⁴ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 163/94.

³²⁵ “...Arac, Boyalı, Sırt, Yörükân-ı Arac ve Küre-i Hadid kazâlarının Kethüdâyeri olan Süleyman...” BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 73/7368.

³²⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2790/95.

³²⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4841/33:4.

³²⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6156/174:2.

³²⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/229.

³³⁰ Erhan Afyoncu ve Ahmet Önal ve Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyenlar ve Darbeler* (İstanbul: Yeditepe, 2018), 65; Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, 145.

halkı şehirlerde yaşamış ve askeri bir birlik gibi görev yapmıştır. Altı bölük halkı, yeniçerilerden bazı hususlar itibariyle ayrılır. İşkân ettiği birim itibariyle kenttedir. Ancak bundan kırsalda hiç ikamet etmemişlerdir anlamı çıkmaz. Ekseriyetle vergi tahsili, asker temini ve tedarik gibi vazifeleri yerine getirmişlerdir. Taşrada buldukları zaman yeniçerilerden önce olduğundan bu hususta da birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Altı bölük halkının maruz kaldıkları çevre yeniçerilere göre daha dar ve seçkin çevre olduğundan bu konuda da ayrı bir nitelik taşırlar³³¹. Ayrıca cülusda yeniçerilerin isimleri tek tek zikredilmezken ocak kıdemi noktasında önde olan altı bölük halkının temsilcileri tek tek kaydedilmiştir³³². Sipahiye direk zeamet verilirken yeniçeriye önce timar daha sonra zeamet verilmiştir³³³. Osmanlı tahrir usullerinde kadının yanında Altı Bölük ağalarının imzalarının aranması konumunun güçlülüğüne dalalet eden başka bir alamettir. Bu birliklerin iradesi gözlenmiş ve önemsenmiştir³³⁴.

Evlîya Çelebi, Diyarbakır Eyaleti içerisinde bulunan askeri birlikleri silsile içerisinde sayarken altı bölük halkı birliklerini yeniçerilerden önce zikretmeyi tercih etmiştir³³⁵. Bu iki sınıf arasındaki fark sadece bürokratik ya da rütbe silsilesi bağlamında değildir. İktisadi durumları da farklıdır. 17'nci yüzyıl Ayıntab'ına odaklanan bir çalışmada, yeniçerilerin yoksullar arasında sayılırken kapıkulu sipahlarının yeniçerilere göre daha varlıklı olanlar arasında sayılması bu durumun tezahürüdür³³⁶. Altı bölük halkının binekleri olan at da bu birliklere ayrı bir rütbe verir. Atın kendisi çok itibarlı bir binek hayvanıdır³³⁷. Atın halk içindeki konumu da bizzat seçkinlik göstergesidir³³⁸. At aynı zamanda paşalık alametidir³³⁹. Bu kadar kıymetli olan bir bineğin sürücüsü de pek ala o kadar kıymetlidir.

Altı bölük halkı mensubu olmak ya da kethüdâyerlik mükafat olarak sorulduğunda akla ilk gelen mevkiler arasındadır. Özellikle sipahlar için kethüdâyeri olmak bir beklentidir. Mükafat olarak addedilecek kadar geçerli akçesi olan bir mevkidir³⁴⁰. Süvari ocağına girmek için de emekdâr, kıdemli, hizmeti geçmiş ya da fevkalâde hizmetlere haiz olmak lazımdır. Tüm bu vasıfları kendisinde bulunduran yeniçeri, süvari ocağına girebilir³⁴¹. Nihayetinde altı bölük halkı kolay iş sahibi

³³¹ Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", 291-300.

³³² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK Basımevi, 1995), 269, 270.

³³³ İncelik ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 688.

³³⁴ Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, 248.

³³⁵ Evliyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi-IV*, 35.

³³⁶ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 122.

³³⁷ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 290.

³³⁸ Ali Fuat Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı* (Ankara: Akçağ Yay., 2002), 134; Antonis Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, çev. H. Ebru Aksoy, (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 283.

³³⁹ Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 113.

³⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 567.

³⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, 138, 165.

olunamayan bir birliktir³⁴². Bu kapsamda liyakatli yeniçeriler son dört bölüğe alınarak mükafatlandırılmıştır³⁴³. Sadece yeniçerilerden değil aynı zamanda topçulardan ve cebecilerden süvari ocağına alımlar olmuştur³⁴⁴. Hüsrev Paşa, Abaza Mehmed Paşa isyanına katılan sekbanlara isyandan vazgeçmeleri halinde kapıkulu süvari birliklerine kaydedileceklerini teklif etmiştir³⁴⁵. Silahdarlar Kethüdâyeri Abdullah sulbî oğlu Abdurrahman için şark seferine gittiğini, işe yarar adam olduğunu ve bölük ricâsında bulunduğunu arz ederek adı geçen şahsın bölüğe alınmasına aracı olmuştur³⁴⁶.

Böylesine seçkin bir konumda yer alan ve ayrıcalıklı bir birlik olma niteliği taşıyan altı bölük halkına amirlik yapan kethüdâyerinin de benzer şekilde ayrıcalıklı bir statüde buldukları yargısına doğrudan ulaşılabilir. Kethüdâyerlerinin yerel idarede isminin zikredilmeye başlandığı dönem Anadolu'ya geçişlerinden sonra olmuş ve bu peyderpey artarak devam etmiştir. Klasik dönemin yerel idarecilerinin arasına giren kethüdâyeri onların işine müdahale etmekle kalmamış hatırı sayılır bir konum elde etmiştir³⁴⁷. Özellikle bir vilayetin önde gelen âyânları arasında sadece kadı ile kethüdâyerinin ismi geçmiştir. Konumu ve rütbesi isyan zamanlarında kendisine hitap edilen sıradan dahi anlaşılmaktadır³⁴⁸. Yeniçeri serdarından önce ve âyânlar içerisinde zikredilirken ilk üç isim veyahut mevki arasında sayılması konumunun önemine dair bir ip ucu verir. Tıpkı belgelerde olduğu gibi kroniklerde dahi eğer yeniçeri serdarı ile ismi zikrediliyorsa kethüdâyeri önce, yeniçeri serdarı sonra kaydedilmiştir³⁴⁹. Amasya'da yakalanmış olan bir eşkıyanın idam edilmesinin uygun olacağını ihtiva eden taşra yöneticilerinin hazırladıkları evrakta bulunan kethüdâyeri mührünün konumu, teşrifattaki yerine de işaret etmektedir. Kethüdâyeri Murad, mührünü ulemadan sonra yeniçeri serdarından önce kullanmıştır.

³⁴² Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 189.

³⁴³ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 80.

³⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 138.

³⁴⁵ Erdem Sönmez, "Celâliler ve Üç Evliya Çelebi", *Kebikeç* 33 (2012), 104.

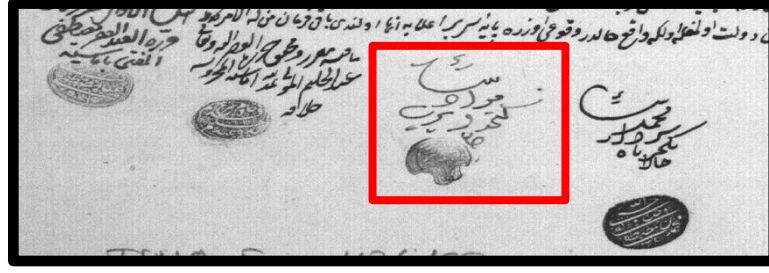
³⁴⁶ BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1478/7.

³⁴⁷ Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi", 201-247.

³⁴⁸ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi-V*, 2124, 2198.

³⁴⁹ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi-V*, 2231.

Resim 4.3. Kethüdâyeri (Murad) Mührü³⁵⁰

Bu kapsamda taşrada yeniçeri serdarından rütbece üstündür³⁵¹. Hatta beylerbeyine ya da sancakbeylerine bağlı değildirler³⁵². Beylerbeyinin kethüdâyerinin maiyetine karışamayacağına dair kaideler vardır³⁵³. Askeri hiyerarşideki yerlerinden dolayı haklarında bir takibat olduğunda kendi sınıflarından birisi mübaşir tayin edilmiştir. Altı bölük halkından olan Ferruh maiyetiyle zorbalık yapmaktadır. Bu durum kadiya söz konusu zorbanın yeniçeri serdarı gözetiminde (mübaşir) olunması yönünde havale edilmiştir. Fakat mahkemede yeniçeri serdarının mübaşir olmasına silsileden dolayı karşı çıkılmış ve Ferhat Kethüdâyeri mübaşir olarak atanmıştır³⁵⁴. Yine benzer şekilde şehzade Mehmed'in sünnet düğününde yaşanan yeniçeri sipahi çatışmasının büyük bir isyana dönüşmesinin temelinde bu teşrifat meselesine dikkat edilmemesi vardır. Bu düğünde yeniçeri, sipahiyi cezalandırmaya çalışmıştır³⁵⁵. Altı bölük halkı ile yeniçerilerin aynı mekânda olduğu ve ocak çekişmelerinin yaşandığı bir zamanda “kethüdâyerlerinden ağzı çelikli biri, ocaklar olarak bir ve bütün bulunduğu takdirde meydana gelecek kuvvet ve menfaat hakkında” konuşma yapmıştır. Hatibin kethüdâyeri olması dikkat çeken bir husustur³⁵⁶. Teşrifat konumunu gösteren bir başka örnek ise sefer öncesi bir ritüelin yerine getirilmesi esnasındadır. Seferden önce Timurtaş Sahrası'nda hazineden karşılanmak üzere kuşaklık, alâ ve altın-gümüş cinsinden kaftanlar dağıtılanlar arasında kethüdâyerleri de bulunmaktadır³⁵⁷. Ayrıca kethüdâyerlerinin taşrada ikamet ettiği yere resmi ziyaret var ise karşılama teşrifatında yer aldığı Evliya Çelebi tarafından kaydedilmiştir³⁵⁸.

Kethüdâyerlerinin teşrifat içindeki konumuna dair bir öngörü kazandıran başka uygulama ise sık sık İstanbul'a çağrılmalarıdır. Bursa mollasına yazılan bir hükümde

³⁵⁰ BOA. TS.MA.e., Dosya/Gömlek Numarası, 476/22.

³⁵¹ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, 28.

³⁵² İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 336.

³⁵³ Özharat, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*, 104.

³⁵⁴ Akdağ, *Celâli İsyamları (1550-1603)*, 238.

³⁵⁵ Afyoncu ve Önal ve Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyamlar ve Darbeler*, 68.

³⁵⁶ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Tarihi-VI*, 2579.

³⁵⁷ Metin Aydar, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)* (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 61.

³⁵⁸ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-III*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 94.

eski ve mevcut kethüdâyerlerinin derhal başkente gönderilmesi emredilmiştir. Neden çağrıldıklarına dair bir bilgi yoktur. Ancak merkeze çağrılmaları makamlarının büyüklüğünü göstermektedir. Bu aynı zamanda ilgilendiği meselelerin büyüklüğüne de işarettir. Ulaşımın kolay ve hızlı olmadığı bir çağda uzak bir yerden çağrılmak ayrıcalıklı biri olmayı gerektirebilir³⁵⁹. Daha sonra yine aynı kişilere hitaben bir emir yazılmıştır. Ocaktan başka kişilerin de isimleri geçmektedir ve onlarla gelinmesi emredilmiştir³⁶⁰.

---

³⁵⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/163.

³⁶⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/164.

5. TAŞRADA İŞLEVİ

Osmanlı taşrasında altı bölük halkının amiri olan kethüdâyerinin işlevleri çok yönlüdür. Ancak belirtmekte fayda var ki bu vazifeler salt kendisi ya da maiyeti tarafından icra edilmemiştir. Bu görevlerden bazıları özellikle yol/seyahat güvenliği ve sefer öncesi tedarik/ikmal/lojistik/istihkâm gibi hizmetler taşra ileri gelen yöneticiler arasında müşterek bir hareket içerisinde ifa edilmiştir. Sonuçta sultanın kulları bir iş yükünde icra yetkisini kullanırken ilmiyye sınıfı da daha çok yönetme ve denetleme yetkisini kullanmıştır. Kethüdâyeri de ehl-i örf içerisinde ve icracıdır³⁶¹. Dolayısıyla sayılan bu görevler aynı zamanda başka taşra yöneticilerinin de görev hanesine yazılmıştır. Fakat bu müşterek çalışma içerisinde özellikle tedarik ve temin gibi faaliyetlerde kethüdâyerlerinin baskınlığı olabilir. Çünkü maiyeti olan altı bölük halkı bu hizmetlerde ihtisaslaşmış birliklerdir. Bu bağlamda kethüdâyeri bizzat bu işlerin icracısı değildir. Maiyetini ya da taşrada teşrifat bakımından kendinden daha alt mevkilerde yer alan ehl-i seyf mensuplarını muhtelif hizmetlerin icrasında sevk idare etmede bir yönetici pozisyonundadır. Zahirde tedariki için yazılmış bir hükümde “kâdîları ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdari ve a’yân-ı vilâyetin iş erlerinin mu‘temedleri arabalar ile ma‘an getirüp...” ifadesi her bir yöneticinin maiyetinde bu işlerin icrası için geçici veyahut süreli kadroların olduğuna işaret olabilir³⁶².

5.1. Altı Bölük Halkına Âmirlik ve Görevlendirme Pratiğinde Esneklik

Kethüdâyerinin maiyeti taşrada altı bölük halkını oluşturan birliklerden mürekkeptir. Bu başlık altında maiyetinin niteliklerinden ve işlevlerinden daha çok kethüdâyerinin maiyeti üzerindeki amirlik yetkilerinin detaylarından bahsedilecektir. Ayrıca amirlik yetkisinin sadece altı bölük halkını meydana getiren birlikler üzerinde olmadığı çeşitli birlikler üzerinde yöneticilik yetkisinin olduğuna değinilecektir. Kethüdâyerinin klasik anlamda maiyetini oluşturan altı bölük halkı birlikleri; sipah, silahdâr, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol garipler şeklindedir. Kethüdâyeri ise tüm bu birliklerin amiri durumundadır. Kethüdâyerleri bu birliklerin birbirleri ve çevresi ile ilişkilerini takip etmekle birlikte taşrada ileride değineceğimiz muhtelif işlerin takibini ve koordinasyonunu sağlar. Örneğin; 1659 senesinde Konya şehrinde 41 sipah ve silahdar yer almaktadır. Bu birliklerin özlük haklarının takibi amiri sıfatı ile kethüdâyeri tarafından yapılmıştır³⁶³. Kethüdâyerinin maiyetinde bir kâtibî de

³⁶¹ Cenk Reyhan, “İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma”, *Bellekten* 263 (2008), 117, 119.

³⁶² BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2477/54:4.

³⁶³ Oğuzoğlu, “Osmanlı Taşrasında Askeri Görevlilerin Reaya İle İlişkileri ve Sosyo-Ekonomik Durumları”, 130.

bulunmaktadır³⁶⁴. Ayrıca cebeciler ve mehteran-ı hayme-i hâssa gibi birlikler üzerinde zaman zaman amirlik salâhiyetine sahip olmuştur.

Kapıkulu sipahilerinin taşrada unsur bağlamında destek gördükleri kaynaklar Türkmen aşiretleridir. Burada hiç şüphesiz altı bölük halkının göçerle olan münasebetleri etkilidir. Bu bağlamda kethüdâyerlerinin konar-göçerler üzerinde yetkileri olmuştur³⁶⁵. 17'nci yüzyılda kethüdâyerinin kapılarında levent, sekban ve sarıcalar da yer almıştır. 18'inci yüzyılda bunun engellenmesi yönünde emirler gönderilmiştir³⁶⁶. Kethüdâyerlerinin sadece sipah bölüğünün amirliğini yaptığı kastedilse de aslında altı bölük halkı birlikleri için genel anlamda bir amirliğin kastedildiği vazıhtır³⁶⁷.

5.1.1. Askerî-İdarî Yetkiler

Altı bölük halkına amir olan kethüdâyerine merkezden gönderilen emirlerde birliklerini dirlik ve düzenlik içerisinde tutması emredilmiştir³⁶⁸. Kendisinin altında her bölüğün ayrı bir ağası ve her bölüğün ayrıca bölükbaşı vardır³⁶⁹. Kethüdâyerinin hukuki ve idari durumundan ise kadı sorumlu idi. Çünkü kadı ordu mensubu kişiler üzerinde disiplin önlemlerini almakla mükelleftir³⁷⁰.

Kethüdâyerinin maiyeti üzerindeki amirlik görev tanım formunun icmalini merkezi otoritenin kaleminden çıkan cümleler tanımlamaktadır; “*zümre-i mezbûreden sekâ vü fesâd üzre olup re'âyâ vü berâyâyâ ve fukarâyâ te'addî vü tecâvüz eyleyen kimesneleri mûmâ-ileyh mübâseretiyle men' u def' idüp bir ferde te'addî vü tecâvüz itdürmeyesiz*”. Bu vazifeyi icra ederken “*bi'l-cümle mezbûri Kethudâyirliği hıdmetinde emânet ü istikâmet üzre istihdâm idüp âharı ta'arruz itdürmeyesiz.*” ikazı iliştilmiştir³⁷¹. Birlik nizamının hilafına hareketlerin kulluktan çıkarılmalarına neden olacağına dair tebliğler kethüdâyeri tarafından maiyetine tebellüğ ettirilmiştir³⁷².

Bu ifadelerden anlaşılmalıdır ki altı bölük halkı, başlarında bir amir olmamasından kaynaklı muhtelif disiplinsiz hareketlerde bulunmuştur. Bunun için

³⁶⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 4/48.

³⁶⁵ Usta, “Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, 77.

³⁶⁶ Serkan Emir Erkmen, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silahları ve Teçhizatları)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 229.

³⁶⁷ Ahmet Rifat Güzey, *Şer'îyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001), 40, 67.

³⁶⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 8/1776.

³⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 453.

³⁷⁰ Canbakal, *17. Yüzyılda Aynâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 69.

³⁷¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 173.

³⁷² Elvan, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme-Metin-İndeks)*, 536.

kethüdâyeri ataması yapılarak bu disiplinsizliklerin kontrol altına alınması amaçlanmıştır³⁷³. Gayri nizami işlerle ismi anılanlar derhal bölük halkından gayri tutulmuşlardır. Burada hem ocak tarafından bir soruşturma hem de kadı huzurunda bir yargılama söz konusudur³⁷⁴. Eğer kethüdâyerinin amirliğini tanımayıp hala gayri nizami hareketlerde bulunanlar var ise bunların isimlerinin merkeze bildirilmesi istenmiştir³⁷⁵. Disiplinsizlikten ya da başka bir konudan dolayı maiyetinden birileri asitâne-i sa'âdete çağrılmaktadır. Bu durumlarda sadece amiri olan kethüdâyerine hüküm yazılmıştır³⁷⁶. Celalilerle birlikte hareket eden altı bölük halkı unsurlarının kethüdâyeri marifetiyle hakkından gelinmesini içeren hükümler amirliğin yetkilerini açıklamaktadır³⁷⁷. Yürütme ve yargıyı kendi iradesinde kullanan, ocağın kendi içindeki ıslahını, yine ocağın kendine has kanunları ile tatbik etmeye çalışan bu yönetici aynı zamanda dolaylı yönden toplumsal asayışı de sağlamış oluyordu.

Altı bölük halkından kimselerin özellikle reayaya karşı tutumları kethüdâyeri tarafından gözetilmesi gereken bir durumdur. Kadılar altı bölük halkından tecrübeli kimseleri bu halkın başına kethüdâyeri olarak görevlendirilmesini merkeze teklif etmiştir. Merkez ise bu teklifi değerlendirerek bölük halkından kimselerin reayaya zulmetmelerini engellemeleri için kethüdâyeri görevlendirmiştir. Bu görevde ise kethüdâyerinin işine kimsenin müdahale etmemesi ve bu menfi halin kadı tarafından takip edilmesi hususu merkez tarafından tembih edilmiştir³⁷⁸.

Altı bölük halkının ismini ve itibarını kullanarak bazı muafiyetlerden istifade etmek isteyenler olmuştur. Bir nevi bölük halkından olmayıp onlar gibi davranarak dolandırıcılık yapmaya çalışan bu şahısların da takibi, engellenmesi ve yargılanması kethüdâyerinin görevleri arasındadır³⁷⁹. Sipahi adını kullanarak gezenlerin bizzat kethüdâyeri tarafından yakalanması için hüküm yazılmıştır³⁸⁰. Yazılan birçok hükümde taşrada çokça görülen ve altı bölük halkı mensupları tarafından gerçekleştirilen müdahalenin önüne geçilmesi kethüdâyerinin sorumluluğuna verilmiştir³⁸¹. Benzer bir hadise Üsküp'te yaşanmıştır. Üsküp'te bir vakfa ait olan camiinin ve hanlarının su yollarına yaz mevsimlerinde sipah ve yeniçerilerden müdahale söz konusudur. Bu kapsamda kadiya, kethüdâyerine ve yeniçeri serdarına hüküm yazılmıştır. Maiyetini

³⁷³ Akdağ, *Celâli İsyancıları (1550-1603)*, 210.

³⁷⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 80/36.

³⁷⁵ "...isim ve resim ve bölükleriyle yazup arz ve ilâm idesin..." BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/154:3.

³⁷⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 11/188:4.

³⁷⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 78/3079.

³⁷⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 173.

³⁷⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 289.

³⁸⁰ Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyancılarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, 144.

³⁸¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/71.

zabt ve rabt altında tutması emredilmiştir³⁸². Sipahilerin haksız yere vergi tahsil etmesinin engellenmesi ve takibinin yapılmasına yönelik hükümlerde kadı ve amiri sıfatı ile kethüdâyeri yer almıştır³⁸³. Buna rağmen sipahi birliklerinden bazıları anbar basıp ürünlere müdahale etmiştir. Bu menfi durum amirleri olan kethüdâyeri tarafından engellenmemiştir. Edirne kethüdâyerine bu durumun engellenmesi için emir yazılmıştır³⁸⁴. Yine aynı şekilde bir yeniçerinin çiftliğine müdahalede bulunan sipahiye karşı gerekenin yapılması için amiri olan kethüdâyerine hüküm yazılmıştır³⁸⁵. Altı bölük halkının disiplinsizlikleri çok çeşitlilik arz etmektedir. Bazı sipah grupları mütesellimin işlerine müdahale etmektedir. Kethüdâyerinin bu müdahalelerin yaşanmamasına dair tedbir alması asli görevleri arasındadır³⁸⁶. Seferden dönen sipahlar ve çeşitli askerlerden oluşan 300-400 kadar atlı süvari Vize kazasına tabi muhtelif köy sakinlerinin evlerine, yemeklerine ve hayvan yemlerine tasallut olmuşlardır. Bu durumun engellenmesi ve zararın tespiti için kethüdâyeri vekilinin mu'temed çavuş tayin etmesi emredilmiştir³⁸⁷. Hacı Osman adlı sipahi, Halil Çavuş adlı kişinin ağılından koyunlarına müdahale etmiş ve ağıl kirası olarak dört bin altı yüz akçe almıştır. Hüküm sadece müftüye ve amiri sıfatıyla kethüdâyerine yazılmıştır. Bu durumun tetkik edilmesi talimatı verilmiştir³⁸⁸. Görüldüğü üzere tüm bu disiplinsizliklerin engellenmesi ve maiyetinin takibi hususunda sorumluluk kethüdâyerlerine yüklenmiştir.

Kethüdâyeri tüm bu idari yetkilerin dışında zaman zaman kale nöbetlerinin düzenlenmesinde de yer almıştır³⁸⁹. Erzurum eyaletindeki Karahisar-ı Şarki ve çevresindeki kadılara, vilayet âyânına ve iş erlerine gönderilen hüküm kethüdâyerlerinin kale merkezli görevlendirmeler için de tercih edildiğini göstermektedir. Bahar mevsiminde yapılacak olan sefer için Karahisar-ı Şarki Kethüdâyeri Seyyid Musa marifetiyle tahrir olunan askerlerin bir sene sınırlardaki kalelerin muhafazasında görevlendirilmesi emredilmiştir. Herhangi bir itaatsizlik durumuna karşılık cezalandırma yetkileri de eklenmiştir³⁹⁰.

5.1.2. Hukukî Yetkisi

Toprak mülkiyeti, vergilendirme ve ceza hukuku gibi alanlara genelde din dışı hukuk hâkim olduğundan ceza verme iradesi ve cezanın uygulama tasarrufu asker

³⁸² BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/628.

³⁸³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/1329.

³⁸⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 11/250:4.

³⁸⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 12/549.

³⁸⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 5/833.

³⁸⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 18/1767.

³⁸⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 19/810.

³⁸⁹ Ömer Gezer, *Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 280.

³⁹⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 125/520.

şahsiyetlerin amirlerine bırakılmıştır³⁹¹. Sonuçta eli kılıç-silah tutanların disiplinsizlikleri büyük menfi sonuçları ortaya çıkartacağından cezaları ağır ve infazları bekletilmezdi³⁹². Durum böyle iken askeri muhakemeden bahsetmek her ne kadar iddialı bir söylem olsa da en azından askerlerin kendi içinde idarî/askerî bir tahkikat/soruşturma yürüttüklerini söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Diğer yandan yetkisi ne kadar büyük olursa olsun kadının izni olmadan kimseye ceza verilmezdi. Kadı burada askerlerin kendi içerisinde soruşturmalarının/yargılamalarının yapılıp yapılmadığı hususunu denetlemiştir³⁹³. İnalçık, kadı mahkemeleri dışında yeniçeri ağasını örnek vererek askeri otoritelerin özel mahkemelerinden söz etmiştir³⁹⁴. Daniel Goffman yönetim ve ona bağlı komutanlara yargılama yetkisinin değil yürütme gücünün verildiğini iddia etmiştir. Yargılama yetkisinin kadının ve saltanat yetkililerinin elinde olduğunu eklemiştir. Kapıkulu süvarilerinin saltanat yetkilisi olduğu göz önünde bulundurulursa yargılama yetkisinin olduğu söylenebilir³⁹⁵.

Kethüdâyerlerinin uhdesinde maiyetini yargılamak ve cezalandırmak gibi yetkileri vardır. Lakin kabahat büyükse kethüdâyeri davanın şer'i mahkeme tarafından görülmesini isteyebilirdi³⁹⁶. Böylelikle askeri soruşturmada/muhakemede çözümü sağlanamayan konulara kadı yolu açılırdı³⁹⁷. Bu yetkiye sancakbeyi ve beylerbeyi dahi müdahale etmezdi. Bu statüko taşrada kendine ait müstakil bir mevki olduğunu göstermektedir³⁹⁸. Bu yetki zaman zaman müdahaleye açık hale gelmektedir. Böyle durumlarda derhal gerekenin yapılması için bazen merkez hükümler yazmış bazen de hukuksuzluğa maruz kalan unsurlar itiraz etmişlerdir. Altı bölük halkından Ferruh, maiyetiyle birlikte halka zorbalık yapmaktadır. Bu mesele kadıya intikal etmiş ve söz konusu zorbanın, yeniçeri serdarının denetimi altında mübaşir olarak görevlendirilmesi önerilmiştir. Ancak mahkemede, yeniçeri serdarının mübaşir olarak atanmasına hiyerarşik sebeplerle karşı çıkılmış ve bu göreve Ferhat Kethüdâyeri getirilmiştir³⁹⁹. Benzer bir durum, Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü sırasında yaşanan yeniçeri-sipahi çatışmasında da gözlemlenmiştir. Çatışmanın büyük bir isyana dönüşmesinin arkasında, yargılama usullerine riayet edilmemesi yatmaktadır. Bu süreçte yeniçeriler, sipahileri cezalandırmaya çalışmıştır⁴⁰⁰. Hatta kadının dahi kethüdâyerinin maiyeti üzerindeki

³⁹¹ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 292, 293.

³⁹² Uyar, *Dünya Askeri Tarihi*, 109.

³⁹³ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 324, 325.

³⁹⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 26; Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 248.

³⁹⁵ Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 107.

³⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, 180.

³⁹⁷ Alkın Karakurumer, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku* (Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 65.

³⁹⁸ Özharat, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*, 104.

³⁹⁹ Akdağ, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, 238.

⁴⁰⁰ Afyoncu ve Önal ve Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 68.

amirlik yetki alanına girecek şekilde müdahalelerde bulunmaması tembih edilmiştir. Bursa Kethüdâyeri Mehmed, Bursa kadısına dair kaleme aldığı arzda böyle bir müdahalenin varlığını divana bildirmiştir. Merkez ise “zabit marfifeti olmadıkça ihzar olunmaması” ifadesi ile bu müdahalenin engellenmesini emretmiştir⁴⁰¹. Mudurnu kazasında bulunan altı bölük halkı birliklerinden olan sipahların davalarına ehl-i örfün müdahale etmemesini ve bu birliklerin davalarının amiri kethüdâyeri tarafından takip edilmesini ifade eden hüküm hukuki yetkisinin kendine has ve askeri bir soruşturma olduğunu kanıtlamaktadır⁴⁰².

Kethüdâyerinin maiyeti herhangi bir suç işlese amiri de bu sorumluluğu paylaşmaktadır. Bu durum kethüdâyerinin maiyeti üzerinde denetleme yetkisini kullanırken azami özenli davranmasını beraberinde getirmiştir⁴⁰³. Ayrıca kethüdâyeri maiyetinin taşrada hizip faaliyetlerinde aktif olması hukukî bağlamda kethüdâyerinin caydırıcı bir rol üstlenmesini zorunlu hale getirmiştir⁴⁰⁴. Mesela yeniçeri ocağı kendi içinde idari ve adli alanda özerk bir yapıya sahiptir. Yargılamalara siviller müdahale ettirilmemiştir⁴⁰⁵. Bu bağlamda kethüdâyerinin maiyeti üzerinde hukuki yaptırımları kadıdan farklıdır. Kadı, ulema kanadı temsil ederken, kethüdâyerinin soruşturması/yargısı askeri bir soruşturmayı ya da yargıyı temsil etmektedir. Çünkü kethüdâyerinin bizzat soruşturma/yargılama yetkisine sahip olduğu, maiyetinin karıştığı usulsüzlükleri cezalandırması için merkezden gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır⁴⁰⁶. Kethüdâyeri ve maiyetinin adli/hukuki fonksiyonları dışında davalı/davacı statüsüyle mahkemeleri ne kadar meşgul ettiğiyle alakalı bir çıkarım başka bir çalışmanın konusunu oluşturabilir. Ancak taşrada mahkemelere davalı/davacı olarak başvuran yönetici yoğunluğunda kethüdâyeri ve yeniçeri serdari diğer yöneticilere göre azdır. Bu istatistik asker kişiliklerin kendi içlerinde bir soruşturma/yargılama ve cezalandırma sistemlerinin olduğunu akla getirebilir. Aynı zamanda bu durum asker kişilerin hukuki işlerine mahkeme dışında gayri resmi olarak çözüm getirmeleri, taşra yöneticilerinin hukuki meselelerde kendi içerisinde birbirlerine karşı iltiması veyahut asker kişilerin hukuk dışı işlerine az rastlanması gibi hususları da akıllara getirebilir⁴⁰⁷.

Kethüdâyeri maiyetinde bulunanlara karşı cezaları tatbik etmiştir. Bu cezalar arasında neler olabileceğine dair yeniçeri ocağının maiyetine verdiği cezalara bakmak

⁴⁰¹ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlük Numarası, 101/93.

⁴⁰² BOA. A.DVN., Dosya/Gömlük Numarası, 297/17.

⁴⁰³ Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, 217.

⁴⁰⁴ Hizip başlığı altında bu konu detaylıca ele alınmıştır.

⁴⁰⁵ Kemal Beydilli, *Yeniçeriler ve Bir Yeniçeri'nin Hatıratı* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2019), 147, 148.

⁴⁰⁶ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056/M.1646-1647) Özet-Çeviri Yaz*, (İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 140, Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Dizisi: IX, 2015), 194.

⁴⁰⁷ Sibel Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 134.

bize bir perspektif sağlayabilir. Bu cezalar; tâ'zîr, paylama, bukaguya, vekilharç,⁴⁰⁸ zincire vurma ve boğmadır⁴⁰⁹. Geleneksel yeniçeri disiplinde falaka cezası da uygulanmıştır. Bu ceza uygulanırken kişi topluluk önünde ağır azarlara maruz bırakılır sonra ceza işlemine geçilirdi⁴¹⁰. Bir yeniçeriye verilen en ağır ceza ise idam değil ortadan atılmasıdır⁴¹¹. Askerlere değnek cezası da uygulanmıştır⁴¹². Cezalarda yeniçeriler kaba etlerinden sopalanırken altı bölük halkı ise falakaya yatırılmıştır. Çünkü piyade için ayak, süvari için kaba et önemlidir⁴¹³. Askeri cezalar normal cezalardan her zaman ayrılmıştır⁴¹⁴. Askerlerin işledikleri suçlar ve bu suçlara karşı verilen cezaların diğer sınıflardan farklılık göstermesi onların ayrı bir muhakemesinin olduğunun delilleri olarak değerlendirilebilir. Hatta onlara ait müstakil hapisanelerin olması cezalandırma işlemlerini takip ettiklerine delil olabilir⁴¹⁵. Mucur sakinlerinden Kethüdâyeri Mehmed'in eşkiyadan Deli İbrahim'i kanunsuz eylemlerinin sonucunda odasında 10 gün hapsedmesi müstakil bir hukuki süreci açıklayabilir⁴¹⁶. Kütahya'da eşkiyalık faaliyetlerinde yer alan silahdar zümresinden Kasım Ağa oğlu Sipahi Abdullah'ın kethüdâyeri marifetiyle "ıslah-ı nefis" edinceye değin kalebend olunması için hüküm yazılmıştır⁴¹⁷. Kethüdâyeri bu yetkisini bazen farklı birliklere karşı kullanmaktan geri kalmamıştır. Örneğin Bursa Kethüdâyeri Derviş Ali, Yarhisar sakinlerinden el-hac Ali Beşe'yi hapsedmiştir⁴¹⁸.

Kethüdâyerinin maiyeti üzerindeki hukukî yetkileri sadece onların yargılanmaları ve cezalandırmalarından ibaret değildir. Aynı zamanda maiyetinin şer'i mahkemelerde süren davalarının takibini yapmak gibi yetkileri de bulunmaktadır. Zira birlik mensuplarından bazıları başkasının malına ortak ya da mirasçı olmak için yalan söylüyordu. Özellikle bazı yeniçerilere kendilerini vasi olarak yazdırıyorlardı. Eğer bu sahtekârlıkları ortaya çıkarsa amirlerinin bu hukuki süreci yönetme sorumluluğu

⁴⁰⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II Tegayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, 138, 139. Ayrıca bukağı/bukağılamak zincirlemek ve pranga vurma, tâ'zîr ise azarlama anlamı taşır. bk. Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, 249. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1217.

⁴⁰⁹ Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, 59, 80.

⁴¹⁰ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 174, 176.

⁴¹¹ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 71.

⁴¹² Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, 110.

⁴¹³ Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, 288; Ağır bir falaka cezasından sonra bir kişi 2-3 ay boyunca kendi başına yürüyemeyecek hale gelirdi. bk. Jean Chesneau, *D'aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 68.

⁴¹⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 38.

⁴¹⁵ "...Malatya kethüdâyeri habsinden firâr eden Kürd Ali'nin..." BOA. AE. SMMD.IV., Dosya/Gömlek Numarası, 9/934.

⁴¹⁶ BOA. AE.SMHD.I., Dosya/Gömlek Numarası, 182/14199.

⁴¹⁷ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 196/73.

⁴¹⁸ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 290/16. Beşe unvanı daha çok yeniçeriler tarafından kullanılmıştır.

vardı⁴¹⁹. Mesela Karahisâr-ı Sâhib Kethüdâyeri Mahmud maiyetinin bir davası için amiri sıfatıyla onun yerine mahkemeye gitmiştir⁴²⁰. Başka bir davada ise Karahisâr-ı Sâhib Kethüdâyeri maiyetini mahkemeye ihzar etmiştir⁴²¹. Başka birinin muhalefatına müdahale çok rastlanılan bir durumdur⁴²². Misalen bir yeniçeri emanet olarak bir sipahiye bir sepet esvap vermiştir. Ancak bu emanet sahibine tekrar verilmediğinden aralarında husumet meydana gelmiştir. Bu küçük husumetin çözümlenmesi ve takibi de kethüdâyerine bırakılmıştır⁴²³. Ailelerinin de içinde bulunduğu ve kadılık mahkemesince görülen davaların takibi de yine kethüdâyerine düşen vazifeler arasındadır⁴²⁴. Kendi ocağından olan unsurların karıştığı davaları takip etmiş ve bu davalara mübaşir tayin ederek hukuki gidişatın takibini sağlamıştır. Bu minvalde kethüdâyeri hukuki ve idari işlerde mübaşir tayin etmiştir⁴²⁵. Kethüdâyeri başka yerde olan davaya çağrılmıştır. Burada davanın niteliği bilinmemektedir. Dolayısıyla davaya sebep olan olay, davanın idari/şahsiliği ve hangi sıfatla çağrıldığı konusu muğlaktır⁴²⁶. Kethüdâyeri haksız durumlarda maiyetini İstanbul'a götürmekle de mükelleftir⁴²⁷.

Kethüdâyerinin bizzat kendisi bir olayın içerisinde ise o zaman diğer taşra ileri gelenlerine hitap edilir ve olayın çözümlenmesine yönelik tedbirin alınması tembihlenirdi⁴²⁸. Kayseri Kethüdâyeri Mustafa il genelinde muhtelif işlere karışmış (il mesâlihine karışıp) ve sancakbeyinden, naibten bu olayın tetkik edilmesi istenmiştir⁴²⁹. Kütahya mütesellimi, içlerinde sabık Kethüdâyeri Muharrem'inde olduğu bir grubun yakalanarak asitaneye gönderilmesi için Kütahya kadısına hüküm yazmıştır⁴³⁰. Akşehir'de eski Kethüdâyeri Osman birçok usulsüz davranışlar sergilediğinden bu durumun engellenmesi için Anadolu valisi, Karaman ve Maraş eyaletlerine mutasarrıf olan Vezîr

⁴¹⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 174.

⁴²⁰ Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 230.

⁴²¹ Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 252.

⁴²² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/255.

⁴²³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 93/265.

⁴²⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/267.

⁴²⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 93/147.

⁴²⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/160.

⁴²⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 321.

⁴²⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 92.

⁴²⁹ "Kayseriye sancağıbeği Kurd Mehmed dâme izzuhuya ve Kayseriye nâibine hüküm ki Sen ki mîr-i mûmâ ileyhsin sūd-de-i sa'âdetime mektûb gönderüp hâlâ kazâ-i mezbûrda kethüdâyeri olan Mustafa nâm kimesne kendü hâlinde olmayup fesâd ve şekâvet ve medhali olmadığı il mesâlihine karışıp te'addî üzre olduğundan nâşî def-i mazarrat için nefy-i belde olunmak üzere emr-i şerîf vârid olmuşiken icrâ olunmadığın ve sen ki mîr-i mûmâ ileyhsin Ebubekir nâm kimesnenin zimmetinde olan mâl-ı mîrî tahsili için kal'abend eylediğinde sipahidir diyü ihrâc ve ahz olunan kuttâ'u't-tarîk eşkiyâların dahi sipahiye cem'iyet etdirmekle ellerinden tahlîs eyleyüp bunun emsâl-i fesâd ve şekâvetin nihâyeti olmadığını kazâ-i mezbûre ahali i'lâmı ile diğer arz eylediğin ecilden veç-i meşrûh üzere mezbûr kethüdâyerinin te'addî ve şekâveti ve hükkâm umûruna müdâhale ve kendü hâllerinde olanlara tecâvüzü vâkı' ise ahar mahalle iclâ ve arz olunmak üzere yazılmıştır. Fî evâil-i B sene 1107" BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/328.

⁴³⁰ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlük Numarası, 148/21.

Ahmed Paşa, Anadolu ve Karaman eyaletlerinde vâkı‘ elviye mutasarrıfları, Lefkoşa mollası, Magosa kal‘ası dizdârı ve zıkr olunan eyaletlerde bulunan havâss ve evkâf zâbitleri muhatap alınmıştır⁴³¹. Dîvân-ı Hümâyûn’da muhakemesi görülecek Amasya ileri gelenleri arasında Kethüdâyeri Mustafa Ağa da yer almıştır⁴³².

5.1.3. Mâli Yetkisi

Kethüdâyeri altı bölük halkının mali işlerinin takibinden sorumludur. Maiyeti olan altı bölük halkı ulufelerini çeşitli kaynaklardan almaktadır. Özellikle mukataalar ve cizye gelirleri bu kaynaklar arasındadır⁴³³. Bu kapsamda maiyetinin yevmiyelerini kaynaklarından tahsil ederek kendilerine tahsis etmiştir⁴³⁴. Ebnâ-i sipâhiyândan Ayaş Kethüdâyeri Ahmed mevacibi kaynağından tahsil eden bir kethüdâyerine örnektir. Ayaş Kethüdâyeri Ahmed “hâliyâ ebnâ-i sipâhiyândan yetmiş neferin yevmiyeleri cizye-i mezkûr mâlından” karşılanması için düzenlenen hüccette sorumlu kılınmıştır⁴³⁵. Kethüdâyeri İsa Ağa’dan ise altı neferin ulufesinin Uşak mukataasından karşılanması emredilmiştir⁴³⁶. Kastamonu sancağı beytü’l-mâli ve tevâbi‘i mukâta‘ından elde edilen 70.267 akçelik gelir bazı sipah ve silahdarların ulufesi olmak üzere Kastamonu Kethüdâyeri Abdi tarafından ordu-yı hümâyûn hazînesine bir temessük ile teslim edilmiştir⁴³⁷. Altı bölük halkı mensupları mali işlemleri için merkeze arzlar göndermiş ve merkez ise sorunun çözülmesi için kethüdâyerine yazı göndermiştir. Gulamiyesinden sorun yaşayan bir sipahın sorununun çözümü noktasında merkez emir yazmıştır⁴³⁸. Eğer kethüdâyerinin maiyetinden kimseler iktisadi ilişkilerinde kanuna uygun davranmayıp muhtelif mağduriyetlere sebebiyet verirse, bu mağduriyet de merkez tarafından bilinirse, amirinden söz konusu şahsın yakalanıp merkeze gönderilmesi istenmiştir. Burada kendi amirinden soruşturma/yargılama yapması istenmeyip merkeze gönderilmesinin istenmesi olayın büyüklüğü ile ilgilidir⁴³⁹.

⁴³¹ BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 85/8549.

⁴³² ‘Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 60.

⁴³³ BOA. D.SVM., Dosya/Gömlek Numarası, 1/108; BOA. D.SVM., Dosya/Gömlek Numarası, 2/81; BOA. D.SVM., Dosya/Gömlek Numarası, 3/40; BOA. D.SVM., Dosya/Gömlek Numarası, 4/43; Seniha Şen, *30 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1110/1698) (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 135.

⁴³⁴ Ahmet Haluk Mahitapoğlu, *XVIII. Yüzyılın Başlarında Anadolu ve Rumeli’de Menzil Teşkilatı (9886 Nolu Maliyeden Müdevver Defterine Göre)* (Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 85; Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, 376; BOA. AE.SMRD.IV., Dosya/Gömlek Numarası, 5/536.

⁴³⁵ “...iki bin dört yüz altmış bir akçe olmak üzere mezbûrların müstehakk oldukları mevâcibleri...” BOA. İE.ML., Dosya/Gömlek Numarası, 124/11705.

⁴³⁶ BOA. D.SVM., Dosya/Gömlek Numarası, 4/43.

⁴³⁷ BOA. AE.SMRD.IV., Dosya/Gömlek Numarası, 5/536.

⁴³⁸ Murat Serdaroğlu, *3457 Numaralı Maliye Ahkam Defterine Göre Osmanlılarda Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 162.

⁴³⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 88/160.

Altı bölük halkından kimselerin tasarrufunda olan ve bu tasarruftan ortaya çıkan mükellefiyetleri oluyordu. Ebnâ-i sipahiyandan olan Süleyman isimli şahsın üzerine kayıtlı olan mezralar buna örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu şahıs bu mezraların üzerine kayıtlı bulunan avâriz ve bedel-i nüzül tahsilini teslim etmemiştir. Mükellefiyetini yerine getirmediğinden ötürü bulunduğu yerin kadısına ve kethüdâyerine hüküm yazılmıştır⁴⁴⁰. Burada kethüdâyeri hem hukuki hem mali bir takip yapmaktadır. Ocak içinde unsurlar arasında iktisadi ilişkilerde yaşanan sorunların çözümünde yine kethüdâyerinin takibi söz konusudur⁴⁴¹. Kethüdâyeri, maiyetinin ocak dışı iktisadi ilişkilerinden de sorumlu tutulmuştur. Kondaki isimli şahıs Mahmud isimli sipahinin zimmetinde bulunan 395 guruşu vermemek için Tekirdağ'na firar ettiğini arz etmiştir. Merkez arzda bulunan şahsın alacağına orada bulunan kethüdâyeri marifetiyle tahsilini, eğer tahsil mümkün olmazsa adı geçen sipahinin kethüdâyeri marifetiyle Asitane'ye irsalini istemiştir⁴⁴². Maiyetin terekesinin taksimini yakından takip etmiştir⁴⁴³. Vefat edenlerin terekelerinin paylaşılması işinde kadı ile koordineli çalışmıştır⁴⁴⁴.

5.2. Muhtelif Birliklerin Amiri

Kethüdâyerinin çalışmalarda pek değinilmeyen diğer bir işlevi ise altı bölük halkı dışında amirlik yaptığı birlikler veyahut öyle ya da böyle işlerini takip ettikleri birlikler üzerindeki yöneticilik durumudur. Örneğin; yeniçeri unsurları ile altı bölük halkı unsurları arasında çıkan pürüzlerin çözümünde çoğu zaman kethüdâyeri sorumlu tutulmuş yeniçeri serdarı pek yazılmamıştır. Muhtemelen bu durum kethüdâyerinin teşrifat bakımından diğer askeri birliklerden üst ve hukuki işlerde daha ihtisaslı olması ile alakalıdır⁴⁴⁵. Kethüdâyerlerinden yeniçerilerle yaşanan sorunlarda hukuki davanın soruşturulması ve bu konuda iradesini kullanarak bir ceza vermesi hatta bu cezanın uygulayıcısı olması istenmiştir. Bu, iki askeri zümre arasında sorun yaşanırsa askeri (idari) muhakeme gibi düşünülebilir. Kadıya hitap edilmeyip kethüdâyerinin bu işi görmesi yönündeki istek bu yargımızı pekiştirmektedir⁴⁴⁶. Cezalandırmaların ancak kendi zabitlerince yapılması bu yargıya numune teşkil eden diğer bir bilgidir⁴⁴⁷. Böylelikle muhtelif askeri sınıflar arasındaki sıkıntıların çözümünde bulunmuştur⁴⁴⁸.

⁴⁴⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 90/33.

⁴⁴¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/252; Özcan, *Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Başlarında Trabzon'da Asayiş*, 100.

⁴⁴² BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 132/2.

⁴⁴³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/73.

⁴⁴⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 90/104.

⁴⁴⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 88/245.

⁴⁴⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 75/455.

⁴⁴⁷ Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", 39.

⁴⁴⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/1855.

5.2.1. Cebeci

Yeniçeriler ve altı bölük halkı hem silahlarını hem de zırh vb. savunma araçlarını merkezi stoktan temin ederlerdi. Bunların üretilmesi ve bakımı cebeci ocağının sorumluluğu altındaydı. Cebeciler tüfek ve kuşatma için kazma-kürek dahil olmak üzere her türlü ekipmanın tedarikinden sorumludurlar⁴⁴⁹. Cebeci ocağı sadece teçhizat ve mühimmatın muhafazasından sorumlu olmamakla birlikte aynı zamanda onların üretimi ve bakım-onarımından da sorumludurlar. Silah ve teçhizatı kendilerine ait özel arabalarla muharebe meydanına kadar götürür ve geri getirirlerdi. Yeniçeriler silah ve teçhizatlarını ancak savaş bölgesine ulaştıklarında alabilirlerdi⁴⁵⁰.

Kethüdâyerinin altı bölük halkı dışında amirlik yaptığı diğer bir askeri zümrenin içinde ise cebeciler sayılabilir⁴⁵¹. Mesela bazı cebecilerin sıra izinlerine gönderilmesi hakkında yazılan bir hükümde amir olarak kethüdâyeri kaydedilmiştir⁴⁵². Cebecilerin sevki için sadece kethüdâyerine yazılan belgeler bir hayli fazladır⁴⁵³. Konya Kethüdâyeri Musa Ağa'nın cebecilerden sorumlu olması gibi cebecilerin kadimden itibaren kethüdâyeri olanlara sipariş olunduğunu ileri süren belgeler mevcuttur. Bu kapsamda cebecilere Kethüdâyeri Musa'nın sözünden çıkmamaları tembih edilmiştir⁴⁵⁴. Kethüdâyeri'nin cebecilerin faaliyetlerinden sorumlu tutulduklarına dair diğer bir örnek ise Abdulfettah Kethüdâyeri'dir. Abdulfettah, altı bölük halkı mensuplarından ebna-i sipahiyandandır⁴⁵⁵. Altı bölük halkı üzerine kethüdâyeri olarak atanmıştır⁴⁵⁶. Ancak kendi birliği dışında cebecileri de zabt etmesi bir yazı ile tebliğ edilmiştir⁴⁵⁷. Bayram adlı cebecinin fesad davranışlarının engellenmesi için yeniçeri serdarının isminin zikredilmediği bir belgede bu işin gereğinin kethüdâyeri marifetiyle çözüleceği anlaşılmaktadır⁴⁵⁸. Kethüdâyeri ataması yapılırken aynı anda cebeciler üzerine görevlendirilenlerde bir hayli fazladır⁴⁵⁹.

Ancak belgelerdeki tüm kayıtlara rağmen kethüdâyerinin cebeciler üzerinde mutlak yetkiye sahip tek amir olduğunu söylemek zordur. Çünkü bazı bölgelerde yeniçeri serdarının şikayetleri farklı bilgiler sunmaktadır. Kayseri'de yeniçeri serdarı

⁴⁴⁹ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 348.

⁴⁵⁰ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 87, 88.

⁴⁵¹ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iye Siciline Göre)*, 120; BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6176/271:1; Özharat, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*, 104.

⁴⁵² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6156/178:2.

⁴⁵³ İskender, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili*, 115, 116; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 4/1956-1960.

⁴⁵⁴ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6158/181:3.

⁴⁵⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6176/271:1.

⁴⁵⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6176/271:2.

⁴⁵⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6176/271:1.

⁴⁵⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/89.

⁴⁵⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6155/259:3; BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/155:1; Özharat, *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*, 104; BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4841/34:1.

olan Ali'nin şikâyeti bu farklılığa işaret eder. Ali, gönderdiği arzda cebecilerin yakalanıp hapsedilmesi işinin uzun bir süreden beri makamının görevi olduğunu, son zamanlarda bu göreve kethüdâyeri makamı tarafından müdahale edildiğini ve bu durumun engellenmesi gerektiğini talep etmiştir. Ali isimli şahıs doğru mu söylemektedir? Ali'nin bulunduğu bölgede bu işe yeniçeri serdarı mı bakmaktadır? Bölgeden bölgeye cebecileri kimin hapsedeceği işi değişkenlik mi göstermektedir? Yeniçeri serdarı sadece yakalayıp hapsedmekten mi sorumludur? Bu amirlik yetkisi muhtelif zamanlarda değişime mi uğramıştır? gibi suallerin yanıtlarına hem belgelerde hem de tetkik eserler çevresinde ulaşılmadığından doğal bir zorluk ortaya çıkmaktadır⁴⁶⁰. Burada bir ihtilafın varlığı Ali'nin “kadimden beri cebecilerin işlerinden yeniçerilerin sorumlu olduğu ve kethüdâyerinin müdahalesinin engellenmesine” yönelik ifadesinden anlaşılır⁴⁶¹. Bazen cebecilerin sefere hazırlanması için cebeciler içerisinde bir çavuşun vazifelendirildiği ve bu çavuşa hem kethüdâyerinin hem de yeniçeri serdarının müdahale etmemesi tebliğ edilmiştir⁴⁶². Bazı belgelerde ise cebeci ağasının cebecilerin işlerinden sorumlu tutulduğu, kethüdâyerinin cebecilerin işlerine karışmaması vurgulanmıştır. Bu ayrılığın sebebi cebeciye ayrı olarak ağa atanmadığı yerlerde kethüdâyerinin bu askeri zümre mensupları üzerinde sorumlu tutulmak istenmesi olabilir. Oysa muhtelif kayıtlarda cebeciler üzerine kethüdâyerinin tayin olduğu görülmektedir. İhtiyaca mebni cebeci ağası ya da kethüdâyeri tayin edilmesi muhtemeldir. Şunu kesin olarak söyleyebiliriz ki kethüdâyeri zaman zaman cebeciler üzerinde hukuki-idari vb. karar verme yetkisine sahiptir⁴⁶³.

Ayrıca kendisi olmasa da maiyetinden olan sipahlar sekbanların başına lider olmuştur. Dolayısıyla sekbanların hareket ve hukukundan sorumlu olduğu zamanlar olmuştur⁴⁶⁴. Ancak bu durumda bir standartlıktan bahsetmek zordur. Çünkü sekban bölüklerinden yeniçerilerin de sorumlu tutulduğu zamanlar olmuştur⁴⁶⁵. Sonuç olarak taşrada bulunan cebeciler üzerinde kethüdâyerinin mutlak ve tek yetkili amir olduğu yönünde bir çıkarımda bulunmak iddialı olacaktır. Ancak kethüdâyerinin cebeciler üzerinde zaman zaman amirlik vasfı taşıdığı, bu statünün ise bölgelere, dönemlere ve çeşitli faktörlere göre değişkenlik gösterdiğini ifade etmekte bir beis yoktur.

⁴⁶⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/51.

⁴⁶¹ Ayşe Şahin, *74/2 Numaralı Kayseri Ser'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 152.

⁴⁶² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/127:3-128:1.

⁴⁶³ Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 59, 65.

⁴⁶⁴ Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, 204.

⁴⁶⁵ Oğuzoğlu, “Osmanlı Taşrasındaki Askeri Görevlilerin Reaya İle İlişkileri ve Sosyo-Ekonomik Durumları”, 126.

5.2.2. Mehteran-ı Hayme-i Hâssa

Çadır mehterleri olarak bilinen bu zümreye sefer ve hac zamanlarında gerek padişahın gerekse diğer birliklerin çadırlarını taşımak, bakım ve onarımını yapmak, muhafazasını sağlamak gibi vazifeler tanımlanmıştır⁴⁶⁶. Mora seferinde her türlü çadır mehterhane görevlileri tarafından sağlanmıştır. Otağ, çadır, çerkekelerin yapımı-onarımı gibi harcamaların yanı sıra çadır kurulmasında gerekli kilim kazık tokmak çatal ve çıra gibi malzemelerin karşılanması mehterhanenin giderleri arasına kaydedilmiştir. Tüm bu tür malzemeler sirem ve koçi arabaları ile taşınmıştır⁴⁶⁷.

Kendi içerisinde bir teşkilatı olan bu zümrenin sefer zamanlarında intikalini muhtemelen altı bölük halkı planlamakta ve ona yer yer nezaret etmektedir. Altı bölük halkının konar-göçerlerle ilişkilerinin daha yakın (bu zümreler çadır üretiminde faaldir) olması ve altı bölük halkı ile çadır mehterlerinin seferde padişahın otağının çevresinde görev alması gibi hususlar muhtemelen altı bölük halkı ile mehteran-ı hayme-i hâssa birlikleri arasında doğal bir ilişkinin oluşmasında etkili olmuştur⁴⁶⁸. Dolayısıyla mehteran-ı hayme-i hâssa, kethüdâyerinin işlerini organize ettiği hatta idari-hukuki takibini yaptığı diğer bir müessese olarak sivrilmıştır. Bu sebeptendir ki kadıya cebecilerin ve mehteran-ı hayme-i hâssanın hukuki hususlarının kethüdâyeri tarafından görülmesinin hükmü yazılmıştır. Hükümde yer alan “eskiden olduğu gibi” ifadesi kadim bir kaidenin varlığına işaretir⁴⁶⁹. Hatta Manisa’da 33’üncü bölükte 15 akçe yevmiyeli silahdar Halil Hızır’ın hem cebeciler hem de mehteran-ı hayme-i hâssa üzerinde sorumluluk sahibi olarak atanmasını gösteren kayıt önemlidir⁴⁷⁰. Dahası mehteran-ı hayme-i hâssa mensuplarından bazıları işlerinin kethüdâyeri marifetiyle görülmesini isteyen arzlar hazırlamıştır⁴⁷¹. Mehteran-ı hayme-i hâssayı içeren hükümlerde zaman zaman eli kılıç tutanlardan sadece kethüdâyerinin isminin sayılması altı bölük halkının bu zümre üzerinde bir sorumluluğa haiz olduğunu gösteren emaredir. Bu grup sefer zamanlarında padişahın otağının çevresindeki işlerden sorumlu tutulur ve hazar zamanlarında genelde kaza ve köylerde ikamet ederlerdi. Bu grubu sefer zamanlarında toplamak ve güvenli bir şekilde otağa kadar gitmesini sağlamak kethüdâyerinin asli görevleri arasında sayılır⁴⁷². 12 bölümden oluşan bir paşa çadırı bu çadırların

⁴⁶⁶ Cenap Çürük, “Çadır Mehterleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/165-166.

⁴⁶⁷ Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, 83-285-286; Mehteran-ı Hayme-i Hâssa malzemeleri için bk. Tahir Sevinç, “İran’a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa’nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746-1747)”, *Belleten* 273 (2011), 424.

⁴⁶⁸ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 12.

⁴⁶⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/133.

⁴⁷⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/155:1-155:2.

⁴⁷¹ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlük Numarası, 447/32.

⁴⁷² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/62.

sevkiyatının ne kadar külfetli bir iş olduğunu göstermektedir⁴⁷³. Sefer zamanında bu zümrenin yanına güvenlikleri için seyfiye taifesinden iş bilir ademlerin koyulmasına ve taşra yöneticisinin inisiyatifine bırakılmamasına yönelik ifadeler doğrudan belgelerde geçmiştir⁴⁷⁴.

Mehteran-ı hayme-i hâssaya bazen yeniçeri serdarı müdahale etmektedir. Böyle durumlarda bu müdahalenin engellenmesine yönelik hükümler yazılmıştır. Mehteran-ı hayme-i hâssa birliklerine kethüdâyerinin amirlik ettiği pekiştirilmiştir. Bu minvalde yine kethüdâyerinin birlik niteliğinden kaynaklanan bir durum söz konusudur. Çünkü çadır mehterleri sefer zamanlarında çok ivedi bir şekilde nakliyesi gerçekleştirilmesi gerekenlerin başında gelmektedir. Süvari sınıfı olan ve altı bölük halkına amirlik yapan kethüdâyerinin bu nakliye işini yürütmesi kadar doğal bir durum olamaz⁴⁷⁵. Diğer askeri birliklerde olduğu gibi bu zümrenin de tekaütleri birliğe görev için çağrılmıştır. Kethüdâyeri yine organizasyon içerisinde en kıdemli seyfiyelidir⁴⁷⁶. Bir takım hukuki meselelerde onun makamına tanımlanmış vazifedir. Bu zümrenin hukuki işleri de yine kethüdâyeri tarafından takip edilmiştir⁴⁷⁷. Ayrıca mehteran-ı hayme-i hâssanın ihtiyaçları için bütçede yeri ayrıdır. Merkez, ihtiyaçların karşılanması için bu kalemden harcama yapmıştır⁴⁷⁸. Mesela bu zümrenin ihtiyaçlarından olan zokak çubuğunun iştirâ usulüyle tedarik edilmesinde kadı, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı müşterek çalışmıştır⁴⁷⁹.

Mehteran-ı hayme-i hâssa mensubu birinin bir kadın ile yaşadıkları ve Kethüdâyeri Yusuf Ağa'nın bu ilişkiye ev temin etmesi, kethüdâyeri ile mehteran-ı hayme-i hâssa unsurları arasındaki ilişkinin seviyesini ortaya koymaktadır. Kethüdâyeri evinin tercih edilmesi de pek ala düşündürücü bir olaydır⁴⁸⁰.

5.3. Taşra Maliyesinde Uygulayıcı Figür: Kethüdâyeri'nin Vergi Tahsilinde Çok Katmanlı Konumu

Vergi tahsili hizmetinde tahsili gerçekleştireceklerin eğitimli ve seçkin olması her zaman kriterler arasında olmuştur⁴⁸¹. Bu kriteri karşılayanlar arasında yoğun bir şekilde askerler yer almıştır⁴⁸². Hatta İslam devletlerinde dahi “ikta” sisteminin

⁴⁷³ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, 212.

⁴⁷⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/299.

⁴⁷⁵ Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 67.

⁴⁷⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 110/1193-1195.

⁴⁷⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/133.

⁴⁷⁸ Arslanboğa, “1589-90 Malî Yılına Ait Osmanlı Devleti Bütçesinin Oluşturulması ve İncelenmesi”, 119.

⁴⁷⁹ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2306/161:1.

⁴⁸⁰ Mustafa Oğuz, *59 Numaralı Şer'îye Sicili (H.1062/M.1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 101, 102.

⁴⁸¹ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 240.

⁴⁸² Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul 1540-1834*, çev. Ülkün Tansel (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 234.

içerisinde askerler vergi tahsil işleri ile uğraşmıştır⁴⁸³. Avrupa’da Prusya’nın doğusunda da askerler vergi işlerinde aktiftir⁴⁸⁴. Osmanlı Devleti’nde 17’nci yüzyıl ve sonrasında kapıkullarının, vergi tahsilinde malikane edinmeye başlaması ve önceden “hizmet” olarak icra ettikleri bu işleri sonradan bir “müteşebbis” gibi yapmaya yönelmeleri, bu hizmette tecrübeli olduklarını göstermektedir⁴⁸⁵. Vergi tahsilini engellemeye yönelik hareketlere karşı merkezin “teftîş ve tefahhus” yapmasına yönelik hükümleri ve “sâire müceb-i ibret ve sebep-i nasihat için şer‘an haklarından gelinüp cezâ ve sezâları verilmek” gibi tembihleri taşra yöneticileri arasında özellikle eli kılıç tutanların muhatap alındığına işaret eder⁴⁸⁶. Osmanlı Devleti’nde 19’uncu yüzyılda dahi asker temini ve vergi tahsili gibi faaliyetleri askerler icra etmişlerdir⁴⁸⁷. Tanzimat Dönemi’nde askerler vergi tahsili meseleleri için muhassıllık meclislerinde yer almıştır⁴⁸⁸. 1843’te konuşlandırılan 5 bölge ordusu vergi tahsili ve asker temini gibi işleri icra etmiştir⁴⁸⁹.

Askerler arasında ise vergi tahsilinde en baskın sınıf süvariler olmuştur. Vergi tahsil işi Sasani’de ve Bizans’ta⁴⁹⁰ süvariler tarafından icra edilmiştir. Süvariler vergi tahsilatı konusunda mahirdirler⁴⁹¹. Osmanlı Devleti’nde akıncılar süvari idi ve vergi tahsil edebilecekleri bölgelere yerleşmek istemişlerdir. 17’nci yüzyılda Osmanlı Devleti’nde süvari özelinde vergi tahsil işlerinde değişim olmuştur. Ateşli silahlarla birlikte sütre savaşlarının ortaya çıkması piyadeyi daha önemli hale getirmiştir. Bu durum piyadenin hem nitel durumunu daha iyileştirmesini gerektirirken hem de nicel anlamda artışına neden olmuştur. Bu ortamda ise süvari sınıfı muharebe alanlarında pasifleşmiştir. Bu durum süvarileri vergi tahsil, tedarik ve temin gibi faaliyetlere yöneltmiş olabilir⁴⁹². Bu bağlamda 17’nci yüzyıl kapıkulu süvarileri için artık sonun emareleri görülmüştür. Çünkü malum topçu-istihkam rekabeti ortaya piyadenin önemini çıkartmıştır. Süvari artık cazibesini kaybetmiştir. Bunlar muhtemelen kendilerine alternatifler yaratacak, ihtisaslaştıkları işleri bürokratik bir zemine dönüştürecek ve vergi tahsil araçlarına başvuracaklardır⁴⁹³. Diğer yandan göçerlerin vergi tahsildarlarından kaçmak için sürekli yer değiştirmesi de ister istemez süvarinin takip etmesi gereken bir iş yükünü ortaya çıkarmıştır⁴⁹⁴. Bozulus Türkmenlerinin mâl-ı

⁴⁸³ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 10, 11.

⁴⁸⁴ Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, 491.

⁴⁸⁵ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumları 1540-1834*, 159.

⁴⁸⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/294.

⁴⁸⁷ Gültekin Yıldız (ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 50. Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 368.

⁴⁸⁸ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 479.

⁴⁸⁹ Yıldız (ed.), *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, 54.

⁴⁹⁰ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 28, 35, 36.

⁴⁹¹ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumları 1540-1834*, 40.

⁴⁹² Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 275.

⁴⁹³ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 165.

⁴⁹⁴ Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 120.

mîrînin tahsilinde hilâf-ı şer' cem'iyet ettikleri ve bu durumun engellenmesine yönelik tedbirinde taşra ileri gelenleri arasında kethüdâyeri muhatap alınmıştır⁴⁹⁵.

Kapıkulu süvarileri olarak bilinen altı bölük halkı ise vergi tahsilinde ihtisaslı birlik olarak öne çıkmaktadır. Altı bölük halkına mensup sipahiler muharip olmayan ücretli hizmetler yani “divani hizmet” denilen imparatorluk divanı adına hizmetler için en çok aranan sınıf olmuştur⁴⁹⁶. Altı bölük halkı unsurlarından sipahlar sultan tarafından vergi tahsili için görevlendirilmiştir⁴⁹⁷. Altı bölük halkı taşrada yeniçerilerle benzer işler yapsalar da görece daha fazla vergi tahsilinde sivrilmiştir. İstanbul’da yeniçeriler güçlü iken taşrada altı bölük halkının güçlü olmasının nedenlerinden biri bu olabilir⁴⁹⁸. Ancak altı bölük halkının bilhassa sipahların mâli nüfuzu Köprülü Mehmed Paşa tarafından ilga edilen gulamiye paylarından sonra kaybolmuştur⁴⁹⁹.

Vergi tahsilinde birçok iş bölümü vardır. Kethüdâyerinin ve dolayısıyla altı bölük halkının bu iş bölümlerinin hangisinden sorumlu olduğu değişkenlik gösterir. Kadı tahsil işinde zorlandığı için tahsil esnasında güvenliği ve caydırıcılığı sağlamak için bu birliklere vazife verilmiş olabilir⁵⁰⁰. Ayrıca tahsilde kendilerine “gulamiye” adı verilen tahsil ücreti almışlardır. Altı bölük halkı unsurlarından vergi tahsili gerçekleştiren sipahlar bu yetkiyi başkasına devredebilmektedir. Bu devretme işi kâr amaçlı yapılmıştır. Altı bölük halkının tahsildarlık işi IV. Murad devrinden itibaren değişmiştir. Artık altı bölük halkına cizye tahsildarlığı, gulamiye ve mülazımlık verilmemeye başlanmıştır. Muhtemelen kethüdâyerlerinin ya da onun özelinde bu birlik unsurlarının voyvodalık ve mütesellimlik gibi tercihleri bu engellemeden sonra daha yoğunluk kazanmış olabilir⁵⁰¹. Hatta kapıkulu sipahileri, İstanbul’da iltizamların çoğunu elinde toplayıp kendilerinin cizye vergisinden sağladıkları kârı elde edememelerine neden olan Esther Kyra’yı öldürdükleri bir isyan girişiminde dahi bulunmuşlardır⁵⁰².

5.3.1. Kethüdâyeri ve Vergi Tahsili

16’ncı yüzyılın ikinci yarısında taşrada görülmeye başlayan altı bölük halkı, toprakların tasnifine göre değişen vergi türlerini tahsil etmiştir. Mesela 1579 yılında bir sipahi adet-i ağnam toplamak için tayin edilmiştir⁵⁰³. Daha yakın yıllarda silahdar

⁴⁹⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 8/1541.

⁴⁹⁶ Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 189, 190.

⁴⁹⁷ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 103.

⁴⁹⁸ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 82.

⁴⁹⁹ Usta, “Celâliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, 64.

⁵⁰⁰ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 140.

⁵⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 159, 160, 161.

⁵⁰² İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 265.

⁵⁰³ Yaşar Uğurlu, “16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri ve Çirmen Örneği”, *ABAD*, 1/2 (2018), 115.

birliğinden vergi tahsil edenler olmuştur⁵⁰⁴. Hasların vergi tahsilinde bu birlikler görev almıştır. Ancak hasların olduğu her yerde kesin kethüdâyeri ve altı bölük halkı olacak diye bir kaideden bahsedemeyiz⁵⁰⁵.

Vergi tahsil sürecinde gerek kethüdâyerinin gerekse maiyetinin dolaylı ya da doğrudan aldığı çeşitli vazifelere bakıldığında; mukataa salyaneleri-akçeleri için yapılan bir taksimatın ve bunun ödemesi ile ilgili sürecin takibinde görev aldığı⁵⁰⁶ kışlakçı olarak vergi toplamaya haiz olduğu⁵⁰⁷ öşür vergisi kapsamında keten öşrü tahsil ettiği⁵⁰⁸ görülür. Sivas Eyaleti'nde yün tahsiline Sivas'ta Kethüdâyeri Helvacı Mehmet vazifelendirilmiştir⁵⁰⁹. Vergi tahsilinde yer alan bir mukataa emini firar etmiştir. İşte bu firarının yakalanmasından ve merkeze gönderilmesinden altı bölük halkı ve onun amiri kethüdâyeri sorumlu tutulmuştur⁵¹⁰. Akhisar'a tabi kasaba ve köylerde sancakbeyi, subaşı ve kethüdâyeri reayadan ayni-nakdi vergi tahsil etmiştir. Subaşı ve kethüdâyerinin aynı görevde yer alması iş tanım formlarının benzerlik gösterdiği düşüncesini güçlendirmektedir. Her ikisinin süvari olması da vergi tahsillerinde süvarilerin tercih edildiğine kanıttır. Bu vergi tahsil faaliyetine 40-50 süvari ile gidilmiştir⁵¹¹. Kaldı ki subaşı olarak görevlendirilenler arasında sipahlar da mevcuttur⁵¹².

Altı bölük halkının tahsil ettiği vergilerden en önemlisi cizyedir. Cizye vergisini tahsil edenlerin içerisinde kapıkulu süvarilerinin oranı 1570-71 yıllarında %78 iken 1615-16 yıllarında %90'dır⁵¹³. 17'nci yüzyılın başında sipahiye cizye kâğıdı verilmiştir. Sipahi bu kâğıdı muayyen bir ücret ödeyerek iltizamla elde etmiştir. Ancak bazen kâğıdın kendisine vermiş olduğu vergi tahsilini yapmayarak satmıştır. Bu kâğıdın üzerine kârını koyup sattığı ücrete gulamiye (17'nci yüzyılda bu ücret cizye başına onar akçe idi) adı verilmiştir. En son kâğıdın sahibi kendisinin kârını koyarak reayadan vergi tahsilini gerçekleştirmiştir. Bu işten rant sağlayan sipahilere ve dahi altı bölük halkı mensuplarına özellikle IV. Murad devrinden sonra ne cizye tahsildarlığı ne gulamiye ne

⁵⁰⁴ Uğurlu, "16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri ve Çirmen Örneği", 116.

⁵⁰⁵ İki farklı has çalışmasında idareciler arasında kethüdâyeri sayılmamıştır. bk. Mehmet Yaşar Ertaş ve Hâcer Kılıçaslan (ed.), *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş* (İstanbul: Mahya Yayınları, 2017), 80, 100.

⁵⁰⁶ Hülya Polat Yılmaz, *Keçe Mukataası Ahkâm Defteri (1643-1707) (İnceleme, Transkripsiyon)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018), 150.

⁵⁰⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/132:5.

⁵⁰⁸ Gülcan, *Konya'da İctimai ve İktisadi Hayat (1675-1676)*, 231.

⁵⁰⁹ Süleyman Polat, "Osmanlı Devleti'nde Tekâlif-i İmdâdiye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/M.1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi", *Belleten*, 281 (2014), 132.

⁵¹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 409.

⁵¹¹ Erol, *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili*, 26.

⁵¹² BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 12/549.

⁵¹³ Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Timaş, 2015), 252, 253.

de mülazımlık verilmiştir⁵¹⁴. Altı bölük halkı özellikle cizye vergilerinin tahririnden, toplanmasından, kaydedilmesinden, muhafazasından ve gönderilmesinden sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluğun titizlikle yerine getirilmesinde merkez hükümler yazmıştır. Merkez, Kayseri Kethüdâyeri Dilaver Ağa'ya 5.000 hanenin cizye vergisinin defterini vermiş ve tahsili için titiz davranmasını telkin etmiştir⁵¹⁵. Köstendil kazâsının muhtelif nâhiyelerinin cizyelerini tahsil etmekle mükellef olan görevli ise Filibe Kethüdâyeri Mustafa'dır⁵¹⁶. Tırnova'da Kethüdâyeri el-Hâcc Mehmed ve önceki Kethüdâyeri Memiş oğlu el-Hâcc Halil cizye tahsilini layıkıyla yapıyor olmalı ki merkezin de müspet baktığı kişiler kendileri için “kendü hallerinde ehl-i hakk ve dîndâr ve ehl-i takvâ âdemlerdir bu âna değin vechen mine'l-vücûh cizye-i şer'iyeye umûruna ve mâl-ı avârıza vesâir mâl-ı mîrî umûruna karışdıkları yokdur” ifadelerini kullanmıştır⁵¹⁷. Ancak bazen kethüdâyerlerinin cizye tahsilinde sorunlarla karşılaştığına ve mahkemelik olduklarına rastlanmıştır⁵¹⁸. Hatta Sofya'nın cizyedarı olan Kethüdâyeri Ahmed kanun dışı vergi tahsilleri dolayısıyla Rumeli Beylerbeyi tarafından uyarılmış ve engellenmiştir⁵¹⁹. Ayrıca resm-i kethüdâyeri adıyla bir kaleme rastlanmıştır⁵²⁰. Bu kalem vergi tahsildarlarına tahsis edilmiş bir ücret olabilir⁵²¹.

Altı bölük halkı Osmanlı Devleti vergi çeşitlerinden olan avarız-ı divaniyenin tahsil işlemlerinde yer almıştır. Harp zamanında ihtiyaca mebni toplanılan bu vergiler bölgenin zenginliğine, halkın şehrili, köylü, göçmen ve konar-göçer olup olmadığına, sahip olunan emlakla göre düzenlenmiştir⁵²². Bu vergilerin tahsilinde kethüdâyeri yer almıştır. Bu görev sırasında muhtemelen güvenlik tedbirleri almış ya da kolluk kuvveti hizmetlerini yerine getirmiş olabilir⁵²³. Sofya'nın bedel-i avarız defteri Kethüdâyeri Ahmed'in uhdesindedir⁵²⁴. Sürsat bedelinin mübaşir vasıtasıyla işlemi gerçekleşirken muhtelif konularda mübaşire yardımcı olmuştur. Diğer yandan sürsat bedellerinin tahsil edilirken keselenmesi, mühürlenmesi gibi işlerin takibini yapmış vergilerin

⁵¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 159, 161.

⁵¹⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/141:2; Ayrıca bk. Ronald C. Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon* (İstanbul: The Isis Press, 2011), 352.

⁵¹⁶ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 3508/72:3.

⁵¹⁷ BOA. İE.ŞKRT., Dosya/Gömlek Numarası, 5/391.

⁵¹⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/57:1.

⁵¹⁹ BOA. TS.MA.e., Dosya/Gömlek Numarası, 1135/33.

⁵²⁰ Dönüş Korkmaz, *R-1 Numaralı Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H.1066-1068/M.1656-1658)* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 144.

⁵²¹ Gülay Bolat, *Tereke Kayıtlarına Göre Rusçuk'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (1656-1742)*, (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 104.

⁵²² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990), 57.

⁵²³ Uğur Kurtaran, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, *Turkish Studies*, 7/4 2012, 2272.

⁵²⁴ BOA. TS.MA.e., Dosya/Gömlek Numarası, 1135/33.

ulaştırılmasındaki seyahat güvenliğini planlamıştır⁵²⁵. Aydın'da bulunan kethüdâyeri bizzat sahada saman iştirâ etmiştir⁵²⁶.

Kethüdâyerlerinin sorumlu olduğu hususlardan biri de nüzul vergisiydi. Bu vergi nakde sıkışan her devlet için başvurulan bir yöntemdi. Hatta bu işi Osmanlı Devleti'nin çağdaşları arasında en iyi yapan Fransa olacaktır. Nüzül özellikle un ve arpa olarak tahsil edilmiştir⁵²⁷. Belgelerde bu verginin tahsilinde kethüdâyerinin ismi çeşitli vazifelerle geçmektedir. Kethüdâyeri bedel-i nüzülün toplanması için adam görevlendirmiş veyahut vekil tayin etmiştir⁵²⁸. Bu irade onun vergi konusunda hem hukuki hem de idari yetkilere haiz olduğunu gösterir. Nüzül ihracı için bazı yerel idari birimlerin defterdarları vardır. Bu defterdarlar mektup vererek söz konusu verginin ihracı için kethüdâyerinin görevlendirilmesini istemiştir. Kethüdâyeri bu mektupla birlikte nüzül vergisinin ihracından sorumlu tutulmuştur⁵²⁹. Sefere giden yeniçeriler için nüzül yapılmış ve “şa'îrin kîlesi ellişer akçeye ve etin vukiyyesi onar akçeye” alınsın diye emir verilmiştir. Bu emrin muhatapları arasında kethüdâyeri vardır⁵³⁰.

Kethüdâyeri ve maiyeti altı bölük halkı vergi faaliyetlerinde sadece tahsil işi ile iştigal olmamıştır. Bu birliklere çeşitli görevler verilmiştir. Bunlardan biri askeri birlik oldukları için caydırıcılık niteliklerinden kaynaklı iş bölümüdür. Belgelerde kethüdâyerlerinin vergi tahsilini yapan mali kadrolara kolluk kuvveti hizmeti için orda olmaları gerektiği yazılmıştır. Bu tarz belgelerde ismi anılan makamlara tek tek hitap edilerek yapmaları gereken işin tarifi yapılmıştır. Böylelikle yetki tanımlamaları ve bu yetkilerin hudutları belirlenmiştir. Tüm bu hitaplar içerisinde yer alan kethüdâyerinin, sadece bir vergi tahsildarı değil, aynı zamanda vergi tahsil işlemi sırasında birçok işe yardımcı olduğu görülmektedir⁵³¹. Tahsil edilen vergilerin muhafazası yine tahsil edenin uhdesine verilmiş bir iştir. Altı bölük halkı süvari ve teçhizatlı caydırıcı bir güç olmasına rağmen vergi tahsili esnasında müdahaleler yaşanmıştır. Bu bağlamda vergi tahsilinde kalabalık bir kolluk kuvvetinin varlığından bahsedilebilir⁵³². Tahrir yapılırken altı bölük halkı birlikleri kolluk kuvveti olarak çevre emniyetini ve güvenliğini sağlamıştır⁵³³. Caydırıcı gücü hatırı sayılır derecede olmalı ki özel olarak sadece vergi tahsili konusunda vekillik verdiği/aldığı durumları vardır. Kethüdâyeri vergi vermekte

⁵²⁵ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iye Siciline Göre)*, 142, 156, 157.

⁵²⁶ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 1088.

⁵²⁷ Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964), 76; Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 74.

⁵²⁸ Selman Çetin, *64 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 143; Hatice Cırık, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 178.

⁵²⁹ Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 151.

⁵³⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 11/126:3.

⁵³¹ İskender, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili*, 14, 15, 432.

⁵³² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *82-1 Numaralı Mühimme Defteri (1027-1028/1618-1619) Özet-Çeviri Yazı*, 243.

⁵³³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/2441.

direnen bir üniteye karşı vazife almıştır. Bu tür menfi olaylarda vergi tahsiline vekil olarak tayin edilmiştir⁵³⁴. Kethüdâyerinin ze'âmetlerden mart mahsulünü toplamak için vekil tayin edilmesinde de yine müdahaleyi önlemeye yönelik bir tutumdan bahsedilebilir⁵³⁵.

Kethüdâyeri, vergi tahsiline görevlendirilen kişilere yardımcı olmuşlardır. Cizye, avâruz ve bedel-i nüzül tahsilinde görevli Yusuf isimli memura muhtelif eşkıya grupları engel olmakta ve adı geçen vergilerin tahsilini zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı kethüdâyerinin de içinde bulunduğu taşra yöneticilerine hüküm yazılmış ve bu eşkıyaların engellenmesi istenmiştir⁵³⁶. Benzer olay sürsat malından keçe ve siyah meşin iştirâ etmek için görevlendirilen mübâşir Mehmed için de yaşanmıştır. Mübâşir Mehmed tahsil esnasında muhalefetle karşılaşmış ve kendisine yardım edilmesi için kethüdâyerinin de olduğu taşra yöneticilerine hüküm yazılmıştır⁵³⁷. Zaten sürsat tahsillerini gerçekleştirenler arasında devletten ulufe alan sipahi ve silahtarlar vardır⁵³⁸. Ayrıca menzillerden tahsil edilmesi taahhüt edilen nukud-emval ve eşyanın tahsil edilmemesi durumunda olumsuzluğun giderilmesine yönelik tedbir alınması hususu kadı, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı sorumluluğuna bırakılmıştır⁵³⁹. Bu vergi tahsili konularında altı bölük halkı unsurları daha ihtisaslı olmalı ki tahsil işlemini yapacak görevliye yardımcı olmaları noktasında müstakil olarak hüküm alan nadir taşra yöneticileri arasında sayılabilir⁵⁴⁰. Vergi tahsil işlerinde altı bölük halkı unsurlarından birileri herhangi bir vukuata karıştıklarında ise çoğunlukla kadı ve kethüdâyeri muhatap alınmış diğer taşra yöneticilerine yer verilmemiştir⁵⁴¹. Ekseriyetle tahsil için görevlendirilen mübaşirlere yardımcı olan taşra yöneticileri arasında bulunmuştur⁵⁴².

Vergi tahsili esnasında davranış şekillerine dair öngörde bulunmamıza neden olacak bir hüküm vardır. Aslında bu hüküm vergi tahsillerinde kolluk kuvvetlerine ne denli ihtiyaç olduğunu da gösteren bir hükümdür. Hükümde geçen olay her ne kadar tahsil işlemi sayılmasa da usul ve üslup bağlamında tahsil işlemlerinde yaşananlara dair kısmi öngörü sunmaktadır. Altı bölük halkından olan bir sipahinin adamı olan Ebubekir yolda giderken bir zimmîyi yakasından yakalayıp “siz Hacı Dilaver Ağaya nice tahrir itdüz virürsüz bizim ağamıza olsa virmezmidiniz Ağam beş altı nefer zimmî

⁵³⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 95/81.

⁵³⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/57.

⁵³⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/150.

⁵³⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/810.

⁵³⁸ Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, 98.

⁵³⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/508.

⁵⁴⁰ “Edirne kethüdâyeri Yusuf’a hüküm ki Gelibolu müftîsi Süleyman mektûb gönderüp bu sene-i mübârekede fermânım olan bedel-i nüzülden mîrîden ziyâde cem‘ine me‘mûr olan Kiledü’l-bahr kal‘ası sâkinlerinden Süleyman ziyâde akçelerin alup gadr etmeğle mezbûr Süleyman’ı beher hâl divân-ı Edirne’ye ihzâr eyleyesin diyü yazılmışdır.” BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/816.

⁵⁴¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/242.

⁵⁴² BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/9:1; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/25:4; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2674/77:2; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2710/8:2; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2763/43:2.

bu husus için öldürse gerektür” diyerek sol elini ve sağını bıçaklamıştır. Ebubekir’e bu davranışı sorulduğu vakit “başına birkaç yumruk urdum” demiştir. Söz konusu bu olayın Kethüdâyeri Dilaver Ağa’nın mahzarında görevlendireceği bir kişi tarafından tetkik edilmesi emredilmiştir. Bu hükümle sipahilerin adamlarının olduğu ve bu adamların cüretkarca davranabildiği, altı bölük halkının zimmîlerden vergi tahsil ettiği, zimmîlerin vergi tahsilinde ağa opsiyonlarına göre irade değiştirdikleri -ki bu Ebubekir tarafından atılan bir iftira değilse- kethüdâyerinin bu gibi hususları tetkik etme/ettirme salahiyetine sahip olduğuna ulaşılabilir⁵⁴³.

5.5. Sefere Fiziksel Katılım ve Sevk Yetkisi

16’ncı yüzyıldan sonra ateşli silahların geliştirilmesiyle birlikte karşı reaksiyon olarak istihkamların inşasında ve tahkiminde de belirgin gelişmeler yaşanmıştır. Kaleler-mevkiler ve tabyalar geliştikçe piyadenin konumu kritik bir hâl alırken süvari ise geri planda kalmıştır. Çünkü artık muharebeler ve savaşlar imha etmekten çok yıpratmayı amaç edinmişler ve meydanlardan çok müstahkem mevkilere çekilmişlerdir. Nihayetinde klasik Osmanlı Devleti muharebe düzeninin tabiatı 1596 Haçovası Savaşıyla ciddi bir sarsıntı geçirmiştir⁵⁴⁴. Özellikle 1590’dan sonra batıda çok sağlam kaleler yapılmıştır. Bu mevcut durum Osmanlı Devleti’nin batıya karşı yaptığı seferlerin niteliğini değiştirmiş ve daha çok piyade ağırlıklı bir niteliğe kavuşturmuştur⁵⁴⁵. Süvariden piyadeye geçişin diğer bir sebebi trace italienne kale sistemi⁵⁴⁶ ve savunma sistemlerinin bütüncül yapısıdır⁵⁴⁷. Bu sebeplerin ortaya çıkışı topçu ve istihkam sınıflarının iyi eğitim almış olan burjuvalardan oluşması ile ilgilidir. Piyade-süvari ise aristokratlardan oluşmuş ve sadece talimle ilgilenmişlerdir⁵⁴⁸. Bu değişimin sonucunda 1683 sonrası kuşatma muharebeleri yaygınlaşmıştır⁵⁴⁹.

Savaşlar meydan muharebesinden muhasaraya geçmiş ve piyadelerin süvarilere oranla sayıları artmıştır. Yeniçerilerin muharebe istekleri ve tercihleri genelde batıya daha yatkın olmuştur. Kapıkulu süvarilerinin ise genelde doğuya yapılan seferlere yatkınlığı söz konusudur. Hatta kapıkulu süvarileri doğuya yapılan seferlerde o kadar etkilidir ki mağlubiyeti ve galibiyeti belirleyecek seviyededir. Bu yatkınlıklar da dahi yukarıdaki kriterler etkili olmuş olabilir. Batıda sağlam kale faktöründen piyade, doğuda kale faktörü o kadar güçlü olmamasından kaynaklı süvari yatkınlığından söz

⁵⁴³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/59:2.

⁵⁴⁴ Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, 60.

⁵⁴⁵ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 366.

⁵⁴⁶ Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, 318.

⁵⁴⁷ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 366.

⁵⁴⁸ Uyar, *Dünya Askeri Tarihi*, 146, 147.

⁵⁴⁹ Jeremy Black, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 146.

edilebilir⁵⁵⁰. Reinhold Lubenau'da İran seferleri için İstanbul'da sipahi meydanında her Cuma yapılan talimlerden hayretle bahsetmiş ve disiplinleri karşısında büyülenmiştir. Talimle ilgili birçok detaya yer vermiştir⁵⁵¹. “Kızılbaş” üzerine yapılan şark seferleri belgelerinde kethüdâyerlerinden sefere katılmaları emredilmiştir. Ayrıca böyle durumlarda kethüdâyeri maiyetini ağa kapılarına sevk etmiştir⁵⁵². Muharebenin tabiatında yaşanan bu değişimler süvarinin daha az tercih edilmeye başlamasına neden olmuştur. Bu durum altı bölük halkının geri plana geçmesine ve muharebeye karşı isteksizleşmelerine neden olmuştur.

5.5.1. Sefere Fiziki Katkıları

16'ncı yüzyıldan sonra değişen muharebe şartları her ne kadar süvariye etken anlamda zayıflatsa da sefere çağrılmaları keskin bir şekilde kesilmemiştir. Sefer zamanlarında altı bölük halkı hazır bir şekilde arazide olması beklenen birliklerin en başında gelmiştir. Viyana'ya 15.000 altı bölük halkı⁵⁵³, Çehrin Muhasarasına 30.000 kapıkulu sipahisi götürülmüştür⁵⁵⁴. Seydişehir Kethüdâyeri Abdülbaki, Bağdad muhâsarasında yüzbaşı olup ve Şah cenginde dahi ağa bayrakdarlığı yapmıştır⁵⁵⁵. Sefer öncesi ve sefer esnasında muhtelif vazifelerden sorumlu tutulan bu birliklerin muharebedeki konumundan ziyade sefere katılana kadar taşrada yapmış oldukları hazırlıklarına değinilecektir. Muharebedeki konumları çalışmanın kapsamından uzaktır.

Kethüdâyeri sefer öncesi temin/tedarik işlemlerinin içerisinde yer alan taşra yöneticileri arasındadır. Ancak sefer öncesi hazırlıklardan ayrı olarak bizzat maiyeti altı bölük halkı ile söz konusu herhangi bir sefer için hazır bulunmalıdır. Bu kapsamda kethüdâyeri maiyetiyle birlikte bizzat sefere fiziki katkı sağlamaktadır⁵⁵⁶. Böyle durumlarda maiyetini çok hızlı bir şekilde sevk ve idare etmesi istenmiştir⁵⁵⁷. Altı bölük halkının sefere tebliğinde tüm sorumluluk kadı ve kethüdâyeri üzerindedir. Özellikle ocak amiri olarak kethüdâyerinin bu işi takip etmesi için hükümler yazılmıştır. Sefere katılmama durumunda altı bölük halkının hangi cezalara çarpıtılacağı bu hükümlerde

⁵⁵⁰ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 44, 78.

⁵⁵¹ Reinhold Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, çev. Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 228, 229, 230.

⁵⁵² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 87/476.

⁵⁵³ Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021), 229, 232.

⁵⁵⁴ Kahraman Şakul, *Çehrin Kuşatması 1678* (İstanbul: Timaş Tarih, 2022), 70.

⁵⁵⁵ BOA. AE.SMHD.I., Dosya/Gömlek Numarası, 130/9529.

⁵⁵⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 87/273; Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, 264.

⁵⁵⁷ “...Bir süreti Dahi vech-i meşrûh üzre Üsküdar kâdisına ve kazâ-i mezbûrda kethüdâyeri vekîli olan (boş) zide kadruhu ve sipah ve silahdar neferâtını eğlendirmeyüp irsâl eylemek üzre ağaları tarafından verilen mektûblar mücebince başka başka hükm yazılmışdır...” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 106/306; BOA, A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 189/24.

ifade edilmiştir⁵⁵⁸. Taşrada bulunan altı bölük halkının amiri durumunda olan kethüdâyeri, ağaları harekete geçirir ve onlar da her tarafa çavuşlar göndererek toplanılması gerektiğini tebliğ ederlerdi⁵⁵⁹. Kethüdâyerlerinin maiyetiyle birlikte bayrak açıp sefere katılmalarını emreden belgeler mümbittir. Bu belgelerde bazen ağaları mektubunca ifadesi kullanılmıştır⁵⁶⁰. 17'nci yüzyılın sonlarına doğru Antep taraflarına gönderilen bir emirde altı bölük halkının maiyetiyle birlikte sefere katılmaları istenmiş ve birçok detaya yer verilmiştir⁵⁶¹. Kayseri Kethüdâyeri Receb'ten⁵⁶², Sivas Kethüdâyeri Osman'dan⁵⁶³ baharda yapılacak sefer için sipahları ve serdengeçtileri hazır hale getirip intikallerinin düzenlenmesi istenmiştir. Kargı Kethüdâyeri Mehmed tarafından Kargı sipahileri bayrakları altında toplanmıştır⁵⁶⁴. Kethüdâyeri Seyyid Mehmed'e, Musul seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa'nın maiyetinde bulunanların dışında yeniden 500 adet sipah serdengeçdi askerinin ocaktan tayin edilen çavuş ve serdengeçti ağaları marifetiyle tahrir ve bayraklar altında görev mahalline sevkolunması yönünde talimat verilmiştir⁵⁶⁵. Amasya Kethüdâyeri Mehmed Ağa Irak'a memur tayin edilmiştir⁵⁶⁶. Yine Amasya Kethüdâyeri Baki Paşazâde Habib Ağa'nın Girit'te bir kalenin fethedilmesinde büyük katkısı olmuştur. Bunun üzerine vefat eden Beyzâde Ali Ağa yerine sipahiler ağası olmuştur⁵⁶⁷. Mora adasında bulunan Zarnata Hisarı'na karşı otuz bin kadar Mayna keferesinin hem karadan hem de denizden hücumu üzerine çevre kadılarının, merkezi uyarması üzerine merkezden bir kişi görevlendirilmiştir. Çevreden yine yardıma gelenler arasında kethüdâyerleri vardır. Muhasaralarda daha çok istihkam işlerinin takibinden sorumlu tutulmuş olabilirler⁵⁶⁸. Seferlerin niteliğine ve yoğunluğuna göre sefer metninin üslubu değişmektedir. Metinlerde dini argümanlar yoğun kullanılmıştır. Altı bölük halkının kethüdâyerlerince hazırlanıp başlarına kendileri geçip padişahın katılacağı seferde Edirne'de hazır olmaları emredilmiştir⁵⁶⁹. 1183 (1769) tarihli arpa istihkakı için düzenlenmiş bir deftere farklı bölgelerden sefere memur edilen otuz sekiz kethüdâyeri kaydedilmiştir. Kethüdâyerlerinin çoğunluğu Anadolu'dan

⁵⁵⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/991.

⁵⁵⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 180.

⁵⁶⁰ İskender, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili*, 130, 131.

⁵⁶¹ Bu detaylardan biri altı bölük halkının kethüdâyerleri ile vaktinde emredilen yerde hazır bulunmalarının diğer asker zümreleri üzerindeki etkisini içeren hükümdür. "...zira sizler bu husus için tâyin olunmuş kul tâifesinden olub fermân buyrulduğu mahalde vakt-i zamanında bulunmayub ihmâl ve tekâsül üzere olduğunuz sebebi ile vesair asakiri islâma dahî meks ve müsâhelelerine bais olmanız mukarrer olub..." BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4845/156:1.

⁵⁶² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 125/504; BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 125/524.

⁵⁶³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 125/523.

⁵⁶⁴ BOA. AE.SMST.II., Dosya/Gömlek Numarası, 82/8751.

⁵⁶⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 139/1523.

⁵⁶⁶ 'Abdî-zâde Hüseyn Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 58.

⁵⁶⁷ 'Abdî-zâde Hüseyn Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 97.

⁵⁶⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, 39. İszâde Mehmed Aziz, *'İsâ-Zâde Târîhi*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), 127.

⁵⁶⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/122.

gelmektedir. Her birine ek arpa istihkakı verilmiştir⁵⁷⁰. Kâtip Çelebi Bağdad muhasarasında ismi belli olmayan bir kethüdâyerini şehitler listesine eklemiştir⁵⁷¹. Muhafaza hizmetinde bulunan Halil'in tutmuş olduğu yoklama defterinde genel mevcut yirmi kethüdâyeri, gayri mevcut dört kethüdâyeri ve hazır mevcut toplam on altı kethüdâyeri kaydedilmiştir⁵⁷².

Sefere katılmaları için altı bölük halkının tüm birliklerinin evlerinden ve çiftliklerinden çıkartılıp yoklamaya dahil edilmesi emredilmiştir. Ayrıca yardımcı malzeme olarak çadırlarının hazır hale getirilmesi ve mükemmel silahlarını kuşanmaları eklenmiştir⁵⁷³. Altı bölük halkı sefere çağrılırken “tuvana atlarınızla gelin” gibi bir ifadeye muhatap olmuşlardır⁵⁷⁴. Hükümlerde sarıklarını giymeleri, savaş aletlerini kuşanmaları gibi daha detay talimatlar verilmiştir⁵⁷⁵. 500'e yakın silahtarın sefere çağrılması birliklerin niceliği hakkında bilgi vermektedir⁵⁷⁶. Sefere giderken eşkiya baskınları yaşamış olan bu birliklerin güvenliği yine aynı birliğin başka unsurları tarafından sağlanmıştır. Sefere gitmek için Kırşehir havalisinde bulunan sipahilere taarruz eden eşkiyadan Tosun Çaylak ve arkadaşları silahdarandan Maksud Bey ve arkadaşları tarafından engellenmiştir⁵⁷⁷.

⁵⁷⁰ Her bir kethüdâyerine 0,5 ile 7,5 kile arasında ek arpa istihkakı verilmiştir. Toplamda 50 kilelik bir istihkak tahsis edilmiştir. bk. BOA. D.SVM.d., Defter, 36418.

⁵⁷¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 145.

⁵⁷² BOA. TS.MA.d., Defter, 4683.

⁵⁷³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 87/513.

⁵⁷⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 110/1200-1201.

⁵⁷⁵ “...ve müretteb sarıkları ve âlât-ı cenk ve cidâl ve yarâkları ile...” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/451.

⁵⁷⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 106/347.

⁵⁷⁷ “Dergâh-ı felek-misâl ve bârgâh-ı gerdûn-ı imtisâl lâ-zâle âliyen bi-inâyeti'l-melikü'l-müte'âl turâbına arz-ı bende-i bî-mikdâr ve zerre-i hâksâr budur ki bu kulları sefer-i hümâyûn tedârîki üzre kasaba-i Kırşehri taşrasına çıkup çadır ile oturup etrâf ve eknâfdan sipahi cem' idüp ber müceb-i emr-i şerîf sefer-i hümâyûna niyet ve azîmet üzre iken hâlâ vilâyet-i Rum ve Karaman'da şehir ve kurâ ve zu'afâ ve fukarâ emvâl ve erzâk ve ehl ü iyâllerin gâret ve hasâret etmeye devrân eden Korkudoğlu nâm tâgî ve bâgî ve âsî ve Celâlî'nin askerinden beş yüz nefer eşkiyâ ifrâz olunup serdâr ve nâmdârlarından Tosun Çaylak ve Sachı Bölükbaşı ve el-Hâcc Çaylak ve Şahin Çaylak dimeğle ma'rûf reis-i eşkiyâ zikr olunan beş yüz nefer atlu ile bu kulların basup âdemlerimiz katl ve kulların habs idüp katl ederiz diyü hiddet ve ziyâde emvâl ve erzâk isteyüp bu kulların iki konak habs ile alup gidüp Kırşehri sancağında vâkı' Vâlîde Sultân dâmet izzetuhâ hazretlerinin havâss-ı şerîfeleri olan fukarânın üzerlerine konup emvâl ve erzâklerin ahz ve gâret etmek üzre iken livâ-i mezbûr sâkinlerinden olup zümre-i silahdârândan olmağla zuhûr eden eşkiyâ ve harâmizâdenin haklarından gelmek için defe'âtiyle eline emr-i şerîf-i vâcibü'l-ımtisâl verilüp Maksud Bey kulları ber müceb-i emr-i şerîf zikr olunan eşkiyânın def' ü ref'ine ikdâm ve ihtimâm idüp gayret kuşağın kemerine beste ve hamiyet kılıcın miyânına sâhte (?) idüp dergâh-ı âlî müteferrikalarından Mestan Ağa ve çavuş kullarından Hüseyin Çavuş ve Ali Çavuş ve Şah Ali Çavuş ve gulâm-ı şâhîden Ömer Bey kullarıyla yekdil ve yekcihet olup def'-i mezâlîm kâsdına niyet ve azîmet üzre bâgî-i mezbûrun üzerine varup bu kulların halâs etdiğinden gayri eşkiyâ-i mezkûrûndan nicesin katl idüp leşleri ta'me-i şîmşîr olup ve başları mümkün olduğu mertebede dergâh-ı âliye irsâl olunup ve'l-hâsıl merkûm kullarının hakkında inâyet-i aliyye-i hüsrevâniye zuhûra gelüp ziyâde pâyve ve âli mertebeler ile behremend ve ber-murâd olıcak kulları olmağın avâtuf-ı vâfire-i hüsrevâniyeden salâ-yı merhamet ve behre-i mürüvvetleriyle ber-murâd olmak ricâsına vâkı'-i hâlî arz olundu bâkî fermân der-adlındır tahrîren fî evâsıt-ı şehri-i Saferü'l-muzaffer sene isnâ aşere ve elf Bende Muharrem ... livâ-i Kırşehri hâlâ” BOA. C.ZB., Dosya/Gömlek Numarası, 27/1339.

Sefere sadece aktif görevde olanlar değil bu ocaktan emekli olmuş tekaüt sipah ve silahdarlar da çağrılmıştır. Bunların deneyimli oldukları vurgulanmıştır. Bunlardan eşkinci olarak çağrılanlar vardır. Ayrıca katılımı arttırmak için meşru zemin olan dinin kaideleri paylaşılmış ve motive aracı olarak kullanılmıştır. Bazı belgelerde iş bölümü çok şeffaf bir şekilde bölünmüştür. Kadıya defterde kimlerin emekli olduğunun bulunması yönünde sorumluluk yüklenirken, bu defterlerdeki kişilerin yeniden toplanması ve teçhizatla donanması işi ise kethüdâyerine bırakılmıştır. Bu ayırım diğer iş yüklerinde benzer yetki tasniflerinin olabileceğini göstermektedir⁵⁷⁸. Tekâütler ayrı bir belgeden ziyade bazen aktif görevdekilerle birlikte çağrılmıştır. Bu tebliğler detaylıdır. Belirtilen yerlerde silah-teçhizat eksikliği olmadan zamanında hazır olmanın öneminden bahsedilmiştir. Silahlarının temini noktasında kadıya vazife biçilmiş; “mızrak, bayrak, teberkeş, kalkan, çifte tabanca, silah ve besât” gibi teçhizatların tedarik edilmesi istenmiştir⁵⁷⁹.

Kethüdâyerlerinin sefere maiyetleri ile hazır olmaları gerektiğini ihtiva eden belgelerde bazen klişenin dışına çıkmış ve “esaminiz kat olduğundan” diye bir ifade kullanılmıştır⁵⁸⁰. Altı bölük halkının “esame çalık sipahi” diye bir grubu vardır ki bunlar eski kadrolarına geçmek için bekleyenlerdir. Bunun için bir savaşa katılmaları gerekmektedir. Bahsedilen cümle “esame çalık sipahi”lerini karşılamaktadır⁵⁸¹. Hatta

⁵⁷⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/75; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/6:1.

⁵⁷⁹ “...altı bölük halkını habîr ve âgâh eyleyüp ve cümlesi **mızrak ve bayraklarından** mâ’adâ **teberkeş ve kalkan** ve **çifte tabancalarıyla** (silik) ve **bayrağınız** açup altı bölük halkını ale’l-esâmî defter ve sefer-i hümâyûnuma me’mûr olan mütekâ’idler yanında cem’ ve bi-nefsihi önlerine (silik) vakt-i merkûmede Davud Paşa sahrasında sâye-i livâ-i Rasûlullâh’da mevcûd bulunmak üzere ziyâde tekayyüd-i tâmm ve sa’y-i ihtimâm eyleyesiz ve (silik) sizden her vechile gayret ve hamiyet me’mûl-i hümâyûnum olmağla cümleliz ma’iyyet ve ittifâk ile dâmen-i gayret ve hamiyeti dermeyân idüp ve **silah ve besâtlarınız** (silik) ve âmâde ve kethüdâyerleriniz ile ma’an vakt ü zamânıyla hareket ve nevrûz-ı firûzda Davudpaşa sahrasında sâye-i livâ-i Rasûlullâh’da mevcûd ve me’mûr olduğunuz üzere hıdemât-ı aliyyemde bulunmakta ziyâde ikdâm-ı tâmm ve sa’y ve ihtimâm eyleyesiz ve siz ki sarâhaten sefer-i hümâyûnuma me’mûr olan sipah ve silahdar mütekâ’idlersiz her biriniz kendi kendine kifâyet edecek kadar hıdemtkârlarınızdan mâ’adâ her ne kadar hıdemtkâr ziyâde getirir iseniz ordu-yı hümâyûnuma dâhil olduğunuzda hıdemtkârlarınızın dahi ta’yînâtı virilüp ve her biri kendü murâdları üzere dirlikler ile behre-mend ve ber-murâd olmaların mukarrer ve muhakkak bilüp âna göre mükemmel ve müsellağ gelmeğe ziyâde tekayyüd-i tâmm ve sa’y-i ihtimâm eyleyesiz ve siz ki kethüdâyerlersiz hâliyâ sürücü gönderilen ocak çavuşlarına taraf-ı devlet-i aliyyemden **harc-ı râhları** ihsânım olmağın şöyle ki **gelen ocak çavuşlarına akçe ve yol verdin za’mıyla bir ferdden bir akçe ve bir habbe aldığınız mesmû’ olur ise** bir vechile özr ü cevâba kâdir olmayup itâb ve ikâba müstehakk olursuz imdi bu vakti sâir vakte kıyâs eylemeyüp neferât-ı mezbûrûndan bir ferdin girkiye kalmasına müsâmaha ve müsâ’ade eder iseniz esâmileriniz kâtî’a olunmağla iktifâ olunmayup eşedd-i ukûbet ile haklarınızdan gelinmeği mukarrer ve muhakkak bilesiz ve siz ki sürücü ta’yîn olunan çavuşsuz me’mûr olduğunuz üzere altı bölük halkı ve sipah ve silahdar mütekâ’idler evlerinden ve yerlerinden ihrâc ve mürûr ve ubûr eylediğiniz yollarda meks ü ârâm eylemeyüp inşâallâhu te’âlâ serî’an ve âcilen nevrûz-ı firûzda Davudpaşa sahrasına gelüp erişmekte ziyâde ikdâm-ı tâmm ve sa’y-i ihtimâm eyleyüp fermân-ı hümâyûnumun hilâfına vaz’ u hareketden ve ihmâl ve müsâheleden be-gâyet ihtirâz ve ictinâb eyleyesiz diyü ağaları tarafından verilen mühürli mektûb mücebince yazılmışdır...” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/88.

⁵⁸⁰ Şahin, 1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer’iye Siciline Göre), 199.

⁵⁸¹ Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 188.

IV. Murad'ın Bağdad seferinde sipahdan ulufesi çalık olanların bizzat huzurda ulufeleri tashih olunmuştur⁵⁸².

Kethüdâyerlerinin sefer emirlerinde zaman zaman zeamet ve tımar sahipleri ile anıldığı olmuştur. Tüm bu birlikler maiyetiyle birlikte belirtilen yerlerde bulunmalıdırlar. Bu birliklerin katılmadıkları takdirde cezalandırılacakları bilgisi belgelerde yer almıştır. Burada kethüdâyerlerinin hem sefere fiziki katkıları hem de zeamet ve tımar gibi ünitelerden unsurların temininden ve intikalinden sorumlu oldukları görülmektedir⁵⁸³. Altı bölük halkına bağlı sipah serdengeçtilerini sefer zamanlarında hazırlamak kethüdâyerinin sorumluluğuna verilmiştir⁵⁸⁴. Altı bölük halkı, muharebe ya da muhasara seferlerinde intizamlı bir şekilde hazır olmaları ile dikkati çekmiştir⁵⁸⁵.

Kethüdâyeri, maiyetiyle birlikte sefere katıldığında geride vekil tayin etmiştir. Bu uygulama türlü sorunlara neden olmuştur. Bu bağlamda sefere çıkan kethüdâyerlerine hitaben emir yazılmış ve sefere çıktıklarında yerlerine vekil tayin etmemeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Kadı ise bu durumun takipçisi olmakla vazifelendirilmiştir. Eğer vekil tayin edilirse vekilin azledilmesi gerektiği tembih edilmiştir⁵⁸⁶. Buna rağmen yerine vekil tayin eden kethüdâyerlerine rastlanılmıştır. Hatta vekilin dahi bir başkasını vekil olarak belirlediği zamanlar olmuştur⁵⁸⁷.

5.5.2. Kronik Bir Sorun: Seferden İmtina Etme ve Sefere Geç Katılma

Osmanlı Devleti'nin askeri performansını etkileyen unsurlar arasında; teknolojik kısıtlamalar, maliyet kısıtlamaları, fiziki engeller, motivasyon ile ilgili sınırlar ve devlet gücü sınırlamaları gibi etkenler sayılır. Bu öncüller birliklerin motivasyonunu doğrudan etkilemiş ve sefere isteklilik/isteksizlik üzerinde belirleyici olmuştur⁵⁸⁸. 1660-61 yıllarında yeniçerilerin sadece %33'ü (18.013), 1697 yılında %30'u (21.000), 1701-02 yıllarında %25'i (9.975), 1710 yılında %17'si (7.255) muhasebe defterlerine seferli olarak kaydedilmiştir⁵⁸⁹. Altı bölük halkı genelde seferden imtina etmeye meyilli ve

⁵⁸² Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi: Bağdat Seferi Harp Jurnalı", *Bellekten* 3-4 (1965), 28.

⁵⁸³ "...Asitâne-i sa'âdetimden Anadolu'nun sol kol nihâyeti Arz-ı ruma varınca vâkı'olan kâdîlara ve kethüdâyerlerine ve eimme ve hutâba ve a'yân-ı vilâyet vesâir iş erlerine hitâben sipah ve silahdar kethüdâyerleri Ali Kethudâ ve Receb Kethudâ zîde mecduhumâ sürücü ta'yîn olunmak üzere..." BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/451.

⁵⁸⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/554.

⁵⁸⁵ "...Fâik Ağa önüne düşüp ebnâ-i sipâhiyân ve silâhdârân altı bölükde olan dilîrân-ı seyr itdi. Bir vehile hâzır ve ân-ı fursata nâzır olmuşlar ki lisânla takrîr olmaz..." bk. Şeyh Vefâyî Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, 141.

⁵⁸⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 106/388.

⁵⁸⁷ Gündoğdu, *Balıkesir Şer'iyye Sicili (Evâil-i Cemâziye'l-Evvel 1021-25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612-21 Şubat 1618)*, 68.

⁵⁸⁸ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 35.

⁵⁸⁹ Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, 56.

sefere karşı isteksiz birlik olmuştur⁵⁹⁰. Vezir-i Azam Ferhad Paşa kapıkulu sipahileri için “Bunlar sefere varmak istemezler, bedavadan maaş ve zamların alıp İstanbul’dan çıkmazlar” ifadesinde bulunmuştur⁵⁹¹. Bu birliklerin seferden 15 gün önce emirde belirtilen yerde hazır bulunmaları gerekirken genelde altı bölük halkı sefere katkılarında geç kalma zaafiyeti göstermiştir⁵⁹². Bundan dolayı hızlı harekete geçmeleri çokça tembih edilmiştir⁵⁹³. Bu tembihler altı bölük halkının sefere gecikme hâlinin kronik bir sorun olduğunu göstermektedir⁵⁹⁴. Bunun yanında savaşa fiziki katkılarının ihmal edilmemesi gerektiği sıkça satır aralarında geçmiştir⁵⁹⁵.

Seferden imtina etmenin ya da sefere geç katılmanın temelde ortaya koyulacak o kadar çok ihtimali vardır ki; sınırlar içerisinde çok yönlü işlere bakmaktan kaynaklanan yoğunluğun bahane edilmesi, buldukları bölgede orduya katılmalarından ötürü gelecek zararı görmek istememeleri yani taşrada işlerinin rahat ve kazançlı olması, lojistik/nakliye/idarî/hukukî gibi alanlarda uzmanlaşmalarından kaynaklı seferlere katılmama istekleri yani bürokratik bir hale bürünmeleri, yol üzerinde eğlencelere dalmaları ve bazı eğlence yerlerinde vakit geçirmeleri gibi çoğaltılabilecek bir sürü farazalar sıralanabilir⁵⁹⁶. Bu kapsamda Parker’ın aynı yüzyılın İngiltere’inde bahsettiği süvarilerle Osmanlı Devleti kapıkulu süvarilerinin temelde benzer davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Evrensel bir değişim rüzgârı Osmanlı Devleti’nin merkez süvari birliklerini etkisi altına almış olabilir. Parker’a göre bazı süvari birlikleri sınıra yakın ya da merkezden uzak sayılacak taşradaki garnizonlara çekilerek iç güvenliği sağlama maksadıyla oralara yerleşmektedir. Taktik veyahut stratejik bir terakkiyi sağlamak düşüncesinde olmadıkları, söz konusu yerlerde vergi tahsil mefkûresini taşıdıkları bilinmektedir. Benzer yüzyılda ve benzer sınıfa haiz birlikler olan kapıkulu süvarilerinin sefere katılma oranlarının az olması ve taşrada kalmak istemeleri, taşrada yerleşmeleri, vergi tahsil araçlarını ele geçirmek için mücadele göstermeleri, yeniçerilere göre daha çok vergi tahsilinde meziyet kazanmaları bu benzerliğin numuneleridir⁵⁹⁷.

Sefer zamanlarında ülkede iç güvenliği sağlayan birliklerin sefere katılma durumları iç asayişte tehditlere yol açmaktadır. Bahsi geçen birlikler bunu neden göstererek kaçma teşebbüslerini bir meşru zemine oturtmaya çalışmış olabilirler⁵⁹⁸.

⁵⁹⁰ Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, 227; “...Anadolu seferine bölük halkından çok kimesne gitmeyüp...” bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhîsler (1597-1607)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 109.

⁵⁹¹ Afyoncu ve Önal ve Demir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 92.

⁵⁹² Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu’da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer’iye Siciline Göre)*, 116.

⁵⁹³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/451.

⁵⁹⁴ “...sâir seneler gibi ayak sürüyerek avk ve te’hîr eyledikleri...” ifadesi bunu destekler niteliktedir. BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 102/756.

⁵⁹⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 87/308.

⁵⁹⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/460.

⁵⁹⁷ Parker, *Askeri Devrim Batı’nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, 92.

⁵⁹⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 219.

Sadece maiyeti değil bizzat kethüdâyeri de sefere katılmaktan imtina etmiştir⁵⁹⁹. Edirne sahrasında hazır bulunmamaları halinde şiddetli bir şekilde cezalandırılacakları “eşedd-i ukûbet ile haklarınızdan gelinmek mukarrer bilesiz” ifadesinden anlaşılmaktadır⁶⁰⁰. 17’nci yüzyıl değişen savaş anlayışının süvariye meydan muharebelerinden uzaklaştırmasının yanında müteakip “İkbal” başlığı altında ele aldığımız konular sefere katılmada neden isteksiz davrandıklarına açıklama mahiyetinde olabilir⁶⁰¹. Mütesellimlik ve voyvodalık sefere memur olmayan müesseselerdir. Kethüdâyerlerinin görevlerinden sonra bu iki müesseseyi tercih etmelerindeki motivasyonlarından biri de bu kaçış gediğini yaratmak olabilir⁶⁰².

5.6. İç Güvenlik ve Asayiş

17’nci yüzyılda Anadolu’nun %27’sinin hareket etmesi, hazar dönemlerinde taşrada gezen milislerin huzuru bozması ve bunlara ek olarak 16’ncı yüzyılın sonu 17’nci yüzyılın başında celali hareketleri gibi olaylar Anadolu’nun içtimaî-iktisadî-demografik-askerî düzenleri üzerinde bir kaos havası yaratmıştır⁶⁰³. Sadece celaliler değil muhtelif eşkıyalık hareketleri kırsalda nüfus hareketlenmelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin tüfek taşımayan atlı askerler yerine tüfekli sekban ya da levendlere olan ihtiyacı zaten çok sayıda terhis edilmiş ya da kaçak durumunda olan sekbanları yüksek görevlere gelme amacıyla isyanlara sevk etmiştir⁶⁰⁴. Eşkıyalık nedenlerinden biri olarak gösterilen taşrada yöneticilerin kapısında asker beslemesi aslında taşranın yeni vesayetinin politik hizbine karşılık gelmektedir. Tercih ya da terfi almak için bu tür hareketlere yönelmek bürokrasinin yeni prosedürü arasına girmiştir⁶⁰⁵. Bu kapsamda eşkıyalık faaliyetlerinin ortaya çıkması, taşra askeri sisteminin (timar) bozulması ve kapıkulu merkez ordusunu denetim altında tutma işinin yarattığı boşluğun doldurulması ile ilgilidir. Mesela merkezi otorite tarafından levendlerin merkez ordusuna karşı bir denge unsuru olarak kullanılması levend olmayı teşvik etmiştir. Böylelikle muayyen bir düzenin parçalanmasının getirdiği boşluk yeni vesayetini meşruluklarını ortaya çıkarmıştır. Müteakiben ateşli silahların yaygınlaşması ile genç topraksız köylülerin ve şehirli işçilerin sayısının artması gibi nedenler yeni düzenin oluşmasında itici kuvvetler

⁵⁹⁹ Erol, *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili*, 88.

⁶⁰⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 102/756.

⁶⁰¹ “Herkes kendü ticâretinde ve nefinde gezermiş.” bk. Halil Sahillioğlu, *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004), 33.

⁶⁰² Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, 88.

⁶⁰³ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 59, 69, 71.

⁶⁰⁴ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, IX.

⁶⁰⁵ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 564, 565.

olmuştur⁶⁰⁶. Sonuç olarak taşranın asayiş yönünden huzursuz olması taşrayı çekilmez hale getirmiştir⁶⁰⁷.

5.6.1. Eşkîyalık Takibi ve Engellenmesi: Eşkîya ile Geçişkenlikler ve Taktiksel Paralellikler

16'ncı yüzyılın sonu ve 17'nci yüzyıl ilk yarısı isyanlar yoğundur. 1596 yılında Karayazıcı, 1602 yılında Deli Hasan, 1605-06 Tavi Halil, 1607 Kalenderoğlu isyanı, 1607 Suriye bölgesinde Ali Canbulad ve Abaza Mehmed Paşa isyanı gibi hareketler Anadolu'nun asayişini sağlama noktasında bir iş yükünü ortaya çıkarmıştır⁶⁰⁸. Ayrıca 1590-1611 ve 1623-1648 eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemdir. Bu iki dönem eşkıyalık faaliyetleri kapsamında bileşen ve amaç olarak benzerlik gösterir⁶⁰⁹. Tüm bu hareketlerden ayrı olarak bizzat kapıkullarının dahil oldukları isyanlar vardır. Karayazıcı'nın hareketine İstanbul'dan gelen sipahlar katılmıştır⁶¹⁰. Karayazıcının kardeşi Deli Hasan'ın isyanına katılanlar arasında altı bölük halkından mensuplar bulunmaktadır⁶¹¹. Altı bölük halkı mensuplarının taşrada aktif hizip faaliyeti, kethüdâyerlerine büyük sorumluluklar yüklenmesine neden olmuştur. 1589-1592 yılları arasında yeniçeriler de isyan etmiştir. Ayrıca 1570-1590 tarihlerinde yaşanan suhte ayaklanmaları da bu hareketlerin çeşitliliğini göstermektedir⁶¹².

Bunların dışında küçük eşkıya grupları da kırsalda etkindir. Bu gruplar birkaç yüz atlıdan oluşurdu⁶¹³. Celaliler 25-50 kişilik ya da 2.000 kişiyi bulan daha kalabalık gruplar halinde gezerdi⁶¹⁴. Büyük gruplar muayyen bir bölge içerisinde kalmamış daha geniş bir hinterlandı etkilemiştir. Sepetliden Kuzeye doğru hareket ederek Sivas'a, Tokat'a, Amasya ve Çorum'a gitmiş, ardından Batı'ya yönelerek Ankara'ya ve Kütahya'ya geçmiş ve hemen güneyindeki Afyonkarahisar'a vararak kendilerini alt

⁶⁰⁶ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 176, 177.

⁶⁰⁷ Bilkan, *Hayri-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 71.

⁶⁰⁸ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 93, 94, 95, 100.

⁶⁰⁹ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 202.

⁶¹⁰ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, 21.

⁶¹¹ Ayşe Pul, *Celâli Kaçgunu Celâliler ve Kuyucu Murad Paşa*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 37.

⁶¹² İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 517, 547, 548; Ayrıca bk. Şaban Bayrak, *Anadolu'da Eşkîyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı 1700-1750)*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015); Oktay Özel tüm bu kul kökenli taifelerin zaman zaman kul zaman zaman eşkıya olmalarını “Çoktandır imtiyazını kaybetmiş bu insanlar, bundan böyle savaşlardan da kaytarmaya bakan, bir bakıma artık gözü karartmış, bir kısmı mahallî ama çoğu kul kökenli askerler, sistemin en dış çeperinde ince bir çizgide, tehlikeli bir hat üzerinde varılmaya mahkûm edilmiş. 16. yüzyılın kaybeden askerîleri, bayağı “looser”lan yani. Epeyce de kızgımlar, öfkeli bu yüzden. O sebepten bu yeni türden eşkıyalığın en öne çıkan mensupları arasında bu tecrübeli askerler de var. Hatta onların olduğu yerde, köylülerden müteşekkil eşkıya çetelerinin reisleri de doğal olarak bunlar oluyor.” ifadeleri ile açıklamıştır. bk. Oktay Özel, *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 164.

⁶¹³ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 193.

⁶¹⁴ Sencer Divitçioğlu, “Oyun Teorisi Bağlamında Celâli İsyânları (1596-1611)”, *Cogito*, 19 (1999), 142; Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, 11.

etmek üzere gönderilen merkez birliklerini yenmiş olan büyük eşkıya grubu bu etki alanını göstermek bakımından önemlidir. Eşkıyaların faaliyetleri arasında değerli emval ve eşyaya gasp, adam kaçırma, tecavüz, toprak yağmalama, fahişelerle sokakta gezme, camilere saygısızlık, seyyar tüccarlara saldırı, kervan güzergahlarına baskın sayılabilir⁶¹⁵. Celaliler vur-kaç taktiğini yoğun bir biçimde kullanmışlardır. Geçimlerini sağlamak için ganimet toplamışlardır. Dini bir mefkureleri yoktur⁶¹⁶. Eşkıyalar ve köylüler isyan ettiklerinde metris ve siper kazmıştır⁶¹⁷. Tüm bu faaliyetlerden korunmak için dağ köyleri ova köylere göre daha güvenli olduğu için tercih edilmiştir⁶¹⁸.

Celalilerin stratejisi; yarma, vur-kaç ve geri çekilmedir. Kuşatma taktikleri kullanılmıştır⁶¹⁹. Bu stratejilerden yola çıkarak celalilerin ihtiyaç duydukları unsur niteliğini, celalilerin hangi birliklerden mebni olduklarını ve hangi birliklerin celalilere katılmada iştahla davrandıkları tahmin edilebilir. Stratejide ortaya koydukları hareket tarzları süvarinin uzmanlaştığı hareketlerdir. Bundan dolayı bünyelerine ekleyecekleri unsurlarda süvari tecrübesi aramış olabilirler. Bu strateji aynı zamanda bu birliklerin karşısında iyi bir süvari birliğinin olması gerektiğini göstermekle birlikte eşkıyalıkla mücadele belgelerinde kethüdâyerinin neden yer aldığını açıklamaktadır.

Orhonlu'ya göre asayiş şehirlerde “subaşı”dan kırsalda “derbent” müessesesi tarafından sağlanmaktadır. Ancak bu çok geniş bir yargıdır. Çünkü bu müesseselerin tek başlarına bağımsız asayişi sağlamaları olanaksızdır. Nitekim yine Orhonlu 17'nci yüzyıl ayaklanmalarına karşı derbentçilerin çok pasif kaldığını kaydetmiştir⁶²⁰. Kethüdâyeri eşkıya takibi ile ilgili taşrada merkez tarafından güvenlik tedbirleri kapsamında muhatap alınan askeri birliklerin başında gelmektedir. Çünkü eşkıyalık takibi süvari olanlar için biçilmiş bir kaftandır. İsyancıları aramak için genelde süvari birliklerine emirler gönderilmiştir. Bir kadının eşkıya ile müzakere yapmak için giderken yanına atlılar alması süvarilerin eşkıya takibinde önemini ortaya koyar⁶²¹. Eşkıyalık faaliyetlerinde özellikle arama-tarama faaliyetlerinde süvari etkili bir birliktir⁶²². Ayrıca altı bölük halkı, isyanların bastırılmasında aktif görev almıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın Kalenderoğlu kıyamına karşı kendi birliğinde en çok güvendiği iki birlik yeniçeri ve altı bölük halkıdır⁶²³. Eşkıyalara karşı yapılacak bir hareket için istenen 670 silahlı süvari, bu tarz hareketlerde süvarinin niceliği hakkında bilgi vermektedir⁶²⁴. Eşkıyaların takibinden ve engellenmesinden sorumlu olan Adana valisi Yusuf Paşa'nın verdiği

⁶¹⁵ Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 149, 150, 157, 158, 205, 206.

⁶¹⁶ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, 173.

⁶¹⁷ Ümit Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 137.

⁶¹⁸ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 573.

⁶¹⁹ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, 25, 26, 42, 77.

⁶²⁰ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, 23, 37, 38.

⁶²¹ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, 108, 143.

⁶²² Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, 136.

⁶²³ Gül, *Celâlikıran Kuyucu Murad Paşa*, 108. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, 134, 158.

⁶²⁴ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 339.

görevlerin yapılması için Adana Kethüdâyerine hüküm yazılmıştır⁶²⁵. Yine Abaza Hasan'a karşı görevlendirilen İpşir Mustafa Paşa'nın maiyetine taşradan birçok kethüdâyerinin girmesi için emirler gönderilmiştir. Ancak aynı isyanın içerisinde (Abaza Hasan) birçok bölgenin kethüdâyerleri de bulunmaktadır⁶²⁶. Bu gibi durumlar tam anlamıyla "Eşkîya ile Geçişkenlikler ve Taktiksel Paralellikler" başlığının oluşması için dayanak teşkil eden vakalardır.

Bir taşra idari biriminin içerisinde vukua gelen eşkıyalık faaliyeti taşra idari makamları tarafından merkeze bildirilmektedir. Merkez ise gerekli idari birimlere emirler göndermektedir. Bu idari birimler içerisinde doğal olarak seyfiye sınıfı yer almıştır. Bu sınıf içerisinde ise kayıtlarda ilk kethüdâyeri kaydedilmiştir. Hanelerden haksız yere vergi toplayan eşkıya taifesinin üzerine gidilmesi ve sonucunda yargılanmasının sağlanmasını içeren bir hüküm, yaptığımız izahın dayanağını oluşturmaktadır⁶²⁷. Kethüdâyeri ve yeniçeri serdari iç güvenliği sağlayan önde gelen görevlilerdir. Yol kesen, yağma yapan ve reayadan haksız yere nukut/emval/eşya/iaşe alan kişi ve grupların engellenmesi, muhafaza edilmesi, yargılanması ve cezalandırılması gibi aşamalarda yer almıştır. Başta kethüdâyeri olmak üzere diğer taşra ileri gelen seyfiyeler bu eşkıya gruplarına karşı kullanılmakla birlikte aynı zamanda sekban ve sarıca gibi unsurlara karşı bir denge aracı olarak da kullanılmışlardır⁶²⁸. Şehirlioğlu adıyla bilinen eşkıya yanına topladığı sarıca grupları ile şekavet etmektedir. Sivas çevresinde yakalanmış ve kalebend edilmiştir. Ancak hapsedildiği yerden firar ederek yine aynı faaliyetlerde bulunmuş ve Amasya'da tekrardan yakalanmıştır. Bu eşkıyanın ıslahının zor olduğu kanısına varan taşra yöneticilerinden olan kadı, müftü, kethüdâyeri ve yeniçeri serdari adı geçen eşkıyanın idam edilmesinin uygun olacağını bir yazı ile bildirmişlerdir⁶²⁹. Eşkîya taifesine köyler dahi destek vermektedir. Taşra yöneticileri zaman zaman eşkıyalarla beraber hareket etmişlerdir⁶³⁰. Örneğin; ehl-i seyften söz konusu eşkıyalık faaliyetlerine katılanlar ve bunların amirleri tarafından tespit edilip yargılanması ve cezalandırılması yönünde emirler mevcuttur⁶³¹. Eşkîya aynı zamanda seferin getirdiği ortamdan istifade ederek ortaya çıkmıştır. Çünkü sefer zamanları seyfiye sınıfının (bunların içerisinde yerel asayişten sorumlu olanlar da dahil) sefere gitmesi bu uygun ortamı hazırlamıştır. Bunların engellenme işini ihtiva eden belgelerde kethüdâyeri vardır⁶³². Hatta bazı kethüdâyerleri bu gibi durumları bahane ederek sefere katılmaktan imtina edeceklerdir. Sefer zamanlarında sınırlar içinde ortaya

⁶²⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 114/413.

⁶²⁶ Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultân*, (İstanbul: Yeditepe Akademi, 2022), 101, 102, 104, 106.

⁶²⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/354.

⁶²⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/143.

⁶²⁹ BOA. TS.MA.e., Dosya/Gömlük Numarası, 476/22.

⁶³⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/94:2.

⁶³¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 88/33.

⁶³² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/61.

çıkan eşkıyanın takibi ve iç güvenliğin sağlanmasında bu görevlinin rolü önemlidir⁶³³. Kethüdâyeri, böyle durumlarda ortaya çıkan sekban ve sarıca bayraklarını taşıyıp eşkıyalık eden grupların takibinden, teyidinin yapılmasından, yargılanmasından ve cezalandırılmasından sorumlu tutulmuştur⁶³⁴. Merzifon voyvodası İbrahim Ağa eşkıya türediğinden bunların takibi ve engellenmesi için yardım talep etmiştir. Bu kapsamda Amasya mutasarrıfı Ferhad Paşa, Alay Beyi Hüseyin Bey ve Amasya Kethüdâyeri Müslî Ağa bu eşkıya gruplarının takibinde yer almışlardır⁶³⁵. Eşkıyalık takibi sadece karadan gelecek tehlikelere karşı yapılmamıştır. Denizden karaya gelebilecek tehlikelere karşı da önlem alınması emirlerde geçen bir diğer husustur. Bazı çete kayıkları sahil boyunca iskân etmiş yerleşim yerlerine saldırılar düzenlemiştir. Bu gibi durumlarda tedbir alınması için yerel yöneticiler uyarılmıştır. Bu tedbirlerin planlanmasında kethüdâyeri ve yeniçeri serdari ortak çalışmıştır⁶³⁶.

Eşkıyalık eylemlerinde yol kesme, adam öldürme, reayaya taaddi vb. eylemler yer almaktadır. Bu eylemler çok geniş bir sahayı etkilemektedir. Bundan dolayı bu eylemlerin faileri hakkında birden çok idari taksimatın yerel yöneticisine bilgi verilmekte ve bu birimlerin birbirleri ile koordinasyonuna dayalı bir engelleme, yargılama ve cezanın icrası amaçlanmaktadır. Tüm bu işler içerisinde her yönetici ve her müessese kendi niteliğine uygun işi planlamak ve takip etmekle yükümlüdür⁶³⁷. Eşkıya takibinde idari birimler arasında bir yetki paylaşımı söz konusudur. Herkesin kendi bölgesinden sorumlu olması gerekliliğini ifade eden kayıtlar bu durumu açıklar mahiyettedir⁶³⁸. Diğer konularda olduğu gibi eşkıya taifesinin ıslah edilmesi için kethüdâyeri ile yeniçeri serdari dirsek temaslı çalışmıştır. Bu iki farklı sınıf eşkıya üzerinde birlikte hareket ederken il erlerinden oluşan birlikler ise bunlara ihtiyat sağlamıştır⁶³⁹. Kethüdâyerlik müessesesi büyük ses getiren ve geniş bir coğrafyayı etkisi altına alan eşkıyanın ve taifenin etkisiz hale getirilmesinde, yakalanmasında diğer birimlerle birlikte görev almıştır⁶⁴⁰. Eşkıya takibinde görevlendirilen paşalar altı bölük halkının maiyetini destek ya da ihtiyat olarak kullanmışlar ve olayların vukua geldiği yerlerde çevredeki kethüdâyerlerinden destek istemişlerdir. Burada iç güvenlik hareketlerinde merkez ordu ile koordinasyonlu hareket etmişlerdir⁶⁴¹. Bazen birden çok eşkıya taifesinin üzerine 200 sipahla gidilmiştir⁶⁴². Eşkıya faaliyetlerinde mahallinde bir

⁶³³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 423.

⁶³⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/350.

⁶³⁵ Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 148.

⁶³⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/767.

⁶³⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/49; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 11/287:1.

⁶³⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/229.

⁶³⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 309.

⁶⁴⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/451.

⁶⁴¹ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 7.

⁶⁴² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/2212.

sorgulama ve akabinde ceza verilmesi istenmektedir. Hiç şühesiz cezaların icracıları kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi seyfiyelilerdir⁶⁴³.

Eşkîyalık faaliyetleri zaman olarak dinamik bir yapıya sahiptir. Saruhan sancağı çevresinde 5-10 seneden beri Deveci Ali adında bir şaki 30-40 atıyla eşkıyalık yapmaktadır. Deveci Ali'nin ve yoldaşlarının çeşitli derbend, kurâ ve kasabalarda yatakları bulunmaktadır. Bu durumun engellenmesi için Aydın sancağında bulunan taşra yöneticilerine hüküm yazılmıştır⁶⁴⁴. 15 kişiden oluşan bir eşkıya grubunun yaptıkları menfi faaliyetlere son verilmesini içeren bir belge kethüdâyerine ve yeniçeri serdarına yeni vazifeler vermektedir⁶⁴⁵. Eşkîyalık faaliyetlerinden dolayı Kethüdâyeri Mehmed tarafından hapsedilen Deli İbrahim kaçarak etrafına on beş kişilik bir eşkıya grubu toplamış ve Kethüdâyeri Mucurlu Mehmed'in evine baskın düzenlemiştir. Eşi Meryem'in iki elinin parmaklarını keserek Kethüdâyeri Mehmed'in parasını gasbetmiştir. Hacıbektaş kazasına bağlı Mucur köyü sakinlerinden olan ve eşkıyalık faaliyetleriyle öne çıkan Deli İbrahim ile suç ortağı Ömeroğlu Deli Mehmed'in, Ankara Kalesi'ne kalebend edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁴⁶.

Eşkîya takibinde kadı ve kethüdâyerine hitap edildiği gibi sadece kethüdâyerine de hitap edilmiştir. Burada temel ve basit iki sonuca ulaşmak mümkündür. İlki, kethüdâyeri eşkıyalık takibinde uzmandır. İkincisi, kethüdâyerinin kendi maiyetinden eşkıya tairesinin içerisinde kişilerin varlığı kethüdâyerini söz konusu olayların içerisinde olmasını elzem hale getirmiştir⁶⁴⁷. Altı bölük halkı mensubu olup eşkıyalık faaliyetine karışan unsurlar söz konusu olduğunda yazılan emirlerde kadıdan sonra sadece mensup olunan ocağın amiri olan kethüdâyeri muhatap alınmıştır. Kethüdâyerine bu gibi durumlarda olayın her aşamasında görev tanımlanmıştır. Kethüdâyerinin görevleri arasında eşkıyalık faaliyetinin sahada takibi, bu harekette faal rol alanların tedbirli bir şekilde mahkemeye çıkartılması, mahkemeden sonra cezanın uygulanmasında yardımcı olunması gibi vazifeler sayılır. Söz konusu faaliyeti yapanların ortalama 100 kişi olması eşkıyalık faaliyetlerinin niceliği hakkında bilgi vermektedir⁶⁴⁸. Eşkîya takibini yapan kethüdâyerinin sahadaki icracıları çavuşlardır. Bunlar işin yürütülmesinden sorumludurlar. Hatta bu çavuş rütbesinden dahi

⁶⁴³ "...mahallinde muhkem suâl olunup fesâd ve hiyânetleri meclis-i şer' de sâbit ve zâhir olduktan sonra şer'an îcâb eylediği üzere haklarından gelüp..." BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/358.

⁶⁴⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/400.

⁶⁴⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 5/322.

⁶⁴⁶ BOA. AE.SMHD.I., Dosya/Gömlek Numarası, 182/14199.

⁶⁴⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 288.

⁶⁴⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 164.

kethüdâyeri ataması yapılmıştır⁶⁴⁹. Eşkîyalara yönelik yazılarda “üzerlerine atılın” detayı süvarinin hızını kastediyor olabilir⁶⁵⁰.

Konar-göçerler ya da yörükler taşkınlıkta bulunursa yine altı bölük halkından unsurlar bu taşkınlıkları engellemeleri için görevlendirilmişlerdir⁶⁵¹. Çukurova bölgesinde Ağca Koyunlu cemaati etraflarına türlü zararlar vermektedir. Bu menfi halin çözümünde yer alacak birçok taşra yöneticisi ve âyânı içerisinde Adana Kethüdâyeri Ali Ağca da vardır⁶⁵². Konar-göçer taifesinin iskân edilmelerini içeren emirlerde kethüdâyerine yer verilmesi yine burada kolluk kuvveti olarak görev yaptığına delalet eder⁶⁵³. Konar-göçerlerden kaynaklı sorunların takibini yapmışlardır. Böyle durumlarda yeniçeri serdarı ile değil voyvodalarla dirsek temaslı çalışmışlardır. Konar-göçerlerin yönetiminden sorumlu görevlinin voyvoda olması bunda etkili olmuştur⁶⁵⁴. Eşkîya takibi noktasında taşra yöneticilerine karşı merkezin kullandığı üslup ve uygulanması gereken yaptırımlar taşra yöneticilerinin keskin, aşırıya kaçan ve uzlaşıdan uzak müdahalelerine neden olan bir sonucu da ortaya çıkarmıştır⁶⁵⁵.

5.6.2. Hırsız Arama Faaliyeti

Hırsızlıklar çoğu zaman çete şeklinde görülmüştür. 15 kişilik bir hırsızlık gurubu Kütahya çevresinde peyda olmuş ve türlü hırsızlıklar yapmıştır. Bu hırsızlıkları yapan kişilerin yakalanması taşra ileri gelenlerine tanımlanmıştır. Kethüdâyeri bu olayda bizzat görev almıştır⁶⁵⁶. Başka bir vaka da İstanbul’a doğru gelmekte olan kadı maiyetine saldırılmış ve malları yağmalanmıştır. Bu menfi olaya sebep olanları yakalama görevi taşra yöneticilerine verilmiştir. Özel şahısların aramasının yapılması ve bulunarak İstanbul’a gönderilmesi talep edilmiştir⁶⁵⁷. Vezîr-i Azam Ahmed Paşa’nın baş alay çavuşu olan Osman çavuşun hizmetlisi kendisinin ve muhtelif kişilerin akçe ve

⁶⁴⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 431.

⁶⁵⁰ Bu defterde eşkıyaya karşı yapılacak faaliyetlerde kethüdâyerlerine ve yeniçeri serdarlarına gönderilmiş çokça hüküm bulunmaktadır. bk. BOA. MŞH.ŞSC.d., 6155.

⁶⁵¹ Ümit Ekin, “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)”, *Belleten* 291 (2017), 398.

⁶⁵² Yılmaz Kurt, *Çukurova Derebeyleri ve A’yânları* (Ankara: Akçağ, 2025), 84.

⁶⁵³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/749.

⁶⁵⁴ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5878/131:2.

⁶⁵⁵ “...haklarından gelinmeğe ihmal ve müsamaha eden gerek mır-i miran ve mir liva ve mütesellim ve voyvoda ve kadı ve serdar ve kethüda yeri ve sayir iş erleridir bildik bilmedik dimeyüp şöyle bileler ki bir şakı ve haramzade her hanginizin eyalet ve livasında zuhur idüp fesad iylediklerin bir dahi mesmu'-l hümayunum olursa anlara verilecek ceza kendinize olmak mukarrerdir imdi vech-i meşruh üzere agah olup taht-ı hükümetlerinizde olan yerleri beldeleri bekledüp fesad idenleri alız ittirüp bundan sonra bir dahi fesad olunduğu istima' oluna asla ve kat'a cevabın makbul olmayıp kendinizin haklarından gelinür başınız gerek ise mühimm edinüp takayyüd iyleyüp gayrilerden su'al olunmaz her kimin eyalet ve livasında vaki' olursa cezası verilir her biriniz gereği gibi ihtimam idüp vech-i meşruh üzere şurutuyla yazılmışdır.” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/168.

⁶⁵⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/55.

⁶⁵⁷ Murat Yıldız, *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 102, 140.

eşyasını alarak firar etmiştir. Firar eden kişinin yakalanması için Edirne'den Erzurum'a varıncaya kadar tüm bölgelerde bulunan kadılara, kethüdayerlerine, yeniçeri serdarlarına ve iş erlerine hüküm yazılmıştır⁶⁵⁸.

5.6.3. Taşra Yönetici Sınıfının Yolsuzluğunun Takibi ve Engellenmesi

17'nci yüzyılda Osmanlı taşrasında görev yapan yöneticilerin gerek seyfiyeden gerekse ilmiyyeden gelmeleri yolsuzlukların önünü kesmeye yetmemiş; taşra yöneticileri zaman zaman usulsüz uygulamalara karışmışlardır. Mesela 17'nci yüzyılda reyadan para toplamak keyfi bir davranış haline gelmiştir⁶⁵⁹. Devlet, taşradaki bu keyfilığe karşı kurumsal bir denetim sistemi geliştirerek görevlilerin birbirinden sorumlu olduğu bir yapı tesis etmiş, böylelikle yerel düzeyde denetimin sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede bazen kethüdâyeri bazen de yeniçeri serdarı, taşradaki yolsuzluk vakalarının takibini yapmak, failleri yargılatmak veya merkezî makamlara sevk etmekle yükümlü önemli vazifeleri icra etmişlerdir. Mesela sefer öncesi yapılan temin/tedarik işlemlerinde haksızlıklar ve yolunda gitmeyen birçok durum yaşanmaktadır. Özellikle bu vazifelerle görevlendirilenler söz konusu menfi durumların başrolü olmuşlardır. Merkez daha önceki tecrübelerini dayanak olarak bu gibi vakaların yaşanmaması için ikazlarda bulunmuş, taşra yöneticilerine sorumluluğu dağıtmıştır. Veziriazam/vezir dahi olsa taşra yöneticileri tarafından temkinli yaklaşılması gerekmektedir. Böylelikle denetim halkalarından oluşan zincirler meydana getirilmiştir⁶⁶⁰. Çünkü taşrada birçok farklı vazifelere haiz yöneticiler yolsuzluk yapmaktadır⁶⁶¹.

Taşrada vergi tahsilinde yaşanan usulsüzlüklerde taşra yöneticilerine iş düşmektedir. Bu kapsamda taşrada yöneticilerin haksız yere vergi tahsil etmemesi hususunu takip edenler arasında kethüdâyeri de bulunmaktadır⁶⁶². Bir görevde iken o görevi bırakanlar dahi sonrasında sanki görevdeymiş gibi yolsuzluk yapmaya devam etmişlerdir. Taşra yönetimi bunların engellenmesinde bir denetim merkezi olarak hareket etmiştir⁶⁶³. İl üzerine devre çıkma mevzusu çok yaygın bir müdahale şekli idi. İl üzerine çıkmak yasak olmasına rağmen beylerbeyi, sancakbeyi ve mütesellimler tarafından kanuna aykırı olarak il üzerine devre çıkılmıştır. Bu durumun engellenmesi

⁶⁵⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 8/1787.

⁶⁵⁹ Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 107.

⁶⁶⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 87/185.

⁶⁶¹ Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, 24, 25.

⁶⁶² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 329.

⁶⁶³ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, 193.

için kethüdâyerine ve yeniçeri serdarına vazife düşmektedir⁶⁶⁴. Sivas beylerbeyi 50-60 sarıca ile İskilib kasabası reayasından hilâf-ı şer'-i şerîf olan vergi tahsil etmiştir. Beylerbeyinin bu faaliyetlerinin engellenmesi için kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi görevliler devreye girmiştir⁶⁶⁵. Vakıflara müdahalelerin engellenmesinde de kadı, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi yöneticilere büyük sorumluluklar verilmiştir⁶⁶⁶.

Voyvodalık gibi vergi tahsil eden müesseselerde müdahaleler ya da kanun hilafına tahsiller gerçekleşmektedir. 30-40 atlı ile muhtelif bölgelerde vergi tahsil eden ve evlerde konaklayan voyvodanın engellenmesinde kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı yer almıştır⁶⁶⁷. Voyvoda söz konusu olduğunda hükümlerde çoğunlukla yeniçeri serdarına yer verilmeyip sadece kadı ve kethüdâyeri muhatap alınmıştır. Firar eden bir voyvodanın kanun hilafına vergi tahsil ettiğini konu alan belge bu yargıyı kanıtlar⁶⁶⁸. Taşrada birçok taşra yöneticisi muhtelif nedenlerden dolayı ittifaklar oluşturmaktadır. Kethüdâyeri ise konumu gereği stratejik bir ortaktır. Kanun ve kurallara uymayan sancakbeylerine ve beylerbeylerine karşı bir ittifak söz konusudur. Bu ittifak belgesinde kethüdâyeri yine yeniçeri serdarından önce ulema sınıfından hemen sonra sayılmıştır. Kadı, müderris ve sonrasında kethüdâyeri vardır. Bu durum taşrada ulemadan sonra ehl-i seyfin içerisindeki en muteber görevli olduğunu pekiştirmekle birlikte taşrada yolsuzluğun engellenmesinde başat bir güç olduğunu da göstermektedir⁶⁶⁹. Sancakbeylerinin yanında vergi toplama işlemleri ile uğraşan mütesellimlerin yaptığı işlerde de yolsuzluklar meydana gelmektedir. Böyle durumlarda idarî ve hukukî bazı işlemler yapılmıştır. İşte söz konusu bu işlemlerin takibinden kadı ve kethüdâyeri genelde muhatap alınan iki önemli görevli olmuştur⁶⁷⁰. Söz konusu olay malî ve idarî niteliklere haiz ise genelde ehl-i seyf sınıfından serdardan çok kethüdâyeri muhatap alınmıştır. Bu durumun nedenleri arasında altı bölük halkının bu konularda ihtisaslaşmış olması sayılabilir.

5.6.4. Hudut Güvenliği

17'nci yüzyılda Osmanlı sınırları çok geniş bölgeleri içerisine almaktadır. Dolayısıyla sınır güvenliği önemli bir meseleyi teşkil etmektedir. Bu önemli meselenin yürütücüleri arasında gerek hükmedilen bölgelerin genişliğinden gerekse farklı niteliklere haiz birliklere gereksinim duyulmasından çok çeşitli birlikler yer almıştır.

⁶⁶⁴ Mihriban Artan, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalık Hareketleri (1626-1631)*, (Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2016), 48.

⁶⁶⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/372-374.

⁶⁶⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 3/67.

⁶⁶⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 3/12.

⁶⁶⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 3/398-403.

⁶⁶⁹ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, 98.

⁶⁷⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 325; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/376.

Hudut güvenliğinde eşkıyadan farklı olarak bir devletin ya da muhtariyetin saldırılarına karşı bir koruma söz konusudur. Kazakların saldırılarına karşı temkinli olmayı içeren emirlerde kethüdâyerinin ismi yine öncelikli isimler arasında geçmektedir. Hudut güvenliğinde süvarinin harekât tarzı nedir buna belgelerden ulaşılamamıştır. Osmanlı süvarileri kale bölgelerinde istihkam faaliyetlerine ya da kale bölgeleri arasında muhabereye destek sağlamış olabilirler⁶⁷¹. Kazaklar özellikle 17'nci yüzyılda Karadeniz kıyı kesimi ile boğaza karşı saldırılar düzenlemişlerdir⁶⁷². Bu saldırıların yarattığı etki idari taksimatı değiştirecek düzeydedir. Trabzon Eyaleti'nin oluşturulma amaçlarından biri kazak saldırılarına karşı alınan tedbirdir⁶⁷³. Osmanlı Devleti'nin hudut boylarında muayyen bir silsile içerisinde inşa edilmiş kalelerin önemi büyüktür. Bu söz konusu kalelerin savunmasından ve idaresinden sorumlu olan kadrolar vardır. Ancak hassas zamanlarda altı bölük halkı amirlerine emirler yazılarak kalelere ihtiyat verilmesi emredilmiştir. Bu bağlamda Foça kalesinin savunmasına ihtiyat sağlayan altı bölük halkı diğer kaleler hakkında bir öngörü sağlamaktadır⁶⁷⁴.

5.7. Taşrada Müşterek Faaliyetler Stratejik Baskınlık: Yol/Seyahat Güvenliği ve Temin/Tedarik/İkmal/Lojistik/İstihkâm Organizasyonları

17'nci yüzyılda altı bölük halkı çeşitli idarî, askerî ve lojistik görevleri ifa eden mühim bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Altı bölük halkı bazı görevleri tek başına, bazılarını ise diğer askerî ve idarî unsurlarla müştereken yerine getirmektedir. Özellikle müşterek yapılan işlerde bu birliklerin konumu, sıradan bir katılımcılığın ötesinde, baskın ve yönlendirici bir mahiyet arz etmektedir. Bu iddia, hem dönemin arşiv belgelerinde gözlemlenen hitap ve muhatap düzeni, hem de süvarilerin belirli görevlerdeki ihtisas seviyeleri dikkate alınarak temellendirilmektedir. Belgelerde süvarilerin isimlerinin genellikle ilk sırada zikredilmesi, teşrifatta onlara atfedilen önceliği göstermektedir. Bu durum, yalnızca hiyerarşik bir üstünlüğü değil, aynı zamanda iş bölümünde fiilen daha etkin bir rol oynadıklarını da ima etmektedir.

Müştereken yürütülen görevler iki alt başlık altında ele alınacaktır: birincisi, yol emniyeti, sefer ve hazine nakliyatı gibi seyahat güvenliğine ilişkin işler; ikincisi ise temin, tedarik, lojistik ve istihkâma dair görevlerdir. İlk grupta, özellikle uzun sefer yollarında asayişin sağlanması, menzil teşkilatının işlerliği ve hazine gibi stratejik

⁶⁷¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 88/328.

⁶⁷² Osmanlı Devleti sınırlarına Kazaklar saldırılar yapmıştır. Tafsilatlı bilgi için bk. Brian L. Davies, *Karadeniz Bozkırında Savaş, Devlet ve Toplum (1500-1700)*, çev. Tarık Özbek (Ankara: Koyu Siyah, 2023), 39, 40, 41, 42; İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 558; Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 98, 99, 103, 408, 409.

⁶⁷³ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 236, 237.

⁶⁷⁴ "...kal'a-i mezbûre zarar ve gezend ve kal'aya müstevlî olmak ihtimâli olur ise bir an ve bir saat te'hîr ve tevakkuf itmeyüp taht-ı kazâ ve hükûmetinizde vâki' cenk ve harbe kâdir il erleri ve sipah ve yeniçeri mütekâ'idleri ve sâir iş erleri kalkup varup kal'a-i mezbûru ve ol ahvâlisinde iktizâ iden mahallerin imdâdında bulunup..." BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/145:1.

unsurların korunması gibi faaliyetlerde ocağın niteliğinden kaynaklı (süvari) belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Zira yol ve hazine güvenliği hem yüksek hareket kabiliyeti hem de seyyar disiplin gerektirdiğinden süvari olan altı bölük halkı bu tür işlerde tabii bir tercih haline gelmiştir. İkinci grupta ise altı bölük halkının, belirli uzmanlık ve bilgi birikimi gerektiren temin, tedarik, lojistik organizasyonlar ile istihkâm faaliyetlerinde diğer birliklerle beraber çalışmakla birlikte, kimi zaman deneyim ve maharetleriyle ön plana çıktıkları görülmektedir.

5.7.1. Yol/Seyahat/Hazine ve Diğer Değerli Emval Güvenliği

16'ncı ve 17'nci yüzyılda yol/seyahat güvenliği hayati bir öneme sahiptir. 1594-1595 yıllarında Anadolu'da kırsal bölgede seyahat eden bir saray görevlisinin saldırıya uğrayarak öldürülmesi ve kafasının meydanda sergilenmesi güvenlik ihtiyacının elzem olduğunu göstermektedir⁶⁷⁵. Hayati bir öneme sahip bu iş yükü kapsamlı bir organizasyon gerektiren çok boyutlu bir süreçtir. Bu sorumluluğun tek bir kuruma yüklenmesi ve kesin bir görev tanımı oluşturulması doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim, derbentçiler yol güvenliğinden sorumlu olmakla birlikte, bazı bölgelerde köylüler de bu hizmeti üstlenmiştir. Dolayısıyla, yeniçerilerin bu süreçte herhangi bir rolü olmadığını ileri sürmek doğru değildir. Bu bağlamda, geniş bir bürokratik yapı ve eşgüdümlü bir yönetim anlayışı dikkat çekmektedir. Kethüdâyeri ve altı bölük halkı birlikleri, süvari sınıfına mensup olmaları nedeniyle uzun bir zaman diliminde ve geniş bir coğrafi alanda güvenliğin sağlanmasından sorumlu tutulmuşlardır. Örneğin, elçilerin yol güvenliği, sipahiler ağalığı payesi ile mihmandar olarak görevlendirilen kişiler tarafından sağlanmıştır⁶⁷⁶. Ayrıca, Bursa-Mudanya hattındaki taşımacılık işleri sipahi oğlanlarının sorumluluğunda bulunmaktaydı⁶⁷⁷. Bir seyahat esnasında istenilmeyen olumsuzlar yaşandığında müdahale süratli olmalıdır. Bu bağlamda süvarilerin güvenlikleri önemlidir. Crailsheimli Adam Werner'ın seyahatinde bir sipahinin bir kişiye müdahalesi örnektir⁶⁷⁸. Anadolu'da çeşitli bölgelere seyahat gerçekleştiren Joseph de Tournefort zaman zaman tüccar kervanları ile hareket etmiştir. Böyle durumlarda kervanın güvenliğinden sorumlu unsurlar hakkında bilgi vermiştir. Tournefort bu unsurların mızraklı, kılıçlı hatta bazen tüfekli ve tabancalı olduğunu belirtmiştir. Kullanılan bu silahlar aynı zamanda piyade ve süvari müşterekliğini göstermektedir⁶⁷⁹.

⁶⁷⁵ Metin Kunt ve Christine Woodhead (ed.), *Yeniçağda Osmanlı Dünyası Kanuni ve Çağı*, çev. Sermet Yalçın, (İstanbul: Alfa Tarih, 2015), 141.

⁶⁷⁶ Sevinç, "İran'a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa'nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746-1747)", 409.

⁶⁷⁷ Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", 42.

⁶⁷⁸ Crailsheimli Adam Werner, *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*, çev. Türkis Noyan, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019), 111, 112.

⁶⁷⁹ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi-II*, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 142.

Kethüdâyerinin komutasında bulunan altı bölük halkının süvari niteliği taşıması nedeniyle, seyahat güvenliklerinde yer aldığı söylenebilir. Seyahat eden bir gruba yönelik saldırılar genellikle hem hız hem de çevrenin kuşatılması açısından süvariler tarafından gerçekleştirildiğinden, kapıkulu süvarilerinin bu tür saldırılara karşı güvenliği sağlamalarının olası olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, seyahat güvenliği konusunda piyade sınıfına mensup yeniçerilerden ziyade altı bölük halkının daha etkin bir rol üstlendiği söylenebilir⁶⁸⁰. Taşra yöneticileri, değerli eşya, mal, hazine, hayvan ve maden sevkiyatlarının güvenliğini sağlamak amacıyla ortak bir çalışma yürütmüştür. Bu güvenlik faaliyetlerinde derbentler önemli bir rol üstlenmiştir. Bu iş birliğinin temel ortaklarından biri de kethüdâyeri olmuştur. Nitekim kethüdâyeri ve maiyeti doğrudan derbentlerin muhafazasında da görev almıştır⁶⁸¹. Sevkiyat güvenliğinin nasıl sağlanacağına dair yapılacak düzenlemeler ise belgelere ayrıntılı bir şekilde işlenmiş olup, ilgili sorumluluklar yerel yöneticilerin iş taksimatına bırakılmıştır⁶⁸².

5.7.1.1. Tüccarlar

Yabancı tüccarlara yönelik haksız müdahalelerin önlenmesi, taşra yöneticilerine verilen önemli görevlerden biri olarak tanımlanmıştır. Bu tür müdahalelerin engellenmesinde, güvenlikten sorumlu kolluk kuvvetleri olarak askeri birlikler yer almaktaydı. Özellikle altı bölük halkı, sahip olduğu nitelikler doğrultusunda hareket halindeki tüccar gruplarına mihmandarlık yaparak güvenliklerini sağlamıştır⁶⁸³. Tüccarlar konaklamak istediklerinde, güvenliğin sağlanması amacıyla yeniçeriler veya derbentçiler devreye girmektedir. Zira hanlar ve kervansaraylar, stratejik konumları gereği derbent olarak kullanılabilirdi. Bu mekânlar, özellikle konaklama süreçlerinde güvenlik önlemlerinin yoğunlaştığı yerler arasında yer almaktaydı. Muhtemelen kethüdâyeri ve altı bölük halkı, seyahat esnasında güvenlik sağlama görevini üstlenmiş olmalıdırlar⁶⁸⁴.

Ticaret yollarında tüccarların güvenliği büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle, seyahat eden tüccarlar bir vekil aracılığıyla merkezi yönetime bildirilirdi. Tüccarın gideceği yer, seyahat süresi ve amacı belirtilir; güvenlik sağlanması yönünde talepler oluşturulurdu. Bu talepler doğrultusunda tüccarlarla bir ahitname düzenlenir ve hukuki

⁶⁸⁰ Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, 125.

⁶⁸¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 99/394.

⁶⁸² Yıldırım, *91/3 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1095-M. 1684)*, 165; Burada geniş bir organizasyondan bahsedilmektedir. "...atlı ve müsellâh bahâdır ve tuvâna yiğidler ve kılavuzlar koşup yollarda ve köprülerde ve mahûf ve muhatara olan mahallerde zikr olunan hazîne-i 'âmiremi gereği gibi hıfz ve hırâset iderek emîn ve sâlim bir birinize irsâl ve te'cîl-i 'ale't-ta'cîl mahal ve me'mûra isâl ve teslim-i hazîne itdirilmek..." bk. BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6158/177:4.

⁶⁸³ Ebru Karakoyun, *Fransa Ahkâm Defteri (1666-1687) (İnceleme-Metin)* (Ankara: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 275.

⁶⁸⁴ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, 31, 70.

zemin oluşturulurdu. Daha sonra, ilgili yerel yöneticilere yazılı emirler gönderilerek güvenliğin sağlanması talep edilirdi. Kethüdâyeri ve maiyetiyle birlikte altı bölük halkı, bu güvenlik hizmetinden sorumlu tutulmuştur⁶⁸⁵. Pierre Belon merkezi yönetimden alınacak yol hükmü ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde rahatça seyahat edilebileceğini ifade etmiştir⁶⁸⁶. Jean Chardin'e bir gümrük memuru tarafından verilen belge aynı zamanda onun sigorta belgesiydi. Bu belgelerde taşra yöneticilerine emniyet, tedarik ve konaklama hizmetlerini karşılama görevleri verilmiştir⁶⁸⁷. Ticari faaliyetlerin güvenliğini sağlamak ve haksız vergi tahsilatının önüne geçmek amacıyla devlet, belirli bir iş kolu oluşturmuştur. Bu bağlamda, kethüdâyeri ve maiyeti önemli bir rol oynamıştır⁶⁸⁸. Örneğin, Venedikli tüccar Kompirne'nin güvenliğini temin etmek amacıyla taşra yöneticilerine resmi emirler gönderilmiştir⁶⁸⁹. İngiliz bir tüccar, ticaretin yoğun olduğu bölgeleri ziyaret etmek istemiş ve bu sırada güvenliğini sağlamak amacıyla silah taşımak ve sarık giymek talebinde bulunmuştur. Bu talep, merkezi yönetim tarafından olumlu karşılanmış ve tehlikeli bölgelerde silah taşımaya, sarık giymesine izin verilmiştir. Ancak, bu izin karşılığında, güvenlik sorumluluğu yine taşradaki yerel yöneticilere devredilmiştir. Seyahat izin belgeleri, tüccarın vekili tarafından resmi teklif ile düzenlenmiştir⁶⁹⁰. Güvenliğe en çok ihtiyaç duyan gruplardan biri olarak kuyumcu esnafı öne çıkmaktaydı. Zira taşıdıkları malların türü ve değeri, seyahat sırasında güvenlik risklerini artırmakta, bu nedenle ticaret yollarında koruma sağlayan birimlerin niteliği büyük önem taşımaktaydı⁶⁹¹. Tüm bu güvenlik hizmetleri haricinde tüccar taifesinin başvurduğu çeşitli hilelerin takibinden ve engellenmesinden kadı, kethüdâyeri ve yeniçeri serdari sorumlu tutulmuştur⁶⁹².

5.7.1.2. Din Adamları

Anadolu'da yalnızca Müslüman hacıların yol güvenliği sağlanmamıştır. Batılı hacılar da karayoluyla seyahat ettiklerinde İstanbul-Suriye güzergâhını kullanmış ve güvenlikleri devlet tarafından gözetilmiştir. Ancak bu hacılar genellikle deniz yolunu tercih etmiştir. Buna karşın, elçiler ve maiyetindekiler karayolunu kullanmıştır⁶⁹³.

⁶⁸⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/107.

⁶⁸⁶ Pierre Belon, *Pierre Belon Seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549) Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*, çev. Hazal Yalın, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 19.

⁶⁸⁷ Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran 1671-1673*, çev. Ayşe Meral, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 185.

⁶⁸⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 3/523.

⁶⁸⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/604.

⁶⁹⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/325-326; Hans Jacob Breüning İstanbul sokaklarında gezerken yanına bir yeniçeri verilmiştir ve kıyafetlerini değiştirmiştir. bk. Hans Jacob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, çev. Selma Türkis Noyan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 96, 97.

⁶⁹¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 95/299.

⁶⁹² BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2473/42:2.

⁶⁹³ Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, 127, 128.

Örneğin, Kudüs'te bulunan Rum Patrik Doseni, çeşitli meseleleri görüşmek üzere İstanbul'a gidip yeniden Kudüs'e dönmeyi planlamıştır. Bu süreçte, rahibin kıymetli eşyalarına veya hayvanlarına zarar verilmemesi adına herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerektiği bildirilmiştir⁶⁹⁴. Bu tür hükümler, taşra yöneticilerine iletilmiş ve yetki alanları dâhilinde gereken önlemleri almaları sağlanmıştır. Benzer bir şekilde, Kudüs'e gidecek bir Yahudi'nin, yol emniyetinin sağlanması adına ne silahına ne de başına sardığı tülbente zarar gelmemesi için gerekli önlemler alınmıştır. Bu durum, kethüdâyerinin görev alanındaki taşra yöneticileri için öncelikli bir konu olarak değerlendirilmiştir⁶⁹⁵. Özellikle rahipler, seyahat sırasında güvenliklerinin sağlanmasını sıklıkla talep etmişlerdir⁶⁹⁶. Her ne kadar askerî birlikler din adamlarının güvenliğini sağlamakla yükümlü olsa da bu birliklerin gerek yolculuk esnasında gerekse ibadet ettikleri alanlarda rahipleri rahatsız ettiği olmuştur⁶⁹⁷. Aynı şekilde, bilim insanları ve araştırmacıların yol güzergâhı boyunca güvenliğinin sağlanması ve mihmandarlık hizmeti, taşra yöneticileriyle birlikte kethüdâyerinin de sorumluluğuna verilmiştir⁶⁹⁸.

5.7.1.3. Bürokratlar/Devlet Görevlileri

Dönemin bürokratları ve devlet görevlileri, yol güvenliğine ihtiyaç duyan bir diğer zümreyi oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti, bu konuda özellikle aralarındaki siyasi rekabet nedeniyle İran elçilerine ayrı bir özen göstermiştir⁶⁹⁹. İran Şahı'nın gönderdiği elçinin ahır ve konaklama ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiştir⁷⁰⁰. Çirmen kazası duhan rüsumundan elde edilen gelir bizzat Filibe'nin sabık Kethüdâyeri Mustafa Ağa tarafından Acem elçisinin maiyetinde görevli bulunan Dîvân-ı Hümâyün çavuşlarına ihtiyaçlarının karşılanması için teslim edilmiştir⁷⁰¹. Netherland elçisi, Gelibolu konsolosunun çeşitli meseleleri görüşmek üzere İstanbul'dan İzmir'e gideceğini belirtmiş ve bu yolculuk sırasında güvenliğinin sağlanmasına yönelik talepte bulunmuştur. Konsolosun geçeceği güzergâhlarda herhangi bir zararın önlenmesi adına taşra yöneticilerine emirler iletilmiş ve bu güvenlik önlemlerinin uygulanması sağlanmıştır⁷⁰². Osmanlı belgelerinde geçen "süvar kılğuzlar" ifadesinin altı bölük halkı ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Taşrada süvari olarak yalnızca altı bölük halkı görev yapmamaktadır. Ancak taşrada profesyonel anlamda belgelerde muhatap alınan tek süvari birliği genellikle kethüdâyerinin başında bulunduğu altı bölük halkıdır. Bu

⁶⁹⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/681.

⁶⁹⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 372.

⁶⁹⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 95/110.

⁶⁹⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6156/192:1.

⁶⁹⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 110/1239.

⁶⁹⁹ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 736.

⁷⁰⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/2.

⁷⁰¹ BOA. AE.SAMD.II., Dosya/Gömlek Numarası, 8/781.

⁷⁰² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/1010.

nedenle, taşradaki diğer süvari birliklerinin faaliyetleri açısından, profesyonel süvari birimlerinin başında bulunan kethüdâyerinin gözetimi ve denetimi söz konusu olabilmektedir⁷⁰³.

Görel elçisinin seyahat güvenliği taşra yöneticilerinin müşterek takibini kapsar⁷⁰⁴. Elçilerin yolculukları sırasında herhangi bir engelleme ya da müdahaleye maruz kalmaları halinde, sorumluların vakit kaybetmeksizin cezalandırılmasını emreden hükümlerde kethüdâyerlerinin de rol aldığı görülmektedir⁷⁰⁵. Ayrıca, elçilerin refakatindeki kişilerin seyahat güvenliğini teminat altına almak ve olası müdahaleleri önlemek amacıyla çeşitli hükümler yazılmıştır⁷⁰⁶. Bu kapsamda Fransa Kralı Kâtibi'nin Kudüs'e gerçekleştirdiği yolculuğun güvenliği Osmanlı Devleti'nin asayiş ve emniyet sistemi çerçevesinde sağlanmıştır⁷⁰⁷. Yolculuk güvenliğine ihtiyaç duyanlar arasında Nemçe Kralı'nın kethüdası⁷⁰⁸ Moskova elçisi⁷⁰⁹ ve Rus heyeti⁷¹⁰ de yer almakta olup, ayrıca konaklama, lojistik destek ve ikmal gibi hizmet taleplerinde de bulunmuşlardır. Kanuni devrinde elçilik heyeti ile seyahat eden D'aramon'dan bir elçinin ağırlıkları hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Bu heyetin 10 çadırı, 40 devesi, 18 katırı ve 12 atı bulunmaktadır⁷¹¹. Böyle bir heyetin sadece güvenliği söz konusu değildir. Elçilik heyetinin temel ihtiyaçları da karşılanmalıdır. Bunun için birçok birim görev başındadır. Mesela Rus Elçisi İvan Novosilytsev'in maiyetine İstanbul'a ilk geldiklerinde çeşitli iaşeler tedarik edilmiştir⁷¹². Kutsal-Roma-Germen İmparatorluğu'nun 1587'de Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçilik heyetinde eczacı olarak yer alan Reinhold Lubenau İstanbul'da elçilik heyetinin karşılanmasında kendilerinin şövalyelerine benzettiği sipahilerin komutanlarıyla birlikte yer aldığını kaydetmiştir⁷¹³.

Belirli bir görev veya olay kapsamında seyahat etmek durumunda olan bürokratlar ve devlet görevlilerinin yol güvenliğinin sağlanması, mihmandarlık yapılması ve denetlenmesi gibi hizmetlerin icrasında kethüdâyerlerinin görev aldığı görülmektedir. Ancak, kethüdâyerlerinin ya da maiyetinde bulunan kişilerin bu süreçlerde doğrudan yer alıp almadığını arşiv belgeleri üzerinden kesin olarak belirlemek güçtür. Bununla birlikte, bu tür görevlerin icrası sırasında kullanılacak unsurların koordinasyonunu sağlama işlevini üstlenmiş olmaları mümkündür. Öyle ki, merkez tarafından görevlendirilen bir çavuşun yol güvenliğinin temini ve diğer

⁷⁰³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 89/153.

⁷⁰⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 90/401.

⁷⁰⁵ Sevinç, "İran'a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa'nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746-1747)", 423.

⁷⁰⁶ Karakoyun, *Fransa Ahkâm Defteri (1666-1687) (İnceleme-Metin)*, 234.

⁷⁰⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 250.

⁷⁰⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/262.

⁷⁰⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/2374.

⁷¹⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 57/304.

⁷¹¹ Chesneau, *D'aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*, 45.

⁷¹² İlyas Kamalov, *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi* (Ankara: TTK, 2011), 70.

⁷¹³ Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, 167.

ihtiyaçlarının karşılanması, kethüdâyerinin içinde bulunduğu taşra yöneticilerine sorumluluk olarak yüklenmiştir⁷¹⁴. Ayrıca, bazı görevlilerin yolculuk sırasında geliş ve gidiş süreçlerinin güvence altına alınması amacıyla, seyahat boyunca tüm gereksinimlerinin takip edilmesi talep edilmiştir⁷¹⁵. Mustafa kaptan Azak bölgesinde görev yapacak donanmada vazife almak üzere temin ettiği garib yiğitlerine müdahale edilmemesi için güvenlik hizmeti talep etmiştir. Bu güvenlik hizmet talebi kethüdâyerinin içinde bulunduğu taşra yöneticilerine verilmiştir⁷¹⁶. Girit seferine asker sürmek için görevlendirilen vezir İbrahim Paşa ve ulağı Hasan Ağa'nın yol güvenlikleri sadece bir emniyetten ibaret değildi. Özellikle yolda tedarik edilmesi gereken hizmetlerin icrası taşra yöneticilerinin iş birliğine dayalıydı⁷¹⁷.

Tevcih ya da atama gibi işlemlerin ardından görev yeri değişen taşra yöneticilerinin güvenliği, ihtiyaçlarının karşılanması ve korunması, ayrıca yeni görevlerine ulaşıncaya kadar yanlarında mihmandar bulundurulması gibi hususların planlanması ve yürütülmesi, yine yerel taşra yöneticilerinden beklenen hizmetler arasındadır. Özellikle kethüdâyerinin süvari birliği komutanı niteliği taşıması, onu bu tür seyahat güvenliği konularında öne çıkarmaktadır⁷¹⁸. Tayin edilen devlet görevlilerinin, maiyetleriyle birlikte seyahat ederken menzil beygirlerinden yararlanmaları istenmiştir. Ancak, menzil beygirinin bulunmadığı durumlarda, yerel halktan hayvan temin edilmesi gerekmektedir⁷¹⁹. Yol ve seyahat güvenliği sağlanan görevliler arasında; murabahacılar⁷²⁰, ulaklar⁷²¹, darphane eminleri⁷²², haremeyn mukataası başhalifesi⁷²³, sürre-i şerîf emînleri⁷²⁴ ve muharrir olarak bilinen tahrirciler bulunmaktadır. Ancak burada yalnızca yolculuk güvenliğinden bahsedilmemektedir.

⁷¹⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/124.

⁷¹⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 97.

⁷¹⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 22/721.

⁷¹⁷ "...kendüye ve iki nefer adamına menzîl bâr-gîri bulunan yerlerde yarar menzîl bâr-gîri bulunmayan yerlerde yüklüce yükün yıkdırmayub yerlûden yarar menzîl bâr-gîri tedârük ve ihzâr ve mahûf ve muhâtare olan mahallerde yanlarına kifayet mikdârı neferat ve kılavuz koşub emîn ve salîm yerlerine ulaşıdırub ber-vech-i isti'câl mahaller me'mûra irsâl ve îsâl itdiresiz..." bk. Cırık, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*, 216.

⁷¹⁸ "Edirne'den Haleb'e varınca yol üzerinde vâkı' kâdîlara ve mütesellimlere ve kethudâyerleri ve yeniçeri serdarları ve a'yân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki Akzâ kuzâti'l-müslimîn mevlânâ Abdülhalim zîdet fezâilehu arz-ı hâl idüp mûmâ ileyhe bin yüz üç senesi Recebi guresinden zabt etmek üzre Haleb kazâsı tevcîh olunmağla her kangınızın taht-ı kazâsına dâhil olur ise mahûf olan mahallerde yanına askerî tâifesinden koşub emîn ve sâlim birbirlerine irsâl ve îsâl olunmak için yazılmışdır" BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 102/411.

⁷¹⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 80.

⁷²⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/148.

⁷²¹ Şahin, *74/2 Numaralı Kayseri Ser'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 147.

⁷²² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 57/45.

⁷²³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 57/43.

⁷²⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/610.

Aynı zamanda, ilgili görevlilerin yerine getirdiği görevler doğrultusunda gerektiğinde kolluk kuvveti olarak güvenlik tedbirleri de alınması istenmiştir⁷²⁵.

Merkez, bazı asker kişilerin güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaşmasını sağlamak için kethüdâyerlerine görevlendirme yapardı⁷²⁶. Devlet görevlilerinin taşrada güvenli şekilde seyahat etmeleri için menzil beygirleri tahsis edilmekte, eksiklik durumunda yerel halktan tedarik sağlanmaktadır⁷²⁷. Ancak, bu süreçte yaşanan aksaklıklar asayiş bozabilmekte, bu yüzden kethüdâyeri sürecin yönetiminde rol almaktadır⁷²⁸. Sürgüne gönderilen Kasım Giray'ın sevki mahkûm nakli olarak değerlendirilebilir ve intikal planlamasında kethüdâyeri yer almıştır⁷²⁹. Mısır'a giden bir devlet görevlisinin güvenliği, konaklaması ve ihtiyaçlarının karşılanması gibi çok çeşitli hizmetlerin içerisinde altı bölük halkının olmaması düşünülemez⁷³⁰.

Sefer zamanlarında önemli kişilerin orduya katılmaları emredilmiştir. Bu tür yol güvenliğini içeren belgelerde konaklama ve seyahat halinde nasıl bir koruma yapılması gerektiğinin ip uçları vardır. Bu durum, taşradaki yol güvenliği konusunda bir iş bölümünün varlığını göstermektedir. Seyahat eden kişiler güvenli bir yere yerleşirse yeniçeri ya da derbend görevlileri koruma sağlamaktadır. Seyahat esnasında ise süvarilerin denetim faaliyetleri yürüttüğü düşünülebilir⁷³¹. Yol ve seyahat güvenliği belirli uzmanlık alanlarına göre düzenlenmiştir. Yedikule Zindanları'nda tutulan Şemsi Han, padişahın izniyle Ağrı'ya tahliye edilecektir. Yol boyunca taşra yöneticileri güvenliğinden sorumludur. Menzil beygiri temini, kılavuzluk, muhafız ayarlanması ve erzak sağlanması gibi hizmetler de taşra yöneticilerinin görevleri arasındadır. Bu süreçte iş bölümü açıkça görülmekte olup, kadı tarafından takip edilmektedir⁷³². Ayrıca, eşkıyalıkla mücadele için merkezden görevlendirilen paşaların konakladıkları yerlerde güvenlik önlemlerinin alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu süreçte kethüdâyeri de görev almaktadır⁷³³.

İstanbul'a gönderilecek iki cariyenin⁷³⁴ ve Mekke şerifine ulaştırılacak hediyelerin teslim edilmesi⁷³⁵, taşra yöneticilerinin ortak sorumluluğundadır.

⁷²⁵ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, 158.

⁷²⁶ Elvan, *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme-Metin-İndeks)*, 412.

⁷²⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/176:1.

⁷²⁸ Şahin, *74/2 Numaralı Kayseri Ser'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 147; Veysel Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 293.

⁷²⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/1130.

⁷³⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6155/292:2.

⁷³¹ "...bir mahfuz mahalle kondurub ve gicelerde yanına müstevfi yeniçeriler ta'yin ve bekletdirüb ve gider olduk da dahi yanına yarar âdemler ve kilağuzlar koşulub..." BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 57/23.

⁷³² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 266.

⁷³³ Gülcan, *Konya'da İctimai ve İktisadi Hayat (1675-1676)*, 66.

⁷³⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/421; BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/898.

Seyahatlerde kethüdâyerinin merkezi bir rol oynadığı, bazı belgelerde yalnızca kadı ve kethüdâyerinin muhatap alındığından anlaşılmaktadır. Yol güvenliğinde her grubun yetki alanına uygun şekilde kademeli sorumluluk devri yapılmaktadır. Böylece, kabile veya şahıslar bir gruptan diğerine resmi bir belge (temessük) ile devredilmektedir⁷³⁶.

5.7.1.4. Surre Alayları

Siyasi meşruiyetin göstergelerinden biri, kutsal kentlere giden hacıların yol güvenliğini sağlamak ve koruyuculuğunu üstlenmektir. Bu amaçla, yol menzillerinin bakımı ve hac kervanlarının korunması için askerler görevlendirilmiştir⁷³⁷. Surre alaylarının güvenliği de benzer bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, yalnızca hacıların değil, surre alaylarıyla birlikte taşınan değerli emtia ve hazinenin korunması da meşruiyetin temel unsurlarından biri olmuştur⁷³⁸. Osmanlı Devleti, bu şartı yerine getirmek için hac yollarını ve dolayısıyla surre alaylarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır⁷³⁹.

Surre, “Hac zamanı dağıtılmak üzere Haremeyn’e gönderilen eşya ve hediyeleri ifade eden bir terim” olarak tanımlanmıştır. Surre kafilesi her sene Mekke’ye doğru yola çıkmış ve bu gruba “surre alayları” denmiştir⁷⁴⁰. Şer’iyye sicillerinde, surre alaylarının güvenliğinin nasıl sağlanacağı belirtilmiştir⁷⁴¹. Alay liderinin ismi zikredilerek ataması yapılmıştır⁷⁴². Surre alayları, siyasi meşruiyet açısından önemli olduğundan ve değerli eşyalar taşıdığından, kapıkulları gibi uzman birlikler bu görevi üstlenmiştir. Altı bölük halkı ise bu alaylara nezaret etmiş veya lojistik destek sağlamıştır. Sadece surre alayları değil, onlara eşlik edenlerin de güvenliği önemli olup, sakabaşların emniyeti ve ihtiyaçlarının karşılanması da bu kapsama girmektedir⁷⁴³. Reinhold Lubenau, Alessandro Manioto adındaki İtalyan kuyumcunun tuttuğu notlardan önemli detaylar vermektedir. Hac kafile reisinin yanında 200 kadar yeniçeri ve 200 sipahi bulunduğunu, yeniçerilerin çift hörgüçlü develere sipahilerin ise tek hörgüçlü develere bindiğini, bu

⁷³⁵ “Edirne’den Mekke-i Mükerrime’ye varınca yol üzerinde vâkı’ olan kâdîlara ve mütesellimlere ve kethüdâyerlerine ve yeniçeri serdârlarına ve a’yân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki Cenâb-ı emâret-meâb emîr-i Mekke-i Mükerrime olan Şerif Sa’d dâme uluvvuhuya hil’at-i fâhire ve nâme-i hümâyûn-ı şevket-makrûnumla revân olan hâssa musâhiblerinden bî-nihâye Mehmed zîde mecduhuya kânûn üzre yol hükmü yazılmıştır.” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/689.

⁷³⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/179.

⁷³⁷ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 732, 734.

⁷³⁸ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 133, 134.

⁷³⁹ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 381.

⁷⁴⁰ Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/567, 569.

⁷⁴¹ “...bekçiler ta’yîn idüp muhkem hıfz ve hırâset itdürüp ve gider oldukda yanına yarar ve mu’temed-i ‘aleyh âdemler koşup emîn ve sâlim birbirinize irsâl ve ber-vech-i ta’cîl mahall-i me’mûra îsâl itmeniz ...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6158/188:3.

⁷⁴² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/299.

⁷⁴³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 99/458.

birliklerin ayrı ayrı komutanlarının olduğunu, kervan resinin bir yardımcısı olduğunu ve bu yardımcının emrinde ise kervanın düzenini sağlamakla görevli 15 sipahinin yer aldığı aktarmıştır. Bu bilgiler altı bölük halkının dolayısıyla kethüdâyerlerinin bu alaylarda çeşitli hizmetlerin icrasında aktif olduklarını göstermektedir⁷⁴⁴.

Surre alayının Adana'dan Hama'ya kadar olan seyahatinde özellikle sipah, silahdar ve yeniçerilerden güvenlik hizmetlerini icra etmeleri istenmiştir. Bu bağlamda kethüdâyerlerine ve yeniçeri serdarlarına talimatlar verilmesi emredilmiştir. Yol güvenliğinin gerek seyahat halinde iken gerekse menzillerde konaklanırken sağlanması tembih edilmiştir⁷⁴⁵. Bazı zamanlar sefer dolayısıyla paşaların çoğu vazifeli olduğundan surre alaylarının her türlü hizmetinin karşılanması başka görevlilere tevdi edilmekteydi. Bu görevlilerden biri de hiç şüphesiz kethüdâyerleridir. Surre alayının Üsküdar'dan Şam'a kadar olan seyahatinin her aşamasında (güvenlik-tedarik vb.) sadece kethüdâyerleri sorumlu tutulmuştur. Bu güzergâh boyunca görevli olan kethüdâyerlerinden surre alaylarını temessük ile birbirlerine devretmesi ve bu organizasyonda hiçbir eksikliğe mahal verilmemesi gerekliliği ifade edilmiştir⁷⁴⁶. Surre alaylarının, hacıların ve onlarla seyahat eden görevlilerin yiyecek ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağına dair usul (cari narh), resmi kayıtlarda belirtilmiştir. Kişilerin yiyecek ihtiyacının temini, hayvanların yem ihtiyacının karşılanması, yolcuların konaklama düzenlemeleri ve tüm grubun güvenliğinin sağlanması gibi çeşitli hizmetler mevcuttur⁷⁴⁷. Kethüdâyeri ve altı bölük halkının bu hizmetleri organize ettiği söylenebilir. Kethüdâyerinin bu alaylara nezaretinin dışında alayların varış noktasında bulunan ravza-i mutahharanın temizliğinden sorumlu tutulduğu zamanlar olmuştur. Ravza-i mutahharanın temizliğinden sorumlu olan sabık şeyhülislam Mustafa Efendi vefat ettiğinden temizlik sorumluluğu Silahdar ocağı Kethüdâyeri Mustafa Ağa'ya verilmiştir. Ancak burada zikredilen kethüdâyeri taşrada yer alan silahdarların kethüdâyeri olmayıp muhtemelen merkezde bulunan silahdar ocağı kethüdâyeridir⁷⁴⁸.

5.7.1.5. Hazineler

Hazineler bir bölgeden diğerine taşınırken, taşra yöneticileri tarafından birbirlerine aktararak sevk edilmiştir⁷⁴⁹. Altı bölük halkı, sefer zamanında yürüyüşe

⁷⁴⁴ Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, 300, 301.

⁷⁴⁵ Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'îye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*, 377, 378.

⁷⁴⁶ Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'îye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*, 378, 379.

⁷⁴⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/800.

⁷⁴⁸ “Medîne-i mezbûrede hazret-i habîb-i ekrem ve rasûl-i muhterem sallallâhu te‘âlâ aleyhi vesellem hazretlerinin ravza-i mutahharalarından sümün hisse ferâşet hîdmetine mutasarrıf olan sâbıkâ şeyhü'l-islâm Bolevî Mustafa Efendi fevt olup mahlûlünden hâliyâ silahdar ocağında kethüdâyeri Mustafa Ağa kulları ol makâm-ı mübârekenin ferâşet hîdmetin kendüye sermaye-i devletden tâlib ve râgib olmağın ağa-yı müşarun ileyh hazretlerinin arz-ı şerîfleri ile ve fermân-ı şehinşâh mücebince zikr olunan ferâşet tarih-i mezbûrdan kendüye tevcîh olunduğu berâtında şerh verildi.” BOA. AE.SMMD.IV., Dosya/Gömlek Numarası, 102/11878.

⁷⁴⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 5/210.

geçildiğinde hazineyi korumakla mükellefler⁷⁵⁰. Nakliyat sürecinde, hazineye eşlik eden görevliler için beygir temini sağlanmış ve yol boyunca sıralanan menzil haneleri kullanılmıştır⁷⁵¹. Hazinelerin nihai varış noktası her zaman İstanbul olmamış, bazen İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'nun herhangi bir coğrafi noktasına sevk edilen hazinelerin güvenliği için de aynı prosedürler uygulanmıştır⁷⁵².

Hazinelerin güvenliği sağlanırken, aynı zamanda hazineyle birlikte seyahat eden görevliler için mihmandarlık ihtiyacı karşılanmıştır⁷⁵³. Mısır'dan gelen hazineler arasında yer alan “Doğancı Hazinesi” de benzer bir güvenlik önlemine tabi tutulmuştur⁷⁵⁴. Hazine güvenliği için yalnızca koruma emirleri verilmemiş, aynı zamanda herhangi bir hırsızlık vakasıyla karşılaşıldığında, faillerin derhal yakalanması ve yargılanması için de talimatlar gönderilmiştir⁷⁵⁵.

Mısır hazinesinden farklı olarak, çeşitli niteliklere sahip diğer hazinelerin güvenliği de sağlanmıştır. Bu hazineler: Halep hazinesi⁷⁵⁶, bedel-i avâriz malı⁷⁵⁷, sürsat ve bedeli nüzülden oluşan hazineler⁷⁵⁸, ceyb-i hümâyun akçesi⁷⁵⁹ ve habbelü bedeliyesi gibi değerli varlıkları içeren hazinelerdir⁷⁶⁰. Kıbrıs'tan gelen hazinelerin korunması ve sevkiyatından sorumlu kadronun ihtiyaçlarının karşılanması, taşra yöneticilerinin yerine getirmesi gereken görevler arasında yer almaktadır. Bu hazinenin sevkiyat güvenliği için özel olarak cebeciler talep edilmiş olup, kethüdâyerlerinin cebeciler üzerindeki yetkisi göz önüne alındığında, neden muhatap alındıkları daha iyi anlaşılmaktadır⁷⁶¹.

Sefer zamanlarında, bölük halkının mevacibleri mukataalardan sağlanmaktaydı. Bu mukataa gelirlerinin güvenli bir şekilde muharebe alanına ulaştırılması gerekmektedir. Mevaciblerin geç ya da hiç ödenmemesi gibi aksaklıklar, savaşın seyrini doğrudan etkileyebileceğinden, bu süreç büyük bir sorumluluk taşımaktaydı. Bu nedenle, mevacib hazinelerinin yol güvenliği büyük bir önem arz etmekteydi⁷⁶². Kapıkullarına ait mevacib ödemeleri için Mardin mukataasından sağlanan gelirlere

⁷⁵⁰ Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, 291.

⁷⁵¹ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, 42, 43.

⁷⁵² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/43.

⁷⁵³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/114; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 5/563.

⁷⁵⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/109.

⁷⁵⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 90/159-160.

⁷⁵⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 5/548.

⁷⁵⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 6/600.

⁷⁵⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/344.

⁷⁵⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 95/356. “Ceyb-i Hümâyun: Osmanlılar'da doğrudan padişahın şahsî kullanımına ayrılan para ve buradan yapılan harcamaları ifade eden bir tabir.” bk. Halil Sahillioğlu, “Ceyb-i Hümâyun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/465.

⁷⁶⁰ Hayriye Uslu, *57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.1-65)*, (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2019), 138.

⁷⁶¹ Leyla Alidağı, *78/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1078-1079/M.1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 147.

⁷⁶² Şen, *30 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1110/1698) (İnceleme-Metin)*, 135.

oluşan hazinenin güvenliği önemli bir yükümlülüktü⁷⁶³. Girit muhasarasında bulunmuş kapıkullarının ulufelerinde kalan 282 kese akçenin, Girit Adası'na sevk edilerek Vezir Hüseyin Paşa'ya teslim edilmesi süreci kadı, kethüdâyeri, yeniçeri serdarı ve ilgili görevlilerin sorumluluk hanesine kaydedilmiştir⁷⁶⁴. Hazineser aynı veya nakdi bedellerden oluşmakta olup, bedel-i sürsat malı mevacib olarak kabul edilmekteydi⁷⁶⁵. Bitlis'ten İstanbul'a sevk edilen mevacib hazinesi için de aynı güvenlik süreci işlemiştir⁷⁶⁶.

Kırım Hanı Selim Giray'a teslim edilmek üzere içerisinde hazine, kılıç ve kaftan gibi değerli emtia bulunan hazinenin güvenli bir şekilde ulaştırılması için kethüdâyeri başta olmak üzere eli kılıç tutan diğer görevlilere hüküm yazılmıştır. Ancak, kadıdan sonra en yetkili ve kıdemli muhatap olarak kethüdâyerinin alınması, hazinenin sevkiyat sürecindeki sorumluluğunu göstermektedir⁷⁶⁷. Valide Sultan'ın haslarından gelen değerli iaşelerin yanı sıra, Valide Sultan hazinesinin güvenliği de sağlanmalıydı. Yola çıkış noktasından İstanbul'a kadar, güzergâh üzerindeki yerel yöneticilere yazılan hükümler, bu hazinenin korunması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda, kethüdâyerinin güvenlik tedbirlerinin uygulanmasında yer alacak unsurları belirlediği veya bizzat maiyetindeki kişileri görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Merkez, taşra yöneticilerine “yiğit ve işe yarar âdemler” görevlendirmesini tembih ederek, hazineyi koruyacak kişilerin niteliklerini net bir şekilde tanımlamıştır⁷⁶⁸. Üsküdar'dan Kartal'a kadar olan güzergâhta hazinenin güvenliğini sağlamak amacıyla, Üsküdar çorbacıları, subaşları, iş erleri ve diğer görevliler tarafından muhafaza altına alınması ve ilave cebelü tahsis edilerek sevkiyatın güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesine ilişkin olarak Kethüdâyeri Mustafa tarafından gönderilen takrir hazine güvenliklerinde kethüdâyerinin önemli bir aktör olduğunu göstermektedir⁷⁶⁹. Hazine seykiyatlarında taşra yöneticileri sadece güvenlik hizmeti sağlamamıştır. Hazine için beygir tedarik etmek bir hizmet türüdür. Bu hizmet ise taşrada bir müessese tarafından sağlanmaz. Kethüdâyerinin içinde bulunduğu taşra yöneticilerinden oluşan kalabalık bir grubun beygir tedarikinde sorun oluşturduklarına dair bir iftirayı konu alan belgeden bu görevlilerin beygir tedarikinde yer aldıklarını öğrenmekle birlikte söz konusu hizmetin bir müessese tarafından icra edilmediğini de şahit olmaktadır. Tebriz'e giden hazine için menzil beygirleri verilmesini geciktirmek iddiasıyla Sinob Kalesi'ne sürülen Koyluhisar

⁷⁶³ Alidağı, 78/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1078-1079/M.1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme, 190.

⁷⁶⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 3/396.

⁷⁶⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/420.

⁷⁶⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/153.

⁷⁶⁷ “Edirne'den Kırım'a varınca yol üzerinde vâkı' olan kâdîlara ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârına ve a'yân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki Hâlâ Kırım hânı olan sa'âdetlü Selim Giray Hân hazretlerine dergâh-ı mu'allâm kapucular kethüdâsı Abdî zîde mecduhu ile irsâl olunan hazine ve kılıç ve kaftanın emîn ve sâlim birbirinize irsâl ve îsâli için ihtimâm-ı tâmm eyleyesiz diyü yol hükmü yazılmıştır.” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/597.

⁷⁶⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/591.

⁷⁶⁹ BOA. C.ML., Dosya/Gömlek Numarası, 220/9144.

Kethüdayeri Nebi, Sipahi Serdarı Ahmed, Karahisar-ı Şarki Kethüdayeri Musa, Yeniçeri Serdarı Ömer hakkındaki şikâyet asılsız olduğundan salıverilmeleri emredilmiştir⁷⁷⁰.

5.7.1.6. Değerli Hayvanlar

Sefer için gerekli hayvanların yanı sıra, özel değeri olan bazı hayvanlar da taşradan merkeze sevk edilmiştir. Bu kıymetli hayvanlar arasında tazılar öne çıkmaktadır ve sevkiyat sürecinde kethüdâyeri muhatap alınan görevliler arasındadır⁷⁷¹. Tazıların, büyük olasılıkla sultanın şikâr-ı hümâyûnu (padişaha ait avcılık faaliyetleri) için gönderildiği anlaşılmaktadır⁷⁷². Nitekim, av köpekleri arasında tazılar en çok tercih edilen türlerden biri olup, avcı birliklerinde yaygın olarak kullanılmaktaydı⁷⁷³. Av için zahire tedarikinde taşra yöneticileri arasında kethüdâyerleri vardır⁷⁷⁴. Bu hayvanların tedarik sürecinde belirli usullere riayet edilmesi gerektiği ve adaletsizlik yapılmaması hususu özellikle belirtilmiştir. Tazıların, belirlenen kişilere teslim edilerek güvenlik tedbirleri doğrultusunda sevk edilmesi emredilmiştir⁷⁷⁵.

Beygirlerin ve develerin tedariki sonrasında nakli için emir verilmiş, ulaşımın konaktan konağa aktararak sağlanması istenmiştir. Bu sevkiyat süreci genellikle farklı birlikler tarafından yürütülmekteydi. Ayrıca, hayvan nakillerinde güdücü görevlendirilmesi zorunlu olup, bu kişilere yaptıkları işin karşılığı olarak belirli bir ücret ödenmekte idi. Kethüdâyerlerinin dahil olduğu bu tedarik ve güvenlik düzenlemesi, hayvanların toplanması, yol güvenliğinin sağlanması, bakımı ve yem temini gibi çok yönlü bir organizasyon gerektirmekteydi⁷⁷⁶. Rakka bölgesinden tedarik edilen atların güvenli bir şekilde irsalinden sorumlu olanlar arasında kethüdâyeri bulunmaktadır⁷⁷⁷. Bolu ve Gelibolu taraflarından matbah-ı âmire için istenen tavukların tedarikinde yine bu müştereklik söz konusudur⁷⁷⁸.

5.7.1.7. Değerli İaşe

Özel bir öneme sahip iaşelerin temini ve sevkiyat güvenliği, ek bir sorumluluk doğurmaktadır. Valide sultanların haslarından sağlanan balın güvenli bir şekilde sevk edilmesi amacıyla, güzergâh üzerindeki taşra yöneticilerine gönderilen hükümler, bu

⁷⁷⁰ BOA. C.ZB., Dosya/Gömlek Numarası, 68/3370.

⁷⁷¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/124.

⁷⁷² Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 75.

⁷⁷³ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 443, 444.

⁷⁷⁴ Volkan Çeribaş, *17. Yüzyıl Osmanlı Sultanları ve Av: Şikâr-ı Hümâyun*, (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2024), 156.

⁷⁷⁵ Gülcan, *Konya'da İctimai ve İktisadi Hayat (1675-1676)*, 337.

⁷⁷⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/608; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2476/71:2.

⁷⁷⁷ Yıldırım, *30 Numaralı Adana Şer'ıye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*, 223.

⁷⁷⁸ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2674/135:2.

değerli iaşe sevkiyatının güvence altına alınmasını sağlar. Kethüdâyeri, yeniçeri serdarı, iş erleri ve derbentçiler gibi taşrada güvenlik ve asayişten sorumlu çeşitli gruplar, sürecin sorunsuz işlemesi için ortak hareket etmeye yönlendirilmiştir. Balın gece boyunca bir bekçinin gözetiminde tutulması, sevkiyat sırasında güvenilir kişiler tarafından takip edilmesi ve belirlenen noktalarda başka emin kişilere teslim edilmesi, bu iş birliğinin önemini ortaya koyar⁷⁷⁹. Benzer şekilde, ribas eşribesinin sevkiyat güvenliği de bu çerçevede değerlendirilebilir⁷⁸⁰.

5.7.1.8. Değerli Maden/Cevahir

Rikab-ı hümâyûna gönderilecek kıymetli taşların güvenli bir şekilde nakledilmesinden sorumlu taşra yöneticileri arasında kethüdâyeri de yer almaktadır⁷⁸¹. Kütahya'dan İstanbul'a taşınacak mücevherler için benzer güvenlik tedbirlerinin alınması gereklidir⁷⁸². Ancak bu koruma yalnızca değerli taşlarla sınırlı kalmamıştır. Ordunun vurucu gücü olan topların üretiminde kullanılan bakırın güvenli taşınması da savunma açısından önemli bir tedbirdir⁷⁸³. Aynı şekilde, mühimmat yapımında hammadde olarak kullanılan madenlerin iskelelere kadar emniyet içinde ulaştırılması da kethüdâyerinin gözetiminde olan görevler arasındadır⁷⁸⁴. Değerli madenlerin sevkiyat güvenliğinin yanında yeni keşfedilmiş maden rezerv alanlarında muhtelif hizmetleri yerine getiren görevliler arasında kethüdâyeri de vardır. Bergama kadısına, kethüdâyerine, serdârına, vesâir iş erlerine ve Aydın sancağında zevâid-i a'sâr ve Karacakoyunlu ve Burnukızıl mukata'aları emîni Ahmed zîde için yazılan hükümde Bergama'da bir bölgede Kavsara (?) madeni bulunduğu ve gerekli hizmetlerin yerine getirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Hükmün satır aralarında iş bölümüne dair "siz ki kâdî ve vilâyet a'yânısız her biriniz ittîfâk ile ol makûle ma'den mazinne olan yerlere varup keşf ve defter etdirilüp mahallinden ihrâc olunmasına ma'den ihrâcî husûsunda hıdmet eyleyen işçilerin lazım gelen ücretin kaç gün işçileri eder ise ma'rifet-i şer'le defter etdirüp ne mikdar akçe olur ise..." ifadesi ile kadı, kethüdâyeri, serdâr, iş erlerine ve "sen ki mukâta'ât-ı mezbûre emîni Ahmed zîde kadruhusun hîn-i muhâsebede deynine mahsûb olmak üzre harc u sarf eyleyüp ve ne mikdâr kavsire (?) ma'deni hâsıl olup kaç mahalde bulunur ise ol mahallerin ism ü resmleriyle defter ve vezn etdirüp herbirini mühürleyüp Asitâne-i sa'âdetime arz ve i'lâm eylesiz" ifadesi ile mukataa emini Ahmed zîdeye vazifelerin taksim edildiği görülmektedir. Bu hüküm hem taşra uzlaşısını hem de iş bölümünü layıkıyla açıklamaktadır⁷⁸⁵.

⁷⁷⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/67.

⁷⁸⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/15.

⁷⁸¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/683.

⁷⁸² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/650.

⁷⁸³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/621.

⁷⁸⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/119.

⁷⁸⁵ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2306/123:4.

5.7.1.9. Diğer Değerli Emval/Eşya

Enderun-ı Hümâyûn yelkeni için İzmir'den temin edilecek kumaşların güvenliği konusunda, İstanbul ve İzmir arasındaki taşra yöneticileri muhatap alınmıştır⁷⁸⁶. Sefer öncesinde ve sırasında cephane, mühimmat tedariki ve sevkiyatının güvenliğinden sorumlu olan kethüdâyeri, kalelere gönderilecek cephane ve mühimmatın güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Bu süreçte yeniçeri serdarı ve iş erleri de görevlendirilmiştir⁷⁸⁷. Bunun yanı sıra, kutlamalarda kullanılan fişek ve şenlik malzemelerinin, ilgili görevlilerle birlikte, padişahın bulunduğu yere güvenli bir şekilde ulaştırılmasında kethüdâyeri başta olmak üzere diğer seyfiye sınıfına mensup yöneticilerin koordineli çalışmasına rastlanmaktadır⁷⁸⁸. Ayrıca kethüdâyeri, taşradaki diğer yöneticilerle beraber, Erdel voyvodası tarafından toplanan haraçların bir elçi aracılığıyla merkeze güvenli şekilde getirilmesini sağlamıştır⁷⁸⁹.

5.7.2. Temin/Tedarik/İkmal/Lojistik ve İstihkâm Organizasyonları

17'nci yüzyılda ateşli silahların yaygınlaşmasından kaynaklı asker sayısında artış yaşanmıştır. Çünkü ölümler kitlesel çoğalmış ve kolaylaşmıştır. Bu yüzden hacim ve nicelik önem kazanmıştır. Bu bağlamda nitelik niceliği doğrudan şekillendirmiştir⁷⁹⁰. Asker teminlerinin çok fazla olmasının diğer bir sebebi temin faaliyetlerinin başladığı zamandan seferin başlamasına kadar ki zaman aralığının uzun olması ve bu uzun zaman içinde hastalıklardan hayatını kaybedenlerin neden olduğu/olacağı nicel eksilmedir. Bu durumun önüne geçmek ve nicel bir eksiklik yaşamamak için asker sayıları fazladan temin edilmiştir⁷⁹¹. 16'ncı ve 17'nci yüzyılda tam zamanlı ve sürekli silah altında tutulan askeri birlikler yoktur. Büyük çatışma ve muharebeler için çiftçilerin yoğun olduğu birlikler planlanmıştır⁷⁹².

Asker temini emirlerini ihtiva eden hükümler taşraya gönderildikten sonra bu işin yürütücüleri kefil sistemi üzerinden çalışmıştır. Bir sefer için Ayıntab'dan temin edilen 478 askerin kefilleri temini gerçekleştiren paşanın huzuruna getirilmiştir⁷⁹³. Bu prosedür, temini gerçekleştirenler ile temin edilenler arasında sancılı ve tehlikeleri olan bir süreçtir. Asker temini gerçekleştiren kişilerin öldürüldüğü zamanlar olmuştur⁷⁹⁴. "Sefere gitmege 'asker lâzım, 'askere masraf için zer lâzım, zulmsüz akçeye desti

⁷⁸⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/666.

⁷⁸⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/211.

⁷⁸⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/519.

⁷⁸⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/272.

⁷⁹⁰ Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, 27.

⁷⁹¹ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 154.

⁷⁹² Uyar, *Dünya Askeri Tarihi*, 43.

⁷⁹³ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 205, 207.

⁷⁹⁴ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 368.

irmez, halk ise göz göre mâln virmez” beyitleri bu zorluğun nedenini göstermektedir⁷⁹⁵. Taşra ordusu birçok taşra yöneticisinin müşterek çalışması sonucunda bir araya getirilmektedir. Subaşılar ve yerel beyler bunlardan sadece birkaçıdır⁷⁹⁶.

Ancak sefer çağrılarında kulak asmamak ve asker teminine direnmek çağın bir gerçekliğidir⁷⁹⁷. Sefer gitmekte ayak direktmek ve oturup bağdaş kurmak -“tavil ü ariz-i terebbu”- gibi reaksiyonlar temin edilecek unsurlar tarafından uygulanmıştır. Anadolu’nun sefere katılmada sürekli bir ayak sürme durumu kronik bir sorun olarak var olmuştur⁷⁹⁸. Hatta taşrada bulunan kapıkulları dahi bu isteksizliği göstermiştir. Yeniçeri, topçu gibi maaşlı askerler acemiyiz, mütekaidiz veya şehir muhafazasına memuruz diye sefere gitmekte mazeretlerini sıralamıştır⁷⁹⁹. Ayrıca timar ve zeamet sahiplerinin askerlik yapmak yerine yükümlülüklerini nakit ile karşılama kuvvetine sahip olmaları merkezi zor duruma düşürmüştür⁸⁰⁰. Seferlerin niteliği ve yoğunluğu birbirlerinden farklıdır. Bir belgede geçen “tevsî-i bilâd” ifadesi bu farklılığa işaret eder. Söz konusu belge seferin farklı olduğunu taşra yöneticilerine anlatmak için kaleme alınmıştır. Belge askerin teminine azami özen gösterilmesini ve katılanların da şevkle katılmasını vurgulamıştır. Dînî argümanlara alışagelmış sefer belgelerinden daha çok yer verilmiştir. Din burada orduya katılmak için şevk ve motive unsuru olarak kullanılmıştır. Orduya katılmakta geç kalanların ya da katılmakta isteksiz olanların manevi cihetlerine seslenilmiştir. Merkezin taşradaki yöneticilere hitaben sefer temininde rutin işlerin özenle yapılmasını ve orduya aktarılacak unsurlara bu seferin diğer seferlerden ayrı olduğunun hissettirilmesini dikte eden tembihleri taşranın doğrudan temin usulüne müdahale olarak görülebilir⁸⁰¹.

Tedarik/ikmal ve lojistik organizasyonları savaşın sonucuna doğrudan etki eden faaliyetlerdir⁸⁰². Osmanlı Devleti’nin tedarik/ikmal ve lojistik organizasyonlarının çağdaşı devletlerden fersah fersah yüksek olduğu kaydedilmiştir. Hatta prototip olduğu öne sürülmektedir⁸⁰³. Pierre Belon, Osmanlı Devleti’nin lojistiğini “beş yüz bin adamlık bir orduyu ve iki yüz kadırgalık bir donanmayı başka bir hükümdarın yüz bin adamı topladığından daha kolaylıkla toplayabilirler” ifadesiyle nakletmiştir. Bu durumu ise

⁷⁹⁵ Bilkan, *Hayri-name’ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 113.

⁷⁹⁶ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 39, 171.

⁷⁹⁷ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 274; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 367.

⁷⁹⁸ Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*, 78, 155.

⁷⁹⁹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 367.

⁸⁰⁰ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 62, 63.

⁸⁰¹ “...bu sefer tevsî-i bilâd için olmayup gayret-i dîniye ile cümlelerin üzerine lâzım ve emr-i dîn olup sâire kıyâs olunmamağla...” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/01; Ağoston, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, 175.

⁸⁰² Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 88.

⁸⁰³ Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 117, 123; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, 158.

Türklerin yaşam tarzlarıyla ilişkilendirmiştir⁸⁰⁴. Osmanlı Devleti'nin çağdaşı devletler tedarik/ikmal ve lojistik organizasyonlarında yerel köylere güvenlik memurları tayin ederek bu süreci yürütmüştür⁸⁰⁵. Benzer durum Osmanlı Devleti için de geçerlidir. Osmanlı Devleti topraklarının bazı bölgelerinde muhtelif hizmetler vergiden muaf grupların sorumluluğundaydı⁸⁰⁶. Köylere müstakil anlamda sorumluluk verilmiştir⁸⁰⁷. Bu işlerin taşrada tepe noktası kadı olmuştur. Kadı'nın tedarik/ikmal ve lojistik gibi görevleri; ordunun ihtiyaçlarını temin, yol ve konaklama tesislerinin önceden kontrolü ve bilhassa tahsil edilen verginin orduya hızlı bir şekilde ulaştırılmasıdır. Kadı tüm bu işlerde müeyyide statüsündedir⁸⁰⁸.

Tüm bu tedarik/ikmal ve lojistik faaliyetlerinde altı bölük halkının ve diğer süvari birliklerinin ilişkisi doğrudan olmuştur. Süvariler süratlidir ve yük getirme kabiliyetine sahiptir. Ayrıca tahsil, temin ve tedarik gibi hizmetlerde geçmişten gelen tecrübelerinin varlığı bu doğrudan ilişkiyi meydana getirmiştir. Süvarilerin tedarik işlerinde doğal olarak daha uygun bir role sahip olduğu, düzenli bir süvari birliğinin elma toplama seferine çıkması sonucu Macaristan'ın Vapolta garnizonunu geçici olarak savunmasız kalmasından anlaşılmaktadır. Süvari birlikleri arasında olan akıncılar dahi tedarik faaliyetleri içerisinde yer almışlardır⁸⁰⁹. Kethüdâyeri özelinde altı bölük halkı ile cebeci ocağı arasındaki ilişki önceki bölümlerde ele alınmıştır. Cebeci ocağı tedarikten sorumlu olmuştur. Muhtemelen bu görevlerinden dolayı tedarik faaliyetlerinde kethüdâyerleri tarafından kullanılmış olabilirler⁸¹⁰. Kethüdâyeri ve altı bölük halkının tedarik işlerinde çok yer alması onları nakliyat işinde uzmanlaştırmıştır. Bu birliklerle konar-göçerler arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda söz konusu uzmanlaşmanın ortaya çıkması doğaldır.

5.7.2.1. Asker Temini

Osmanlı Devleti sefer zamanlarında Anadolu'da bulunan kethüdâyerlerinden sadece kendi maiyetlerini tek bayrak altında toplayıp muharebeye katılmalarını istememiştir. Kethüdâyerleri taşrada bulunan altı bölük halkını sefer zamanlarında sevk ve idare etmesindeki meziyetinden kaynaklı olsa gerek sefer zamanlarında diğer askeri birliklerin temin faaliyetlerinde de yer almıştır. Mesela Kethüdâyeri Mehmed yetki alanı içerisinde bulunan cümle donanma tâifesini sefere sürmekle görevlendirilmiştir⁸¹¹. Sivas

⁸⁰⁴ Belon, *Pierre Belon Seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549) Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*, 154.

⁸⁰⁵ Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, 142.

⁸⁰⁶ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 103.

⁸⁰⁷ Heath W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 109, 111.

⁸⁰⁸ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 49, 56, 60.

⁸⁰⁹ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 117, 123.

⁸¹⁰ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 348.

⁸¹¹ BOA. İE.AS., Dosya/Gömlek Numarası, 11/1011.

eyaletindeki kadılara, vilayet âyânına ve iş erlerine gönderilen hükümde bahar mevsiminde yapılacak olan sefer için Sivas Kethüdayeri Osman marifetiyle asker temin edilmesi, sefer vaktinde Edirne Sahrasındaki orduya katılmaları, emre itaatsizlik edenlerin usulüne göre cezalandırılması talimatları da vardır⁸¹². Kethüdâyerleri her zaman bu görevi tek başına üstlenmemiştir. Çoğu zaman temin faaliyetinde görevlendirilen birçok taşra idari yöneticilerinden biri olmuştur. Çünkü bu iş kapsamlı olmakla birlikte emniyet-güvenlik iş yükünü beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda kethüdâyerleri temin faaliyetlerinde temini gerçekleştiren diğer görevlilere yardımcı olmuştur⁸¹³. Asker temini mazeret kabul etmeyen bir konudur. Eğer temin faaliyeti hükümde belirtilen hususlardan eksik yapılırsa sorumluluk taşra yöneticilerine aittir ve ağır yaptırımları vardır. Mora taraflarında Serasker Vezir İsmail Paşa'nın kuvvetleri için Üsküp kadısına, kethüdâyerine, yeniçeri serdarına ve iş erlerine 300 neferin temin edilmesi emredilmiştir. Ancak 300 sayısına ulaşamamış ve 70 nefer eksik toplam 230 nefer temin edilmiştir. Bundan dolayı yukarıda zikredilen taşra yöneticileri sorumlu tutulmuştur. İvedi bir şekilde sayının tamamlanması ve birliklerine irsali istenmiştir⁸¹⁴.

Merkezden temin için gönderilen genel emirlerde muhatap alınan taşra yöneticileri muhtemelen birbirleri ile koordineli çalıştığı gibi aynı zamanda kendi maiyetleri ile ilgili iş bölümü planlamaktaydı⁸¹⁵. Merkez, asker temini istediği hükümlerde bazen kethüdâyerini tek muhatap almıştır. Kethüdâyerinin tebliğ görevinden bahsedilmiş ve bu tebliğin meşru hukuki dayanakları (fetva/ferman) sıralanmıştır. Ayrıca kethüdâyerinin temin ettiği diğer birlik unsurlarını kendi maiyetiyle birlikte sevk ve idare etmesi emredilmiştir. Bu cihetten bakıldığında kethüdâyeri adeta taşrada eli kılıç tutanlar arasında ayrı bir yetkinliğe haizdir⁸¹⁶.

Asker temini yapılan unsurların sınıfları çok farklıdır. Bu farklılık temin faaliyetini hem zaman hem de mekân anlamında zorlamaktadır⁸¹⁷. Beldar temini için vazifelendirilen yöneticiler arasında kethüdâyerine hitap edildiği gibi⁸¹⁸ denizci olan levendlerin temininde de bu görevlinin adı kaydedilmiştir⁸¹⁹. Osmanlı Devleti özellikle 17'nci yüzyılın ortalarından sonra "türedi" denilen eğitimsiz kişileri askere almaya başlamıştır. Bu unsurların temininde de kethüdâyerlik müessesesinin adı geçmektedir⁸²⁰.

⁸¹² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 125/503.

⁸¹³ Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, 265.

⁸¹⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/41:2.

⁸¹⁵ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/21:1; Şahin, *74/2 Numaralı Kayseri Ser'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 144.

⁸¹⁶ Yılmaz, *100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1104/M.1692) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, 187.

⁸¹⁷ "...eyalet-i mezbûrede vâkı' ceng ü harbe kâdir olanlardan yeniçeri ve sipah ve cebeci ve topçu ve bazı tekâ'üdler ve kâdî ve imâm ve cemâ'atden dahi ceng ü harbe kâdir olanlar ve ehl-i cihât vesâire ki..." BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/87:3.

⁸¹⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/120.

⁸¹⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/15:5.

⁸²⁰ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 69.

17'nci yüzyıl Osmanlı Devleti'nin neredeyse her sene seferde olduğu bir yüzyıldır. Her sene seferde olmalarından mütevellit asker teminin sürekliliği söz konusudur. Bu minvalde temin işlerinde sıkça geçen sınıflardan birisi beldarlardır. Özellikle palangalar için beldar vazgeçilmezdir. Beldar temininin mali boyutları kayda değerdir⁸²¹. Beldarlar daha çok muhasaralarda aranan unsurlardır. Bağdat'ın heybetli savunma mevzilerine karşı beldarlar götürülmüştür⁸²². Temin esnasında ya da temin edildikten sonra firar eden beldarlar hakkında yürütülmesi gereken tüm işlerden kadı, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı sorumlu tutulmuştur. Bu sorumluluk satır aralarında kendilerine hatırlatılmış ve herhangi bir aksaklık yaşandığında “özüünüz mesmû‘-ı hümâyûnum olmayup itâb ve ikâba müstehakk olursuz” uyarısı yapılmıştır⁸²³.

Başka ocaktan emekli olmuş tekaütlerin sefere çağırılma metinlerinde de kethüdâyerlerinin adı geçmiştir. Eşkinici ocağı tekaütlerinin çağırılma metninde yeniçeri serdarının yanına kethüdâyeri yazılırken sipah ve silahdar tekaütlerinin çağırılma metnine sadece kadı ve kethüdâyeri yazılmış yeniçeri serdarına yer verilmemiştir. Bu durum kethüdâyerinin dolayısıyla altı bölük halkının temin işlerinde başat bir şekilde sivrildiklerinin göstergesidir⁸²⁴. Top arabacılarının ve teaküt olmuş top arabacılarının sefere çağırılmasında taşra yöneticileri arasında kethüdâyeri bulunmaktadır⁸²⁵.

Nefir-i âm ilanını ihtiva eden belgelerde kethüdâyeri diğer taşra yöneticileri arasında yerini almıştır. Sefere uygun düşen herkesin toplanması, muhalefet edenlerin cezalandırılması ve yaşlı olanların beldeden ihracı gibi işler kılıç erbabı şahıslar tarafından yürütülecek işlerdir. Temin edilen askerlerin veyahut neferlerin kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı ile emirde belirtilen yerde hazır olmaları gerekirdi. Altı bölük halkı temin işlemlerinde sevk ve idarede bizzat yer almıştır⁸²⁶. Nefir-i âm ilanları Anadolu'da baş gösteren karışıklıkları engellemek için de ilan edilirdi. Yeğen Osman'a karşı ilan edilen nefir-i âm buna örnek olarak gösterilebilir. Burada göçerlerden asker temin edilmiştir⁸²⁷. Abaza Hasan'a karşı ilan edilen nefir-i âm emirlerinde kethüdâyerleri de muhatap alınmıştır⁸²⁸. Sekbanların davranışlarına karşı ilan edilen nefir-i âm iç güvenlik olarak değerlendirilebilir. Hatta altı bölük halkına karşı da nefir-i âm ilan edilmiştir⁸²⁹. Nefir-i âm ilanlarında yaşlıların, kadın ve çocukların evlerinden ihraç edilerek muhkem yerlere götürülmesi ve bu yerlerde muhafaza edilmesi emredilmiştir. Kethüdâyeri muhtemelen bu işlerin herhangi bir safhasında maiyetinden ya da başka birliklerden

⁸²¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4851/54:1.

⁸²² Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 140.

⁸²³ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/102:2; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/110:4.

⁸²⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/102.

⁸²⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/158.

⁸²⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/411.

⁸²⁷ Usta, “Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, 75.

⁸²⁸ İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultân*, 222, 228.

⁸²⁹ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, 35, 215.

unsurlara vazife planlamıştır⁸³⁰. Nefir-i âm ilanları tek bir kazanın yöneticisine gönderilmemekle birlikte Anadolu'nun 3 ana yolu üzerinde bulunan tüm yöneticilerine gönderilmiştir. Bu belgelerin çoğunda kethüdâyeri kaydedilmiştir⁸³¹. Nefir-i âm ilanlarında asker temini, işi yürütmekle yükümlü kişilerin önüne muhtelif sorunları çıkarıyordu. Böyle durumlarda iş kethüdâyeri ve yeniçeri serdarına düşerdi. Benzer olayların önüne geçmek ve bir nevi kolluk kuvveti vazifesi sağlayarak asker temininin ya da nefir-i âm ilanı ile ilgili diğer işlerin ifa edilmesi için (ilan edilen nefir-i âm için teçhizat toplanması tüfenk-endâzı) uygun zemini oluşturmanın yolunu bulmak, caydırıcılığı olan seyfiyenin göreviydi⁸³².

Firarlar evrensel bir sorundu ve ordu çapında dahi olmuştur. 17'nci yüzyılda Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi çağdaşı diğer devletlerde sıkça görülmüştür. Bu firarlara verilen cezalar farklılık gösterir. Zincire vurulma evrensel anlamda uygulanan cezadır⁸³³. Sefer zamanının haberi çok önceden verilmiş olsa dahi sefere katılmayıp eğlenen ve firar edip eşkıyalık yapanlar olmuştur. Bunların engellenmesi için emirler yazılmıştır. Bu eğlenenlere ve geç kalanlara hatta direnenlere karşı verilecek ceza şekli ise kapıları önünde asılmaktır. Seyfiye burada cezanın icracısıdır⁸³⁴. Sefere katılmayıp evlerine geri dönenlere “katl” cezası uygulanmıştır⁸³⁵. Merkez seferden kaçanların tespit edilmesi ve isimlerinin merkeze gönderilmesini istemiştir. Burada merkez tarafından bir cezalandırma yapılacağı tahmin edilebilir. Çünkü cezalandırma yetkisi taşrada farklı istismlara yol açmaktaydı⁸³⁶. Çamurcu-lağımçı gibi meslek gruplarından bazılarının firar ettikleri, bunların bulunmalarına ve huzura gönderilmelerine yönelik talimat bir nevi firar olaylarında inzibat gibi çalışıklarına kanıt olabilir⁸³⁷. Sefere katılmak istemeyenler arasında kapıkulları vardır. Hem yeniçerilerden hem de altı bölük halkından savaşa katılmayanlar olurdu⁸³⁸. Bazen de kayda değer mazeretler nedeniyle muafiyetler verilmiştir. Mesela İzmir sakinlerinden Kethüdâyeri Osman, oğlu ve hizmetkârı taundan dolayı askerden muaf tutulmuşlardır⁸³⁹. Kethüdâyeri, başka birliklerden sefere katılması uygun olmayanlar için defterden çıkartılmaları ve seferlisin diyerek rencide edilmemeleri gerektiği iradesini ortaya koyan tezkireler düzenlemiştir. Arşiv belgelerinde kethüdâyerlerin bazı kişiler için “fakîrû'l-hâl olup sefere iktidârı

⁸³⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/363.

⁸³¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/667.

⁸³² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 102/798.

⁸³³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/51:3; Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, 121, 124.

⁸³⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/32-33-34.

⁸³⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 99/570.

⁸³⁶ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, 13, 131.

⁸³⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/510.

⁸³⁸ “...neferâtlarının ekseri evlerinde ve yerlerinde kaldıkları mesmu hümâyûnum ol makbûllerî kazâ mahallinden teftiş veya hâli buldurub ocakları tarafından tayîn olunan zabitelerin marifetleriyle katl iktizâ edenleri marifet-i şer'le katl ve cezâların verüb...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4853/184:1.

⁸³⁹ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlük Numarası, 207/78.

olmayup defterden ihrâc olunup” ifadeleriyle seferden muaf tutulduklarını gösteren tezkireleri vardır. Kayseri Kethüdâyeri Recep Ağa (Binbaşı), Bağdad tarafına tayin edilmiş Bursalı Ali Bey için⁸⁴⁰; Eflani Kethüdâyeri Ahmed Ağa, Osman isimli şahıs için⁸⁴¹; Bartın Kethüdâyeri Mahmud Ağa, Viranşehirli Yüzbaşı Şaban Ağa ve Tiryaki Mehmed Bey⁸⁴² için tezkireler düzenlemiştir. Sefere katılmayan sipah, silahdar, yeniçeri, cebeci gibi efradın takibinin yapılması, yolsuzluklarının engellenmesi ve sefer zamanlarında sefere gitmelerinin sağlanması üzerinde sıkça durulan bir konudur⁸⁴³. Asker temini kapsamında bazı kişiler kendilerini serdengeçti olarak yazdırmıştır. Ancak sonradan karar değiştirtip firar etmişlerdir. Firar edenlerin yakalanması, yargılanması ve cezalandırılması gibi işler kethüdâyerine vazife yazılmıştır. Eğer bu firariler arasında süvari sınıfı varsa yüksek ihtimal kethüdâyeri muhatap alınmıştır⁸⁴⁴. Seferlere kefil olarak bir başkasını bedel olarak göndermek seferden kaçmanın diğer bir alternatifidir. Seferden kaçanların çoğu unvanlıdır ve genelde kalburüstü kişilerdir⁸⁴⁵.

Temin edilen askerlerin intikalleri çeşitlilik göstermiştir. İntikaller bazen kara üzerinden değil deniz üzerinden gerçekleşmiştir. Bu konuda sevk ve idare taşra yöneticilerine taksim edilmiştir⁸⁴⁶. Sefere unsur temin edilmesi ve intikali her ne kadar merkez tarafından taşra ileri gelenlerine tebliğ edilse de elbette sorunlar yaşanmıştır. İntikal eden unsurların geçtikleri bölgelere zarar (yiyecek ve yem istekleri) verdikleri belgelerde yer almıştır. Bu zararlı müdahalelerin engellenmesi yönünde yine taşra yöneticilerine emir verilmiştir⁸⁴⁷. Bu emirler taşra yöneticilerinin çoğu muhatap alınarak gönderilse de taşrada temin edilen bir askeri birliğin intikal güvenliğinde kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı tam bir icracı olarak görev almıştır. Çünkü bu görevliler hükümlerde taşra yöneticisi olarak muhatap alınanlar arasında ehl-i seyf olarak icra yetkisine sahip olan en kıdemlilerdir.

Sefer dışında belli bir bölgenin ya da fiziki yapının korunması için bu ve benzer birliklere görev düşmüştür. Evreşe kadısına, kethüdâyerine, yeniçeri serdarına ve iş erlerine yazılan emirde adı geçen kazada bulunan yalılarının korunması için 20 nefer

⁸⁴⁰ BOA. AE.SMST.II., Dosya/Gömlek Numarası, 82/8745.

⁸⁴¹ BOA. AE.SMST.II., Dosya/Gömlek Numarası, 82/8746.

⁸⁴² BOA. AE.SMST.II., Dosya/Gömlek Numarası, 82/8749.

⁸⁴³ Celalettin Uzun, *H.1048-1049/M.1638-1639 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2011), 383, 384.

⁸⁴⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/1153.

⁸⁴⁵ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 156, 158, 204, 207.

⁸⁴⁶ “...her biriniz gereği gibi takayyüd ve taht-ı kazânızda vâkı‘ dil ve sâ‘ir iskelelerde asker-i İslâm nakline elvirir sağır ve kebîr kayık ve sefâ‘inden ne mikdâr bulunur ise cümleliz muvacehesinde ma‘rifet-i şer‘le ashâbının ism ü resim ve şöhretleri ve sâkin oldukları yerleri ile müzmâ vü mahtûm defter ve defterlerin Hâssa Bostancıbaşı Ali dâme mecdühû tarafından ta‘yîn olunan hasekilere teslim eyledikten sonra kayıkların ve sefâ‘inlerin mükemmel donatdırup cümlesi ma‘iyyet üzere bir gün mukaddem ihrâc ve ta‘yîn olunan haseki ma‘rifetiyle mahall-i me‘mûra îsâl idüp avk u te‘hîrden ve ihmâl ü müsâheleden begâyet ihtirâz eyleyesiz...” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/588.

⁸⁴⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 110/1197.

temin edilmesi emredilmiştir⁸⁴⁸. Ayrıca kethüdâyeri sefer bahşişi dağıtımına nezaret etmiştir⁸⁴⁹. Ulufe dağıtımlarında bazı aksaklıklar baş göstermektedir. Bu aksaklıkların engellenmesi, ulufe dağıtımının kayıtlarına özen gösterilmesi, emniyetin sağlanması gibi görevlerde vazife almıştır⁸⁵⁰.

5.7.2.2. Tedarik/İkmal/Lojistik ve İstihkâm

Altı bölük halkının maliye kâtipliği, divan kâtipliği, ihtisap kâtipliği, ırgad kâtipliği, koyun eminliği, yeniçerilerin astar, gömlek ve sarıklık bezlerinin temini⁸⁵¹ ve mübaşirlik, mutasarrıflık, hazinedarlık⁸⁵² gibi görevleri de icra ettiklerinden bahsetmiştik. Kethüdâyerinin de söz konusu tedarik/ikmal ve lojistik işlerinde önde olma ihtimalini yükselten nedenlerden birisi hiç şüphesiz bağlı bulunduğu ocağın ve yönettiği maiyetinin bu işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Süvari olmalarından ötürü ikmal/lojistik hizmetlerini süratli bir şekilde halletmeleri ya da bu kabiliyete sahip unsurlarla ilişkileri (konar-göçerler vb.), vergi tahsil işlerinde uzmanlaştıkları için tedarik sürecine aşinalıkları ve mali işlemlerde tecrübe sahibi olmaları gibi meziyetler kapıkulu süvarilerini bu alanda işlevsel bir hale getirmiştir. Bu tedarik/ikmal ve lojistik uzmanlığı kendi çıkarları için de kullanmışlardır. Sefer esnasında hızlarından mütevellit kendi teminleri için seferi riske atma pahasına müstakil kararlar alıp ayrılmışlardır⁸⁵³.

5.7.2.2.1. Tersâne-i Âmire İçin Malzeme Tedariki ve Personel Temini

17'nci yüzyılın sonu ve 18'inci yüzyılın başında gemi anlayışının kadırgadan kalyona doğru evrilmesi temin faaliyetlerini daha çetrefilli bir hale getirmiştir. Öncelikle gemi niteliğinden kaynaklanan değişim, temin faaliyetlerinde istenen malzemelerin niteliğine ve niceliğine etki etmiştir⁸⁵⁴. Bu kapsamda tersâne-i âmire için kereste tedariki önde gelen bir faaliyettir⁸⁵⁵. 17'nci yüzyılda kereste ihtiyacının artma nedeni kadırgaların yerini yelkenli teknelerin almasıdır. Köylüler bu tedarik

⁸⁴⁸ "...sefer-i hümâyûnuma me'mûr olmayan askerinin ve eğer ceng ü harbe kâdir zî-kudret a'yân ve ehl-i cihat her kim olur ise evvelden 20 nefer hidmet-i muhafazaya me'mûr ve ta'yîn olmuşlardır..." BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/13:2.

⁸⁴⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/165.

⁸⁵⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 88/235.

⁸⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımcı Ocakları ve Kapıkulu Süvarileri*, 156, 157.

⁸⁵² Açık, "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", 18, 30.

⁸⁵³ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 123.

⁸⁵⁴ Mehmet Taş, "18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Seren ve Sütun Temini", *Social Sciences Studies*, 74 (2020), 5473.

⁸⁵⁵ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, (Ankara: TTK Yayınları, 1992), 18.

faaliyetlerinde ağaç kesme işlemlerinde yer almıştır⁸⁵⁶. Tedarik faaliyetlerinde bazı köyler vergilerden muaf tutulmuş ve ocaklık statüsü ile hareket ederek tedarik işlemlerinde faal rol oynamıştır⁸⁵⁷.

Tedariki ve güvenliği sağlanacak gemi malzemelerin nitelikleri arasında; sütun-ı kebir: 27-34 m, sütun-ı voynuk: 20-22 m, sütun-ı kebir deste 24-26 m, sütun-ı bayağı deste: 22-25 m gibi genelde kalyonlar için kullanılan seren ve sütunlar sayılabilir. Bu malzemelerin tedarikinde gerek kaynağın bol olmasından gerekse tersâne-i âmireye ve limanlara yakınlığından, Karadeniz bölgesi ön plana çıkmıştır. Bundan dolayı o çevrenin taşra yöneticileri söz konusu işler için her zaman teyakkuzda bulunmuştur. Malzemelerin niteliklerinden kaynaklı iş yükü ise belli bir yoğunluğa karşılık gelmiştir⁸⁵⁸. Fakat aynı yüzyılda gemi yapımı için Ayıntab'dan da kereste tedarik edilmiştir. Bu temin edilen keresteler Birecik ve Basra'ya gönderilmiştir⁸⁵⁹.

Gemi malzemesi için tedarik istenilen yerlerde veyahut yol üzerlerinde oduna türlü sebepler öne sürülerek el koyulmuştur. Tekel oluşturma amacı taşıyan bu müdahaleler fiyatlarda manipülasyona neden olmuştur. Bunun engellenmesi kadının, engellenmenin yürütülmesi ise ehl-i seyfin görevidir. Kethüdâyeri burada sevkiyat güvenliğinden ya da tedarik sürecinden ziyade kolluk kuvveti ve adli-mali işlere yardımcı olmuştur⁸⁶⁰. Kereste emini Halil'in kereste bedellerinin ödenmemesine dair arzuhalî kethüdâyerinin tedarik işlerindeki fonksiyonunu kısmi açıklamaktadır. Karahisar-ı sâhib Kethüdâyeri Ahmed uhdesinde olan Sultanönü sancağında bulunan sıbyân ve mütekâ'idîn cebelü bedeliyeleri akçelerinden inşâsı fermân buyrulan üç anbarlı kalyonun keresteleri için 1.198 guruşu “ben mâl-ı mezbûra vaz'-ı yed ve tahsîl etmedim vereceğim yokdur” diyerek kereste emini Halil'e vermemiştir. Burada kethüdâyerini kerestelerin tedarik sürecinde mali ödemeleri tahsis ederken görmekteyiz⁸⁶¹. Tersâne-i âmire için kâh salt tahtalar kâh işlenmiş ve direk haline getirilmiş tahtalar istenmiştir. Malzemenin güvenli bir şekilde sevkiyatının sağlanması ve müdahalelere sebebiyet verilmemesi tembihlenmiştir. Bu sürecin her aşamasından eli kılıç tutanlar sorumludur⁸⁶². İnşaat malzemelerinin tedarikinden ziyade bu inşaat malzemelerinin taşınması ve güvenliğinin sağlanması gerekliydi. Özellikle bazı malzemelere (cam-kenen) yolda uygulanmaya çalışılan vergilerle zorluk çıkartılmaktadır. Bunun takibinden ve denetiminden sorumlular arasında yine süvarilere

⁸⁵⁶ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 593, 594.

⁸⁵⁷ Taş, “18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Seren ve Sütun Temini”, 5473.

⁸⁵⁸ Taş, “18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Seren ve Sütun Temini”, 5476.

⁸⁵⁹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 75.

⁸⁶⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/319.

⁸⁶¹ BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 127/12465.

⁸⁶² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/632; Bu tahta tedariki ve güvenliği aynı zamanda kaleler için de istenmiştir. Samsun kalesi için istenen tahtaların tedarikinden yine aynı kadrolar sorumlu tutulmuştur. bk. BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/95:1.

hükmeden kethüdâyeri vardır⁸⁶³. Çünkü tedarik edilen malzemenin donanma malzemesi olması ona ayrı bir değer katmaktaydı. Malzemelere bir zarar gelmesi durumunda güvenlik tedbirlerinden sorumlu olanlar ağır suçlamalara ve yine ağır yaptırımlara maruz kalmaktadır⁸⁶⁴. Kethüdâyeri muhtemelen daha çok güvenlikle alakalı safhada yer almıştır. Çünkü bazı yer ve zamanlarda güvenlikle alakalı bir durum olduğu için kethüdâyerinin de ismi zikredilmiştir. Kethüdâyeri bu tedarik işlemini gerçekleştiren heyetleri reayaya karşı güvenliğini korumuştur⁸⁶⁵. Donanmaya tüccar tafesi tarafından da sevkiyat işlemi gerçekleştirilmiştir. Nakliyatı yapılan malzemelerin (sütun) tersâne-i âmireye sevk işleminin güvenliğinden kethüdâyeri başta olmak üzere diğer eli kılıç tutanlar sorumlu tutulmuştur⁸⁶⁶. Tersâne-i âmireye kendir tedarikinde ve güvenli bir şekilde teslim edilmesinde taşra yöneticilerinin dirsek teması gerekmektedir⁸⁶⁷.

Tersâne-i âmire için olsun ya da olmasın odun tedarikinde altı bölük halkından sağ ve sol garipler sorumludur⁸⁶⁸. Bu sorumluluk gereği olsa gerek matbah-ı âmire için istenen yirmi dört bin çeki odunun tedarik edilerek asitâne-i sa'âdete irsal edilmesinin hükmünde kadının, serdarın ve iş erlerinin arasına kethüdâyeri de eklenmiş olmalıdır⁸⁶⁹. Bu odun tedariklerinde taşra yöneticilerinden kadı, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı öne çıkmaktadır⁸⁷⁰. Donanma için sadece malzeme ihtiyacı talep edilmemiştir. Malzemeyi tedarik edecek nakitte istenmiştir. Bunun için bir sancağın geliri kapatılmakta ve istenilen yere gönderilmektedir. Bu durumda kethüdâyerinin içinde bulunduğu taşra yöneticileri sorumlu tutulmuştur⁸⁷¹. Ayrıca bu işin reaya üzerinde büyük bir angaryaya dönüşmemesi için de devlet reayaya “miri fiyat” üzerinden ücret ödemiştir⁸⁷². Tüm bu süreçlerde mübaşire yardımcı olmaları gerektiği kethüdâyerine emredilmiştir⁸⁷³.

Osmanlı Devleti donanmasına aynı zamanda unsur ve işçi temin faaliyeti yürütülmüştür. Kürekçi temini bunlar içerisinde sayılır⁸⁷⁴. Akdeniz kadirgalarının ilk örneği “dromon” 100 kürekçi taşımaktadır⁸⁷⁵. 150 gemilik bir donanmada kürekçi sayısı

⁸⁶³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/374.

⁸⁶⁴ Taş, “18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Seren ve Sütun Temini”, 5474.

⁸⁶⁵ Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, 18.

⁸⁶⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/659.

⁸⁶⁷ “Samsun ve Ünye ve Fatsa kâdılar ve Sinop ve Gerze ve Saray nâiblerine hüküm ve kethüdâyerleri ve serdar vekillerine hüküm ki Tersâne emîni İbrahim gelüp hâlâ tersânede müceddeden binâsı fermânım olan yüz kıt'a firkete ve mirî kalyon ve başderdalar için ziyâde âlât (?) kendir lâzım olmağla tersâne-i âmiremin ocaklığı olup hâlâ Samsun'da mevcûd olan âlât kendiri tersâne-i âmireme götürmek için kul sefineleri Samsun emîni tarafından verilmek üzere taht-ı kazânızda vâkı' iskelelerde bulunan sefirelerden kifâyet mikdârı sefineye tahmil ve tersâneye nakl ve irsâl olunmak için yazılmışdır.” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/510; Ayrıca bk. BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2763/151:4.

⁸⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 153, 154.

⁸⁶⁹ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2306/20:1.

⁸⁷⁰ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/72:3; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2469/107:4.

⁸⁷¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/249.

⁸⁷² Taş, “18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Seren ve Sütun Temini”, 5478.

⁸⁷³ Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, 88.

⁸⁷⁴ Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, 136.

⁸⁷⁵ Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, 219.

23.538'dir⁸⁷⁶. Kürekçi personelinin yarar kişilerden seçilip, finansmanlarının sağlanıp ve güvenli bir şekilde gönderilmesi işi taşra yöneticilerine paylaştırılmış olan diğer bir iş yüküdür. 300'e yakın kürekçi temininden sorumlu olanlar arasında kethüdâyeri vardır. Kapucubaşı genelde bu temin faaliyetlerinde defterde kayıtları tutmuş, eli kılıç tutanlar ise kürekçilerin fiziki niteliklerine bakıp personel temininde yardımcı olmuş ve temin edilenlerin güvenli bir şekilde intikalinden sorumlu tutulmuşlardır⁸⁷⁷. Kürekçi temininde kethüdâyerinin içinde bulunduğu taşra yöneticilerinin müşterek sorumluluğu müşterek yaptırımları da beraberinde getirmektedir. Kastamonu civarından temin edilmesi istenen kürekçilerin teminin gecikmesinden taşra yöneticileri sorumlu tutulmuştur. Bu aksaklığın derhal giderilmesi ve özrün kabul edilmeyeceği peşinen tebliğ edilmiştir⁸⁷⁸. Ayrıca gemilerin kaptanı ve mürettebatı şehrin sakinlerinden oluşmuştur. Bu kaide temin faaliyetlerinin hangi bölgelerden yapıldığını göstermektedir⁸⁷⁹.

Tersâne-i âmireye karşı malzeme tedariki ya da bu tedarikin lojistik emniyetinden ayrı olarak dolaylı hizmetlerde de yer alınmıştır. Salcıların güvenli bir şekilde tersaneye gitmesi bu hizmetlerdendir⁸⁸⁰. Ayrıca gemi imalatı ya da onarımı için istenen işçilerin temin sürecinde ya da bu işçilerin intikalinin güvenliğinden kethüdâyeri ve maiyeti sorumlu tutulabilirdi⁸⁸¹. Marangoz ve burgucu en çok temini ve güvenliği istenen işçi meslekleridir⁸⁸². Donanma mühimmatı olarak top yuvalıklarının iskeleden teslim alınıp belirtilen yerlere irsali için kadı, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarına hüküm yazılmıştır⁸⁸³. Sinop iskelesinde bakım ve onarımı yapılan iki kıta kalyonun gece ve gündüz vardiyalı bir şekilde güvenliğinin sağlanmasında eli kılıç tutan kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı ön plandadır. Bu kapsamda Sinop kalesi müstahfızân ve azebânı neferâtı zâbitleri ile koordinasyon içerisinde olmaları ve güvenlikle alakalı hususları takip etmeleri istenmiştir⁸⁸⁴.

5.7.2.2.2. Tophâne-i Âmire İçin Malzeme Tedariki

Muharebe alanlarının elzem aracı olan topun malzeme tedariki ve nakliyatı önem arz etmektedir⁸⁸⁵. Osmanlı Devleti'nde topların ekstra büyük olması, topun nakliyatını zorlaştırmıştır⁸⁸⁶. Bu zorluktan dolayı muhtelif köylere top mühimmatının

⁸⁷⁶ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 395.

⁸⁷⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6520/49:3.

⁸⁷⁸ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2677/17:3.

⁸⁷⁹ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 379.

⁸⁸⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/675.

⁸⁸¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/334.

⁸⁸² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/511.

⁸⁸³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/117.

⁸⁸⁴ BOA. AE.SMHD.I., Dosya/Gömlük Numarası, 85/5728.

⁸⁸⁵ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 58.

⁸⁸⁶ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 353.

nakliyat yükümlülüğü verilmiştir⁸⁸⁷. Süvari birlikleri de top çekmede vazife almışlardır⁸⁸⁸. Topun nakliyatında hem kara yolu hem deniz yolu kullanılmıştır. Yükün niteliği nakliyat aracının niteliğini etkilemiştir. Mesela at nakliyatı yapan gemiler ayrı, top nakliyatı yapan gemiler ayrıdır⁸⁸⁹. Topların nakliyatı deniz üzerinden yapılıp daha sonra karadan devam etmiştir. Revan seferi için 25 adet top denizden Trabzon'a oradan muhasaranın yapılacağı yere götürülmüştür⁸⁹⁰.

Top nakliyatının zahmetinden kurtulmak için bazen top muharebe alanında dökülmüştür⁸⁹¹. Bundan dolayı seferin cereyan edeceği coğrafyaya göre top için istenen malzemeler tophâne-i âmireye değil muharebe bölgesine istenmiştir. Böyle durumlarda istenilen malzemenin sevkiyatı birçok taşra yetki alanını kapsayacağından koordinasyonun ve güvenliğin sağlanmasında kethüdâyeri sorumluluğu göz ardı edilmemiştir. Yol boyunca bağlantı noktaları arasında muhaberenin ve koordinasyonun sağlanmasında hiç şüphesiz belgelerde adı geçen tek süvari sınıfının varlığı büyük bir önem taşımaktadır⁸⁹². Top tedarikinden ve nakliyatından ayrı topun metalürjisinin tedariki ve nakliyatı faaliyet konusu olmuştur. Osmanlı toplarının çoğu tunçtan dökülmektedir. Tunçun ortaya çıkması için bakıra ihtiyaç vardır. Bakır ise en fazla Kastamonu bölgesinde çıkarılmaktadır. Kalay ise tedariki istenen diğer bir madendir. Ancak kalay genelde ithal edilmiştir⁸⁹³. Bakır'ın tedarik sürecinden sonra nakliyat güvenliğinde taşra yöneticileri arasında kethüdâyeri vardır⁸⁹⁴. Topların döküldüğü fırının taşlarının tedariki yapılmıştır. Mimarbaşından bu taşların alınıp güvenli bir şekilde nakliyatının yapılması ehl-i seyfe özellikle kethüdâyerine düşen bir görevdir⁸⁹⁵. Top için 10.000 urganın hataya mahal verilmeyecek şekilde tedarik edilmesi ve nakliyatının aynı titizlikle yapılması gerekmektedir. Belgenin üslubu kayda değerdir. Çünkü söz konusu işin her aşamasında bilgi verilmesi istenmiş ve gerektiği gibi yapılmadığı takdirde ağır cezalandırılacağı tebliğ edilmiştir⁸⁹⁶.

Top malzemesi içerisinde sayılabilecek barut ve onun imalinde kullanılan güherçilenin tedariki ve sevkiyatı bir diğer iş koludur. Tedarikler kârhanalardan sağlanmaktadır. 400 kantar barutun Kayseri Kethüdâyeri İsmail Ağa'ya teslim edilmesini içeren kayıt kethüdâyerinin tedarik sürecinde bulunduğunu kanıtlar niteliktedir. Bu malzemeleri teslim alan görevlinin aynı zamanda araba ve hayvan

⁸⁸⁷ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 596.

⁸⁸⁸ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, 15.

⁸⁸⁹ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 379; Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, 37.

⁸⁹⁰ İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II Tegayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*, 223.

⁸⁹¹ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 133; Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 351; Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 84.

⁸⁹² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/129.

⁸⁹³ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 355, 356.

⁸⁹⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/621.

⁸⁹⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/355.

⁸⁹⁶ Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, 71.

tedarikini de yaptığı söylenebilir⁸⁹⁷. Güherçile ve barut tedariki çok geniş bir idari alanı kapsadığından birden çok kethüdâyeri hem tedarik sürecinde hem de malzemenin istenilen yere nakliyatında yer almıştır⁸⁹⁸.

5.7.2.2.3. İaşe Tedariki

Seferlerin galibiyet ya da mağlubiyetle sonuçlanmasında buğday ve arpa gibi iaşelerin etkisi fazladır⁸⁹⁹. Osmanlı askeri en kötü zamanlarında bile hasımlarından iyi beslenmiştir⁹⁰⁰. Askerî birliklerin oluşturulması sürecinde, çok sayıda koordinasyon çerçevesinde taşra âyân heyetleri ve kadılar; tahıl tedariki, peksimet pişirilmesi ve nakliyesi, cepheye giden ordu güzergâhı üzerindeki ordugâhların kurulması ve bakımı ile at, araba ve çuval gibi lojistik unsurların temini gibi hizmetlerden sorumlu tutulmuşlardır⁹⁰¹.

İaşe tedariki hem pahalı hem de zaman alan bir iş olduğundan bu külfeti ortadan kaldıracak adımlar atılmıştır. Osmanlı ordusu iaşenin yanında götürebilecek kadarını planlamaya dahil etmiştir. Fazla ihtiyacı ise muayyen bölgelerden yerinde tedarik etmiştir. 1638 Bağdat kuşatması hazırlıklarında arpanın %67'si, buğdayın %27'si ve sefer sırasında tüketilen unun %22'si sefer sırasında o bölgeden yapılan nakit alımları ile karşılanmıştır⁹⁰². Ordu iaşesi için satın alınan zahirenin nakliyat işi reyaya bir mükellefiyet olarak yüklenmiştir. Tedarik edilen buğday, arpa, un, saman gibi ürünler arabalara yüklenerek menzillere taşınmıştır. Bu beden vergisi ile köy ahalisi muhtelif vergilerden muaf tutulmuştur⁹⁰³. 1593-1606 kritik savaş döneminde buğday, et ve arpa gibi iaşe ürünlerinin tedariki yerel pazarlardan ya da Belgrad'da bulunan depolar ile güney Macaristan kalelerinden nehir sevkiyatıyla sağlanmıştır⁹⁰⁴. İaşe tedarikinde iki usul vardır. İlki avarız-ı divaniye tasnifi altında toplanan vergilerdir. İkincisi ise zirai mahsullerin üretim ve dağıtımını takip edebilmek için oluşturulan devlet mekanizmasıdır⁹⁰⁵.

Sefer öncesi peksimet için buğday tedariki çok önemli bir tedarik sürecini kapsar⁹⁰⁶. Peksimetlerin belirlenen bir iskeleye getirilmesi için yazılan bir hükümde arabalar bulmak ve bu araba ücretlerinin tayin olunan mübaşir tarafından verilmesini sağlamak gibi işler kaydedilmiştir. Söz konusu peksimetler Bursa'da pişirilmekte ve

⁸⁹⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/131:2.

⁸⁹⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/153:2.

⁸⁹⁹ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 139.

⁹⁰⁰ Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, 79.

⁹⁰¹ Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, 10; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2677/88:4; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2685/26:1; BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2685/177:4.

⁹⁰² Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 109.

⁹⁰³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/45:1; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/181:2; Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, 85.

⁹⁰⁴ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 234.

⁹⁰⁵ Kurtaran, "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik", 2272.

⁹⁰⁶ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2677/130:3.

Mudanya iskelesine getirilmektedir⁹⁰⁷. Bursa’da pişirilen peksimetlerin deniz üzerinden nakliyatı gerçekleşmiştir. Ancak limana kadar peksimetlerin taşınması için araba ve hamal bulunması, güvenliğinin sağlanması gibi hizmetler de kethüdâyeri, yeniçeri serdarı ve iş erleri tarafından sağlanmıştır⁹⁰⁸. Rumeli bölgesinde bulunan Silistre’nin kadılarına, kethüdâyerlerine, yeniçeri serdarlarına ve iş erlerine gönderilen hükümde araba tedariki için iş bölümünün detaylarına girilmiştir. Bu detaylar adı geçen taşra yöneticilerinin ne denli geniş ve kapsamlı bir organizasyon faaliyeti yürüttüğünü ortaya koymaktadır. “Moskov eşkıyası” üzerine düzenlenecek olan sefer için “Silistre kazâsından seksen araba ve Prevadi kazâsından seksen araba ve Yenipazar kazâsından otuz araba ve Çardak kazâsından sekiz araba ve Ezine kazâsından otuz beş araba ve Kili kazâsından otuz araba ve İsmail kazâsından kırk beş araba ve İbrail kazâsından yedi araba ve İshakçı kazâsından kırk araba ve Balçık kazâsından otuz araba ve Hacıoğlu Pazarı’ndan yirmi beş araba ve Karasu nâm-ı diğer Tekfurköy kazâsından yirmi araba ve Babadağı kazâsından elli araba ve Mankalye kazâsından yirmi araba cem’an livâ-i mezbûrdan beş yüz aded öküz arabası” tedarik edilmesi istenmiştir. Araba tedarikinin idari prosedürüne ve bu tedarike ek olarak çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesine dair bilgileri içeren satırlar ise söz konusu işin kapsamını açıklamaktadır. “araba sürücülerinin yarar kefillerin alup her kazâdan ihrâc olunan arabaların ve arabacıların sürücülerin ve kefilin meclis-i şer’de hüccet idüp imzâlanup mühürlenüp ve bundan mâ’adâ her kazânın arabası üzerlerine vilâyet tarafından baş ve bûğ ta’yîn etdirüp defter ve hüccet ile ber vech-i ta’cîl İsakçı’dan Bender’e zahîre nakli için gönderüp kabza me’mûr olana teslîm etdirile” ifadeleri bu prosedürün ve ek hizmetlerin tanımı mahiyetindedir. Bu kadar iş yükünü kapsayan bir faaliyet taşra müşterekliğinin bir ürünüdür⁹⁰⁹.

Sefer zamanlarında beygirler topların sevkiyatı için kullanılmıştır. Bu sevkiyatın güvenli ve süratli bir şekilde yapılması için hayvanların yem ihtiyacının eksiksiz olması lazımdır. 80 beygir için arpa tedarikinde gönderilen memura yardımcı olunması gerektiğini bildiren ve her gece için İstanbul kilesi ile 16 kile arpanın akçe karşılığı olmadan tedarik edilmesini isteyen hüküm bu eksikliğı tamamlamayı amaçlar. Sürekli hareket halinde olan ve bir diğerine aktarmada koordinasyonun üst seviyede olmasını gerektiren bu iş kapıkulu süvarilerine uygundur⁹¹⁰. Tımarlı sipahiler hariç seferde padişahın kapıkulu birliklerinin günlük istihkakı 5.000 kile arpadır. Muhtemelen bu 5.000 kile arpanın en çok talepkarı atlı birlik olan altı bölük halkıdır⁹¹¹. Revan seferinde

⁹⁰⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/139.

⁹⁰⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/68.

⁹⁰⁹ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2677/139:3.

⁹¹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 359.

⁹¹¹ Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 48.

etin büyük bir kısmı kapıkulu sipahi ve silahtarlarına dağıtılmıştır.⁹¹² Arpalar arabalarla taşınacağı için araba tedarikini kethüdâyerleri de sağlamıştır⁹¹³. Kethüdâyeri Mustafa, anbarında muhafaza ettiği 3.000 kile arpanın 94 araba ile Gelibolu ve Eceabad'a sevk edilmesinden sorumludur. Bu hizmet karşılığında 3.000 semen araba ücreti alacaktır⁹¹⁴. Sefer-i hümayun için tedarik edilecek buğday ve arpanın Biga sancağından Lapseki limanına sevk edilmesinde taşra ileri gelenleri vardır. Kethüdâyerinin içinde olduğu taşra ileri gelenleri muhatap alınarak gönderilen fermanda “mühürlü ve nişanlı mevkûfât defterinde her kazâya ta’yîn ve tasrîh olunduğu livâ-i mezbûrda on yedi bin sekiz yüz kîle şa’îr ve dört bin sekiz yüz kîle hinta mu’accelen iştirâ ve bir gün evvel iskele-i mezbûreye nakl ve kabzına me’mûr olana teslim ve temessük alup mevkûfât defterlerine kayd ve itmâm-ı hıdmet etdirmekte ihtimâm eyleyesiz” ifadeleriyle birçok işin usulüne dair talimatlar verilmiştir. Fermanda aynı zamanda bir iş bölümü dikkat çekmektedir. Muhatap alınan taşra yöneticilerine hitaben “her biriniz ziyâde ihtimâm idüp biz mu’âfiz diyü kimesneye te’allül ve muhâlefet etdirmeyesiz” ifadeleri daha çok muhafaza etmeyi ve güvenliği karşılamakatdır. Tedarik sürecinin mali hizmetlerini ise görevlendirilen mübaşirin yürüttüğünü “sen ki mübâşir-i mezbûrsun iştirâsı fermânım olan şa’îr ve hintanın hesab-ı merkûm üzre akçelerin re’âyâya bi’t-tamam edâ idüp bir akçelerin ketm eylemeyesin ve tamâmen teslim eylediğini hüccet etdiresin” talimatı açıklar⁹¹⁵. Çoğu zaman sefer öncesi ordu için yapılan bu tedarikler zaman zaman üst düzey devlet adamlarının hayvanları için de yapılmıştır. Vezir Süleyman Paşa’nın davarları için saman tedarik edilmesi emredilmiştir⁹¹⁶. Yine has ahır davarları için lazım olan arpanın ve samanın tedarikinde muhatap alınan taşra yöneticileri arasında kethüdâyeri vardır⁹¹⁷.

Sefer öncesi tedarikler sağlanıp istenilen toplanma yerine gönderilmesi ile takip işi bitmezdi. Hesapta olmayan işler yaşandığında yine iş kethüdâyerine ve yeniçeri serdarına kalmaktadır. Sefer öncesi içerisi 20 tulum sade yağ ile istiflenerek yola çıkan bir geminin sert fırtına sebebiyle Mihaliç havalisinde karaya vurarak kaza yapması sonucu 20 tulum sade yağın kurtarılıp tekrardan gönderilmesi işi kethüdâyerine kalmıştı⁹¹⁸. Bu işi muhtemelen maiyetine, iş erlerine ya da çevre reayaya planlayacak olan kethüdâyeri kolektif işlerde bir hayli tecrübe kazanmıştır. Tulum sadeyağ olayının benzeri bir gemi kazasında yaşanmış ve top malzemeleri taşıyan gemiden geride kalanların tophâne-i âmireye gönderilmesi emredilmiştir⁹¹⁹. Adalarda yer alan kalelerin stokları için iaşe tedariki sağlanmaktadır. Bu tedarikler genelde adaya en yakın sahil

⁹¹² Süleyman Polat ve Ü. Gülsüm Polat (ed.), *Kalede Nefer, Seferde Ordu, Esarete Asker* (İstanbul: Selenge, 2022), 30.

⁹¹³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/210.

⁹¹⁴ BOA.AE.SMMD.IV., Dosya/Gömlek Numarası, 39/4460.

⁹¹⁵ BOA. İE.AS., Dosya/Gömlek Numarası, 17/1659.

⁹¹⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/271.

⁹¹⁷ BOA. KK.d., Defter/Sayfa, 2710/6:3.

⁹¹⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/195.

⁹¹⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/248.

yerleşim birimlerinden yapılmıştır. Bundan dolayı iskelelere yakınlık önem arz eder. Deryaya yakın taşra yöneticileri bu tedarik sürecini sürdürmekte ve güvenli bir şekilde iskeleye kadar getirmektedir. Sakız, Midilli ve Bozcaada kaleleri için istenen 23.000 kile darının nerelerden ve nasıl toplanması işinin planlayıcıları arasında kethüdâyerinin konumu şüphesiz kritiktir⁹²⁰. Sefer öncesi tedarik edilen iaşeler her zaman ihtiyaca mebni olmazdı. Hediye olarak gönderilen iaşeler de söz konusudur. Sevkiyat işlemi arabalarla veya hayvanlarla yapılmaktadır⁹²¹.

5.7.2.2.4. Yol Bakımı/Onarımı

Osmanlı Devleti'nde yol için muharebe zamanları hariç rutin kontrollerin yapıldığını söylemek zordur. Sefer zamanları hariç onarım beylerbeyi uhdesinde olup küçük bölgeleri kapsamaktadır⁹²². Yolun bakım-onarımı ve takibi çok ehemmiyetli bir iş olarak görülmektedir. IV. Murad Bağdat seferine çıktığında yolların karının kürenmediğini görmüş ve İznik kadısını astırmıştır. Bu olay işin önemini göstermekle birlikte cezaya muhatap olan kadının ise baş sorumlu olduğuna işaret etmektedir⁹²³.

Yol bakım-onarımında birçok kurum ve şahıs birbirleri ile dirsek temaslı çalışmaktadır. Sefer zamanında yolların bakım-onarımı ivedi bir durum olduğundan meslek erbabı çağrılmaktadır⁹²⁴. Yol bakım-onarımlarında dülger, demirci vb. işçi meslekleri çalıştırılmıştır⁹²⁵. Bir yol yapımında çalışan 600 işçi yollarda çalışan işçi yoğunluğunu göstermektedir⁹²⁶.

Özellikle sefer zamanlarında yol bakım ve onarımın yapılması daha karmaşık ve yoğun olmasından mütevellit derbentçiler çok yetersiz kalmaktaydı⁹²⁷. Seyfiye sınıfı ise uzağından ya da yakınından tüm bu faaliyetler içerisinde yer almıştır. Akıncıların yol onarımında kullanılması⁹²⁸, müsellemlerin yol ve köprü onarımından sorumlu tutulması bu yargıyı desteklemektedir. Bu iki birliğin süvari sınıfından olması ise söz konusu işlerin organizasyonunda süvarilerin daha aktif kullanıldıklarını göstermektedir⁹²⁹. Seferlerde yol yapımı daha külfetli bir iş olduğundan derbentçiler yeterli olmamıştır. Bu bakımdan başka görevlilerin de gelmesi lüzumlu olmuştur⁹³⁰. Kethüdâyeri yol bakım-onarımında temizleme, genişletme, düzeltme gibi faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu

⁹²⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6574/67:1.

⁹²¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 96/414.

⁹²² Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, 70, 71.

⁹²³ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 14.

⁹²⁴ Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, 70, 71.

⁹²⁵ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, 29.

⁹²⁶ Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, 69.

⁹²⁷ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, 70, 71.

⁹²⁸ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 108.

⁹²⁹ Black, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, 135.

⁹³⁰ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, 75.

olabilir. Sonuçta maiyeti altında bulunan silahtar birliği yol bakım-onarım faaliyetlerinde görev almıştır⁹³¹.

Bu iş ekseriyetle sefer öncesi orduların geçeceği güzergâhların uygun hale getirilmesini amaçlar. Ancak belirli zamanlarda içtimaî veyahut iktisadî sebeplerden muayyen bir güzergâhın uygun hale getirilmesi gereklidir. Bu iş yine kadı nezaretinde kethüdâyerinin ve yeniçeri serdarının maiyetinde bulunan kişiler marifetiyle yapılmıştır⁹³². Kethüdâyerinin içinde bulunduğu taşra yöneticileri yol bakımı/onarımı için gönderilen mübaşire temin ve diğer işlerde yardımcı olmuştur⁹³³. Burada kethüdâyeri muhtemelen işi yapacak kişilerin bulunmasını, söz konusu bölgeye getirilmesini, faaliyet devam ederken nezaret edilmesini ve çevre güvenliğinin sağlanmasını planlamakta ve takibini yapmaktadır. Yol onarımı civar köylerden reyadan seçilen kişiler tarafından yapılmaktadır. Bu işin organizasyonunu sağlamak yine ehl-i seyfe düşmüştür⁹³⁴. Revan seferinde iki yerleşim arasındaki ordu yolunun bakımı/onarımı kethüdâyerine havale edilmiştir. Kethüdâyeri ise bu olayın tespiti, tetkiki ve teftişi için altı bölük ağalarından birini görevlendirmiştir⁹³⁵. Taşra yöneticilerine gönderilen bir hükümde ise köprü yapılması için tayin olunan mübaşire ve Kethüdâyeri Yusuf'a yardım edilmesi talimatı verilmiştir⁹³⁶.

5.8. Taşrada Adli Pratikte Ara Aktör: Kethüdâyeri'nin Mahkemeye İlgili İşlevleri

Taşrada iş yoğunluğunun fazla olduğu müesseseler arasında mahkemeler de vardır. Özellikle taşrada mahkeme sayılarının azlığı bu yoğunluğu beraberinde getirmiştir. Mesela 17'nci yüzyılda Ayntab'da bir mahkeme ve bir kadı vardır⁹³⁷. Taşrada bir mahkeme ortalama 3-4 olaya bakabilmektedir⁹³⁸. Bu durum doğal olarak bir iş yüküne karşılık gelmektedir.

Mahkemelerde muhakeme esnasında uyulması gereken bazı kurallar vardır. Bunlara uyulmadığı takdirde müdahale edilmektedir. Bu müdahaleyi gerçekleştirenler arasında kethüdâyerinin maiyetinden unsurlar vardır⁹³⁹. Kethüdâyerleri alacak-verecek gibi bazı muhtelif davalarda mahkemeye yardımcı olmuştur. Böyle durumlarda

⁹³¹ "...mu'tâd-ı kadim üzre silahtar ocağı tarafından ta'yin olunan mübaşir ma'rifetiyle..." .BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Sayfa, 10/243:3; Ertaş, *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi'nde Organizasyon ve Lojistik*, 44, 48, 64, 67.

⁹³² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/46.

⁹³³ Tahir Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 70.

⁹³⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/46; Sevinç, *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, 127.

⁹³⁵ Polat, *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*, 77.

⁹³⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 7/1236.

⁹³⁷ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 68.

⁹³⁸ Özvar ve Bilgin (ed.), *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, 197.

⁹³⁹ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 74.

kadı/naip ve kethüdâyeri birlikte muhatap alınmıştır⁹⁴⁰. Ayrıca kethüdâyerleri zimmîlerin kendi aralarında yaşanan hukukî-malî konuların çözümünde diğer taşra yöneticileri ile mahkemeye yardım edenler arasında yer almıştır⁹⁴¹.

5.8.1. Şüphelilerin Mahkemeye Sevki

Kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı şüphelilerin mahkemeye sevkini planlayan görevlilerdir. Şüphelilerin yargılanmaları ve mahkemeye çıkartılma işlemlerinde mahkemeye yardımcı olmuşlar ve bir nevi burada kolluk kuvveti görevini üstlenmişlerdir. Kethüdâyeri, mahkemenin duruşmayı sorunsuz bir şekilde gerçekleştirmesi için güvenliği sağlamıştır. Keza mahkemelerde naibin hayatına kastedecek kadar cüretkâr girişimlere rastlanılmaktadır⁹⁴². Dava sürecinin ilk başladığı zamandan bir hüküm verilmesine kadar arada geçen tüm süreç dava üzerinde etkili olduğundan şüphelilere nezaret ve nezaretin şekli çok hassas bir mesele olmuştur⁹⁴³.

Kethüdâyeri, mahkemece ifadesi alınması gereken şahıslara tebligat yapılması için görevli planlamıştır. Bu görevli seçimi kethüdâyeri uhdesindedir. Görevli söz konusu şahısları mahkemeye davet etmekle vazifelidir⁹⁴⁴. Yine maiyetinden bu iş için görevlendirme yapmıştır. Bir sipahiyi şüpheliyi mahkemeye getirmekle görevlendirmiştir⁹⁴⁵. Başka bir örnekte Abdul-Fettah bin Halil isimli sipahi, Ahmed bin Ali tarafından yaralanmıştır. Kethüdâyeri, Ahmed bin Ali'nin mahkemeye getirilmesi için Hacı Hüseyin Bey'i görevlendirmiştir⁹⁴⁶. Kethüdâyerleri mahkemeye getirilmesi gereken şahıslara bazen bizzat kendisi nezaret etmiştir. İhtimal ki bu davanın içeriğiyle ya da mahkemeye getirilecek kişinin statüsüyle ilişkilidir⁹⁴⁷. Mesela mahkemede davası görülen bir şahsı köyden mahkemeye getirme işinde yine kethüdâyeri vardır⁹⁴⁸. Kethüdâyerleri, maiyetinden suça karışmış olanları mahkemeye sevk etmiştir⁹⁴⁹. Tabii bu ihzarlar yani tarafları ya da taraflardan birini mahkemeye çağırma ya da mahkemede hazır halde bulundurma görevi tarafların davadan feragat etmesi ile farklı bir hal almaktadır. Kethüdâyeri bu durumu bir kayıt ile mahkemeye bildirmektedir. Kethüdâyeri Mustafa Ağa, taraflardan birine tebliğ için çavuş göndermiştir. Ancak

⁹⁴⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 5/500; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 16/838.

⁹⁴¹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/60-1211; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 22/771.

⁹⁴² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 102/545.

⁹⁴³ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 153.

⁹⁴⁴ Korkmaz, *R-1 Numaralı Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H.1066-1068/M.1656-1658)*, 75.

⁹⁴⁵ Açık, "Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış", 16.

⁹⁴⁶ Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, 325.

⁹⁴⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 3459/165.

⁹⁴⁸ Şahin, *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*, 393.

⁹⁴⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 95/317.

feragat söz konusu olduğu için kayıt alınmış ve mahkemeye bildirilmiştir⁹⁵⁰. Bu mahkemeler ya taşrada ya da İstanbul'da muhakeme ederdi. İstanbul'da olacağı zaman taşra yöneticilerinin söz konusu şahıs/shahısları İstanbul'dan gönderilen kişiye teslim etmeleri istenirdi. Bu durumda yine taşra yöneticilerinden kethüdâyeri sorumlular arasındadır⁹⁵¹. Bu işlerde kethüdâyerlerinin etkisi çok fazla olmalı ki Hüseyin isimli şahsın mahkemeye ihzarı bir türlü gerçekleşmemektedir. Hüseyin'i ihzar için gelenler arasında serdar, subaşı ve âyânlar olmasına rağmen fermana itaat etmediğini ifade ederek ihzara uymamıştır. Bunun üzerine yukarıda adı geçen yöneticilerin arasına kethüdâyeri de eklenerek tekrar ihzarın yapılması emredilmiştir⁹⁵².

Mahkemeye getirilecek olan şahıslara nezaretlerden ayrı olarak şüphelilerin değerli eşyalarının kayıt altına alınmalarını sağlamak kethüdâyerinin görev uhdesindedir. Bazen hükümler gereğinin yapılması için sadece kethüdâyerine yazılmıştır⁹⁵³. Bazen de şüphelilerin mahkemeye çıkartılması sadece kethüdâyerinin sorumluluğunda değildir. Osmanlı Devleti'nde bir görev veyahut vazife bir makama/shahsa karşılık gelmemektedir. Mesela bu işlerle ilgilenen muhızrlar da vardır. Muhızrlar arama-tarama faaliyetinde yer almış ve mahkemeye şüpheli getirmişlerdir⁹⁵⁴. Kethüdâyerleri mahkeme kararlarından sonra cezalandırma faaliyetinde bulunmuşlardır⁹⁵⁵.

5.8.2. Hukukî İşler Yürütme (“Şühûdü'l-Hâl” Üyeliği)

Colin Imber, şühûdü'l-hâl heyetinin görevini “mahkemenin semti ve halkı hakkında bilgi sahibi kimseler olarak bir yandan anlaşmazlık konuları hakkında tavsiyelerde bulunurken bir yandan da kadının dürüstlüğünü ve tarafsızlığını denetlerler” tanımı ile yapmıştır. Bundan dolayı muhakemenin yapıldığı mekânda sadece kadı, vekil veya zabıt katipleri yoktur. Şühûdü'l-hâl'de mahkemenin asli unsurları arasında sayılabilir⁹⁵⁶. İslam hukukunda teoride ve pratikte kadının hükmü sadece iki şahit tarafından tasdik edildikten sonra yürürlüğe girmektedir. Bu hüküm gereğince böyle bir heyetin varlığının dayanağı açıklanmış olur⁹⁵⁷. Bu uygulamanın benzeri Avrupa'da vardır. Mahkemelerde yazılı kanunların yanında ortak hafızadan

⁹⁵⁰ “...mezbûr Muslî'ye Şahbâz nâm Çavuş'u ihzâr eylediğimde mezbûr Muslî da'vâm yokdur fâriğ oldum demiş...” BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6156/81:3.

⁹⁵¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/308; Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 56.

⁹⁵² BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 450/80.

⁹⁵³ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, 176.

⁹⁵⁴ Murat Çelikdemir ve Mustafa Demir, “18.Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde Ayıntab'da Yönetim ve Yerel Elitler”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 01 (2019), 43.

⁹⁵⁵ Korkmaz, “Şer'iyeye Sicillerine Göre” *XVII. Yüzyılda Bor'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, 99.

⁹⁵⁶ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 304.

⁹⁵⁷ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 72, 74, 80, 82.

referans alan ve sorumluluk sahibi yetişkin erkek gruplarından oluşan juror denilen heyetler de bunlar arasında sayılabilir⁹⁵⁸.

Bu heyette yer almanın kriterleri vardır. Özellikle üst sınıfların standart lisanıyla düzgün konuşmak hatta dahası mahkemenin kendi uzman diline yakın tarzda konuşmak gibi niteliklere haiz olmak gerekir⁹⁵⁹. Ayrıca şühüdül-hâl üyeleri kadıyı hukuki konularda değil muhtemelen ticaret, zanaat, maliye, arazi gibi ya da örfi hukuk alanında yani gelenekler noktasında aydınlatmış olabilir⁹⁶⁰. Şühüdül-hâl üyeliğinde yer alanlar hukuki süreçle birlikte yaşadığı toplumun siyasî, iktisadî, dinî, içtimaî hususlarına bir şekilde vakıf olan kimselerdi. İşleri gereği sürekli ihtilafli olayların ortasında oldukları için bir şekilde mahkeme kurumunun doğal üyeleri haline gelmişlerdir⁹⁶¹. Kadılar çeşitli meselelerde şühüdül-hâl'in müşavirliklerinden istifade etmiştir⁹⁶². Ayrıca bu heyetin katılımcıları devamlı değişmektedir. Müderris, âyân, ehl-i hırfet ve alelade kimselere kadar herkes bu heyette bulunabilmektedir⁹⁶³. Şühüdül-hâl'de bulunanların davanın niteliği, dava taraflarının içtimaî ve iktisadî durumları ile alakası olabilir. Şühüdül-hâl sayısı da bu durumla alakalıdır. Ancak sayı bağlamında tam bir standarttan söz etmek mümkün değildir⁹⁶⁴. Mahkemelerde bir davanın seyrinde etkili olan bir diğer unsur ise mahalle iradesidir. Bu tür şühüdül-hâllerin etkisi dışında mahallenin vermiş olduğu ifade, izahat ve bilgi, mahkeme tarafından meşruiyeti olan bir durumdur⁹⁶⁵. Şühüdül-hâl aynı zamanda mahkemelerde yerel âyânların hukuk meselelerine meşru müdahalesi olarak görülebilir⁹⁶⁶. Şühüdül-hâl keşfe çıkmak ve müşavere gibi vazifeleri yerine getirmiştir⁹⁶⁷.

Şühüdül-hâl heyetlerinde unvanı sıklıkla geçen taşra ileri gelenlerinden biri de kethüdâyeridir. Kethüdâyeri, bu heyetlerde birden çok unvan kullanarak yer almıştır. Bu unvan kullanma durumu kendi inisiyatifinde mi gerçekleşmektedir? Mahkemenin belirlediği bir unvan mıdır? Yoksa kâtibin işi esnasında münferit ortaya çıkan bir durum mudur? Bu soruların cevaplarına kayıtlardan ulaşılmamaktadır. Tablo 5.1.'de görüldüğü üzere davanın niteliği ve davalı/davacı tarafların kimliğinin bu husus üzerinde pek bir etkisi yok gibi görünmektedir. Birçok kişi, çeşitli unvanını “gözüne kestirdiği” bir zamanda kullanmaktadır. Sonuçta çok unvanlı olmak aranan ve istenen bir durumdu⁹⁶⁸. Diğer yandan “Bey” unvanı daha çok ekonomik ve vekalet, “Ağa” unvanı cinayet ve

⁹⁵⁸ Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, 289.

⁹⁵⁹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 177, 178.

⁹⁶⁰ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 74, 75.

⁹⁶¹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 178.

⁹⁶² Nahide Şimşir, *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Sistemi* (İstanbul: Post Yayınları, 2021), 118.

⁹⁶³ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 72, 74, 80, 82.

⁹⁶⁴ İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Taşrasında Elitler: XVII. Yüzyıl Sofya Örneği”, *Archivum Ottomanicum*, 33 (2016), 67.

⁹⁶⁵ Fikret Yılmaz, “Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe, Subaşıya Karşı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 220 (1994), 23.

⁹⁶⁶ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 155, 159.

⁹⁶⁷ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 46, 72.

⁹⁶⁸ Açık, “Bey’likten Ağa’lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”, 26.

vergi, “Fahrül Ayan” unvanı ise darp/gasp ve şahsa müdahale gibi davalarda kullanıldığı görülmektedir. Aynı kethüdâyeri farklı davalarda farklı unvanlar kullanmıştır. Kethüdâyeri Hüseyin neredeyse her davada farklı bir unvan kullanmıştır. Burada değişen sadece unvan olmamış davanın niteliği ve davalı/davacı nitelikleri de değişmiştir. Unvan ile bu değişkenler arasında kurumsal bir prosedüre dair bir ilişki tespit edilememiştir⁹⁶⁹. İsmail Ağa ise farklı davalarda “Ağa” unvanını kullanmıştır⁹⁷⁰. Ayrıca bazı mahkemelerde oluşturulan şühüdül-hâl üyeleri arasında birden fazla kethüdâyeri yer almıştır⁹⁷¹. Kethüdâyerlerinin çoğunlukla kendi maiyetinden birilerinin davasında şühüdül-hâl üyeleri arasında yer aldıklarını söylemekte yanlış olmayacaktır. Aşağıda tabloda belirtilen ehl-i seyf'in içerisinde çoğunlukla altı bölük halkı mensupları yer almıştır.

Tablo 5.1. Kethüdâyeri Şühüdül-Hâl Üyeliği Unvan ve Dava/Davacı Nitelik Pusulası

<i>Kullanılan Unvan</i>	<i>Davanın Niteliği</i>	<i>Davalı/Davacı Kimliği</i>
El Hac, Bey	Vekalet	Ehl-i Seyf ⁹⁷²
Bey	Çeyiz Alacak Verecek	Ehl-i Seyf ⁹⁷³
Hacı, Bey	Mehir	Ehl-i Seyf ⁹⁷⁴
Hacı, Bey	Vekalet	Ehl-i Seyf ⁹⁷⁵
Emirül Emr, Bey	Alacak / Verecek	Ulema ⁹⁷⁶
El Hac, Bey	Şahsa/Makama Müdahale	Ulema ⁹⁷⁷
Fahrü'l Akran, Bey	Hırsızlık	Ehl-i Seyf ⁹⁷⁸
Fakrül Akran ve Ağa	Alacak / Verecek	Ehl-i Seyf ⁹⁷⁹
Ağa, Beşe	Cinayet	Gayri Müslim Reaya ⁹⁸⁰
Fahrü'l Akran ve Fahrül Emasil	Darp/Gasp	Gayri Müslim Reaya / Müslim Reaya ⁹⁸¹
Ağa	-	Gayri Müslim Reaya ⁹⁸²
Ağa	Miras	Ulema ⁹⁸³
Ağa	Vergi	Gayri Müslim Reaya ⁹⁸⁴
Fahrü'l-ayân	Darp/Gasp	Müslim Reaya ⁹⁸⁵
Fahrü'l-ayân	Şahsa/Makama Müdahale	Ehl-i Seyf ⁹⁸⁶
Fahrü'l Esbah	Hırsızlık	Ehl-i Seyf ⁹⁸⁷
Zehrül Enbiya	Alacak / Verecek	Ehl-i Seyf ⁹⁸⁸
Zehrül Meşayih	Darp/Gasp	Reaya ⁹⁸⁹

⁹⁶⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d. 5842 numaralı defterde Kethüdâyeri Hüseyin'in farklı davalarda farklı unvanları kullandığına dair örnekler mümbittir.

⁹⁷⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/160:2-161:1.

⁹⁷¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/96:2.

⁹⁷² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/100.

⁹⁷³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/109.

⁹⁷⁴ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/119.

⁹⁷⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/124.

⁹⁷⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/148.

⁹⁷⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/151.

⁹⁷⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/166.

⁹⁷⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/96:2.

⁹⁸⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5893/25:1.

⁹⁸¹ Oğuz, 59 Numaralı Şer'iyeye Sicili (H.1062/M.1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme, 120, 121.

⁹⁸² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/105:2.

⁹⁸³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5879/144:1.

⁹⁸⁴ Korkmaz, R-1 Numaralı Rusçuk Şer'iyeye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H.1066-1068/M.1656-1658), 59.

⁹⁸⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6157/33:4.

⁹⁸⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6157/79:1.

⁹⁸⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6157/116:1.

⁹⁸⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6157/137:1.

⁹⁸⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6157/145:5.

Kethüdâyeri, şühûdü'l-hâl dışında mahkemede şahitlik yapmıştır. Şahidin ahlaki rolü hukuk işlevinin önünde gelmektedir⁹⁹⁰. Örneğin; bir davada kadının kötü haline şahitlik etmiştir⁹⁹¹. Sipah birliğinden Kırşehir Ahuru Hassı görevini icra eden Ali Mustafa'nın, Eskicuma'nın Kızılıklı Mahallesi'nde sakin olduğuna şahitlik edenler arasında Kethüdâyeri Hacı Halil Ağa'da vardır⁹⁹². Eski Kethüdâyeri Ali Bey, Ömer Bey'in alacağı hususunun görüşüldüğü mahkemede Ömer Bey lehine şahitlik yapmış alacağını doğrulamıştır⁹⁹³.

5.8.3. Olay Mahallinde Araştırma/Soruşturma Faaliyeti İcrası

Altı bölük halkı mensupları mahkemelere farklı konularda yardımcı olmuştur. Mesela bir olayı araştırmak/soruşturmak için merkezden gönderilen mübaşirlere yardımcı olanlar arasında altı bölük halkından sipahlar bulunmuştur⁹⁹⁴. Kethüdâyerleri de olay mahallinde araştırma/soruşturma/yargılama gibi faaliyetler yürütmüştür. Örneğin; bıçakla yaralanan birinin bıçak yarasının teyiti ve sorumlularının araştırılması işinde adli sürece katkı sağlamıştır⁹⁹⁵. Başka bir kethüdâyeri maktulün katilini bulmak için araştırma/soruşturma yapmıştır⁹⁹⁶. Mahkemede görülen bir davanın gereği için olay yerini teftişe gitmek gerekebiliyordu. Böyle durumlarda kadı ehl-i seyften kişileri görevlendirmiştir. Bu görevlendirilenler arasında kethüdâyeri bulunmaktadır. Kethüdâyeri ise kendisi olay yerine gitmeyip bir kişiyi vazifelendirmiştir. Bir bakıma burada ehl-i seyf mahkemenin eli, ayağı ve gözü işlevinde çalışmıştır⁹⁹⁷. Kethüdâyeri, bir hırsızlık olayının çözümü için muhtelif kişiler görevlendirmiştir. Bu kişiler olayın çözümü için sahada şahıslarla görüşmeler yapmıştır⁹⁹⁸. Eşkiyaların bazı kişilere müdahalede bulunduğu bir bölgede mahkeme tarafından tahkikat yapmak için voyvoda ve kethüdâyeri görevlendirilmiştir⁹⁹⁹. Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı'nın restitüsyon çalışmasının bitmesine müteakip hanın son durumunu tetkik ve teyit için mahkeme tarafından görevlendirilen kalabalık heyetin içerisinde Kethüdâyeri Hüseyin Bey'de bulunmaktadır¹⁰⁰⁰.

⁹⁹⁰ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 177.

⁹⁹¹ Sibel Kavaklı Kundakçı, "Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar (1624-1650)", *KARAM*, 54 (2017), 158.

⁹⁹² BOA. A.DVN., Dosya/Gömlük Numarası, 270/72.

⁹⁹³ Jennings, *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, 317.

⁹⁹⁴ Akdağ, *Celâli İsyânları (1550-1603)*, 209.

⁹⁹⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/38.

⁹⁹⁶ Cengiz, *XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, 184.

⁹⁹⁷ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 125, 126.

⁹⁹⁸ Sibel Kavaklı Kundakçı, "İmdat Hırsız Var!: 1625-1650 Amasyasından Hırsızlık Hikayeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2016), 248.

⁹⁹⁹ Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 64.

¹⁰⁰⁰ Nejat Göyünç ve Erol Özbilgen, *Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı ve Han'ın Restitüsyonu Hakkında*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1970), 84.

5.8.4. Müteveffa Kişilerin Muhallefât İşleri

Osmanlı Devleti'nde vefat eden kişilerin geride kalan eşya ve emvalinin tesbit, taksim ve güvenliği kadıların vazifeleri arasındadır¹⁰⁰¹. Kadılar bu vazifelerinin icrasında kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi görevlilere sorumluluklar vermiştir. Keza içerisinde bazı kişilere ait olan tereke taksimlerinin merkeze nasıl ulaştırılması gerektiğine dair hukuki işlerin takibinden kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı sorumlu tutulmuştur¹⁰⁰². Mehmed isimli bostancı çocuksuz vefat etmiştir. Muhallefâtının hâssa bostancılar başı tarafından zabt olunacağı ve muhallefâta hariçten müdahalelerin engellenmesine yönelik işin içerisinde sadece kadı ve kethüdâyeri vardır. Burada muhallefâtı zabt edecek olan hâssa bostancılar başıdır ve kethüdâyeri güvenliği sağlayan taraftır¹⁰⁰³. Muhallefâta müdahalelerin engellenmesi söz konusu olduğunda merkez tarafından çoğunlukla kadı ve kethüdâyeri muhatap alınmıştır¹⁰⁰⁴. Vefat eden kişilerin geride bıraktığı muhallefatın güvenli bir şekilde merkeze ulaştırılması önemli bir meseledir. Bu taşımacılığın eşkıyalar ve diğer güvenlik tehditlerinden korunması gerekmektedir¹⁰⁰⁵. Muhallefatın korunması hususunda kethüdâyeri etkin bir rol üstlenmiştir. Özellikle işin planlama aşamasında bulunması, yalnızca güvenlik ve asayişle ilgili değil, aynı zamanda hukuki konularda da bu kurumun (kethüdâyerlik) yetkinliğini ortaya koymaktadır¹⁰⁰⁶. Kethüdâyerinin buna benzer bir vazifesi ise haksız yere toplanılan bir paranın yeniden hak sahiplerine dağıtılması yönünde alınan mahkeme kararında görülmektedir. Çankırı subaşı Mehmed Bey'in haksız yere topladığı paraların tekrar sahiplerine dağıtılması işi Kethüdâyeri Mehmed'e verilmiştir. Mahkeme tarafından paraların dağıtılması için vazife verilen ehl-i seyften sadece kethüdâyeri vardır. Bu konuda mahkeme ile dirsek temaslı çalışmıştır¹⁰⁰⁷.

5.9. Emir-Takip Mekanizmasında Bir Göz: Taşra Güvenliğinde Normatif Denetim Aracı

Osmanlı Devleti'nde kamusal alan “mecma’-ı nas” olarak ifade edilmiş ve kahvehane, bozahane, meyhane, hamam, namazgâh, cami gibi mekanlara karşılık gelmiştir¹⁰⁰⁸. Kolektif faaliyetlerin yer aldığı bu mekanlar merkezi otorite tarafından denetlenmiştir. Özellikle kahvehaneler üzerinde denetim sıkı tutulmuş hatta

¹⁰⁰¹ Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/405.

¹⁰⁰² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 93/329.

¹⁰⁰³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/986.

¹⁰⁰⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 4/1247.

¹⁰⁰⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 103/426.

¹⁰⁰⁶ Uzun, *H.1048-1049/M.1638-1639 Tarihli Harput Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, 443.

¹⁰⁰⁷ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 3459/169.

¹⁰⁰⁸ Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, 428, 429.

kapatılmasına kadar gitmiştir¹⁰⁰⁹. Ayrıca toplu olarak oyunların oynandığı yerler mevcuttur. Buralar üzerinde de sıkı denetim sağlanmıştır. Türklerin oynadığı oyunlar; satranç, dama, marelle (dokuz taş oyunu) gibi oyunlardır. Ayrıca dolap oyunu ve bir müzik eşliğinde oynanan salıncak oyunu vardır¹⁰¹⁰. Askerler arasında tavlâ oynanmaktadır¹⁰¹¹. Bu bağlamda kahvehane ve oyun yasağı sıkı denetimlerle takip edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde içki, remil vb. ürünler tüketilmiştir¹⁰¹². Tütün kullanımı ise yaygındır. Tütün kullanan bir şeyhülislam vardır ve sürgün cezası verilmiştir¹⁰¹³. Hatta afyon kullanımı sadece halk arasında değil yöneticiler ve aydınlar arasında da yaygındır. Kadı, imâm ve mü'ezzin gibi görevliler arasında da kullananlar olmuştur¹⁰¹⁴. Tütün içenlere karşı verilen cezalar arasında dayak, hapis, sürgün ve ölüm cezaları sayılabilir¹⁰¹⁵. Merkezi otoritenin denetimlerinden ayrı olarak dini bağlamda bir denetim ve uyarma mekanizmaları oluşmuştur. 1665 yılında müzik, tütün, şarap yasağının arkasında bir kadızadeli olan Vani Efendi¹⁰¹⁶ ve yine tütün, kahve, şarab, afyon, dans aleyhinde eserler veren halveti şeyhi Müniri Belgradi bu mekanizmanın temsilcileridir¹⁰¹⁷.

Merkezi otorite tüm bu eylemleri yapanlar ile yapılan mekanlar üzerinde bir denetim sağlamaya çalışmış ve bunu kolluk kuvvetleri olarak nitelendirebileceğimiz birlikler aracılığıyla yapmıştır. Bu kapsamda taşrada kolluk kuvveti mahiyetinde olan yeniçeriler ve altı bölük halkı bu denetimlerden sorumlu tutulmuşlardır. Mesela Thévenot'un aktardığına göre yeniçeriler eğlencelerde güvenlik tedbiri almıştır¹⁰¹⁸. Ancak yasakların takibi her zaman için kadılık müessesesinin asli görevlerinden biri olmuştur. Kadı burada kanunun tatbikini sağlamıştır. Kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi görevliler ise maiyetini bu yasakların takibinde kolluk kuvveti gibi kullanmıştır. Nazari bir şekilde hükümlerde yer alan yasakların takibi pratikte kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı tarafından yürütülmüştür.

Bu birlikler tüm bu yasaklardan ayrı, bağlama göre ortaya çıkan yasakların takibinde de yer almışlardır. İzin verilen bölgelerin dışında inisiyatif alınarak yapılan fiziki yapıların takibinden yine taşra yöneticileri sorumlu olmuştur. Yahudi taifesinin izinsiz yapmış oldukları ibadethanenin yıkılmasında görev alanlar arasında kethüdâyeri

¹⁰⁰⁹ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 400.

¹⁰¹⁰ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, 71, 89.

¹⁰¹¹ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 281.

¹⁰¹² Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 46, 52, 53.

¹⁰¹³ Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, 80.

¹⁰¹⁴ Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 74, 75.

¹⁰¹⁵ M. Çağatay Uluçay, *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, haz. M. Sabri Koz ve Haşim Şahin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 115.

¹⁰¹⁶ Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, 448; Bir grup Sufi Vani'ye "vani canı" adını takmıştır. bk. Marc David Baer, *Atmeydanı'nda Ölüm 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*, çev. Pınar Yanardağ (İstanbul: Küy Yayınları, 2016), 18.

¹⁰¹⁷ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 108.

¹⁰¹⁸ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, 89.

vardır¹⁰¹⁹. Sahte mangırların tedavülde dolaşımına izin verilmemesi ve takibinin yapılması faaliyetinden sorumlu olan geniş taşra yönetici kadrosu içerisinde kethüdâyeri yer almaktadır¹⁰²⁰.

5.9.1. Oyun ve Saz Yasağının Takibi

Yasakların içinde özellikle bayram günlerinde kurulan oyun alanları (salıncak, dolap vs.) ve saz yasağı dikkati çekmektedir. Bursa'da bir bayram gününde izinsiz bir şekilde oyun yapılması merkezi otoritenin taşra yöneticilerine hüküm yazmasına neden olmuştur. Kethüdâyerine ve yeniçeri serdarına bu yasaklara uymayanlara karşı gerekli engellemelerin yapılması için her türlü yetkinin kendilerine verildiği hatırlatılmıştır. Burada kethüdâyeri ve maiyeti bir kolluk kuvveti gibi kullanılmıştır. Hükümde kadı ve ehl-i seyfe ayrı hitap şekli kullanılması vazife itibariyle ayrıldıklarını göstermektedir¹⁰²¹.

5.9.2. Kahvehane Yasağının ve Diğer Yasakların Takibi

Kahvehane yasağı temelde kontrolsüz bir topluluğun ortaya çıkarması muhtemel siyasi sorunlara önceden tedbir alınması ile ilgilidir¹⁰²². Kahvehanelerin kapalı tutulması 17'nci yüzyıl gerçekleri ve olayları için merkezi otorite tarafından takip edilmesi gereken bir yasaktı. Bu konu yakından takip edilmiş ve taşra yöneticilerinin de bu konuya aynı hassasiyeti göstermesi beklenmiştir. Cemiyet halinde olup muhtelif eylemlerde bulunmanın önüne geçilmesi, bu bakımdan kahvehanelerin kapalı tutulması istenmiştir. Hatta yıkılmasının da istenmesi merkezi otoritenin bu toplumsal olgudan ne şiddette çekindiğini göstermektedir. Bu istekler dışında yine kadı ve ehl-i seyfe ayrı bir hitap şekli vardır¹⁰²³. Bu ayrı hitap şekli birinin baş sorumlu diğerlerinin ise icracı

¹⁰¹⁹ "...yehudi tâifesi zıkr olunan menzilin bir cânibinde kenise ihdâs ve âyîn-i bâtilaların icrâ idüp yehudi tâifesi ol menzilin dâhilinde şark tarafında tahtadan mihrâb ve üzerine iki kıt'a evzân ve iki yüz dirhem gümüşden masnû' (...) için tahtadan kürsi ve üzerine sekiz kıt'a kitâbet ve oturak tahtaları ve kanâdil ve sekiz aded kayış vaz' ve binâ ve ihdâs eyledikleri eşyâ-yı merkûmenin def' ü ref'ine cânib-i şer'den hükm ve tenbîh olunup hüccet-i şer'iyeye verilmişiken yehudi tâifesi bir tarikle ev almağla te'allül ve tereddüd eylediklerin bildirüp mahall-i mezbûra varup keşf hücceti mücebince yehudi tâifesi ihdâs eyledikleri kenise-i mezbûreyi hedm ve ref' idüp ve bundan sonra zinhâr bu makûle mekrûha ehl-i İslâm beyninde rızâ verilmeyüp ve bu bahâne ile kimesneden akçe alınmayup ve bir vechile te'addî ve tecâvüz olunmamak..." BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 2/332.

¹⁰²⁰ BOA. AE.SSÜL.II., Dosya/Gömlük Numarası, 1/4.

¹⁰²¹ "...sen ki kadısın mes'ul ve mu'ateb olursun ve siz ki Bursa Ağası ve kethüda yeri ve yeniçeri serdarısın haklarından gelinmek mukarrerdir vech-i meşrfih üzre amel iylemen babında ferman-ı alıšanını sadır olmuşdur..." BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/81.

¹⁰²² Ali Fuat Bilkan, *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür 1451-1603*, (İstanbul: İletişim, 2021), 380.

¹⁰²³ "...sen ki kadısın mes'ul ve mu'ateb ve siz ki kethüda yeri ve yeniçeri serdarısın sizin adem-i takayyüdünüzden bilip bir vechile özr ve cevabınız mesmu' -ı hümayunum olmayıp hakkınızdan gelinmek mukarrerdir bilmiş olasız işbu emr-i şerifim vardığı sa'at kaza-i mezburede olan kahvehaneleri kapadıp

olduğunu göstermektedir. Kahvehane işletenler arasında yeniçeriler de vardır. Buralar bir nevi yeniçerinin lokali, derneği ve partisi mahiyetinde olmuştur¹⁰²⁴. Kethüdâyerinin maiyeti de kahvehane işletmiştir. Kapıkulu sipahisine ait olan ve şehre dair sohbetlerin yapıldığı mekanlar mevcuttur¹⁰²⁵. Kahvehanenin yanında bozahane ve meyhanenin de kapatılması yönünde talimat verilmiştir¹⁰²⁶. Kahvehaneler sadece taşrada değil İstanbul'da da yasaktı. Sadece kahvehaneler değil dolap (çöğür-çeşte) gibi oyunlar da yasaktı. Ev tutma işi son derece yaygın bir olaydı. Köy odaları olarak bilinen mekanlar bu ev tutma eyleminde tercih edilen yerlerdir¹⁰²⁷.

Kahvehane yasağının takibinden ayrı olarak muhtelif yasakların takibinin yapılması istenmiştir. Şarap, kahve ve arak (rakı) satan mekanların kapatılması, cemiyet haline gelenlerin dağıtılması, fuhuş yapanların engellenmesi, namahremden kaçınmayan kadınların gözetim halinde olması, iskeleye alkol ürünleri satan gemilerin yanaştırılmaması gibi hususlar muhtelif yasaklar içerisinde sayılır. Birbirlerine kefil tayinleri yapılarak bir denetim ağı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kethüdâyerinin içinde bulunduğu ehl-i seyf, yasakların takibinde programlı denetimler yapmış ve kefilin bulunma işinde mahkemeye yardımcı olmuştur¹⁰²⁸.

Fahişelerin sokakta gezmemesi ve seferle görevlendirilmiş unsurların bu gibi yerlerde zaman öldürmemeleri derhal yola koyulmaları emredilmiştir. Bu olaylarla ilgili hükümlerde kethüdâyerinin ve yeniçeri serdarının isminin çok geçmesi söz konusu yerlerde/olaylarda maiyetinden askeri unsurların katılımı ve bu birliklerin disiplininin sağlanması ile ilişkili olabilir¹⁰²⁹. Sonuçta askerler arasında bu tip işlere tevessül edenler olmuştur. Mesela Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde birkaç bekâr sipahi odalarına fahişe kapatmışlardı¹⁰³⁰. Tütün bu yargıyı destekleyen bir numunedir. Tütünün hem ekimi hem de içilmesi toplumun her kesimi için yasak olmasına rağmen bilhassa askerler içerisinde bu işin ekilmesi ve içilmesi yaygın olduğundan bu olaya azami özen gösterilmiştir. Yasağa uymayanların tespiti ve ceza safhası ise yine askerler tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁰³¹. Tütün kullanımının asker arasında yaygın olması uyku kaçırmasındaki etkisinden kaynaklanabilir¹⁰³². Ayrıca Jeremy Black genel anlamda askerlerin çoğunun gayri meşru ilişkiler yürütmeye meyilli olduğunu ifade etmiştir¹⁰³³.

---

avk ve te ' hirden ve ihmal ve müsaheleden begayet ihtiraz üzre olup emr-i şerifimin icrasında dakika fevt etmeyesiz..." BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/221.

¹⁰²⁴ Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", 40.

¹⁰²⁵ Açık, "Bey'likten Ağa'lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Unvan Enflasyonu", 21.

¹⁰²⁶ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2790/19.

¹⁰²⁷ Yılmaz, *Keçe Mukataası Ahkâm Defteri (1643-1707) (İnceleme, Transkripsiyon)*, 24.

¹⁰²⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/75.

¹⁰²⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 94/87.

¹⁰³⁰ Afyoncu ve Önal ve Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, 67.

¹⁰³¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 158; Abdurrahman Hibrî Efendi, *Târîh-i Feth-i Bağdâd*, haz. Ahmet Üstüner (İstanbul: Yeditepe Akademi, 2021), 33.

¹⁰³² Uluçay, *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, 118.

¹⁰³³ Black, *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, 82.

Evliya Çelebi ise bu tür alışkanlıkların askerlerin arasında daha yaygın olduğunu kaydetmiştir¹⁰³⁴. Yine Thévenot şarap içmenin yeniçerilerde yaygın olduğunu ve genelde sek içim yaptıklarını kaydetmiştir¹⁰³⁵. Müslümanlar arasında içki tüketiminin daha çok yeniçeri ve sipah gibi askerler arasında yaygın olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur¹⁰³⁶. Viyana kuşatmasına giderken Viyana kırsalındaki bağlar sayesinde şarabın bolluğu nedeniyle müptelası olmayanlar bile içmişler ve gece gündüz zina ve livata ile iştigal olmuşlardır¹⁰³⁷. Belon, afyon tüketiminde muhtemelen biraz mübalağaya kaçarak padişahın orduyu topladığında öyle bir afyon tüketimi olur ki koca memlekette afyon tüketmeyen kimse kalmaz anlatımına yer vermiştir. Bunun nedenini ise afyonun askeri daha yürekli yapıp savaşın getirdiği tehditlere karşı korkusuz yapmasına bağlamıştır¹⁰³⁸.

---

¹⁰³⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-V*, 659, 660.

¹⁰³⁵ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, 43, 44, 69.

¹⁰³⁶ Erol, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa Gayrimüslimleri (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 94.

¹⁰³⁷ Şakul, *II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi*, 113.

¹⁰³⁸ Belon, *Pierre Belon Seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549) Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*, 146, 147.

6. TAŞRADA ÂYÂNLIK VE SİYASAL KONUMLANMA: İKTİSADİ VE POLİTİK AYAKLAR

Tarih boyunca iktisadî sistemler, ideolojiler ve yönetim biçimleri değişmiş olsa da bireyin çıkar arayışı ve kişisel ikbal yönelimi büyük ölçüde sabit kalmıştır. Bu anlamda, 17'nci yüzyıl Osmanlı dünyasında görev yapan kethüdâyerlerinin, gelir getiren bir “akara” (gelir kaynağına) karşı duyduğu iştah; sadece bireysel bir yönelimin değil, aynı zamanda insan doğasının tarihsel sürekliliğinin de bir yansımasıdır. Sabri F. Ülgener, kapitalizm öncesi zihniyet yapılarını incelerken, bu konuda önemli bir tespitte bulunur: “Orta çağ insanı, klâsik ahlâk kaynaklarının tanıttıkları gibi ihtirassız ve ihtiyaçsız bir insan değildir... Bugünküne kıyas edilse, hislerin bazı noktalarda çok daha sert ve taşkın olduğu dikkatimizden kaçmaz. Kayıtsız ve kaygısız insan bir gerçek değil, ancak bir idealdir.” Ülgener'in bu yaklaşımı, tarih yazımında sıkça karşılaşılan “geçmişini idealize etme” eğilimini sorgularken, aynı zamanda insanın iktisadi arzularının tarihsel bağlamdan bağımsız olarak varlığını sürdürdüğünü gösterir. Bu perspektiften bakıldığında, kethüdâyerleri sadece bir bürokratik figür değil; kendi çağı içinde fırsatları kollayan, çıkarını gözetken ve zaman zaman siyasi iktidar ağlarının gölgesinde hareket eden bir aktör olduğu daha net anlaşılır¹⁰³⁹.

Osmanlı Devleti'nde âyânların bir şekilde içinde faal olarak yer almak istedikleri ve kârlılığını amaçladıkları çeşitli işler vardır. Kethüdâyerinin önceki bölümlerde bahsi geçen Anadolu'daki vazifeleri/işlevleri ile âyânların kâr amaçlı takip ettikleri bu işler benzerlik göstermektedir. Âyânlar makam satışı ya da kiralamalarını takip etmiş, asker temini ve askerlerin iaşesinin tedarik sürecine katılmak istemiştir. Böylelikle bu işler seçkin sınıfların tekelinde kalmıştır. Bahsi geçen işlerin her biri tecrübe isteyen hizmetlerdir. Söz konusu hizmetlerin ifası için uzaktan yakından dirsek temaslı çalışmış olan kethüdâyeri, buradaki tecrübelerini âyân olma yolunda bir trampelen gibi kullanmış olabilir. Bundan dolayı kethüdâyerlerinin bu görevden sonra bir âyân olarak toplum içerisinde var olma mücadelesinde pek zorlandığı söylenemez. Osmanlı toplumunda kendi isimleri ile bir otorite olan âyânların bir sürecin sonucunda bu konuma geldikleri muhtemeldir¹⁰⁴⁰. Sonuçta Venedikli Rambert, 16'ncı yüzyıl ortalarında sipahiliğin daha üst mevkilere tırmanmak için bir merdiven olarak kullanıldığını kaydetmiştir¹⁰⁴¹. Osmanlı Devleti'nde genel anlamda âyân olarak bilinen seçkin gruplar; ileri gelenler, nüfuz sahipleri, soylular, kent soyluları (patrisyen)¹⁰⁴² âyân ve âyân-ı vilayet, derebeyler, vücut, iş erleri, söz sahipleri, mutebarın, kocabaşılar gibi çeşitli

¹⁰³⁹ Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Der Yayınları, 1981), 100, 101.

¹⁰⁴⁰ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 25; Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 8; Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 20.

¹⁰⁴¹ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 198.

¹⁰⁴² Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 15.

kavramlarla anılmıştır¹⁰⁴³. Osmanlı Devleti'nde taşra kent seçkinleri; ulema, mültezim ve yeniçeri komutanlarıdır. Ulema, mal ve mülklerini mirasçılara bırakabildiğinden diğer idarî-askerî kurum üyelerinden veya varlıklı tüccarlardan çok daha uzun süre zenginliklerini zirvede tutmayı başarmıştır¹⁰⁴⁴. Rumeli şehirlerinde âyân olarak sivrilenler; toprak sahipleri ve vakıf yöneticileridir. Aşiretler taşrada yerleşik olması sebebiyle bir aristokrat sınıf olarak sivrilmiştir. 17'nci yüzyılda kapıkulları taşrada yerleşik olmaya başlayınca aristokrat hale gelmiştir¹⁰⁴⁵. Taşra seçkinlerinin ya da servet sahiplerinin reaya içerisindeki dağılımı küçük bir orana karşılık gelir¹⁰⁴⁶. Ticari tarımın merkezi olan bölgelerde özellikle taşra idarecileri, sipahiler, ulema ve yeniçeri ağaları mesleki beceriler edinerek servet biriktirme amacı taşımışlardır¹⁰⁴⁷.

Antonis Anastasopoulos'un editörlüğünü yaptığı çalışmada Osmanlı Devleti taşra elitinin nitelikleri iki başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki birincil nitelikler olarak tasniflenmiştir. Burada mevki, servet ve güç (nüfuz) gibi nitelikler vardır. Akabinde ise ikincil nitelikler tasniflenmiştir. Burada ise soy, bağ/ilişki (network) ve vakıf kurma-imaret-unvan gibi nitelikler sıralanmıştır. Bu iki başlık altında tasniflenmiş olan nitelikler bir kriter cetveli olarak düşünüldüğünde, kethüdâyerinin taşra seçkinliğinin sağlaması yapılabilir. Kethüdâyeri birincil niteliklerden ilkini layıkıyla yerine getirmektedir. Bağlı bulunduğu mevki gerek devletin resmi evraklarında gerekse seyyahların kayıtlarında ilk sıralarda zikredilmektedir. Servet niteliğini ise müteakip "ikbal" başlığı tam olarak açıklamaktadır. Güç, yani nüfuz niteliği ise eli kılıç tutan bir süvari olmasında saklıdır. Kethüdâyeri birincil nitelikleri karşılama yanında ikincil niteliklerinde neredeyse hepsini karşılamaktadır. Soy anlamında taşra seçkinlerinin tercih ettiği bir mevki olmuştur. 1780'li yıllarda bile Sivas'ta hatipzâdeler ve kenanzâdeler arasında kethüdâyerlik görevi için bir mücadele vardır¹⁰⁴⁸. İkincil nitelikler içinde sayılan bağ/ilişki (network), kethüdâyerinin en baskın olduğu niteliğidir. Taşradaki işlevi itibarıyla geniş bir network ağına sahiptir. Kethüdâyerlerinden vakıf/imaret işlerinde doğrudan veyahut dolaylı ilgilenenler olmuştur. Unvan konusunda ise çok geniş bir yelpazeye sahiptirler. Bu kriter cetveline göre kethüdâyeri su götürmez bir biçimde taşra âyânıdır.

Toplumsal güç ve nüfuz sahibi olanlar elit kabul edilirse, şühûdü'l-hâl heyetlerinde yer alan ve bir kitleyi etrafında toplayabilme meziyetine sahip olan kethüdâyerleri şüphesiz elit grubu içerisinde yer alır. Taşra elitleri genel olarak vergi tahsilinde bulunmak istemişlerdir. Vergi tahsilinde prosedür içerisinde yer alan

¹⁰⁴³ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 16.

¹⁰⁴⁴ Ulemanın diğer görevlilere göre avantajlarını ve güç elde etmede takip ettikleri usullerin daha ayrıntılı bilgisi için bk. İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 680, 699.

¹⁰⁴⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 146, 383.

¹⁰⁴⁶ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 115, 118, 121.

¹⁰⁴⁷ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 113.

¹⁰⁴⁸ Aydın, *Sivas'ta Âyan Aileleri 1740-1850*, 99.

kethüdâyerlerinin bu araçlara karşı doğal olarak yatkınlığı oluşacaktır¹⁰⁴⁹. Elit kavramı sadece iktisadi güce değil aynı zamanda siyasi güce karşılık gelmektedir. Müteakip bölümlerde “hizip” başlığı altında ele alınan konular tam da kethüdâyerinin siyasi ve politik konumuna odaklanmaktadır. Kethüdâyerinin bu kritere uyum sağlaması ise elit olduğunu kanıtlamaktadır. “Yerel güç dengelerini belirleme veya etkileme, devlet yetkilileri önünde bölgeyi temsil etme, vergi toplama işini yürütme ya da belli sayıda kişiyi harekete geçirebilme” tanımı neredeyse bire bir kethüdâyerine karşılık gelmektedir¹⁰⁵⁰.

Seçkinliğin diğer alametleri ise ikamet edilen semt, gündelik hayatta kullanılan eşya, sahip olunan menkul ve gayri-menkul gibi kriterlerdir. Bu kriterler âyân kimliğinin oluşmasında etkilidir ve kişinin içtimaî-iktisadî durumunu betimler¹⁰⁵¹. Kaldı ki lüks yaşama isteği 17’nci yüzyılın bir gerçeğidir¹⁰⁵². Seçkinlerin tükettiği lüks ürünler; yünlüler, mücevherat, kristal eşya, aynalar ve saatler gibi değerli emvallerdir¹⁰⁵³. Seçkin insanların gündelik hayattaki tutum ve davranışları onları seçkin oldukları konusunda ele vermektedir. Giyilen kıyafetler, yenilen yemekler, binilen hayvanlar, yapılan hayırlar, sahip olunan köleler ve başka yerde halledilmesi gereken işler için bir vekil göndermek gibi tutum ve davranışların çoğu kethüdâyerinin hayatında ve davranışlarında kendine yer bulmuştur. Kethüdâyerleri çoğu zaman kentin merkezinde ikamet etmişlerdir¹⁰⁵⁴. Hatta seçkinlerin “sipahiyye” adı verilen bir semtte oturmaları altı bölük halkının belirleyici baskınlığını göstermesi bağlamında önemlidir¹⁰⁵⁵. 18’inci yüzyılın ikinci yarısında bir belgede kullanılan “Kethüdâyeri zâde” ifadesi 16’ncı yüzyıldan başlayan sürecin seçkinlikle devam ettiğini göstermektedir¹⁰⁵⁶.

6.1. İktisadî/İçtimaî

Eli kılıç tutanlar ticarete, zanaatkarlığa ve tüccarlığa ilgi duymuşlardır¹⁰⁵⁷. Osmanlı Devleti’nde 17’nci yüzyılda meydana gelen enflasyona ve uygulanan tağşişlere karşı bir reaksiyon ortaya çıkmış gerek taşra yöneticileri gerekse taşra âyânları tarafından muhtelif iktisadi araçlar denenmeye başlanmıştır¹⁰⁵⁸. Bu farklı araçların kullanılmasındaki bir diğer neden ise yüzyılın sermaye biriktirme trendini içerisinde

¹⁰⁴⁹ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, 20, 23, 24, 25.

¹⁰⁵⁰ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, 12, 15, 21, 24.

¹⁰⁵¹ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 286.

¹⁰⁵² Bilkan, *Hayrî-name’ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 72, 77.

¹⁰⁵³ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 238.

¹⁰⁵⁴ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 296, 299.

¹⁰⁵⁵ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu 1540-1834*, 102.

¹⁰⁵⁶ Ünsal, “Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri”, 103.

¹⁰⁵⁷ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 699; André Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 86.

¹⁰⁵⁸ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 40, 41.

barındırmasıdır¹⁰⁵⁹. İktisatçıların peşinde koşanlar olarak özetleyeceğimiz bu vakalar merkezin kısıtlayıcı setlerine rağmen devam etmiştir¹⁰⁶⁰. Osmanlı Devleti'nde askerî sınıf içinde bulunanların çoğu bu iktisatçı mefhumu doğrultusunda hareket etmiştir¹⁰⁶¹. Bu kapsamda iktisadî ilişkilere girmek isteyen bürokrasi sürekli var olmuştur¹⁰⁶².

Özellikle 17'nci yüzyıl asileri (bunlar içerisinde azımsanmayacak derecede askerler vardır) iktisatçı peşinde koşan bir profile sahiptir¹⁰⁶³. Her asker zengin olmayı aklının bir köşesinde tutmuştur¹⁰⁶⁴. Hatta Uluçay kethüdâyerini ticaretle uğraşan asker şahsiyetler arasında saymaktadır¹⁰⁶⁵. Kapıkulu askerlerinin iktisatçı peşinde koştuğuna kanıt Süleyman Ağa'nın ifadesidir: "bu yeteneksiz yararsız para yiyici sürüye kul mu diyorsunuz"¹⁰⁶⁶. Berkes, altı bölük halkının maliye ve para işlerinde uzmanlaştıklarını eğer elverişli şartların oluşması halinde Japon tarihinin samuraylarının kapitalizme geçişte oynadığı rolü oynayacaklarını ifade etmiştir¹⁰⁶⁷. Dönemin bu atmosferi edebi kalemlerde de yerini bulmuş ve adeta "paraya ve kuruşa tapma" olarak görülmüştür¹⁰⁶⁸. Derviş Mehmed Paşa'nın siyaset ve ekonomi erklerine dair görüşü hem iktisatçı hem de hizbi açıktır¹⁰⁶⁹. Atâyi'nin başka bir vaka için söylediği veciz sözü, aslında yüzyılın diğer iktisatçı peşinde koşanları için de geçerli olabilir. Keza birçokları bu veciz sözde ki akıbeti uğrayacak ve "yağız atı iktisatçı yolu üzerinde dört nala kola koşarken idbar taşına çarparak tökezleyecektir"¹⁰⁷⁰. Ayrıca "Da'vâ-yı riyâsetle geçer vakti ricâlün Sanman bu kadar gulgeleler da'vî-i dîndür" diyen Sümbülzâde Vehbî yüzyılın iktisatçı merkezli olduğunun izahını yapacaktır¹⁰⁷¹. 17'nci yüzyıl rüyalarında dahi meslekler ve toplumsal ağlar kendine yer bulmuştur. Aslı Niyazioğlu bu durumu "merkezi ve

¹⁰⁵⁹ Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 72.

¹⁰⁶⁰ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 35.

¹⁰⁶¹ Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 219.

¹⁰⁶² Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 65.

¹⁰⁶³ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 20.

¹⁰⁶⁴ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 172; Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 73; İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 367.

¹⁰⁶⁵ M. Çağatay Uluçay, *XVII'inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* (Manisa: C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları, 1942), 19.

¹⁰⁶⁶ Gabriel Piterberg, *Bir Osmanlı Trajedisi Tarihyazımının Tarihle Oyunu*, çev. Uygur Abacı (İstanbul: Küy Yayınları, 2017), 45.

¹⁰⁶⁷ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, 288.

¹⁰⁶⁸ Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 73.

¹⁰⁶⁹ "Derviş Mehmed Paşa siyaset ve ekonomik gücün birbirini tamamladığını, bir paşanın siyasetal gücünü ekonomik gücünü arttırmakta kullanması gerektiğini, bunu yapmadığı takdirde ancak halka eziyetle masraflarını karşılayabileceğini savunuyor." bk. Kunt, *Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 108; Cemal Kafadar'da Vezirlerin ticaretle işgalinin hiç de sembolik düzeyde kalmadığını kaydetmiştir. bk. Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 31, 32.

¹⁰⁷⁰ Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*, 310.

¹⁰⁷¹ Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 37.

rekabetçi bir tayin sistemi içinde mesleki kaygılar onları gece gündüz meşgul etmiş olmalı” ifadesiyle açıklamaktadır¹⁰⁷².

17’nci yüzyılda servet edinmenin bazı araçları temelde ticaret, tarım ve tefeciliktir¹⁰⁷³. Diğer sermaye biriktirme alternatifleri arasında; sermaye-emek ortaklığı olan mudâra, muzâra’a ve selem¹⁰⁷⁴, kırsal kesimde gayrimenkuller, kredi piyasaları, mukataalar, iltizam¹⁰⁷⁵, tefecilik, kredi mektupları, dolab¹⁰⁷⁶, tedarik¹⁰⁷⁷, ganimet, borç para verme, spekülâtif faaliyetler sayılabilir. Alelade bir köylünün toplumsal bir hiyerarşi içerisinde yükselmesinin tek alternatifi ise dini bir kuruma dahil olmaktır¹⁰⁷⁸. Ayrıca seçkinler yatırım araçlarında her akardan hisse almak opsiyonunu kullanmışlardır¹⁰⁷⁹. Tütün hisselerinden en çok alanlar saray mensupları olmuştur. Tütün hisselerinden ikinci en çok alanlar ise askeri yöneticiler ve çocukları olmuştur. Bunların arasında sipah ağaları da vardır¹⁰⁸⁰.

Vergi tahsil hizmeti satışı ya da kiralamaları gibi uygulamalar yatırımlar arasında sayılır. Tımar sisteminin bozulmasından sonra yeni sistem olarak görülen iltizam ve malikane araçları bunlar arasındadır. Savaş biçimleri değişmiş ve maliyetler artmıştır. Değişen bu yeni biçim, yeni araçları ortaya çıkarmıştır. Çünkü daha çok askere, nakite ve silaha ihtiyaç duyulmuştur¹⁰⁸¹. Gelir kaynaklarının satılması/kiralanması sadece ekonomik bir karar değil aynı zamanda siyasi bir karardır¹⁰⁸². Ayrıca mevkilerin satılması/kiralanması Osmanlılara özgü bir durum da değildir¹⁰⁸³. 17’nci yüzyılda makam satışı Avrupa’da da yaygındır¹⁰⁸⁴. 17’nci yüzyıl taşrasında Halep’te bir divan şairi olan Nabi taşra ileri gelenlerine tenkitte bulunmuş ve mevkilerin akçe ile satıldığını kaydetmiştir¹⁰⁸⁵. Kethüdâyeri özelinde altı bölük halkı unsurlarının bu araçlara ya da türevlerine yönelik iştahı vardır. Zaten iltizamların çoğu ordu mensuplarının elindedir. Çünkü vergi tahsiline dair tecrübeleri olan ve bu alanda

¹⁰⁷² Aslı Niyazioğlu, *17. Yüzyıl İstanbul’unda Rüyalarda ve Hayatlar*, çev. Ayşen Anadol, (İstanbul: Doğan Kitap, 2020), 24, 25, 108.

¹⁰⁷³ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 671.

¹⁰⁷⁴ Fatih Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 172, 173, 174; Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 61, 128, 129.

¹⁰⁷⁵ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 140; Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 172, 173.

¹⁰⁷⁶ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 85.

¹⁰⁷⁷ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 172, 173.

¹⁰⁷⁸ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 37.

¹⁰⁷⁹ Bilkan, *Hayrî-name’ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 89.

¹⁰⁸⁰ Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, 84, 85.

¹⁰⁸¹ Griswold, *Anadolu’da Büyük İsyan 1591-1611*, 10.

¹⁰⁸² Salzmänn, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime’i*, 46.

¹⁰⁸³ Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, 18.

¹⁰⁸⁴ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 114.

¹⁰⁸⁵ Bilkan, *Hayrî-name’ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 33.

melekeleri gelişmiş bir sınıftır¹⁰⁸⁶. Ancak 18'inci yüzyılın sonunda iltizamların %30'u seyitlik iddiasında bulunanların elinde olacaktır¹⁰⁸⁷. Askerler iltizam sahibi olmasa bile iltizamcılığa ve mukataacılığa hatta çiftçiliğe geçenlerin çoğu bu grupla yakın ilişki içerisinde olmak istemiştir. Asker dışında bu yatırım aracı ile uğraşanlar çoğunlukla sipah ocağının silahlı üyeleriyle bağlantı halinde bulunmuşlardır¹⁰⁸⁸. Çünkü isyanlar sırasında mevcut hakları korumak, yeni hak ve imtiyazlar almak gayesi sipahların katıldığı ayaklanmalarda çok daha belirgin olmuştur¹⁰⁸⁹. İltizam aynı zamanda sermaye oluşumunda etkili olan bir yatırım aracıdır¹⁰⁹⁰. Mültezimin kendisini bir devlet memurundan çok iktisadi işletmenin yöneticisi gibi görmesi bu durumun bir sonucudur. Mültezimlerin taşeronlar tutmak, parayı aktaracak bankerler bulmak ve vergiyi toplayacak silahlı adamlar tutmak gibi icraatları kendisini böyle görmesinde etkilidir. 17'nci yüzyılda bu tür büyük mültezimler yüksek mevkideki devlet memurlarından çıkmıştır. Kethüdâyeri bu müessesenin talipleri arasında yer alacaktır¹⁰⁹¹. Mültezimlerin sefer zamanlarında hangi işi nasıl yaptığına dair bilgiler ordu mensuplarının neden bu müesseseyi tercih ettiğini ortaya koymaktadır¹⁰⁹². Mültezimliğin yanında mütesellimlik de önemli bir sermaye oluşturan araçtır. Vergi tahsildarlığına vekil olarak tayin edilen kişiler olan mütesellimler, mültezimler gibi sermayedar olma yolunda adımlar atmışlardır. Âyânın servet temelini oluşturan şey mültezimlik ve mütesellimlik¹⁰⁹³. Bir diğer yatırım aracı ise mukataadır. Mukataa satın almak iyi bir yatırım aracıdır ve bunların arasında askerilerde bulunmaktadır¹⁰⁹⁴.

Çiftlik açmak iktisadi bir uğraştır. Yeniçeriler çiftlik sahibi olmuşlardır. Bu çiftlikler aynı zamanda pazar işlevini içerisinde barındırmaktadır¹⁰⁹⁵. Altı bölük halkı unsurları ya da bizzat kethüdâyeri çiftlik açmıştır. Hatta hayvan çiftlikleri genelde yeniçeri ve altı bölük halkı tarafından tercih edilmiştir¹⁰⁹⁶. Çiftlik sahibi olan "ağa" unvanlı kişilerin çoğunlukta olması çiftliklerin eli kılıç tutanlar tarafından işletildiğini göstermektedir¹⁰⁹⁷.

¹⁰⁸⁶ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)* (İstanbul: Kitabevi, 2003), 46, 47, 48, 61; Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 135; Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, 39.

¹⁰⁸⁷ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 79.

¹⁰⁸⁸ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, 288.

¹⁰⁸⁹ Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*, 223.

¹⁰⁹⁰ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 260.

¹⁰⁹¹ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 135; Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 53.

¹⁰⁹² Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 62.

¹⁰⁹³ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 691, 707.

¹⁰⁹⁴ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 24.

¹⁰⁹⁵ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 577.

¹⁰⁹⁶ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 214.

¹⁰⁹⁷ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 360.

Kethüdâyerlerinin kendi halklarına bakmayıp ikballeri peşinde koştukları 17'nci yüzyıl gerçeklerinden biridir¹⁰⁹⁸. Tahrirlerin yapılmaması sonucunda taşrada çiftlikler açan âyânlar arasında kethüdâyeri yer almıştır¹⁰⁹⁹. Özellikle askerî sınıftan kişilerin toprağa müdahalesi yaygındır. Bu müdahale mülkiyete değil tasarrufa olmuştur¹¹⁰⁰. Çiftlik açmanın yanında tıpkı diğer seçkinler gibi kethüdâyeri için de iltizam iyi bir sermaye biriktirme aracı olmuştur. Kuzgunzade Mustafa kapıkulu sipahilerindedir ve birçok unvanının yanında gümrük eminliği de yapmıştır¹¹⁰¹.

Bergama'da bulunan kethüdâyerinin işlevini yerine getirmeme durumunu bildiren belge çok farklı bilgiler sunmaktadır. Müderrris olan Abdullah isimli şahıs merkeze bir arz-ı hâl yazmıştır. Bu arz-ı hâl; Bergama kethüdâyerinin 5-6 seneden beri seferlere gitmediğini, Bergama'nın bağ olan yerlerinde mandıralar kurduğunu, bu bağlardan ayrı olarak 20.000 akçe değerinde başka bir bağ ve 200 dönümlük ziraat edilen toprak üzerinde faaliyet gösterdiğini, bu faaliyetlerinin sonucunda kendisine hukuki işlem yapılmak istendiğini ancak 40-50 nefer eşkiya ile gelip itaat etmediğini içermektedir. Sonuç olarak söz konusu görevden alınması ve Manisa'da bulunan kethüdâyeri tarafından faaliyetinin takip edilmesi gerekliliğine karar verilmiştir.

Burada Kethüdâyeri Mehmed asli görevinin dışında ve o görevin verdiği kuvve ve nam ile muhtelif iktisadî araçları kullanmıştır. Bu durum Bergama'da bulunan Mehmed'e özgü bir alternatif ya da seçim değildir. 17'nci yüzyıl taşra yöneticilerinde bu tür iktisadî yönelimler şüphesiz yaygındır. Yukarıda bahsedilen kethüdâyerinin ikbal merkezli iktisadi faaliyetleri bu müessesede görev alanların Anadolu'da işlevlerini kusursuz yerine getirmediğini ve müteşebbislik yolunda adımlar attığını göstermektedir. Kethüdâyeri 5-6 yıl işlevini yerine getirmeden hareket edebilmiş, iktisadi faaliyetlerinde çok farklı organizasyonları hayata geçirmiş (mandıra işletme-ziraat işlerini sürdürme-adam toplama-hukuki meseleler) bir görevli olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁰². Başka bir örnekte; Tosya'da mutasarrıf olduğu Hacı Abdî Hanı kirasından ve tapu ile mutasarrıf

¹⁰⁹⁸ Güzey, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, 67.

¹⁰⁹⁹ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 98, 99.

¹¹⁰⁰ Özer Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 236.

¹¹⁰¹ Açıık, "Bey'likten Ağa'lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Unvan Enflasyonu", 24, 25.

¹¹⁰² "Bergama ve Ilica-i Bergama kâdîlarına hüküm ki müderrisinden Mevlânâ Abdullah arz-ı hâl sunup ebnâ-i sipâhiyândan doksan üçüncü cemâ'atde yevmî yirmi iki akçe ulûfeye mutasarrıf olup Bergama'da kethüdâyeri olan Mehmed bin Mahmud beş altı seneden berü sefer-i hümâyûnuma gitmeyüp kasaba-i mezbûrenin bağları dâhilinde mandıralar ihdâs idüp Müslümanların bağların harâb itdüğünden gayrı bunun yirmi bin akçe kıymetli bir bağın ve iki yüz dönüm zirâ'at olunur yerlerden gasben zabt idüp şer'-i şerife da'vet olundukda yanında kırk elli nefer eşkiyâ olmağla itâ'at etmeyüp kendüye zulm eylediğün bildirmeğün mezbûr kethüdâyerliğinden ref' olunup Mağnisa'da olan kethüdâyeri mübâşeretiyile şer'-i şerife ihzâr olunup hakkı alıverilmek bâbında emr-i şerifim sâdır olup buyurdum ki (boş) vüsûl buldukda mezbûri mezkûr kethüdâyeri mübâşeretiyile şer'-i şerife ihzâr idüp bir def'a şer'le fasl olunmayan husûsların hakk üzere göresin fi'l-vâkı' vech-i meşrûh üzere bunun bağın ve ol mikdâr yerlerin gasben aldığı sâbit olursa ba'de's-sübût bağ ve yerlerin hüküm idüp alıvirüp hilâf-ı şer'-i şerif min ba'd bir vechile te'allül ve bahâne etdirmeyesin eğer mezbûr bu def'a dahi şer'-i şerife gelmez ise veyahud hükm olundukdan sonra girü dahl ederse yazup arz eylesesin." BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 78/1359.

olduğu otuz kilelik tarlaların kirasından, sabık Kethüdâyeri Hacı Mehmed adlı şahısta olan birkaç senelik alacağıının tahsili ve vekiline teslimi için süvari mukabelecisi Mustafa'nın emr-i şerif talep ettiği arzdan kethüdâyerlik yapmış birinin ya da adayının han işletiminde yer aldığı ve tarla kiraladığı bilgileri öğrenilmektedir¹¹⁰³.

Hülasa taşrada bulunan kethüdâyerleri ve yeniçeri serdarları gibi görevliler iktisadi faaliyetlerini kimi zaman tek başına kimi zaman ise maiyeti ile yapmıştır. Taşrada garnizonlar kurup maiyetleri ile muhtelif kâr getiren işlere girmişlerdir. Bu faaliyetlerde dolaylı olarak danışmanlık, emniyet/güvenlik veya hamilik gibi hizmetler vermiş olabilirler¹¹⁰⁴. Kethüdâyerlerinin muhtemelen asli işlevlerinin arasında sayacağımız vergi tahsilinde edindikleri tecrübeler sonucunda vakıf mütevellisi olarak da atandığını görmekteyiz¹¹⁰⁵.

6.1.1. Vergi Tahsilinde Uzmanlaşma: Mütesellim-Mültezim-Voyvoda

Vergi tahsilinde taşrada bulunan altı bölük halkı birliklerinin ve bu birliklerin amiri sıfatında olan kethüdâyerinin iş niteliklerinin çeşitlilik arz etmesi hem bu birliklerde vazife alan unsurları hem de kethüdâyerlik müessesesinde vazife alanları muhtelif konularda ve işlerde ihtisas sahibi yapmıştır. Bu birliklere ve kethüdâyerlik müessesesine tekaütlerden görevlendirmeler yapılarak kurumsal hafızadan faydanmak amaçlanmıştır¹¹⁰⁶. Kethüdâyerlik gibi mütesellim, mültezim, voyvoda ve âyânlık gibi müesseselerinde hem mali hem de idari görevleri vardır. Bahsi geçen müesseselere bu konularda tecrübesi olan şahsiyetlerin görevlendirilmesi önceliklidir¹¹⁰⁷. Vergi tahsili bu müesseselerin de ortak iş yüküdür. Mesela vergi tahsil işinin mültezimden alınıp voyvodaya verilmesi gibi uygulamalar bu teşkilatların benzer görev tanım formlarına sahip olduğunu gösterir¹¹⁰⁸. Belgelerde taşra yöneticileri sıralanırken belli bir silsile takip edilmiştir. Ancak bu silsile her zaman belli bir standart içermemiştir. Mütesellim ve kethüdâyerinin en başlarda, kadının ise en sonda kaydedildiği belgeler vergi tahsil işinde mütesellimin baş sorumlu olduğunu göstermekle birlikte kethüdâyerinin mütesellimliğe doğru giderken bir ihtisaslaşma basamağı olabileceği yorumuna kapı açabilir¹¹⁰⁹.

Mütesellimler mahsülün zabtını ve muhasebesini tutmaktadır. Vergi tahsili bağlamında mütesellimin görevleriyle kethüdâyerinin görevleri büyük oranda

¹¹⁰³ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 200/87.

¹¹⁰⁴ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, 11.

¹¹⁰⁵ Singer, *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, 122.

¹¹⁰⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/193.

¹¹⁰⁷ Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, 131.

¹¹⁰⁸ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, 103.

¹¹⁰⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/288.

örtüşmektedir¹¹¹⁰. Bu mevcut hâl kethüdâyerlik görevini yapmış kimselerden mütesellim belirlenmesini beraberinde getirmiştir¹¹¹¹. Ayrıca kethüdâyerinin mütesellim ile dirsek temasında çalıştığını, mütesellim tayinlerinde kendilerine bilgi verilmesinden anlamaktayız¹¹¹². Bu kapsamda kethüdâyeri görevinde bulunmuş tecrübe sahibi kimselerin muhtemel mütesellim adayı olduğu rahatlıkla söylenebilir¹¹¹³. Karahisâr-ı Sâhib sancağının mütesellimliği Mirza Paşa'ya tevcih edilmiştir. Ancak kendisi gelene kadar mütesellim olarak halihazırda kethüdâyeri görevinde bulunan Osman, mütesellim olarak tayin edilmiştir. Burada mütesellimliği ve kethüdâyerliğin görev tanımını kesim kümesinde yer almaktadır¹¹¹⁴. Sabık Kethüdâyeri Rıdvan Ağa ilerleyen zamanlarda mütesellim olmuştur¹¹¹⁵. Zaralızâdelerden olan Recep Paşa kethüdâyerlik görevinden önce mütesellim sonra Sivas valisi olmuştur¹¹¹⁶. Amasya'da kethüdâyeri iken ya da kethüdâyerlik görevinden sonra mütesellim olarak görev alanlar bir hayli fazladır¹¹¹⁷.

Benzer şekilde iltizam sisteminin en iyi uygulayıcılarının altı bölük halkı içersinden çıkması geçmişteki deneyimlerin bir yansıması olarak görülebilir¹¹¹⁸. Altı bölük halkına mültezimlik gibi görevlerde verilmiştir. Ancak bunlar genelde seferden sonra mükafat olarak tevdi edilmiştir¹¹¹⁹. Kethüdâyeri ya da hükmettiği maiyetinden mensuplar malikaneci olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹²⁰. İslimye Kethüdâyeri El Hâc Osman yetki alanının yakınında bulunan Çokoba ve Çarıkoğlu mukâta'alarına talip olduğunu arz etmiştir. İçinde bulunduğu senede kendisinin ve emsallerinin bir hizmetinin olmadığını akabinde “bedel-i iltizâmları her kaç akçe ise tamamen efendim hâsıllarının huzûr-ı devletlerinde kabzına me'mûra edâ ve teslim olunur bu husûsda kulunuzu ihyâ buyurmuş olursuz” ifadesini ekleyerek yeterli akçesinin olduğunu gerekçeleri arasına koymuştur. Kethüdâyeri El Hâc Osman adı geçen mukataaların kendisine verilmesi ümidi ve “Hakk te'âlâ vücûd-ı şerîflerinizi hatâsız eyleye bâkî olasız bâkî oldukça cihân bâkî” duasıyla arzını sonlandırmıştır¹¹²¹. Manastır hasları mukataası için Manastır Kethüdâyeri Süleyman Ağa'nın girişimleri olmuştur¹¹²².

¹¹¹⁰ Güzey, *Şer'iyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, 31; Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 51.

¹¹¹¹ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, 302.

¹¹¹² Güldüoğlu, *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*, 48.

¹¹¹³ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazası (1700-1750)*, 65.

¹¹¹⁴ Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 101, 102.

¹¹¹⁵ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, 271, 302.

¹¹¹⁶ Aydın, *Sivas'ta Ayan Aileleri 1740-1850*, 56.

¹¹¹⁷ 'Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 34, 38, 48, 49, 53, 87, 89, 120, 168.

¹¹¹⁸ Açık, “Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya'da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış”, 23.

¹¹¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 159; Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 181, 192, 193.

¹¹²⁰ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması* (İstanbul: Kitabevi, 2018), 205, 209, 225, 245, 252, 253, 261, 264, 271, 275.

¹¹²¹ BOA. AE.SMHD.I., Dosya/Gömlek Numarası, 157/11826.

¹¹²² BOA. İE.ML., Dosya/Gömlek Numarası, 97/9179.

Karahisar-ı Sahib sakinlerinden Kethüdâyeri Hüseyin'in tasarrufunda da mukataa bulunmaktadır¹¹²³.

Vergi tahsil işinde kethüdâyerinin maiyetinden olan sipahlar hazar zamanlarında cizye, âdet-i ağnâm, mukâtaa gibi vergilerin tahsil işlemi gerçekleştirmişlerdir. Bu vergi tahsil işlerinde ihtisaslaşmadan dolayı 17'nci yüzyılda ek olarak tevliyet ve voyvodalık gibi vazifeler de verilmiştir¹¹²⁴. Voyvodalık vergi tahsil işini yürütmekle sorumlu bir teşekküldür. Bu işle iştigal edenler bu işin getirdiği finansal imkanlardan faydalanmışlardır¹¹²⁵. Gerek kethüdâyeri gerekse maiyetinde bulunan bölüklerin mensuplarından voyvoda adayları çıkmıştır. Voyvodalık taşradaki hazine defterdarlıklarına alternatif olarak ortaya çıkmıştır¹¹²⁶. Aslında voyvodalık altı bölük halkına ilk olarak 17'nci yüzyılın başlarında siyasi anlamdaki istikrarsızlık ortamından yararlanarak askerin gücü ile hükümet olmaya çalışan Vezir-i Âzam Merre Hüseyin Paşa tarafından verilmiştir. Vezir-i Âzam Merre Hüseyin Paşa'nın altı bölük halkının desteğini almak için onlara bu şekilde vergi tahsildarlığı gibi görevler vermesi, daha sonraları bu uygulamanın hukukî bir teamül haline gelmesine neden olmuştur¹¹²⁷. Evkaf tevliyetini ise sipahlara Kara Davud Paşa vermiştir. Ayrıca vakıfların nazırlık, cibayet ve tevliyetlerinin yanı sıra bazı divan görevleri ile voyvodalıklar da sipahlara verilmeye başlanmıştır¹¹²⁸. Altı bölük halkı unsurlarından ya da kethüdâyerlik yapmış kişilerden voyvoda olanlara daha sık rastlanmıştır¹¹²⁹. Vergi tahsilinde voyvoda olmanın yeri ehemmiyetlidir. Voyvodalık -ki kethüdâyeri makamından üst bir makam olsa gerek-kıdem-mükafat olarak kethüdâyerlerine verilmiştir¹¹³⁰. Ancak genel anlamda voyvoda olmak için kethüdâyeri olma şartı gibi bir nitelikten bahsetmek doğru olmaz. Voyvodalık, altı bölük halkı unsurlarından olan sipahların yaptığı işler arasındadır¹¹³¹. Ayrıca konar-göçerlerin hayat tarzı ile altı bölük halkının hayat tarzlarının birbirine yakın olmasından kaynaklı (at, yayla, çadır vb.) konar göçerlerin başına görevlendirilen voyvodanın genelde bu ocağın unsurlarından ve bilhassa kethüdâyerlik yapmış

¹¹²³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 112/1654.

¹¹²⁴ Afyoncu, "Sipahi", 257.

¹¹²⁵ Özlem Başarır voyvodaların sahip oldukları mali gücün sağladığı vergi toplama hakkı ile sürdürdükleri ekonomik faaliyetlerin, birbirini besler bir mahiyette olduğunu ortaya koymuştur. bk. Özlem Başarır, "Muhallefât Kayıtları Işığında XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Görevlilerinden Diyarbekir Voyvodalarının Terekeleri", *Belleten*, 287 (2016), 79.

¹¹²⁶ Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", 1621.

¹¹²⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lâğımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 147, 191.

¹¹²⁸ Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*, 224, 225.

¹¹²⁹ Usta, "Celâliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", 61, 76; Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*, 237; Voyvodalık birçok taşra yöneticisi için terfi niteliğindedir. Abaza Hasan mütesellim iken Kara Haydar-oğlunu bir baskında etkisiz hale getirmiş ve bu başarıdan dolayı kendisine Yeni-il voyvodalığı verilmiştir. bk. Uluçay, *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, 354.

¹¹³⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, 269.

¹¹³¹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 1053.

olanlardan seçilmesi yüksek ihtimali barındırır¹¹³². Ayrıca yine Altı bölük halkından olan kapıkulu sipahilerinin voyvodalığı kullanarak aşiret yönetimlerine karıştıkları bilinmektedir¹¹³³. Böylelikle türkmen konar-göçerler üzerinde altı bölük halkının etkisi yadsınamaz derecede yüksek olduğu kolaylıkla ifade edilebilir. Özellikle vergi tahsili faaliyetinin her aşamasında yer almışlardır. Kethüdâyeri ise bu faaliyetlerin takibini, kontrolünü ve koordinasyonunu sağlamıştır. Kethüdâyeri dışında bu faaliyetlere müdahale edilmemesi emredilmiştir¹¹³⁴. Ayrıca mütesellim ve voyvodalar sefere memur olmayan müesseselerdir. Kethüdâyerlerinin görevden sonra bu iki müesseseyi tercih etmelerinin motivasyonlarından biri de bu neden olabilir¹¹³⁵.

Önceden serbölük olan bir kişi kethüdâyeri olarak atanmıştır. Bu kişinin bir önceki görevinde meydana gelen bir olumsuzluktan ötürü muhtelif çevrelere zulmettiği iddia edilmiştir. Bazı çevreleri kullanarak voyvodalığı talep etmiştir. Bu olay taşrada bu tür hizbin yaygın olduğunu göstermekle birlikte kethüdâyerlerinin voyvodalık için kulis çalışmaları yürüttüğü gerçeğini gözler önüne sermektedir. Ancak merkez bu zulüm iddiasından ötürü voyvodalık isteğinin üzerine bir tetkik istemiştir¹¹³⁶. Türkmen voyvodalığı için merkezi otoriteye karşı gelmiş olan kapıkulu sipahilerinin varlığı ve tesir güçlerinin ne olduğu ve etki alanlarına dair bir fikir vermesi babında Abaza Hasan, Kürd Mehmed, Konyalı Hadım Ali Ağa gibi isimlere bakmak yerinde olacaktır¹¹³⁷. Ayrıca bu durum kethüdâyerinin faal ve domine olan bir maiyeti zapt ve rabt altında tutmasının ne kadar güç olduğunu göstermektedir.

6.1.2. Borç/Kredi

Yatırımlar arasında borç/kredi vermek kayda değer bir yatırım aracı olarak öne çıkmaktadır¹¹³⁸. Bazen kethüdâyerlerine verilen borcun diğer borç verilenlere göre daha

¹¹³² Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, 11.

¹¹³³ Usta, “Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, 72, 73.

¹¹³⁴ “Emr ü defterden ziyâde talebiyle rencide olunmaya diyü hükm buyruldu. Devletlü ve sa’âdetlü sultânım hazretleri sağ olsun Bu kulları konar göçer Türkman tâifesinden yüzde kaleminde Savcılı cemâ’atından olup lakin bu kulları ekseriyâ Rumili tarafında konup göçüp Kayseriye taraflarında olan kethüdâyerlerimiz bu fakîrlerin temessüklerin âhara bey’ idüp ânlar dahi bu fakîrlerden kânûndan ziyâde talebiyle rencide ve remide idüp gâh otuz guruşumu ve gâh kırk elli guruşumu almak ile bu fakîr küllî gadr olmuşdur merhametlü sultânımdan mercûdur ki kânûndan izdiyâd talebiyle rencide olunmamak için her kangı taht-ı kazâda bulunursan kâdîlara hitâben hükm-i hümâyûn ricâ olunur. Bende Süleyman Murad”. BOA. AE.SMST.II., Dosya/Gömlek Numarası, 84/8966; Yörük ve Voynuk Ahkâm Defterleri’nde kaydedilen hükümlerde muhatap alınan seyfiyeliler arasında ilk sırada kethüdâyeri yer almıştır. bk. Mehmet Ak, “Yörük ve Voynuklara Dair Önemli Bir Kaynak: Yörük ve Voynuk Ahkâm Defteri (16 Zilka’de 1116/12 Mart 1705-3 Cemâziyelevvel 1147/1 Ekim 1734)”, *Belleten*, 36 (2011), 1-56.

¹¹³⁵ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, 88.

¹¹³⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/546.

¹¹³⁷ Usta, “Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, 61.

¹¹³⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 150, 151, 152, 153; Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 130.

az olduğu dikkat çekmektedir¹¹³⁹. Bu borç/kredi verme işleminde kazanç şüphesiz faizdir¹¹⁴⁰. Ali isminde bir sipahi mirastan 900 guruş alacağı, şehir kethüdası namında olan Ahmed isimli şahısta ise 397 guruş alacak faizi olduğunu, yine Ahmed adlı kişiye buğday verdiğini ifade eden bir yazıyı İstanbul'a arz etmiştir. Burada kethüdâyeri maiyetinin faizli borç verme faaliyetinde bulunduğunu görmekle birlikte borç verme portföyüne dair bilgi sahibi olmaktayız. Altı bölük halkı mensupları şehir kethüdasına kadar borç verme potansiyeline sahiptir. Borç/kredi sadece nakdi değil aynı zamanda aynı olarak verilmiştir¹¹⁴¹.

Borç/kredi verme işleminde belli bir prosedür göz önünde bulundurulurdu. Şifahi bir usul yerine temessük ile yazılı bir senet usulü tercih edilmiştir. Bu usul hukuki ve meşru yolların gözetildiğini göstermekle birlikte âyânlığın da alâmetidir. Kethüdâyeri Çorbacı Hüseyin Ağa'nın borç verdiği portföyde gayri müslimler vardır¹¹⁴². Başka bir kethüdâyeri 300 guruşluk borç/kredi vermiştir. Kethüdâyeri, bu borcun nereye harcanacağı konusunda açıklama istemiştir. Borcun bir köy için harcandığının kendisine yazılı bir hüccetle bildirilmesini şart koymuştur¹¹⁴³. Sabık Kethüdâyeri Mustafa'nın yeni Kethüdâyeri Ahmed'den 750, İsmail isimli şahıstan 75, Hasan isimli kişiden 250 guruş alacağı vardır. Hatta Aydos kazasına tabi Köprüköy isimli köy ahalisinden ise 522 guruş alacağı da vardır. Bu söz konusu alacaklar hem Müslüman hem de gayri müslim ahalidendir¹¹⁴⁴. İstanbul'dan Şaban Bey'in ve Bursa'da

¹¹³⁹ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 276.

¹¹⁴⁰ Kunt, *Sancaktan Eyalet 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 92; Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, 99; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim, 2015), 75.

¹¹⁴¹ “Bâ hatt-ı Hâcı Efendi Erzurum beğlerbeğine ve Erzincan kâdisına hüküm ki sipahioğlanları zümresinden Erzincan'da Kethüdâyeri olan Yusuf arz-ı hâl sunup nefsi-i Erzincan'da sâkin Ali nâm sipahide tereke bahâsından dokuz yüz guruş ve yine Erzincan'da şehir kethüdâsı nâmında olan Ahmed nâm kimesnede karzdan üç yüz doksan yedi guruş hakkı ve on iki samar buğdayı olup mezbûr Ali deyni için üç yüz guruşa bir katar katır virüp mâ'adâ ol mikdâr hakkı mezbûrların zimmetinde iken mezbûrlar fevt olmağın mezbûr Ahmed'in emlak ve erzâkın ahz u kabz eden oğulları babalarının deyni için bir miktar arpa ve buğday ve bir bağ virüp ve zikr olunan bağ ezyed bahâ ider diyü mezbûr Yusuf'un kırk guruşun alup ol vechile mâbeyni ibrâ olup mezbûr bâkî kalan hakkın taleb etmek sedâdında iken mezbûrlar şirrete sülûk idüp babamızın deyni yoğidi ol bağı fuzûlen aldı ve mezbûr Ali'nin oğulları Mustafa ve Muharrem ve vâlideleri (boş) nâm hatun müteveffâ-yı mezbûrun deyni yoğidi diyü ordu-yı hümâyûnuma gelüp şikâyet idüp lakin mezbûrların zimmetinde ol mikdâr hakkı olup mezbûrlar mücerred mezbûr Ahmed'i ta'ciz idüp şer'le mahallinde görülmek bâbında hükmi-şerifim ricâ etmeğın şer'le mahallinde görölüp icrâ-yı hakk olunmak emrim olmuştur buyurdum ki (boş) vüsûl buldukda bu bâbda onat vechile mukayyed olup dahi ihzâr-ı hasmâ kılup bir def'a şer'le fasl olunmayan ve on beş yıl mürûr etmeyen husûsların onat vechile hakk üzre teftiş ve tefahhus idüp göresin husûs-ı mezbûr i'lâm olunduğu üzre ise ol bâbda muktezâ-yı emr-i şer'-i kadimle amel idüp ba'de's-sübût şer'le hakkın müteveffâ-yı mezbûrânın emlak ve erzâkın ahz eden veresesinden şer'le hükmi idüp alıveresin ve kazıyyede medhali olmayanları dahl etdirmeyesin ve müslümânı (?) yazup bildiresin ammâ tamâm hakk-ı sarîha tâbî' olup garaz-ı ta'assub ile tarafeyne zulm olunmaktan ziyâde ihtiyât eylesin.” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 81/134.

¹¹⁴² Nuri Çevikel, “Kıbrıs Eyâletinde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri”, *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4/282.

¹¹⁴³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 4816/194:1.

¹¹⁴⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 25/1300-1301; BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 28/979.

Kethüdâyeri Mehmed Bey'in, Manisa da ikamet eden Mehmed Ağa İbn-i Hüseyin Ağa'dan toplam 128.000 akçe alacakları vardır. Bu alacağın 70.000'lik kısmı Şaban Bey'e, 58.000'lik kısmı ise Kethüdâyeri Mehmed Bey'e aittir. Kethüdâyeri Mehmed Bey'e ait olan borcun 19.000 akçelik kısmı atlar ile ilgilidir. Bu büyük meblağların tahsili için alacaklı olan iki taraf vekaletlerini Kurt Bey ibn-i Şükrullah isimli şahsa vermişlerdir¹¹⁴⁵. Başka bir örnekte ise Müteveffa Kurşunlu Kethüdâyeri Mehmed Ağa'nın birçok kişiye borç verdiği şahit olmaktayız¹¹⁴⁶.

Kethüdâyeri, borç/kredi verme/alma işleminin her iki tarafında yer almıştır. Borç verdiği gibi borç almıştır. Kethüdâyeri Murtaza Bey, Mehmed Beşe'den 25.000 akçe borç/kredi almıştır. Kethüdâyeri Murtaza Bey yine çok yüklü miktarda bir başka kişiden borç/kredi kullanmıştır. Bu son kullanım 480.000 akçe tutarındadır. Murtaza Bey'in bu borçları/kredileri nerede kullanıldığına dair bilgi yoktur. Ancak meblağların kayda değer olması bir iktisadi faaliyet içerisinde kullanılabileceğini gösterebilir¹¹⁴⁷. Kethüdâyeri Mustafa ise Şaban isimli şahıstan temessük üzerine 14 kuruş borç/kredi almıştır¹¹⁴⁸. Başka bir görevli olan Tatarpazarı Kethüdâyeri Mehmed Ağa, Yazıcı Ramazan isimli şahıstan temessüklü 1.500 guruş borç/kredi almıştır¹¹⁴⁹. Ramazan isimli bir şahsın Serfiçe kazası sakinlerinden olan Kethüdâyeri Ali Ağa'dan 950 guruş alacağı vardır¹¹⁵⁰.

6.1.3. Menkul/Gayrimenkul

Kayseri'de ebna-i sipahiyandan olan El-Hac Mustafa Beg bin Hamza'nın terekesinden altı bölük halkı mensuplarının taşrada iktisadi ve içtimai hayatı hakkında ortalama bir öngörüye sahip olabiliriz. Hamza'nın 100.000 akçelik evi, 8.000 akçe değerinde bir cariyesi, taşrada ve şehirde evleri, 7 adet dükkânı ve bağ-bahçesi iktisadi-içtimai durumunu göstermektedir. Evin değeri hatırı sayılır bir muhitte oturduğuna işarettir. Dükkanların varlığı sermaye bağlamında faal olduğunu göstermektedir. Bu terekenin hakkaniyetli bir biçimde taksim edilmesinde ise amiri olan Kethüdâyeri El hac Hüseyin Beg bin Abdullatif önderliğinde bir heyet şahitlik yapmıştır¹¹⁵¹. Karahisar-ı Sahib kazasında Kethüdâyeri Ahmed'in para, mal ve hayvanını gasbetmekten hakkında sürgün kararı çıkarılan Alaybeyioğlu Abdi'nin hükmünden, kethüdâyerlerinin standart menkul ve gayrimenkul portföyüne şahit oluyoruz¹¹⁵². Otuz kişilik bir grubun emekli

¹¹⁴⁵ Tekin Açık, *48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 143.

¹¹⁴⁶ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 219/59.

¹¹⁴⁷ Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, 195.

¹¹⁴⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 19/532.

¹¹⁴⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 28/313.

¹¹⁵⁰ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 129/74.

¹¹⁵¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 5842/73.

¹¹⁵² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 117/1161.

olan bir kethüdâyerinin evini basmasını içeren hükümden başka bir kethüdâyerinin iktisadî durumunu öğrenmekteyiz. Bu grup kethüdâyerinin köydeki çiftliğine zarar vermiş, bir kırsağına ve iki kölesine el koymuştur¹¹⁵³. Müteveffa Kurşunlu Kethüdâyeri Mehmed Ağa'nın Bucura kazasına tabi Okçular köyünde emlak ve arazilerinin olduğunu eşi Hatice Hanım'ın emr-i şerif talebinden öğrenmekteyiz¹¹⁵⁴. Başka bir örnekte ise Kethüdâyeri Mehmed'in odasında 10 gün hapis yatan eşkıyadan Kethüdâyeri Mehmed'e dair bilgilere ulaşıyoruz. Eşkîya Deli İbrahim, hapishaneyi delmiş ve firar etmiştir. Deli İbrahim yanına topladığı 15 yandaşı ile Kethüdâyeri Mehmed'in evini basmış ve zevcesi Meryem'in iki elinin parmaklarını kılıçla keserek 200 guruşluk eşyasını gasp etmiştir¹¹⁵⁵. Mehmed Ağa ise görevleri arasında kethüdâyerlik yapmış bir şahsiyettir. 560.000 akçe değerinde gayri menkulü, 1.712.801 nakiti, 38.000 nakliye ve binek hayvanı vardır. Nakliye ve binek hayvanlarını en çok temas ettiği çevreler (göçerler) dolayısıyla yapmış olacağı düşünülebilir. Bu sayı ile nakliyat işinde şirketleştiği bile söylenebilir. Nakit ve gayrimenkul değerlerine bakarak tüm kethüdâyerlerinin Mehmed Ağa gibi zengin olduğu değerlendirilmesini yapmak doğru değildir. Ancak bu bilgiler kethüdâyeri görevinde bulunanların iktisadi ve içtimai konumu hakkında öngörüler/ihtimaller üretmemize vesile olmaktadır¹¹⁵⁶. Kantara mahallesinde ikamet eden Antakya Kethüdâyeri Abdülkadir Ağa İbni Kasım Ağa, satın aldığı gayrimenkuller ile dikkat çekmektedir. Kethüdâyeri, Ali bin Mehmed adlı kişiden Sarı Mahmut mahallesindeki sınırları belli olan tek katlı, iki odalı, avlusu, kuyusu ve diğer müştemilatı olan evi 30 guruşa, yine başka bir kişiden Kantara Mahallesindeki sınırları belli olan tek katlı, avlusu ve diğer müştemilatı olan evi 60 guruşa satın almıştır¹¹⁵⁷. Bir vakıf uhdesinde bulunan ve harabe olan bir hamamı daha önce kethüdâyeri olan Hüseyin Ağa kendi malı ile onarmıştır. Bu girişim akar getiren araçlara karşı arzusunu göstermekle birlikte hukuki ve prosedürler noktasında uzmanlığına delildir. Hükümde geçen "nâib veyâ 'arz-ı müslimîn ile varup keşf ve hüccet ettirup" ifadesi kethüdâyerinin bürokratik uzmanlığını ve yöntemini göstermektedir. Bu kethüdâyeri aynı zamanda bir hamamı onaracak iktisadi kudrette olduğunu ispatlamaktadır. Ayrıca kamusal alana ait bir fiziki yapının umumun faydasına olacak şekilde yaptırması altı çizilmesi gerekli diğer bir husustur¹¹⁵⁸.

Bir bağ-bahçe davasında yer alan kethüdâyerinden (Mehmed Ağa ibn 'Alî) onun içtimai hinterlandına şahit olmaktadır. Komşularının çoğu unvanlı kişilerdir. İktisadi gelişmişlik iskân öbekleşmelerinde kendini göstermektedir. Söz konusu dava hala

¹¹⁵³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 21/441.

¹¹⁵⁴ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 219/59.

¹¹⁵⁵ BOA. AE.SMHD.I., Dosya/Gömlek Numarası, 182/14199.

¹¹⁵⁶ Saîd Öztürk, *XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993), 349.

¹¹⁵⁷ Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)", *Bellekten*, 1 (1992), 151; Ankara'da ve Kayseri'de ev satışlarında kullanılan para birimleri: 1 guruş=200 akçedir. bk. Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, 146.

¹¹⁵⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6157/88:3.

görevde olan kethüdâyerinin mülkü olan (şahitlerle bu mülkün kethüdâyerine ait olduğu kanıtlanmıştır) bağ-bahçesine bir başkasının müdahale ettiğini içermektedir. Kethüdâyeri bu mülkü alırken yine hem nakdi hem de aynı ödeme şeklini tercih etmiştir. Kethüdâyeri bu müdahalenin engellenmesini istemektedir. Hukukî yolu tercih etmesi dikkat edilmesi gereken ayrı bir konudur¹¹⁵⁹. Yine başka bir kethüdâyerine yapılan müdahaleden onun emvali/eşyası hakkında bilgiler ortaya çıkmıştır. Beypazarı Kethüdâyeri Hasan'ın "re's atın ve tuğra altunun ve bazı eşyasın" müdahaleye maruz kalmıştır¹¹⁶⁰. Tire'de Kethüdâyeri Hüseyin'in evine hırsız girmiş ve 8 kese kuruşunu çalmışlardır. Daha sonrasında bu hırsızlar yakalanmış ve keseler tekrar sahibine verilmiştir¹¹⁶¹. Sahip oldukları menkullar arasında kumaş da yerini almıştır. Amasya'da Kethüdâyeri Mehmed Ağa ibn Abdullah, Hamzabeyoğlu es-Seyyid Mehmed Çelebi'ye beş Halep kumaşı emanet etmiştir¹¹⁶².

Kethüdâyeri iken vefat eden Musa Bey'in oğlu, babasından kendisine intikal eden çiftliği ve içerisindeki 40.000 akçeye satmıştır¹¹⁶³. Bir müteşebbis kapıkulu sipahisinin vefatından sonra oğlu tarafından satılan malların değeri ve serveti kayda değerdir¹¹⁶⁴. Kayseri'de Kethüdâyeri Dilaver Ağa b. Abdülmennan'ı mülk satın alımında görmekteyiz. Tabhane (dinlenme yeri) ve menzil satın almıştır. Satın alırken kullandığı ödeme şekli nakdi ve aynıdır¹¹⁶⁵. Kethüdâyeri Ebubekir Ağa terekesinin taksimi için mahkemeden naip talep etmiştir. Bu talep üzerine Ahmet Efendi tayin edilmiştir. Önemli terekeler için naiplerin talep edildiği düşünüldüğünde Kethüdâyeri Ebubekir Ağa'nın terekesinin kayda değer olduğu söylenebilir¹¹⁶⁶.

6.1.4. İkamet

Taşra yöneticilerinin kent içindeki ikametgâhları; mahalle, kent çevresi ya da köylerdir¹¹⁶⁷. Diyarbakır'da kadının, müftünün, yeniçeri serdarının ve voyvodanın ikametgâhı iç kaledeydi. Bu ikamet durumu muhtemelen bölgenin muhtelif niteliklerinden ötürü değişiklik gösteren bir olgudur¹¹⁶⁸. İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti'nde geleneksel mahalle portresini "Paşa'nın konağının karşısında basit bir evkaf katibinin aşı boyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kâşanesinin yanı başında mahalle su yolcusunun kulübesi bulunur. Bütün bu insanlar birbirleriyle her gün

¹¹⁵⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 6174/106:1.

¹¹⁶⁰ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 31/621.

¹¹⁶¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 92.

¹¹⁶² Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 226.

¹¹⁶³ Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset*, 323.

¹¹⁶⁴ Açık, "Bey'likten Ağa'lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Unvan Enflasyonu", 28, 29.

¹¹⁶⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/73:2.

¹¹⁶⁶ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, 93.

¹¹⁶⁷ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 40, 41.

¹¹⁶⁸ Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 213.

karşılaşır, etiket farklılıklarına rağmen muhatap olurlardı. Paşa'nın vekili harcı ile müderrisin damadı, su yolcu ile evkafın küçük kâtibi aynı kahvede toplanıp görüşürlerdi. Geleneksel mahalle adeta bir Şeyh Küşteri Meydanı yani Karagöz perdesi gibidir” ifadeleriyle açıklamaktadır¹¹⁶⁹. Bu bağlamda âyânlar kentin tam kalbinde çarşının yanında şehir trafiğinin bütün gürültüsünün ortasında bulunmaktadır. İstisnalar dışında büyük ölçüde gösterişli yapıları yoktur¹¹⁷⁰. Mahallelerde on ile birkaç yüz aile arası yaşamaktadır. İktisadî durumuna göre zengin ve fakir mahalle yaşamı hem ayrı hem de iç içedir¹¹⁷¹.

16'ncı yüzyıl içerisindeki konjektör itibarıyla âyânlar nüfuzlarını arttırmışlardır. Bir âyân olan kethüdâyerleri ekseriyetle kentlerin mahallelerinde ikamet etmişlerdir¹¹⁷². Fakat bu farklı yerlerde ikamet etmedikleri anlamına gelmez. Kethüdâyerinin kazalarda ikamet ettiğini ifade eden çalışmalar mevcuttur. Ancak bu kesinlik arz eden bir kaide değildir. Çünkü her kazada bu müessese yoktur¹¹⁷³. Onun için bazen kasabada bazen ise şehir merkezinde ikamet etmişlerdir¹¹⁷⁴. Sürekli ikamet etmenin dışında kırsalda ya da köylerde çiftlikleri kullanmışlardır.

6.1.5. Unvan

Seçkinliğin alametlerinden olan unvanlar Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılmaktadır¹¹⁷⁵. Bu yaygın kullanımdan ötürü “unvan enflasyonu” kavramı ortaya çıkmıştır¹¹⁷⁶. Bu unvanlardan en çok tercih edileni “efendi” unvanıdır¹¹⁷⁷. Mesela Anteb'in en zengini “bey” unvanını kullanmıştır¹¹⁷⁸. “Ağa” unvanı özellikle asker olanlara atfedilmektedir. Ancak “ağa” unvanı sadece eli kılıç tutanlar için kullanılmamıştır. Ağa unvanını taşıyanlar diğer unvanları taşıyanlara göre daha üstte konumlanmışlardır¹¹⁷⁹. 17'nci yüzyılın sonuna doğru ordu mensupları unvan olarak “el-hâc” ve “çelebi” gibi unvanları da kullanmışlardır¹¹⁸⁰.

Anadolu'da reayanın bürokrasi kadrolarında yer almaya başlaması içtimaî konumlarını etkilemiştir. 17'nci yüzyılda Türkleşme etkisi seçkinler arasında

¹¹⁶⁹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 305.

¹¹⁷⁰ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 299.

¹¹⁷¹ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 701, 704.

¹¹⁷² Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 22; Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, 221.

¹¹⁷³ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 52.

¹¹⁷⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-III*, 21, 56.

¹¹⁷⁵ Ekin (ed.), *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, 227.

¹¹⁷⁶ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 83, 84.

¹¹⁷⁷ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 176.

¹¹⁷⁸ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 124.

¹¹⁷⁹ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 217, 251, 408.

¹¹⁸⁰ Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, 144.

yaşanmaya başlamıştır¹¹⁸¹. Böylelikle dönemin trendi olan unvan sahibi olmak için mücadeleler başlamıştır. Bu bağlamda ikbal yolunda unvanın kethüdâyerlerini cezbetmemesi olmazdı¹¹⁸². İstanbul'dan gönderilen fermanlarda kethüdâyeri açıkça “âyân” olarak zikredilmektedir. İstanbul bu müesseseyi ve amirini âyânlar içerisinde saymaktadır¹¹⁸³. Evliya Çelebi Amasya'da bulunan kethüdâyeri için “zengin” ibaresini kullanmıştır. Bu ibare iktisadî durumları hakkında bilgi vermektedir¹¹⁸⁴. Çelebi, yine Amasya âyânlarını sıralarken başta birçok kethüdâyerinden bahsetmektedir. Burada önemli olan müellifin muhtelif sınıflardan seçkinleri sayarken birçok kethüdâyerinden en başta söz etmesidir. Yine Çelebi Çorum'da bulunan sipah kethüdâyerinden “gösterişli bey” olarak bahsetmektedir¹¹⁸⁵. Bir sosyal sınıf unvanına karşılık gelen “zâde” unvanı kullanılmıştır¹¹⁸⁶. Kapıkulu sipahileri “cüdi” unvanıyla birlikte “bey” unvanını da kullanmıştır¹¹⁸⁷.

Nihayetinde kethüdâyerleri tarafından en yaygın kullanılan unvanlar “ağa”, “bey”, “el-hac”, “fahru'l-ayân”¹¹⁸⁸ ve “efendi” gibi unvanlardır. Ancak tüm bu genel unvanlardan ayrı olarak çeşitli unvanlar da kullanmışlardır. Kethüdâyerlerinin kullanmış oldukları unvanlara örnekler “Kethüdâyeri Şühûdü'l-Hâl Üyeliği Unvan ve Dava/Davacı Nitelik Pusulası” başlığı altında oluşturulmuş olan Tablo 5.1.'de yer almaktadır.

6.1.6. Kariyer/Safahat

Osmanlı Devleti'nin kayıt tutma usulünden kaynaklı arşiv evraklarından taşrada bir kişinin kariyer basamağını ortaya çıkarmak çok zordur¹¹⁸⁹. Bu alanda bazı padişahların ve sadrazamların bilgilerinde dahi eksiklikler mevcuttur¹¹⁹⁰. Buna karşılık ulemanın meslek yaşamlarını izlemek diğer meslek gruplarına göre daha kolaydır. Çünkü ulema sınıfında biyografi hazırlamak usuldür. Ancak eli kılıç tutan seyfiye sınıfından birinin kariyer safahatını takip etmek çok zordur¹¹⁹¹. Ahmed b. Mehmed gibi genel anlamda kullanılan isimlerin birbirinden ayırt edilmesi imkansızdır. Ancak bu iş için bazı kriterler bulunmaktadır. Öncelikle kent-kırsal ayrımı ve sonrasında memleket, ikamet, lakab, meslek, aile ilişkileri gibi kriterleri takip ederek bir teyit formülü

¹¹⁸¹ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 357.

¹¹⁸² Açık, “Bey’likten Ağa’lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”, 12, 23.

¹¹⁸³ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 28.

¹¹⁸⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-II*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 213.

¹¹⁸⁵ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-II*, 213, 493.

¹¹⁸⁶ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/1936.

¹¹⁸⁷ Açık, “Bey’likten Ağa’lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”, 17.

¹¹⁸⁸ Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset*, 269.

¹¹⁸⁹ Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 10, 11; Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, 213.

¹¹⁹⁰ Ağoston, *Osmanlı’da Strateji ve Askerî Güç*, 220.

¹¹⁹¹ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 680, 707.

oluşturulabilir¹¹⁹². Bir diğer zorluk hususu ise Osmanlı Devleti'nde kariyer planlanmasında çok yönlülüğün hâkim olmasıdır. Bir kişinin safahatında esnek geçişler görülmektedir. Bu husus bir kişinin arşivlerde takibini daha da zorlaştırmaktadır¹¹⁹³. Bu zorluklara rağmen birkaç somut örnek çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda Amasya'da Abdullah oğlu Kethüdâyeri Rıdvan bir başlangıcı ifade edebilir¹¹⁹⁴. Rıdvan üç çocuk sahibidir. Kara Mustafa olarak bilinen oğlu¹¹⁹⁵ bir alacak-verecek davasından öğrendiğimiz kızı Rabia¹¹⁹⁶ ve diğer kızı Ayşe¹¹⁹⁷ çocuklarıdır. Halkis Mahallesinde ikamet etmektedir. Gürcü asıllı bir kölesi vardır. Kölesinin fiziki özellikleri kaydedilmiştir. Kölesinin olması iktisadî durumu hakkında layıkıyla bir fikir vermektedir¹¹⁹⁸. Kethüdâyeri Rıdvan'ı diğer hükümlerde bulunan Rıdvanlardan ayırt etmek için iki kriterden oluşan bir teyit cetveli oluşturulmuştur. Bu kriterlerden biri mahalle (Bayezid) diğeri baba (Abdullah) ismidir. Bu iki kriterden her ikisi teyit oluşturursa yüksek ihtimal araştırılan Rıdvan olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu iki kriterden bir tanesi tutsa dahi düşük ihtimal olarak görülmüş ancak kayda değer olarak nitelendirilmiş ve değerlendirmeye alınmıştır. Bu iki kritere ilaveten yeni bilgilere rastlanırsa (çocukları-ilişkide bulunduğu şahsiyetler vb.) bu bilgiler de kriterler havuzuna atılmış ve teyit cetveli güçlendirilmiştir. Bu teyit cetvelinden Rıdvan'ın kariyerine, iktisadî ve içtimaî durumuna yakından bakılmıştır. Rıdvan, kethüdâyeri olmadan önce 1634-35 yıllarında çoğunluğu tekstil ürünlerinden oluşan bir değerli malların davasında yer almıştır¹¹⁹⁹. Muhtemelen ticari işlerle uğraşmaktadır.

1648-49 yıllarına gelindiğinde Rıdvan, kethüdâyeridir. Rıdvan, kethüdâyeri olduktan sonra Bayezid Paşa mahallesinde ikamet etmektedir¹²⁰⁰. Mahalle sakinleri arasında muhtemel başka eşraf vardır. Kethüdâyeri Rıdvan 10'uncu bölükte 59 akçe yevmiyelidir¹²⁰¹. Gasp davasında şühûdü'l-hâl üyeliğinde bulunmuştur. Burada davanın niteliği üyelik durumunda etkili olmuş mudur yanıt vermek zordur¹²⁰². Uzun yola giden bir kişiye lojistik destekte bulunmuştur. Helvacı İbrahim Ağa adlı kişiye 60 kuruş değerinde bir beyaz tay, 3.000 akçe değerinde bir katır ve 1.000 akçe değerinde bir çadır vermiştir¹²⁰³. Dindar olduğu kaydedilmiştir ancak burada dindardan kasıt hukuk bilgisi midir yoksa dini ibadetleri yerine getirmekteki teslimiyeti midir? Bu soruları hükümler üzerinden cevaplamak zordur. Kethüdâyeri Rıdvan'ın atandığı bölge neresi ise orada ikamet etmesi emredilmiştir. Özellikle ocak mansubu gibi görünüp eşkıyalık yapanların

¹¹⁹² Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 326, 330.

¹¹⁹³ Reyhan, "İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma", 211.

¹¹⁹⁴ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/110:1.

¹¹⁹⁵ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 383/85:2.

¹¹⁹⁶ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 205, 206.

¹¹⁹⁷ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 267.

¹¹⁹⁸ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 385/17:3.

¹¹⁹⁹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 383/85:2.

¹²⁰⁰ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/60:2.

¹²⁰¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/85:1-110:1.

¹²⁰² BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/18:2.

¹²⁰³ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/60:2.

takibini yapması vurgulanmıştır. Çünkü bu yıllar Anadolu'da müstakil hareket eden gruplar olmakla birlikte bu gruplarla beraber hareket etmek isteyen ocak mensupları ortaya çıkmaktaydı¹²⁰⁴.

1650 sonrası iktisadi faaliyetleri yoğunlaşmaktadır. İncesuyu köyü sakinlerinden Mustafa beyden 8.700 akçe borç almıştır¹²⁰⁵. Taşrada bulunan sancakbeyi-beylerbeyi gibi yöneticilerin haksız tutumları karşısında diğer yöneticilerin bunlara karşı ittifakı içerisinde hatırı sayılır derecede taşra yöneticisi bulunmaktadır. Bunların içinde Rıdvan Ağa'nın da adı geçmektedir. Bu durum politik ve askerî bir duruşunun varlığına delalet etmektedir¹²⁰⁶. Aile üyeleri de iktisadi faaliyetlerde bulunmuştur. Hüseyin bey isimli şahıs Rıdvan Ağa'nın kızından 20 guruş almıştır. Ancak geri ödememiştir. Rıdvan Ağa Hüseyin Bey'den davacı olmuş ve dava Rıdvan Ağa lehine sonuçlanmıştır¹²⁰⁷. Rıdvan Ağa'nın diğer bir kızı ise Ayşe'dir. Ayşe İstanbul'lu Şahin Ağa'yla evlendirilmek istenmiştir. Ancak Şahin Ağa sonradan sözden vazgeçmiştir ve hediye olarak verdiklerini geri istemiştir. Şahin Ağa'nın iktisadi durumu ise verdiği hediyelerden anlaşılmaktadır. Her iki tarafın unvanlı ve varlıklı olması siyasi bir evlilik girişimi olabileceğini göstermektedir¹²⁰⁸. 1655-56 yıllarında Rıdvan ağa artık mütesellim olmuştur. Kendi mahallesinde (Bayezid Mahallesi) gerçekleşen bir fuhuş olayının takibini yaptırmasından ve eski görevinin kethüdâyeri olmasından bu bilgi öğrenilmektedir¹²⁰⁹. Ayrıca Rıdvan Ağa Hanı adında bir han bulunmaktadır. Eğer bu Rıdvan Ağa yukarıda adı geçen Rıdvan ağa ise gerçekten taşranın önde gelen seçkinlerindedir. Misafirlerin ağırlanabileceği han şüphesiz kethüdâyeri için kulis oluşturmak maksatlı vazgeçilmez bir kamusal alandır¹²¹⁰. Rıdvan Ağa örneğinde görüldüğü üzere kethüdâyerlik müessesesine gelen kişilerin öncesinde ve sonrasında bir seçkinliği söz konusudur. Rıdvan ağa örneği aslında çalışmanın genelinde bahsedilen ve kethüdâyeri ile ilişkilendirilen çoğu işlevin icmal profilini oluşturmakla birlikte kethüdâyerinin iktisadî/içtimaî durumu hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca kethüdâyeri görevinden sonra mütesellim olmuş bir şahsa örnektir.

Edirne'de bulunan Ali Ağa ise bir diğer örnektir. Ali Ağa, zen'i saruca paşa mahallesinde ikamet etmektedir¹²¹¹. Ali Ağa'nın bağı ve bahçesi vardır. Belgede yer alan listede hem bahçesinin hem bağının olduğu tek kişidir. Ayrıca ambar sahibidir¹²¹².

¹²⁰⁴ "...itaati üzere olmayanlar ismi ve resmi ve bölüğüyle vuku' üzere bu cânib-i arz ve î'lâm eylesiz..." BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/85:1.

¹²⁰⁵ Ebru Keten, *10 No 'lu Amasya Şer'iyye Siciline Göre Amasya'nın İki Yılı; 1652-1654 Yılları Arasında Amasya'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 94.

¹²⁰⁶ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 98.

¹²⁰⁷ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/1936. Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 205, 206.

¹²⁰⁸ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 267.

¹²⁰⁹ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 271, 302.

¹²¹⁰ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 152.

¹²¹¹ Orhan Büyük, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, (Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 126.

¹²¹² Büyük, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, 149.

Hem vakfa hem de şahsa borçları bulunmaktadır. Vakıf borcu daha fazladır. Vakıftan aldığı paranın nerede kullanıldığı belli değildir. Listedeki diğer vakfa borcu olanlara karşın borcu o kadar fazla değildir. Vakıftan borç alabilmesi iktisadî durumunun teminat sayıldığı anlamına gelebilir¹²¹³. Ali Ağa “Resmi Kısmet” altında bir vergi ödemektedir¹²¹⁴.

6.1.7. Fiziki Yapılar

Bu başlık altında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kethüdâyerleri tarafından yapılan veya yaptırılan han, hamam, konak ve saray gibi fiziki yapılardan bahsedilecektir. Bu çerçevede ilk olarak Evliya Çelebi'nin Keban'a geldiğinde Fırat nehri yakınında bulunan bir kethüdâyeri hamamından bahsetmesine değinilecektir. Diğer yerlerde böyle bir yapıdan bahsetmeyip burada bahsetmesi ilginçtir. Bu hamama yakın bir varoş yerleşimin varlığından söz eden Çelebi burayı kefare mahallesi olarak kaydetmiştir. Kethüdâyerinin maiyeti olan altı bölük halkının özellikle cizye vergisinin tahsilinde görev alması kethüdâyerinin ve bu hamamın varlığının kısmi anlamda açıklayıcısı olabilir¹²¹⁵.

Evliya Çelebi'nin bahsettiğine göre Tekirdağ iktisadî anlamda bir canlılık merkezidir. İstanbul'a ve limanlara yakın olması hasebiyle bu önem daha da artmaktadır. Yine diğer yerlerde hiç bahsetmediği bir şeyi burada kaydetmiştir; “Kethüdâyeri Sarayı”¹²¹⁶. Müellif, sarayları yakınlarında tahıl kuyularının varlığı ve zabitlerinde vergi toplaması ile açıklamaktadır¹²¹⁷. Tekirdağ'da saray olarak bahsettiği yapı muhtemelen bu tanımı karşıladığı için saray olarak kaydedilmiş olabilir. Tekirdağ'da bu kuyuların varlığı ise cephe hattına yakın olması hasebiyle açıklanabilir.

17'nci yüzyılda mevlevî tarikatı çok yaygınlaşmış ve popüler olmuştur¹²¹⁸. Evliya Çelebi'den Kilis'te Kethüdâyeri Ali Ağa'nın “Hz. Mevlâna Tekkesi” hayratının olduğunu öğrenmekteyiz. Çelebi, tekkenin konumunu “Canpoladiyye Camii ile Bey Sarayı arasında” diye belirtmiştir¹²¹⁹. Ancak bu mevlevîhânenin kitabesinde yapının 1525-26 yılında Abdülhamîd el-Murtazâ tarafından inşa edildiği yazılıdır. Burada Çelebi'nin verdiği bilgi ile kitabenin verdiği bilgi farklılık arz etmektedir. Kitabede yer alan 1525-26 tarihinin kethüdâyerlik müessesesinin varlığı için erken bir tarih olması sebebiyle kitabedeki bilgi doğru kabul edilebilir. Ancak mevlevîhâneneye farklı zamanlarda farklı şahıslar tarafından eklemelerin yapılması ve mevlevîhânenin zaman

¹²¹³ Büyük, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, 163.

¹²¹⁴ Büyük, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, 102.

¹²¹⁵ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-II*, 451.

¹²¹⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-VIII*, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 754.

¹²¹⁷ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-IX*, 268.

¹²¹⁸ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 706.

¹²¹⁹ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-IX*, 388.

zaman bakım-onarımına girmesi Çelebi'nin verdiği bilgide Kethüdâyeri Ali'nin de böyle bir faaliyetin içerisinde yer aldığı ihtimalini ortaya çıkarabilir¹²²⁰. Amasya'da ise Rıdvan Ağa Hanı adında bir han geçmektedir. Eğer bu hanın yukarıda bahsi geçen Kethüdâyeri Rıdvan'a ait olduğu kabul edilirse bu başlık altında tekrar değinmekte fayda vardır¹²²¹. Karahisâr-ı Sâhib'de ise Kethüdâyeri Hüseyin Ağa Konağı bulunmaktadır¹²²².

6.2. Hizip ve Erken Modern Devlet

Hizip (Arapça: hizb), sözlük anlamı itibariyle “bir görüş etrafında toplanan topluluk”, “firka” veya “klik” anlamlarına gelir; siyasi ve sosyal bağlamlarda ise belirli bir otorite, kişi ya da çıkar etrafında kenetlenmiş fraksiyonel yapılanmaları ifade eder¹²²³. Osmanlı siyasî-toplumsal yapısı içinde hizip, yalnızca merkezî iktidar çevresindeki nüfuz mücadelelerini değil, aynı zamanda taşrada şekillenen yerel güç odaklarının kendi menfaat alanlarını koruma ve genişletme yönündeki örgütlü çabalarını da kapsayan çok katmanlı bir olguyu temsil eder. Bu çalışmada, incelenen kethüdâyerlerinin siyasî angajmanlarını kavramsal düzlemde daha açıklayıcı kılmak amacıyla, hizip yapılanmaları mikro ve makro olmak üzere iki başlık altında tasnif edilmiştir. Mikro hizipler, yerel ölçekte cereyan eden; çoğu zaman kişisel yahut çevresel çıkarlar etrafında şekillenen ve görev makamının sağladığı imkânların hukuk dışı yahut gri sahalara taşınarak kullanılmasıyla oluşan kliksel yapılaşmaları imlerken; makro hizipler, taşrayı aşarak merkezî siyasete etki eden, sadrazam değişikliklerine müdahil olacak düzeyde örgütlenmiş geniş fraksiyonel kümelenmeleri tarif eder. Bu kavramsal ayırım, araştırmaya konu olan kethüdâyerlerinin yalnızca idarî bir aktör değil, aynı zamanda taşra-merkez eksenindeki siyasî güç ilişkilerinde stratejik hizipleşme kurguları inşa eden bir figür olarak öne çıktığını göstermesi bakımından anlamlı bir teorik çerçeveye sunmaktadır.

Hizip başlığının nihayetinde ise kethüdâyerlerinin erken modern devletin oluşmasındaki rolü üzerine kısa bir değerlendirmeye yer vereceğiz. 17'nci yüzyıl Osmanlı siyasî-idarî yapısına dair güncel literatür, “erken modern devlet”in oluşumunu yalnızca merkezî otoritenin dönüşümü üzerinden değil, taşra aktörlerinin artan kurumsal etkinliği üzerinden de okumaktadır. Bu çerçevede, merkezî idarenin asker temini ve vergi tahsili gibi temel fonksiyonlarını taşradaki yerel güç odaklarıyla paylaşmak zorunda kalması, modernleşme sürecinin yapısal bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde, taşranın yalnızca yönetilen değil, karar süreçlerine müdahil

¹²²⁰ Barihüda Tanrıkörür, “Kilis Mevlevihânesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/8, 9, 10.

¹²²¹ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 152.

¹²²² Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, 183.

¹²²³ Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, 429. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 430.

olan bir aktöre dönüşmesi; yerel bürokratların merkezle eşgüdüm hâlinde ya da ona rağmen asker ve vergi organizasyonlarında rol üstlenmesi, devletin çok merkezli bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Bu çalışma, literatürde teorik düzeyde tanımlanan bu geçiş unsurlarını, araştırmaya konu olan kethüdâyerlerinin fiilî icraatları üzerinden somutlaştırmaktadır. Söz konusu kethüdâyerleri, asker temininden vergi tahsiline, merkez adına yürütülen uygulamalardan bölgesel siyasî ağlara kadar uzanan faaliyetleriyle, erken modern devletin oluşumunda yüzeysel değil, tamamlayıcı bir aktör olarak karşımıza çıkmakta; taşra-merkez ilişkisinde belirleyici bir ara kademe işlevi üstlenmektedir.

6.2.1. Hizip

17'nci yüzyıl İstanbul'u hizbin çok faal olduğu bir dönemdir. Doğal olarak merkezde var olan bu hizip taşrayı etkilemiştir¹²²⁴. Kaldı ki erken modern toplumlarda herhangi bir erk (hanedan-din adamı vb.) karşısında boyun eğmek ya da belli amaçlar etrafında taraftar olmak potansiyel rakiplerin elindeki stratejiler dizisinin bir parçasıdır¹²²⁵. Taşrada meşruiyetin kaynağı olan merkeze karşı veyahut taşranın kendi zeminindeki dinamiklere karşı birçok hizip faaliyeti ön plana çıkmıştır¹²²⁶. Bu konuda merkezin iktisadî-askerî ve siyasî politikalarındaki değişiklikler bu hizip hâlini daha kızıştırmıştır. Mesela taşrada mütesellim olmanın trend olması, eşkıyalara unvan dağıtılması, Türklerin kadrolara yerleşmesi gibi hususlar hizibi yoğunlaştırmış, çeşitlendirmiş ve şiddetlendirmiştir¹²²⁷.

Altı bölük halkı hiç şüphesiz taşrada hizip faaliyetleri içerisinde en çok görülen ocaklar arasındadır. Halil İnalçık ve Donald Quataert'in editörlüğünü yaptığı çalışmada askeri kassam defterleri, siyaset sınıfı üyelerin kaydedildiği yer olarak tanımlanır¹²²⁸. Askeri kassam defterlerinin içinde kethüdâyeri kayıtları vardır. Bu kethüdâyerinin politik tarafının olduğunu ispatla birlikte hizip faaliyetlerini bir araç olarak kullandığını gösterir¹²²⁹. Altı bölük halkı askerden çıkarılma, rütbe indirimi gibi sert cezalar alan ve politik yönü olan askeri birliktir¹²³⁰. Belli başlı hiziplerde yer almıştır. Hatta çok popüler olmuş "sipah zorbaları" olarak geçen ocak unsurlarına rastlanılmaktadır. Taşradaki çeşitli olaylara ve müesseselere müdahaleleri hizbin bir diğer usul ve

¹²²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 203; Afyoncu ve Önal ve Demir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, 65; Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yenicerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*, 234.

¹²²⁵ Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, 52.

¹²²⁶ Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 28.

¹²²⁷ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 384, 385.

¹²²⁸ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 674.

¹²²⁹ Öztürk, *XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili*, 360.

¹²³⁰ Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, 190.

yöntemidir¹²³¹. II. Osman'ın meşhur ordu ıslahında yine başrolde bir kapıkulu sipahisi (Yusuf) görülmektedir¹²³². Hatta 18'inci yüzyılın sonlarında dahi esame yolsuzluklarında altı bölük halkının yeniçerilerden daha fazla adı geçmiştir¹²³³. Bir İngiliz seyyah olan Aaron Hill'in kaydettikleri kapıkulu süvarilerinin hizip faaliyetlerinde ne derece baskın ve etkili olduklarını göstermektedir¹²³⁴. Bu birliklerin hizip faaliyetlerindeki aktifliği Mustafa Ali tarafından da kaydedilmiştir:

“Yokdur anlarda zerre denlü edeb
Ekseri erzel ü zemîm-neseb

İşleri güçleri fesâd itmek
Cülme hükm ehline ‘inâd itmek¹²³⁵”

Altı bölük halkının 1593, 1594, 1603 poyraz vakası, 1606 olayı, 1622 Genç Osman vakası, 1632 ve 1648 olayları, 1652 sipah fitnesi, 1656 çınar vakası, 1657 sipah fitnesi, 1687 vakası, 1703 Edirne vakası gibi hizip faaliyetleri vardır¹²³⁶. Mesela kendisi de altı bölük halkı mensubu olan Karayazıcı'nın etrafında toplanan komuta kademesinin çoğu altı bölük halkı birliklerine ait unsurlardır¹²³⁷. Karayazıcı binlerce eşkıyanın düzensiz ayaklanmalarını örgütlü bir isyan harekâtına dönüştürmüştür¹²³⁸. Hatta Karayazıcı padişahlığını ilan etmiş ve “Halim Şah muzaffer daima” şeklinde tuğralar çektirmiştir¹²³⁹. Dolayısıyla Karayazıcı ve buna benzer altı bölük halkı hiziplerinin siyasi maksatlarından söz edilebilir¹²⁴⁰. Ayrıca kendisi bir altı bölük halkı mensubu olan

¹²³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*, 186, 196, 199, 209.

¹²³² Usta, “Celâlîliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, 75.

¹²³³ Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın “Asi” Kulları, 1700-1826*, 175.

¹²³⁴ “bu hafif süvariler eskiden dünyanın en asil süvarileriydiler ve onların bu hali ile iftihar edilirdi zengin ve heybetli idiler sayısız ve muhteşem bir mahiyetin azametli debdebesi olmaksızın hiçbir zaman savaş alanına gelmezlerdi Ordu'nun geri kalan kısmından parlak bir şekilde üstündüler çünkü onlar imparatorluğun en büyük devlet adamlarına yakın hem bildiklerinden veya onlardan menfaatleri olduğundan büyük kazançları vardı fakat güçlerinin artmasıyla sadakatlerini zehirleyerek daha çok güç kazanma hirsini ile şereflerini feda ettiler hainlik ve ihanet ile başarısız oluncaya kadar yağma ve isyanlarına devam ettiler kapıkulu sipahi ocağı bütünüyle bir harabeye çevirdiler rakipsiz muhteşemliklerinin zirvesinden gittikçe aşağı düzeye düştüler” bk. Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, 194.

¹²³⁵ Faris Çerçi, *Kühü'l-Ahbâr'a Göre II.Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996), 698.

¹²³⁶ Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın “Asi” Kulları, 1700-1826*, 237.

¹²³⁷ Orhan Türkdoğan, “Sosyal Hareketler Olarak Celâlî Ayaklanmaları”, *Bellekten*, 228 (1996), 441; Pul, *Celâlî Kaçgunu Celâlîler ve Kuyucu Murad Paşa*, 25; Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 408, 409; Gül, *Celâlikran Kuyucu Murad Paşa*, 73.

¹²³⁸ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâlî İsyânları*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Tarih, 2013), 231.

¹²³⁹ Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 410.

¹²⁴⁰ Gül, *Celâlikran Kuyucu Murad Paşa*, 70.

(kapıkulu sipahisi) Abaza Hasan'ın Köprülü Mehmed Paşa'ya dair talebi altı bölük halkının belagat meziyeti yanında politik zemin okuma ve aksiyon stratejileri geliştirme meziyetlerinin olduğunu göstermektedir¹²⁴¹. Böyle durumlarda söz konusu olayları engellemesi için görevlendirilenler türlü zorluklar yaşamıştır. Faaliyet gösteren eşkiyanın çoğunun kapıkulu özellikle altı bölük halkı mensuplarından olması bu askeri birliğin yoklama defterinin gönderilmesini gerektirmiştir. Silahdar İbrahim imzalı arıza bu zorluğa bir kanıttır¹²⁴².

Altı bölük halkının merkez ve taşrada hizip ile bu yoğun ilişkisi kethüdâyerlerini de hizip faaliyetlerinin içerisinde etkin bir aktör haline getirmiştir. Bazı durumlarda hizip, İstanbul'da taht önünde kendini gösterecek kadar ilerlemiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin payitahtında oturan sultana "söz bilir" kethüdâyerlerinden mektuplar gitmiştir. Burada hem müessesenin bürokratik konum ağırlığı hem de kethüdâyerlerinin bürokratik üsluba hâkim oldukları görülmektedir¹²⁴³. Kethüdâyerleri, bu hizip faaliyetlerinde ikballeri için mücadele etmişlerdir. 1703 isyanının liderlerinden olan Karahisar Kethüdâyeri Karakaş Mustafa, elinden tımarının alınması sonucunda isyan etmiştir. Mustafa, Erzurum mukataası mutasarrıfının ulufesini talep etmiştir¹²⁴⁴. Bazen hükümlerde "fesad taifesinden" oldukları vurgulanmıştır. Bu taifenin içinde sayınlanlar Malatya Kethüdâyeri ve çalık sipahisi Abdurrahman'dır¹²⁴⁵. Hizbin yoğun yaşandığı bu makama gelmek dahi neredeyse muayyen bir hizibe karşılık gelmektedir. Mesela Kütahyalı Keyvan Ağa, Uşak köylerine 40-50 sipahi ile gelerek Kütahya'ya kethüdâyeri oldum diyerek çeşitli faaliyetlere girişmiştir. Bu girişimin engellenmesi için gerekli takibin yapılması istenmiştir¹²⁴⁶.

Kethüdâyerlerinin ve maiyetinin yer aldığı hiziplerin niteliği ve mefkureleri zemine göre farklılık gösterir. Kimi zaman yeniçerilerle bir ittifak olup ulemaya karşı bir cephe açmışlardır¹²⁴⁷. Kimi zaman ise ehl-i seyf ile ittifak yapmayıp ehl-i kalem ile

¹²⁴¹ "Köprülü Vezîr ile yetmiş kimsenin başlarını isterim ve illâ Rûmeli kâfiristanı sizin, deryâdan beri Anadolu benim" bk. Usta, "Celâliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", 79.

¹²⁴² "Devletlü ve sa'âdetlü sultânım hazretlerinin hâkpây-ı şeriflerine yüzler sürdükden sonra arz-ı hâl-i bendegî budur ki ber müceb-i emrû'l-âlî bu kulları Anadolu'da cem' olunan eşkiyanın üzerlerine sefer emr olunup fi'l-vâkı' bu cânibde olan eşkiyâ fi'l-cümle kapukulu üslûbunda kimi sipahi oğlanı ve silahdar ve kimi sağ ve sol ulûfeci ve kimi sağ ve sol gurebâ geçinirler ahz olunmaları mümkün değildir altı bölük halkının defterleri yanımızda olmadığı ecilden ziyade ızdırâbımız vardır benim sa'âdetlü sultânım altı bölük halkının defterleri gönderilmesi lâzımdır bâkî fermân sultânım hazretlerininindir. Bende İbrahim Ağa-i silahdârân" BOA. İE.DH., Dosya/Gömlek Numarası, 7/623.

¹²⁴³ İszâde Mehmed Aziz, *İszâ-Zâde Târîhi*, 48.

¹²⁴⁴ Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*, 226, 235.

¹²⁴⁵ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 114/208.

¹²⁴⁶ BOA. C.ZB., Dosya/Gömlek Numarası, 29/1434.

¹²⁴⁷ Ulemaya karşı altı bölük halkı ve yeniçeriler ittifaklar kurmuşlardır. "asıl seferlerde hizmet eyleyen bizüz, bize dahi terakki ve bahşış lâzımdır deyu aralannda küllî ittifak itmişler." bk. Sahillioğlu, *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, 71.

ittifaklar yapmışlardır¹²⁴⁸. Kethüdâyerinin diğer taşra yöneticileriyle ilişkileri ve onlar üzerinde iş yaptırma kuvveti bir hayli fazladır. Kethüdâyeri bu bağlamda taşrada stratejik bir ortak olsa gerekir. Mesela muhtemel müfteri olarak görülen bir olayda kethüdâyeri mütesellim aracılığıyla bir şahsı hapsedirmiştir¹²⁴⁹. Kanun ve kurallara uymayan sancakbeylerine ve beylerbeylerine karşı bir ittifak içerisinde yer almışlardır. Söz konusu ittifak belgesinde kethüdâyeri yine yeniçeri serdarından önce ulema sınıfından hemen sonra sayılmıştır¹²⁵⁰.

Kethüdâyeri ve maiyetinin cizye tahsilinden sorumlu olması onlara gayri müslimlerle iletişim halinde olma gediğini açmıştır. Cizye vergisinin tahsil edilmesine yönelik bu temaslar dolaylı ve yedek bir müttefikliğe kapı aralamış olabilir. Gayri resmi işlerden bazılarında gayri müslimler ile hizip oluşturmuşlardır¹²⁵¹. Mesela gayrimüslimlere tereke satılmasında kadı ile ortak hareket eden kethüdâyerleri olmuştur¹²⁵².

6.2.1.1. Makro Düzeyde Hizip

Kethüdâyerinin taşradaki konumunu gösteren bir diğer husus ise taşrada hizip içerisindeki faaliyetleridir. 17'nci yüzyılın büyük çaplı isyanlarının yazışmalarında satır aralarında kethüdâyerlerinden söz edilmiştir¹²⁵³. Kethüdâyerlerinin sadaret makamına gelecek kişilerin arasında oluşan hizipte dahi taraf olması onun stratejik ortaklığına delildir. Bu müessesenin taşrada gücünü pekiştiren bir diğer husus herhangi bir hizip faaliyetinde özel olarak kethüdâyerlerine gönderilen mektuplardır. Kethüdâyeri ve maiyeti herhangi bir hizip faaliyetine katılmasa bile isimleri bir başkaları tarafından kullanılmıştır. Özellikle isimlerinin vergi tahsilinde kullanılması aynı zamanda müessesenin işlevini de açıklamaktadır. Hizip faaliyetlerinde aktif görev alanlar ise çoğu zaman idam edilmişlerdir¹²⁵⁴. Çevrelerine yaklaşık 500-1.000 kişilik sekban-sarıca-levend toplayabilme imkân ve kabiliyetine sahip olmaları onları taşrada cazip müttefikler haline getirmiştir¹²⁵⁵. Bu kapsamda 17'nci yüzyılın kayda değer iki büyük hizip faaliyetinde kritik konumlarda yer almışlardır. Bunlardan ilki Abaza Hasan ve İpşir Mustafa Paşa hizbi diğeri ise Yeğen Osman Paşa, altı bölük halkı ve Siyavuş Paşa hizbidir. Bu hizbin her ikisinin içerisinde kethüdâyeri yoğunluğu fazladır ve irade

¹²⁴⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 136.

¹²⁴⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/187.

¹²⁵⁰ Kavaklı, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 98.

¹²⁵¹ Serkan Erarslan, *26 Numaralı Atık Şikâyet Defteri (1108-1109/1697) (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 144.

¹²⁵² T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 136.

¹²⁵³ Sönmez, "Celâliler ve Üç Evliya Çelebi", 97.

¹²⁵⁴ Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, 79, 119, 121, 128.

¹²⁵⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 179.

ortaya koyacak, hizbin stratejilerini belirleyecek konumdadırlar. Her iki hizip sadaret makamını değiştirecek güce ulaşmıştır. Hatta ikinci hizip padişahın değişmesine neden olacak itici kuvveti ortaya çıkarmıştır.

Abaza Hasan kendisine karşı kurulan hizipler sonucunda mağdur durumda olduğunu iddia ederek karşı hizip hareketine geçmiş ve merkezi otoritenin emrinden çıkmıştır¹²⁵⁶. Abaza, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde faaliyetler yürütmeye başlamış ve maiyetine birçok bölgenin kethüdâyeri katılmıştır. Abaza Hasan'ın Anadolu'da etkisini kırmak için merkezi otorite tedbir almaya koyulmuş ve bu kapsamda İpşir Mustafa Paşa'yı Abaza Hasan'a karşı görevlendirmiştir. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde yer alan kethüdâyerlerine ise Abazaya karşı harekete geçecek olan İpşir Mustafa Paşa'ya katılmaları için hükümler gönderilmiştir. Yani Anadolu'da muhtelif bölgelerde bulunan kethüdâyerleri her iki tarafın maiyetinde de yer almışlardır¹²⁵⁷. Ancak İpşir Mustafa Paşa'nın abaza kökenli olmasından bu görevden azledilmesi ve merkezin Abazaya karşı Katırcıoğlu Mehmed Paşayı görevlendirmesi İpşir Mustafa Paşa için bardağı taşıran son damla olmuştur¹²⁵⁸. İpşir Mustafa Paşa'nın Abaza Hasan'a katılması ile hizip güç kazanmıştır. İpşir Mustafa Paşa hizip oluşturduğu süreç içerisinde muhtelif bölgelerin kethüdâyerlerine mektuplar göndermiştir¹²⁵⁹. İpşir Paşa çevresine 40-50 bin askeri toplamıştır. Anadolu'da bu temin işlemini yaparken beylerbeyleri ve kethüdâyerleri ile temas kurmuştur. Kethüdâyerleri ile beylerbeylerinden ayrı görüşülmesi teşrifat bakımından konuma işaret etmektedir. Yeniçerinin adının geçmediği yerde tek adı zikredilen ehl-i seyf olması ayrı bir öneme sahip olduğunu gösterir¹²⁶⁰. Bu hizbin sonucunda İpşir Mustafa Paşa'ya Halep valiliği Abaza Hasan'a Türkmen Ağalığı verilmiştir¹²⁶¹. İpşir Mustafa Paşa ve Abaza Hasan'ın merkezi otorite ile görüştüğü çadırda birçok kethüdâyerleri hazır bulunmuştur. Hatta bu çadırda alınan kararlar bir hüccete yazılmış ve bu hüccette birçok kethüdâyerinin isimleri de yer almıştır¹²⁶². Halep valiliği görevinden sonra İpşir Mustafa Paşa'ya sadrazamlık mührü verilmiş ve sonrasında ise Kürd Mehmed'in başını çektiği yeni oluşan bir hizbin sonucunda mağlup olmuştur. İpşir Mustafa Paşa'nın sadaretinden sonra Abaza Hasan'ın Anadolu'daki etkisi her geçen gün azalmıştır. Bu zamanlarda Seydi Ahmet Paşa ve halep hadisesi meselesinde Kürd Mehmed'in yanında bulunanlar arasında Konya Kethüdâyeri Abdurrahman vardır¹²⁶³. Konya Kethüdâyeri

¹²⁵⁶ İlgürel, "Abaza Hasan", 11.

¹²⁵⁷ İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultân*, 101, 102, 104, 106.

¹²⁵⁸ M. Münir Aktepe, "İpşir Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/375.

¹²⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 1104.

¹²⁶⁰ İszâde Mehmed Aziz, *İsâ-Zâde Târîhi*, 11; Cırık, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*, 101.

¹²⁶¹ Aktepe, "İpşir Mustafa Paşa", 22/375.

¹²⁶² İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultân*, 119.

¹²⁶³ İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultân*, 178, 179; Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 7, 28, 30.

Abdurrahman, Şam ve Adana bölgelerinde Cafer Paşa tarafından galebe çalınmıştır¹²⁶⁴. Nihayetinde Murtaza Paşa'nın tertiplediği bir yemekte Abaza ordusunun yeniçeri ağası ve aynı zamanda Ankara Kethüdâyeri Mir Ali birçok âyânla maktul duruma düşmüştür. Burada maktul düşenler arasında Kilis Kethüdâyeri Ali Ağa da vardır¹²⁶⁵. Kıyamın sonucunda gövdesinden ayrı bir şekilde sırtık üzerinde saraya gönderilen kellelerinin alın bölümünde isimleri yazılıdır. Bu kethüdâyeri kellelerinin saraya gönderilmesi dahi kethüdâyerlerinin hizip içerisindeki baskınlığına başka bir numune teşkil etmektedir¹²⁶⁶. Diyarbakır kethüdâyerinin kellesi ise İpşir Mustafa Paşa'nın Silahdar Ağası ve ismi bilinmeyen iki eşkiya kelleleri ile saraya gelmiştir¹²⁶⁷.

Vezîriâzam Sarı Süleyman Paşa'nın 12 Ağustos 1687 tarihli mağlup olduğu Şikloş muharebesinden sonra yaşananlar Osmanlı Devleti'nin başkentine kadar etkisi sürecek olan bir hizbin başlangıcı olmuştur. Aslında bu mağlubiyete gelene kadar yaşananlar, mağlubiyetin tetikleyici bir neden olduğunu göstermektedir. Paşanın orduda yeni düzenlemeler yapması, ulufe yoklamasına teşebbüs etmesi ve söz verilen bazı vaatleri (zahire, terakki vb.) yerine getirmekte gecikmesi gibi nedenler özellikle altı bölük halkı mensuplarını rahatsız etmiştir¹²⁶⁸. Osmanlı ordusu sınıra yaklaştığında kapıkulu sipahilerine “umum zahiresi” adı altında iki hafta yetecek kadar erzak ve hayvan yemi verilmesi âdettendi. Çehrin ve Viyana kuşatmasında kapıkulu sipahilerine “umum zahiresi” verilmiştir¹²⁶⁹. Vezîriâzam Sarı Süleyman Paşa'nın bu söz konusu zahireyi geciktirmesi ve orduda bulunan Yeğen Osman Paşa'nın da kendisine verilen emirleri mütalaa etmeye başlaması üzerine Vezîriâzam Sarı Süleyman Paşa'ya karşı altı bölük halkı mensuplarının, sekbanların ve leventlerin içinde olduğu bir hizip oluşmuştur¹²⁷⁰. Hizbin yönetici kadrosu batılı kaynaklarda “yediler komitesi” olarak geçmektedir¹²⁷¹. Bu yedi komite üyesinin dördü kethüdâyerlerinden oluşmaktadır. Yani padişahın, sadrazamın, şeyhülislamın değiştiği ve altı bölük halkının birçok muafiyete hak kazandığı bu hizbin vesayetinde kethüdâyerlerinin isimleri yazılıdır. Tokat Kethüdâyeri Ahmed Ağa, Sivas Kethüdâyeri Deli Piri, Teke Kethüdâyeri Ahmed Ağa ve Amasya Kethüdâyeri Küçük Mehmed Ağa gibi isimler bu komitenin baskın tarafını temsil etmektedir. Yeğen Osman Paşa, Yeniçeri Canikli Fetvacı Hüseyin çavuş ve neferden Burgoslu Hacı Ali Ağa ise diğer üç isimdir¹²⁷². Bu isimler yönetici kadroda

¹²⁶⁴ İsâzâde Mehmed Aziz, *İsâ-Zâde Târîhi*, 14.

¹²⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 344; İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultân*, 260.

¹²⁶⁶ İsâzâde Mehmed Aziz, *İsâ-Zâde Târîhi*, 54.

¹²⁶⁷ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 188.

¹²⁶⁸ Fikret Sarıcaoğlu, “Siyavuş Paşa, Köprülü Damadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/313.

¹²⁶⁹ Şakul, *Çehrin Kuşatması 1678*, 45. Şakul, *II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi*, 164.

¹²⁷⁰ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, çev. Nurettin Elhüseyini, 298, 299.

¹²⁷¹ Sarıcaoğlu, “Siyavuş Paşa, Köprülü Damadı”, 314.

¹²⁷² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 1073, 1074.

bulunan ve önde gelen isimler olmuştur. Oysa bunlardan başka Malatya Kethüdâyeri¹²⁷³ ve Edirne Kethüdâyeri¹²⁷⁴ bu hizbin içerisinde yer almıştır. Vezîriâzam Sarı Süleyman Paşa başta bu grubun endişelerinin bir çözüme kavuşturulacağını söylese de “Bizim kendisiyle şer‘î davamız vardır, sancak-ı şerifi ve mührü isteriz” yanıtı ile karşılaşınca çareyi yanına aldığı yeniçeri ağası, ordu kadısı, silâhdar ağası ve defterdarı ile kaçmakta buldu¹²⁷⁵. Burdan sonrası için Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın anlatımında bir çadıra misafir oluyoruz. Bu çadır Vezîriâzam Sarı Süleyman Paşa’ya aittir. Bu çadırdaki “yediler komitesi”, Vezîriâzam Sarı Süleyman Paşa’nın firarında yanında gitmeyenler ve Halep Beylerbeyi Siyavuş Paşa yer almıştır. Tüm bu zümreler toplanmış ve bir araya gelmiştir. Bu mecliste Amasya Kethüdâyeri Küçük Mehmed bir konuşma yapmıştır. Bir kethüdâyerinin böyle bir mecliste bulunmuş hatta konuşma yapmış olması onun iradesinin ve makamının önemi yanında bilgisinin ve retoriğinin de kayda değer olduğunu göstermektedir. Siyavuş Paşa’nın yolundan gideceklerini söyleyerek belli makamlardan meşruluk almaya çalışması bu makamın hizip manevralarından ne umduklarına dair bilgiler içermektedir. Küçük Mehmed meşruluk açısından fetva vermesi için ulemadan birini bulmuştur. Tokat, Edirne, Sivas ve Malatya Kethüdâyerleri de kendisiyle beraberdir. Bu kıyamın sonucunda istedikleri olacak ve hatta birçoklarının konumları daha itibarlı hale gelecektir. Sipah ve silahdarlar (altı bölük halkı) gulam mevzunun kadimden beri kendilerinde olduklarını söyleyerek bu minvalde dağıtım yapılmasını isteyeceklerdir. Ayrıca kethüdâyerlerinin aldıkları terfiler kethüdâyerlik müessesesinde olanların bir sonraki arzuladıkları konumu göstermektedir. Çolak Hüseyin’e Türkmen Ağalığı, Tokat Kethüdâyeri Hamza’ya Tokat Voyvodalığı verilmiştir¹²⁷⁶. Geniş çerçevede bu hizbin yöneticileri açısından bakıldığında Siyavuş Paşa’nın önce serasker olması, Siyavuş Paşa’nın sonra sadrazam olması, Debbağzade Mehmed Efendi’nin Şeyhülismalığa getirilmesi, IV. Mehmed’in tahttan uzaklaştırılması ve yerine II. Süleyman’ın getirilmesi gibi olayların gerçekleşmesini bir kazanım olarak görmüşlerdir. Hatta bunlarla yetinmeyip culûs bahşîşi verilemeyince yeniçeriler ve sipahlar rahatsız olmuşlar ve zorbabaşı olan kethüdâyerlerine voyvodalıklar, saraydan çıkarılan gümüş eşyalardan akçeler ve imdadiye vergisinin tahsili verilmiştir¹²⁷⁷.

¹²⁷³ Rasim, *Osmanlı Tarihi*, 93.

¹²⁷⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, 234, 243, 244, 269, 270.

¹²⁷⁵ Abdülkadir Özcan, “Süleyman Paşa, Sarı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/537.

¹²⁷⁶ Amasya Kethüdâyeri Küçük Mehmed’in Hitabı: “Firari Süleymân Paşa’nın bizim ocağımıza ve gerek sâ’ir ocaklara garaz-ı küllîsi olmağla, cümle ‘askere bu âna gelince bu kadar eziyyet idüp, hâlâ cezasın buldu. Ancak bize lâzım olan İstanbul’a varınca bu orduyu zabt u rabt ve hıfz ü hırâset idüp, cümleye baş ve buğ olmağ için bir vezîr kâimmakâm nasb eylemekdir. Hâlâ bizim ocağımız halkı Haleb Vâlîsi Vezîr Siyavuş Paşa hazretlerini murâd ve anın kâimmakâm olmasın cümlesi ittifak u ittihâd itmişlerdir. Sizler dahi bu vech üzere münâsib görürsüz” bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, 234, 243, 244, 269, 270; Ayrıca bk. ‘Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn, *Amasya Tarihi-IV*, 186, 187; Yıldız ve Spyropoulos ve Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın “Asi” Kulları, 1700-1826*, 225, 226.

¹²⁷⁷ Sarıcaoğlu, “Siyavuş Paşa, Köprülü Damadı”, 313, 314.

17'nci yüzyılın iki önemli hizbinin (1: Abaza Hasan/İpşir Mustafa Paşa-2: Altı Bölük Halkı/Yeğen Osman Paşa/Siyavuş Paşa) içerisinde yer alan kethüdâyerleri gerek politik iradeleri gerek askeri anlamda sevk/idareleri ile baskın bir konumdadır. Abaza Hasan ve maiyetinde bulunan kethüdâyerlerinin İpşir Mustafa Paşa'yı sadaret namzeti olarak görmesi ile Vezîriâzam Sarı Süleyman Paşa'ya karşı oluşturulan "yediler komitesi"nin Siyavuş Paşa'yı sadaret namzeti olarak görmesi farklı zamanlarda aynı siyasi amaçları hedeflediklerini gösterir. Taşra hizbinin İstanbul hizbi üzerinde ne kadar etkili olduğunu ise padişah değişikliği göstermektedir.

6.2.1.2. Mikro Düzeyde Hizip

Kethüdâyeri geniş bölgeleri içine alan ve birçok çevreyi etkileyen hizip faaliyetlerinden ayrı olarak daha dar alanı etkileyen ve görece daha az çevreyi etkileyen mikro düzeyde tasnifleyebileceğimiz hizip faaliyetlerinde bulunmuştur. Kanuna muhalif vergi tahsilinde bulunmak en yaygın hizip faaliyetidir. Bunlar genelde zorba hareketler olarak görülmüştür. Taşrada bulunan yöneticiler arasında reayadan haksız yere vergi/hizmet talep edenler olmuştur. Bu yerel yöneticiler arasında kadı, yeniçeri serdarı olduğu gibi kethüdâyeri de vardır¹²⁷⁸. Mesela Akhisar'a tabi kasaba ve köylerde sancakbeyi, subaşılar ve kethüdâyeri reayadan aynı ve nakdi vergi tahsil etmişlerdir¹²⁷⁹. Kethüdâyerleri çıkarlarını korumak ve bu uğurda faaliyetlere katılmak istemiştir¹²⁸⁰. Kethüdâyeri bazen uhdesine tanımlanmamış vergileri tahsil etmiştir. Avarız vergisinden ayrı olarak salyane tahsili yaptığı, bu durumun kanuni olmadığı ve engellenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bu tür vakalar kethüdâyerinin vergi tahsilinde etkili olduğunu göstermekle birlikte yolsuzlukta neler yapılabileceğinin örneklerini sunmaktadır¹²⁸¹. Kethüdâyerlerinin vergi tahsil araçlarına karşı iştahı onu bu uğurda hiziplere meyletmiştir. Bu kapsamda voyvodalık için yeniçerilerle mücadele etmişlerdir¹²⁸². Önceden serbölük olan bir kişi kethüdâyeri olarak atanmıştır. Bu şahsiyetin bir önceki görevinde meydana gelen bir olumsuzluğu dile getirilerek muhtelif çevrelere zulmettiği iddia edilmiştir. Bazı çevreleri kullanarak voyvodalığı da talep etmektedir. Kethüdâyeri burada voyvodalık için kulis çalışmaları yürütmektedir. Ancak merkez bu zulüm iddiasından ötürü voyvodalık isteğinin üzerine bir tetkik istemiştir¹²⁸³. Bu bağlamda yeniçeriler ile sipahiler arasında çeşitli sebeplerden yaşanan

¹²⁷⁸ Hasan Arslan, *17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 322.

¹²⁷⁹ Erol, *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili*, 26.

¹²⁸⁰ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 95.

¹²⁸¹ BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Hüküm, 2790/100.

¹²⁸² Usta, "Celâliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", 63.

¹²⁸³ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/546.

huzursuzlukların mekânı her zaman İstanbul olmamıştır¹²⁸⁴. Altı bölük halkı ile yeniçeriler arasındaki hizip mücadeleleri fiziksel müdahalelere kadar gitmiştir. Aydın Kethüdâyeri vergi tahsilinde bulunurken altı bölük halkı mensuplarından bazılarını yeniçeriler galebe çalmış ve birçok sipahi öldürmüştür. Burada altı bölük halkı mensupları “sübût bulduğu takdîrce diyete hükm olunur” yargısında bulunarak “yeniçeri berây-ı kısâs” talebinde bulunmuşlardır. Cürümlüler firar etseler dahi biri Eskişehir’de bulunarak katl edilmiştir. Diğeri ise Halep taraflarına kaçmıştır. Bu olaylar şüphesiz iki sınıfın ve ocağın birbirlerine karşı rekabetlik durumunu daha keskinleştirmiştir¹²⁸⁵.

Kethüdâyerlerinin taşrada kanunların hilafında gerçekleştirdiği hiziplerde müttefik olarak yanında bulunan zümreler arasında eşkıyalar da yer almıştır. Eşkıyalarla birlik olup yağma faaliyeti sürdüren kethüdâyerleri vardır. Bunu belli bir bölge içerisinde yapmışlardır¹²⁸⁶. Türedi eşkıyasının hareketini kontrol altına almakla görevlendirilen Kethüdâyeri Hasan ferman dışı hareket etmiş ve kalebend cezası verilmiştir¹²⁸⁷. Erzurum Valisi Vezir Mehmed Paşa’ya bir emir yazılmıştır. Bu emir yine Vali Vezir Mehmed Paşa tarafından merkeze gönderilen bir mektuba karşılıktır. Karahisar Şarki’de bulunan Kethüdâyeri, Beyzâde nam şaki ve Kurucanlı refiki Şehsuvaroğlu ile 70-80 kadar eşkıyayı çevrelerine toplayarak 4-5 aydan beri Karahisar-ı Şarki’de bulunan köyleri gezip zulüm yapmakta ve bazı nüfusu katletmektedir. Bu durumu Mehmed Paşa merkeze bildirmiş ve gerekli tedbiri alma noktasında yazı yazmıştır. Mehmed Paşa, meşruluğu sağlamak adına merkezden yazı gelmesini beklemiştir¹²⁸⁸. Karahisar-ı Şarkî sancağında İskefsir kazâsında Kapıkıran Ahmed Ağa, el-Hâcc Ahmed ve Milas kazâsından Kethüdâyeri Osman Ağa eşkıya ile yekdil olup adı geçen kazada reyanın akçelerini alıp kazanın perâkende ve perişân olmasına neden olmaktadır. Kazanın önde gelen yöneticileri adına Naib Mehmed’in yazdığı ilamda “mezbûrların şerr-i şurundan rahatlarımız ve sâkin olmaya iktidârlarımız kalmadı” ifadesine yer verilerek bu menfî olayların müsebbiblerinin engellenmesi talep edilmiştir¹²⁸⁹. Bir başka örnekte ise halef olan ve hala kethüdâyeri görevinde bulunan

¹²⁸⁴ Taşrada yeniçeri ve sipahi çekişmesi için bk. Mücteba İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale’s-Sultân* (İstanbul: Yeditepe Akademi, 2022); Aysel Yıldız, Yannis Spyropoulos ve M. Mert Sunar (ed.), *Payitaht Yeniçerileri Padişahın “Asi” Kulları, 1700-1826* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2022); Şeyh Ahmet el-Bedirî el-Halâk, *Berber Bedirî’nin Günlüğü (1741-1762) Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, çev. Hasan Yüksel, (Ankara: Akçağ, 2015), 23.

¹²⁸⁵ Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 1053, 1088.

¹²⁸⁶ Yunus İnce, *Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzurum Eyaleti* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 150.

¹²⁸⁷ “Ber vech-i arpalık Karahisar-ı şarkî sancağı mutasarrıfına ve Karahisar-ı şarkî kal’ası dizdârına hüküm ki Sen ki mirmîrân-ı mûmâ ileyhysin seninle ma’an Karahisar-ı şarkî kethüdâyerisi olan Kürd Hasan eşkiyâ def’ine me’mûr olmağla kırk mikdârı türîdî eşkiyâsı üzerine gittiğinde merkûm kethüdâyeri Hasan itâ’at-ı fermân etmeyüp kal’abend olunup keyfiyet-i ahvâli mevâddi ile arz ve i’lâm olunmak muktezî olmağla mezbûr kethüdâyeri Hasan Karahisar-ı şarkî kal’asında kal’abend olunup gereği gibi mevâddi arz ve i’lâm olunmak üzre yazılmışdır. Fî evâsıt-ı Z sene 1111” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/1138.

¹²⁸⁸ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/635; BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 208/79.

¹²⁸⁹ BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 181/17589.

Yusuf isimli şahıs, selefi Abdi'yi türlü eşkıyalarla ittifak olup öldürmüştür. Öldürmekle kalmamış mallarına ve mülklerine el koymuştur. Aynı zamanda bu hükümden selef olan kethüdâyerinin malları hakkında bilgilere de ulaşılmaktadır. Çünkü tarlalarına el koyması arazilere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda halefinin ise eşkıyalarla iş birliği yapması bu makamın bir şekilde toplumun her katmanı ile ilişkide olduğunu göstermektedir¹²⁹⁰. Hatta eşkıyalarla ilişkileri o kadar sistematik bir hale girmiştir ki Kethüdâyeri Bektaş, yol kesen eşkıyadan Veli'nin rüfekasından olan baba-yı atik sakinlerinden Çolakoğlu İbrahim ve Habib Ağa olarak bilinen Mehmed'i hapisten kaçırmıştır¹²⁹¹.

Bir zamanlar kethüdâyerlik yapmış şahsiyetlerin hizip faaliyetleri ise hizbin bir başka boyutunu göstermektedir. Safahatında kethüdâyerlik yapmış şahsiyetlerin hizip içerisinde değerlendirilecek faaliyetlerinin genişliği ve çeşitliliği onların taşradaki kudreti hakkında bilgiler sunmaktadır¹²⁹². Çirmen sancağında zağra-i cedîd kasabası sâkinlerinden ve sabık Kethüdâyeri Yusuf, reayadan bazı kimselere haksız yere iftira atarak ihbar etmiş, keyfi davranışlarla darp-gasp yapmış, muhtelif bölgelerden kanuna mugayir vergi tahsil ederek haksız kazanç sağlamış, bazı köylere özellikle eşkıya zümresinden olanlara maddi ve manevi yardım ederken (beygir vermek gibi) bazı köylere ise haddinden fazla sorumluluk yüklemiş, yol kesme faaliyetlerinde bulunmuş, kitlesel cinayetler tertip etmiş ve değerli mal yağması yapmıştır. Birbirinden bağımsız olan bu işlerin icrası hiç şüphesiz sağlam bir bağlantı ağı oluşturmayı gerektirmektedir. Bu bağlantı ağını taşra yöneticileri olan voyvoda ve naiblerle sağlamıştır¹²⁹³. Başka bir örnekte ise Anadolu valisine ve Baklan (Denizli-Çal) kadısına gönderilen hükümde, bir önceki Anadolu beylerbeyi olan Ömer isimli şahsın merkeze mektup gönderdiği bildirilmiştir. Baklan nahiyesinde sabık Kethüdâyeri Mehmed ve kardeşi Seyyid Şaban'ın yanlarına topladıkları bir grup ile muhtelif bölgelerde baskın yaptıkları, çeşitli mal ve eşyayı gasp ettikleri ve cana kastettikleri iddia edilmektedir. Merkez, olayın soruşturulmasını mevcut beylerbeyinden ve kadısından istemektedir. Önceden kethüdâyeri olan birinin görevden sonra dahi çevresine bir grubu toplamakta mahir

¹²⁹⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *85 Numaralı Mühimme Defteri 1040-1041 (1042)/1630-1631(1632) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, 100.

¹²⁹¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 115/287.

¹²⁹² Sabık Kethüdâyeri Mehmed Ağa'nın görevdeyken zulmen fazladan 1.100 guruş tahsil ettiği reaya tarafından iddia edilmiştir. BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 184/46.

¹²⁹³ "...sâbıkâ Kethudâyeri Yusuf nâm şakî kendü hâlinde olmayup kazâ-i mezbûre nâibleriyle yekdil ve yekcihet olup re'âyâ fukarâsından nicelerin birer töhmet ile gamz ve tecrîm ve nicelerin bilâ müceb darb ve habs etdirmeğle ve bilâ emr-i âlî mesârif nâmıyla kendü nefsi için hîn-i tevzî'de akçe zamm ve ahali-i kazâdan tahsîl ve ekl-i bel' ve bazısı kurâların hânelerin hilâf-ı emr-i âlî tenzîl ve bazılarını tahmîl ile zulm ve te'addisinden mâ'adâ bazısı eşkiyâ zümresinden olanlara mu'âvenet ve kimine bargir virüp kat'-ı tarîk ve katl-i nüfûs ve gâret-i emvâl etdirmedi..." BOA. AE. SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 210/20340.

olması onların liderlik vasıflarını ve ikna kabiliyetlerinin yüksek olduğunu açıklar. Söz konusu Kethüdâyeri, tebliğleri ve uyarıları dikkate almamaktadır¹²⁹⁴.

Kethüdâyeri özelinde diğer taşra yöneticilerinin içinde bulunduğu bu faaliyetlere karşı taşrada bir reaksiyon oluşmuştur. Anadolu'nun muhtelif taşra idari birimlerinde görevlerini yürüten ve aynı zamanda Yeğen Osman Paşa ile hareket eden birden fazla kethüdâyeri vardır. Sefere komutan tayin edilen kişi aynı vergileri çevre yerleşimlerden tahsil etme salahiyetine sahiptir. Yerleşimler bu durumdan duydukları rahatsızlıkları dile getirmişlerdir. Seferi bahane edip sürekli aynı vergi tahsil ettikleri hatta 3 günlük yola 10 günlük erzak aldıkları şikâyet edilmiştir. Orduya komutanlık eden paşanın çadırının önüne gelip “islamından şüphe ediyoruz” demek suretiyle hesap sormuşlardır¹²⁹⁵. Bu faaliyetler yüzünden taşra ileri gelenleri ve eşkıyaların ortak ittifakı ile öldürülen kethüdâyerleri vardır¹²⁹⁶. Bu bakımdan farklı zamanlarda ve mekanlarda menfaati için birçok hizip içerisinde yer alan kethüdâyerleri için sonuç her zaman müspet bitmemiş bazen taşradan karşı reaksiyonla karşılaşmışlar bezen de merkez devreye girmiş ve kellelerinin padişahın huzuruna getirilmesini istemiştir¹²⁹⁷.

Kethüdâyerinin Anadolu'daki işlev kompozisyonunu oluşturan görev ya da vazifeler salt onun makamına tanınmış olmadığı yukarıdaki bölümlerde ifade edilmiştir. Ancak bu çalışmada savunulan tez; taşrada icra edilen işlerde yer alan kethüdâyerinin diğer taşra yöneticileri arasındaki özgül ağırlığıdır. Bu özgül ağırlık ve kethüdâyerinin bürokratik konumu hizip başlıklarında ortaya koyduklarımız ile pekişmektedir. İstanbul'un isteğine karşı reayayı örgütleyen ve kethüdâyerlik görevini gayri resmi şekilde kullanan bir şahsiyet, kullandığı bu yolla kethüdâyerinin konumunu ve fonksiyonunu pekiştirmektedir. Söz konusu kişinin bu işleri gayri resmi yürütmek için seçmiş olduğu görevin kethüdâyerlik olması bu işlerdeki özgül ağırlığa işaretir. Söz konusu kişi yürüteceği gayri resmi işleri için yeniçeri serdarlığını, kale dizdarlığını, iş erliğini tercih etmemiştir. Bu bilgi aynı zamanda vergi tahsili, temin, tedarik ve nakliyat işlerinden kethüdâyerinin sorumlu olduğunu dolaylı yoldan izah etmektedir. Diğer bir

¹²⁹⁴ “Anadolu vâlisine ve Baklan kâdisına hüküm ki Sâbikâ Anadolu beğlerbeğisi olan Ömer dâme ikbâlehu mektûb gönderüp Baklan nâhiyesinde sâbikâ kethudâyeri olan Mehmed ve karındaşı Seyyid Şaban nâm kimesneler hevâlarına tâbi' şakîleri başlarına cem' ve leyl-i nehâr dağlarda gezüp nice fesâd ve şekâvetleri zâhir olduğundan mâ'adâ Tarakları (?) kazasında dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından İbrahim Çavuş'un bin yüz (boş) senesinde yaylakda hânesin basup bir re's atın kurşun ile urup ve bir abd-i memlûkün katl ve seksen aded koyunun sürüp vesâir abd-i memlûklerin mecrûh eylemekle zâbitleri ma'rifetiyle da'vet-i şer' olunduklarında itâ'at-i şer' etmeyüp bunun emsâli te'addîlerinin nihâyeti olmadıkların arz etmeğin sen ki vezîr-i müşârûn ileyhsin mezbûrları bi-eyyi hâl ahz ve kal'abend idüp şer'le sâbit olan mevâdd sicill ve hüccet olunup arz ve i'lâm olunmak üzere yazılmışdır. Fî evâsıt-ı M sene 1111” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/170; BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 255/97.

¹²⁹⁵ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 1078. Kâtip Çelebi, *Fezleke*, 1073.

¹²⁹⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 29/1473.

¹²⁹⁷ Fesatçı olan Hacıahmedli Cemaati'nden Hacı Ahmed, Sıddıklı Cemaati'nden Haydar ve kardeşi Mehmed, Şarklı Cemaati'nden Deli Hızır, Cebeci, Deli Bekir oğlu Ahmed, Şeyhli Cemaati'nden Kethüdâyeri Abdurrahman ve Şeyhler Cemaati'nden Şeyh Mahmud'un ele geçirilerek kellelerinin padişahın huzuruna getirilmesine dair hüküm. bk. BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 207/99.

çıkarmı ise gayri resmi iş yürütmeyi amaçlayan şahısların genelde kethüdâyerliği tercih etmesidir¹²⁹⁸.

6.2.2. Müdahale

Vergiye, toprağa, müesseseye, akara ve şahsa müdahaleler kethüdâyeri tarafından yürütülen bir başka hizip usulüdür. Aslında bu usul bir nevi taşrada kethüdâyerlerinin vesayetine delildir¹²⁹⁹. Kara Murad adıyla bilinen bir kethüdâyerinin yaptıkları diğer kethüdâyerleri için neler yapabilecekleri noktasında öngörü kazandırır. Sahte ferman satın alacak kadar zengin ve kullanacak kadar cüretkâr olduğu ortadadır. Ayrıca sahte fermanla kendisini beylerbeyi olarak göstermesi kethüdâyerlikten sonra beylerbeyliğe giden bir sürecin göze batmadığının da bir göstergesidir¹³⁰⁰.

Kethüdâyerlerinin müdahale portföyünde müesseseye müdahale bulunmaktadır. Bu usulde neler yapılabileceğini öğrenmek için Zile sakinlerinden olup ve sabık Kethüdâyeri Ali'nin faaliyetlerine bakmak yerinde olacaktır. Ali, bazı rütbeli kişiler ve 300 kadar sipahiyle, bir sefere katılacağı esnada halihazırda Zile Kethüdâyeri olan Ebubekir'in menzilini 4 gün süreyle muhasara etmiş ve atama mektubuna, fermana, paralara el koyarak bu müesseseye müdahale etmiştir. Bu olay kethüdâyerlik yapmış bir şahsiyetin nüfuzu ve toplayabileceği unsur sayısı hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu müdahalelerde bulunan eski kethüdâyerinin engellenmesi için başta altı bölük halkı olmak üzere birçok ileri gelene iş düşmüştür¹³⁰¹. Bir diğer örnekte ise Arac, Boyalı, Sırt, Yörükân-ı Arac ve Küre-i Hadid kazâlarının Kethüdâyeri olan Süleyman'ı görmekteyiz. Süleyman, sahte buyruldu ile Boyalı kazâsında bazı kişilerin menzillerini basmış mallarına müdahale etmiştir. Bu müdahaleye ek olarak sahte esâmîler düzenlemiş ve altı bölük halkı yoldaşlarının nizam ve düzenini bozmuştur¹³⁰². Tekirdağ Kethüdâyeri İbrahim Ağa Tekirdağ'da zimmîlerin yönetiminde olduğu bir menzile müdahale etmiştir. İbrahim Ağa'nın müdahalesi esnasında darp hadiseleri yaşanmış ve menzilde bulunan mevcut görevliler ihraç edilmiştir. Kethüdâyeri İbrahim Ağa bu adamların yerine kendi adamlarını yerleştirmiştir. Menzilde bulunan menzil beygirlerine de müdahalede bulunmuş ve beygirler muhtelif yerlere tahliye edilmiştir¹³⁰³. Başka bir kethüdâyeri ise vakfa müdahale etmiş ve yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi

¹²⁹⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, 71.

¹²⁹⁹ Şahin, *74/2 Numaralı Kayseri Ser'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 152.

¹³⁰⁰ Mustafa Akdağ, "Celâli Fetretî 1596 Sırasında Osmanlı Devleti'nin Umumî Durumu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1-2 (1958), 96.

¹³⁰¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 110/2384.

¹³⁰² BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 73/7368.

¹³⁰³ "...Tekirdağ kethüdâyeri İbrahim Ağa bu kullarına arzen bu kadar gündür menzilci gelmedi ve artık gelmez diyü sürücülerimi ve âdemlerimi darb-ı şedîd idüp bilâ fermân altı bargirimi fuzûlen Edirne'ye iştirâ bargirine virüp ve mâ'adâ kalan bargirimi dahi kendi kavli-i mücerrediyile onar guruşa add idüp benim sürücülerim ve odacımı ve menzilimin sâir hîdmetkârlarımı kovup çıkarup kendi tarafından bir âdemi menzilci koyup külli gadr etmeğle mahall-i mezbûrda mezkûr ile husûmet ve icrâ-yı hakk olunmak mümkün olmamağla..." BOA. AE.SMST.II., Dosya/Gömlek Numarası, 47/4671.

emredilmiştir¹³⁰⁴. Altı adet değirmene zarar veren kethüdâyeri örneği ise Rumeli'den bir örnektir. Belgeye göre yüz yıldır faal olan altı adet vakıf malı olan değirmene zarar vermiştir¹³⁰⁵. Dîvân-ı Hümâyun Çavuşbaşısı Hacı Ahmed ve kardeşi Mustafa'nın uhdelelerinde olan Adana İhtisabı Mukataası'na Adana Kethüdâyeri Vekili Kara Hasan ile Topuzluoğlu Zaim Hasan¹³⁰⁶, Hacı Mehmed'in uhdesindeki Rukiye Sultan'a ait Horzum Hassı'na Kethüdâyeri Abdullah Efendi¹³⁰⁷ ve son olarak Hasköy kazasında Mustafa'nın tasarrufunda bulunan Hatice Sultan Hassı'na ise Hasköy Kethüdâyeri ve Serbölük Hasan müdahalelerde bulunmuştur¹³⁰⁸. Sivas Kethüdâyeri İsmail'in ismi ise tımar ve zeamet erbabına müdahalelerde bulunan birçok kişi arasında geçmektedir¹³⁰⁹. Mustafa isimli şahsın Sivas sancağının Niksar nahiyesinde bulunan karyelerine ve zeametine Niksar Kethüdâyeri Topal Şahin Ağa müdahalede bulunmuştur¹³¹⁰. Bazen müdahalenin sınırları aşılmış mahkemeye kadar ulaşmıştır. Dörtdivan nahiyesi Uzunca köyü sakinlerinden Moco Hüseyin'in davasının görüldüğü mahkeme Kethüdâyeri Ahmed ve maiyeti sipahlar tarafından basılmıştır¹³¹¹.

Kanunsuz vergi tahsili ya da vergi tahsiline müdahale gayri meşru işlerde kullanılan en yaygın alternatiftir. Düşman istilasından dağılan ve perişan olan kaza ahalisine zulmedip paralarını alan Kethüdâyeri Mehmed en zor şartlarda dahi bu müdahalelerin yaşandığını gösteren bir örnektir. Kethüdâyeri Mehmed, davası görüldükten sonra görevinden alınmıştır¹³¹². Kanun hilafına vergi tahsil eden Menteşe Kethüdâyerinin engellenmesine yönelik hükümde muhatap sadece kadıdır. Bu olumsuz durumun engellenmesi için tedbir alınması emredilmiştir¹³¹³. Bedel-i beldâr tahsiline mâni olan âyânlar arasında kethüdâyerinin adı geçmektedir¹³¹⁴. Yine Teke sancağı ahhalilerinin mükellef olduğu “emvâl-i mîriye-i bekâyânın tahsîli”ne Kara Muradoğlu Hacı Hasan, Kaşifoğlu Hacı Mehmed, Kethüdâyeri Yusuf Bölükbaşı ve Mehmed Can isimli şahıslar “günâgün ihtilâlât-ı kesîreye bâ'is ve bâdî ve hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i emr-i münîf evzâ' ve etvârları hadden efzûn olup âhar yerlere dahi sirâyet etmeğle” gibi kanuna mugayir hareketlerde bulunarak verginin tahsiline müdahale

¹³⁰⁴ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 92/219.

¹³⁰⁵ “...Mahallinde şer'le görülüp ihkâk-ı hakk oluna Bî-vech müdâhale ider olur ise arz oluna diyü buyruldu Sa'âdetlü ve mürüvvetlü sultânım hazretleri sağ olsun Lofça kazâsında Pellaşova nâm karyede vâkı' mescid-i şerîfin meşrûtiyet üzere nâzırı olup vakf-ı mezbûrun Pangasuyu üzerinde olan altı aded vakf değirmenlerinin ayağından bend alup kethüdâyeri altı aded değirmen ihrâk itmeğle bendi yüksek olmağın su taşup değirmenlerimizi mu'attal idüp iki def'a emr-i şerîf ile varup da'vâ eylediğimizde fetvâ-i şerîf mücebince icrâ olunmayup değirmenlerimizi ihrâk idüp yüz seneden ziyâde vakfın değirmenin yıkup gadr olunmuşdur bâkî fermân sultânımındır. Bende Hüseyin...” BOA. İE.EV., Dosya/Gömlek Numarası, 23/2714.

¹³⁰⁶ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 20/5.

¹³⁰⁷ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 100/15.

¹³⁰⁸ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 227/33.

¹³⁰⁹ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 128/48.

¹³¹⁰ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 68/89.

¹³¹¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 115/73.

¹³¹² BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 104/388.

¹³¹³ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 4/230.

¹³¹⁴ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 12/1059.

etmişlerdir¹³¹⁵. Rüstem Paşa evkafından bazı köy ahalisi naiblerin, kethüdâyerlerin ve yeniçeri serdarlarının kanun hilafına vergi tahsil ettikleri ve fazladan tahsil edilen verginin iadesine yönelik şikâyetle bulunmuşlardır. Böyle durumlarda gereğinin yapılması için beylerbeyi ve kadı gibi taşra yöneticilerine görev yazılmıştır¹³¹⁶. Muhtemelen Rumeli Beylerbeyi Faik Paşa'nın sadrazama yazdığı arıza bu müdahalelerin bizzat taşradan engellendiğini göstermektedir. Sofya cizyesi tahsildarı olan Kethüdâyeri Ahmed ferman dışında kendi inisiyatifi ile sarrafiye ve kâtibiyeye kaleminden hâne başına onar-on beşer akçe ve kul akçesi kaleminden onar ve beşer akçe tahsil etmiştir. Bu müdahaleler karşısında Rumeli Beylerbeyi Faik Paşa kendisine "fermândan ziyâdeye tecâvüz etmeye diyü" tembihde bulunmuş ve engellemiştir¹³¹⁷.

Kethüdâyerleri şahıslara ya da değerli emval ve eşyaya müdahalelerde bulunmuştur. Bir kethüdâyerinin kâtibi başka bir kethüdâyerinin hizmetinde olan görevliyi tüfek ile öldürmüş ve eşyasını gasp etmiştir. Kadı tarafından katilin ve onu muhafaza eden kethüdâyerinin huzura gönderilmesi istenmiştir. Kethüdâyerinin bu gibi olaylara karıştığı zamanlar hükümler ekseriyetle kadıya gönderilmiştir¹³¹⁸. Bu bazen bir bölgenin kadısı olurken olayın niteliğine göre birden fazla bölgenin kadısına yazılar yazılmıştır. Bir altın kılıç, iki işleme kuşak, bir şal, bir kürke el koyan kişi ile ortak hareket eden kethüdâyeri, İstanbul ve Gelibolu taraflarına firar etmiştir. Bu kapsamda bölge kadılarına buldukları yerde yakalanmalarına dair hüküm yazılmıştır¹³¹⁹. Çorum Kethüdâyeri Nuh, anne ve babalarından kalan mirasın sipahiyandan mütekaid olan kardeşi Hüseyin'in hissesine düşen kısmına müdahale etmiştir. Bu mahrumiyetin engellenmesi için Hüseyin divana arzda bulunmuştur¹³²⁰. Hüseyin isimli başka bir şahıs Malkara Kethüdâyeri Ahmed ile adı geçen kazaya bağlı Kabakköy adlı yerleşimde komşudur. Her ikisinin meskeni arasında bulunan bahçe Hüseyin'e aittir. Hüseyin, Kethüdâyeri Ahmed'in bu bahçenin havlusunu yıktığını ve bahçe içinde bulunan meyve ağaçlarına zarar verdiğini arz etmiştir. Konunun mahkeme tarafından takip edilmesi yönünde hüküm yazılmıştır¹³²¹. Kapıcıbaşı Ahmed Paşa'nın tahsil ettiği akçeyi sevk etmekle vazifelendirilen Silahşoran-ı Şehriyari Beşir'in vefatı üzerine akçe ve eşyalara el koyanlar arasında kethüdâyeri vardır¹³²². Evinde mum imal eden şahsa kethüdâyerinin de içinde olduğu bir grubun müdahalesi diğerlerinden ayrılan bir niteliği bünyesinde barındırmaktadır. Müdahalede bulunanlar kadı, seyyid ve kethüdâyeri gibi taşranın önde gelen yöneticileridir¹³²³. Ahmed isimli şahsın arzına göre Kethüdâyeri Hüseyin kendisinin on üç gurusunu zorla almıştır. Ahmed'in bu durumu yetkili

¹³¹⁵ BOA. C.ML., Dosya/Gömlek Numarası, 342/14090.

¹³¹⁶ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 8/1791.

¹³¹⁷ BOA. TS.MA.e., Dosya/Gömlek Numarası, 1135/33.

¹³¹⁸ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 4/48.

¹³¹⁹ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 23/851.

¹³²⁰ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 127/93.

¹³²¹ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 131/87.

¹³²² BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 289/81.

¹³²³ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 210/63.

müesseselere arz ettiğini duyan Kethüdâyeri Hüseyin biraz daha ileri giderek Ahmed'in adına Hasköy nâibinden "şakîdir diyü" yazı almış ve Ahmed'i Enez kalesine kalebend etmiştir¹³²⁴. Diyarbakır'da içlerinde kethüdâyerinin de bulunduğu taşra ehl-i seyf zümresi, maiyetlerine kayıtlı ve muhtelif işleri için kullandıkları zimmîlerin ödemekle mükellef oldukları cizye vergisini ödemelerine engel olmuşlardır. Vergiyi tahsil edecek olan görevlinin arzıyla merkez bu durumun engellenmesini içeren yazıyı Diyarbakır paşasına ve kadısına göndermiştir¹³²⁵.

Bu müdahalelerden bazılarının iftira olma olasılığını ise her zaman göz önünde bulundurmak gereklidir. Kethüdâyeri oğlu Mehmed isimli şahsın müdahale içerisinde olduğu ve kanun hilafına icraatlar sergilediği yazı ile bildirilmiştir. Bu menfi halin ortadan kalkması için adı geçen şahsın sürgün edilmesine karar verilmiştir. Ancak daha sonrasında iftira atıldığı ve suçsuz olduğu kanıtlanmıştır¹³²⁶. Vergi tahsillerinde, verginin muhafazasında ya da tesliminde sahada kethüdâyeri, yeniçeri serdari ve iş erleri vardır. Bazen reaya yanlış beyan vermiştir. Taşra yöneticileri kanuna uygun tahsil yapsalar dahi reaya kanun hilafına tahsil edildi diyerek şikâyetle bulunmuştur¹³²⁷.

Kethüdâyerleri tüm bu menfi faaliyetleri sonucunda çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Mesela fukaraya zulmünden dolayı Yenişehir Kethüdâyerinin boynu şikar kapısının önünde vurulmuştur¹³²⁸. Kethüdâyeri cezalandırma şekillerinde boğma usulü de kullanılmıştır. Edirne-Üsküdar Kethüdâyerleri buna örnek teşkil etmektedir. Her ikisi için "kapu arasında boğulup taşra bıragıldı" ifadesi kullanılmıştır. Drama Kethüdâyeri ise zindanda boğulup saray kapısı önüne bırakılmıştır¹³²⁹. Eski Rodosçuk Kethüdâyeri Şatır Ali Paşa hapis cezasını çekerken merkezden gelen bir emirde adı geçmiştir. Bu emir Gelibolu'da bulunan Ali Paşa'ya yazılmıştır. Eski Rodosçuk Kethüdâyeri Şatır Ali Paşa'nın "bilâ emân" katledilmesi emredilmiştir¹³³⁰. Yine Vezir Süleyman Paşa'nın maiyetinde bulunan ancak eşkıya ile hareket ettiği tespit edilen sabık Bergos Kethüdâyeri Ahmed'in hemen katledilmesi için hüküm yazılmıştır¹³³¹. Rumeli'ye hapis için gönderilen Sivas Kethüdâyeri Turalıoğlu Hüseyin cezasını uzaklarda ödeyenler arasındadır¹³³². Teke sancağında tahsil edilmesi gereken vergilere müdahalede bulunan grup içerisinde yer alan Kethüdâyeri Yusuf Bölükbaşı sürgün ve

¹³²⁴ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 448/28.

¹³²⁵ "...kimi harbendemiz ve kimi şarâbdârimiz ve kimi hıdmetkârimızdır diyü harclarına mâni' olmalarıyla..." BOA. MAD.d., Defter/Sayfa, 09849/10:1.

¹³²⁶ BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 5/401.

¹³²⁷ BOA. A.DVNS.ŞKT.d., Defter/Hüküm, 31/59.

¹³²⁸ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 402.

¹³²⁹ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Zeyl-i Fezleke*, 1145, 1147.

¹³³⁰ "Gelibolu'da vezîr-i mükerrem Ali Paşa'ya hüküm ki Sâbika Rodosçuk kethüdâyeri olup hapsinizde olan Şatır Ali nâm eşkiyâyı bilâ emân katl eylesin diyü hükm yazılmışdır. Fî evâhir-i Râ sene 1100" BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 98/193; BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 190/65.

¹³³¹ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 191/99.

¹³³² "Eğridere Palankası dizdârına hüküm ki Sâbıkâ Sivas kethüdâyeri olup Eğridere kal'asında habs olunan Turalıoğlu Hüseyin'in cürmü afv olunmağla itlâk olunmak üzere yazılmışdır. Fî evâhir-i Z sene 1107" BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 108/1505.

hapis cezalarına çarptırılmıştır¹³³³. Kethüdâyeri Hasan ferman dışı hareket ettiğinden kalebend edilmesi istenmiştir¹³³⁴. Hayrabolu'nun sabık Kethüdâyeri Musa, İnöz kalesine kalebend edilmesi için sevk edilmiştir¹³³⁵. Yine Akşehir Kethüdâyeri Osman'ın kanuna mugayir eylemleri sonucunda Kıbrıs adasında kalebend edilmesi uygun görülmüştür¹³³⁶. Birçok kanunsuz eylemlerin azmettiricisi olan eski Kethüdâyeri Yusuf, Kavala kalesine kalebend edilmiştir¹³³⁷. Kalebend cezasına çarptırılan kethüdâyerlerinin ıslah olduklarının tespiti yapıldığında tahliye edilmişlerdir. Bursa Kethüdâyeri Derviş Ali reayaya zulmü dolayısıyla Bozcaada Kalesi'nde kalebend edilmiş ancak ilerleyen zamanlarda reayaya karışmamak şartıyla serbest bırakılmıştır¹³³⁸. Kengiri Kethüdâyeri Silahtar Halil adlı sipahi başına topladığı cemiyet ile ehl-i örfe ahaliyi gammazlama, rüşvet alma, yalancı şahitlik gibi suçlardan kalebend edilmiştir. Doğum yeri olan Bayındır köyünde oturmak ve bir daha Kengiri'ya ayak basmamak şartıyla serbest bırakılmıştır¹³³⁹. Böyle durumlarda kale dizdarlarına serbest bırakılmaları için hüküm yazılmıştır¹³⁴⁰. Kethüdâyeri Mehmed ise türlü suçlardan kalebend edilmesi uygun görülmüş ancak ihtiyar olması sebebiyle affedilmiştir¹³⁴¹.

6.2.3. Erken Modern Devletin Temelleri: Kethüdâyeri'nin Taşrada Askerî ve İdarî Gücü

17'nci yüzyılda Osmanlı Devleti merkez otoritesi taşrada pek etkin değildi. Bu boşluk muhtelif erkler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Nitekim erken modern dönemde devlet hükmetmiştir ama yönetememiştir¹³⁴². 17'nci yüzyılda Osmanlı sultanlarının sınırlı bir yönetimi söz konusudur¹³⁴³. Bu yüzyılda sarayın gücünün azaldığına sadaret binasının taşınması da destekleyici bir pekiştireç olarak gösterilebilir¹³⁴⁴. Merkezdeki yönetim ve idari alandaki değişim taşrayı bazen doğrudan bazen de dolaylı etkilemiştir. Nihayetinde merkez taşraya yetkiyi bırakma merhalesine

¹³³³ BOA. C.ML., Dosya/Gömlek Numarası, 342/14090.

¹³³⁴ “Ber vech-i arpalık Karahisar-ı şarkî sancağı mutasarrıfına ve Karahisar-ı şarkî kal'ası dizdârına hüküm ki Sen ki mirmîrân-ı mûmâ ileyhsin seninle ma'an Karahisar-ı şarkî kethudâyerisi olan Kürd Hasan eşkiyâ def'ine me'mûr olmağla kırk mikdârî türidî eşkiyâsı üzerine gitdiğinde merkûm kethudâyeri Hasan itâ'at-ı fermân etmeyüp kal'abend olunup keyfiyet-i ahvâli mevâddı ile arz ve i'lâm olunmak muktezî olmağla mezbûr kethudâyeri Hasan Karahisar-ı şarkî kal'asında kal'abend olunup gereği gibi mevâddı arz ve i'lâm olunmak üzre yazılmışdır. Fî evâsıt-ı Z sene 1111” BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 111/1138.

¹³³⁵ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 296/69.

¹³³⁶ BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 85/8549.

¹³³⁷ BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 210/20340.

¹³³⁸ BOA. A.DVN., Dosya/Gömlek Numarası, 290/16.

¹³³⁹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 115/808.

¹³⁴⁰ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 112/182.

¹³⁴¹ BOA. A.DVNS.MHM.d., Defter/Hüküm, 115/2222.

¹³⁴² Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 19, 45, 76.

¹³⁴³ Rifa'at'Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel ve Canay Şahin (Ankara: İmge Kitabevi, 2018), 34.

¹³⁴⁴ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 251.

geçmiştir¹³⁴⁵. Bu boşluk ve otorite zayıflığı 17'nci yüzyıl ve sonrasında kırsal kesimde vergi tahsilinin ve idarenin tedricen yerel eşrafın eline geçmesine neden olmuştur¹³⁴⁶. Özellikle taşrada güç ulema ve seyfiye arasında paylaşılmıştır¹³⁴⁷. Öte yandan 17'nci yüzyılda taşrada hane halklarında merkeze ve sultanın sistemine her konuda bir öykünme vardır¹³⁴⁸. Taşrada devlet büyükleri adeta taklit edilmektedir¹³⁴⁹.

Devletin gücünün yerel güç sahipleri tarafından kısıtlanması yeni bir vesayeti ortaya çıkarmıştır. Ágoston bu mevcut statükoya “sınırlı monarşi” derken Tezcan “meşrutî monarşi” demiştir¹³⁵⁰. Kunt ise 16'ncı yüzyıl sonunu ve 17'nci yüzyılın başını devlet yönetiminde sistemlilikten kişisel ilişkilerin ağır bastığı bir düzene geçiş olarak tanımlamıştır¹³⁵¹. Mehmet Öz, Osmanlı Devleti için 17'nci yüzyılı mutlakîyetçiliğin çöküşü olmayıp bürokrasinin güç kazanmaya başladığı bir dönem olarak açıklamıştır¹³⁵². Berkes'e göre Osmanlı Devleti taşraya geniş imtiyazlar vererek “iç kapitülasyon siyasetini” izlemiştir¹³⁵³. Kesin olan bir şey var ki bürokraside bir değişimin yaşandığıdır. “Patrimonyal bürokrasi” kendini sırasıyla önce “rasyonel bürokrasi tipi”ne daha sonra modern devletin karşılığı olan “rasyonel-üretken bürokratik tip”e dönüştüreceği sürecin başındadır¹³⁵⁴. Böylelikle 17'nci yüzyılda devlet idaresi toplumla ve hâkim sınıfla paylaşılma sürecine girmiştir¹³⁵⁵. Zaten Karpat'a göre de Osmanlı Devleti'nde bürokrasi sınıf kavramı 17'nci yüzyılda ortaya çıkmıştır¹³⁵⁶. Yine Karpat 1603-1789 arasında taşrada özerklik ve âyanlar başlığı altında ele almıştır¹³⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nde taşrada bu güç paylaşımı erken modern devletin temelleri sayılmıştır. Keza modern devletin esasları da 17'nci yüzyılda belirgin hale gelmeye başlamıştır¹³⁵⁸. Taşradaki askerlerin İstanbul'daki komutanlarına karşı hareket serbestisine kavuşmaları ve hatta merkezi idarenin çıkarlarına karşı yerel çıkarları temsil eder hale gelmeleri erken modern devletin ya da ulus devletin alametleri olarak görülmüştür. Bu askeri unsurlar içerisinde hiç şüphesiz altı bölük halkı önemli bir yere sahip olsa gerektir¹³⁵⁹. 1600'de Osmanlı Devleti içeride askeri devrimi gerçekleştirememiştir. Bundan dolayı merkezi bir güçten ziyade feodalizme benzeyen

¹³⁴⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 211, 220, 371.

¹³⁴⁶ White, *Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, 374.

¹³⁴⁷ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 707, 708.

¹³⁴⁸ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 696.

¹³⁴⁹ Bilkan, *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*, 87.

¹³⁵⁰ Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, 216, 218.

¹³⁵¹ Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, 117.

¹³⁵² Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, 195.

¹³⁵³ Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, 273.

¹³⁵⁴ Reyhan, “İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma”, 95.

¹³⁵⁵ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 226.

¹³⁵⁶ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, 156.

¹³⁵⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 147.

¹³⁵⁸ Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 39; Ágoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, 222, 223.

¹³⁵⁹ İnalçık ve Quataert (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, 707.

bir siyasi yapı olmuş taşra biraz daha ağır basmıştır. Bu da mutlak gücün farklı güçler tarafından gücünün manipüle edilmesine vesile olmuştur. Bu durum erken modern devletin diğer bir alameti sayılabilir¹³⁶⁰.

Askeri devrim bu sürecin oluşmasına katkı sağlayan en önemli etken olarak ortaya çıkmıştır. Bu etken, mali bir çare olarak monarşileri kamu makamlarını ve unvanları satmaya sevk etmiştir. Bu unvanları ve makamları satın alanlar soylu devlet arasındaki ilişkiyi tekrar düzenlemişlerdir¹³⁶¹. Nitekim 16'ncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezi otoritenin kontrolünde olan vergi tahsili ve asker temini gibi işlerin taşra özneleri ile paylaşılması iktidarın koalisyona doğru gittiğinin işaretleriydi¹³⁶². Özellikle vergi tahsili, asker temini, tedarik ve nakliyat gibi merkezin güçlük çektiği çeşitli hizmetler yerel hanedanlara yüklenmeye başlanmıştır. Kethüdâyerinin de içerisinde bulunduğu taşra yöneticileri bu hizmetlerin belli merhalelerinde bulunmuş ve bürokrasi oluşturacak kadar ihtisaslaşmıştır¹³⁶³. Mesela iltizam sistemi bürokrasi ve müteakiben modern devletin oluşumuna katkıda bulunan bir araçtır. Kethüdâyerinin bu aracı kullanmadaki mahareti göz önünde bulundurulduğunda modern devletin kurulmasında kethüdâyerlerinin dolaylı etkilerinden bahsedilebilir¹³⁶⁴.

Tımarlı sipahiler ortadan kalkınca vergi tahsil konusu çok önemli bir mesele haline gelmiştir. Daha doğrusu ekonomik akar getirecek bir iş haline gelmiştir. Vergi tahsili her ne kadar iktisadî kârı amaçlayan bir araç olarak görülse de aslında devlet içerisinde bir hizibe girmenin ve politik bir gücü getirmenin aracıydı¹³⁶⁵. Bu iktisadî durum âyânlara askerî ve siyasî zemin hazırlamıştır¹³⁶⁶. Taşra âyânlarının en azından taşra yönetiminde aktifleşmelerinin bir diğer nedeni ise; bir bölgedeki belli başlı işlerin ve bu işlerin yeni atanarlardan ziyade oranın yerel eliti tarafından daha iyi bilinmesi ve kamu ortak hafızasının ve tecrübesinin olmasıdır. Bu bağlamda taşrada çok çeşitli işlevleri yerine getirerek birçok alanda kurumsal hafızaya sahip olan kethüdâyerleri bu tanıma karşılık gelmektedir¹³⁶⁷. Kethüdâyerlerinin beylerbeyi ve sancakbeylerine bağlı olmaması, mali ve kazai muafiyetlerinin olması gibi nitelikleri farklı grupları kendilerinden faydalanmaya iten nedenler haline getirmiştir. Velhasılı oluşturdukları hiziplerle taşrada bulunan beylerbeyi ve sancakbeyine karşı otoriteyi ele geçirmişler ve özerk bir yapıya dönmüşlerdir¹³⁶⁸.

¹³⁶⁰ Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*, 31.

¹³⁶¹ Anderson, *Mutlakıyetçi Devletin Kökenleri*, 46; Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, 402.

¹³⁶² Burak Onaran, *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*, çev. Saadet Özen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 67.

¹³⁶³ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 68, 69.

¹³⁶⁴ Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 34.

¹³⁶⁵ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, 34, 41.

¹³⁶⁶ Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*, 143.

¹³⁶⁷ Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 363.

¹³⁶⁸ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 336.

Bu kapsamda devlet taşrada soylu ve köylü arasında kendine müttefik bulma çabasına girmiştir¹³⁶⁹. Elitlerin devlet ile reaya arasında aracı gibi siyasi bir işlevleri vardır. Kendisi de elit olan kethüdâyeri bu işlevde bulunmuş olmalıdır¹³⁷⁰. Taşra ise bu mevcut durumda çok yönlü ilişkiler geliştirmeye çalışan ve yeni makamlar için İstanbul politik hizbine pişkeş çeken bir profile sahip olmaya başlamıştır. Taşra âyânları bu profil içerisinde aynı zamanda bağlı buldukları bölge reayasası ile İstanbul arasında bir köprü vazifesi görmüştür¹³⁷¹. Merkezin bu konuda yerel idarenin gücünü kırma alternatifleri de zengindir. Ancak meselenin özü olarak devlet taşradaki elitleri kendisine bağlarken aralarındaki rekabeti arttırıcı bir politika izlemiştir¹³⁷². 17'nci yüzyıl özelinde bu zemin “iktidar” ve “kimlik” kavramlarını birilerini devletten hariç etme gücünü elde etme çekişmesi olarak tanımlamıştır¹³⁷³. Bu tanıma uyan kethüdâyeri davranışları hizip başlığı altında ele alınmıştır.

Anadolu'da çok farklı işlevleri uhdesinde barındıran kethüdâyeri ve maiyeti altı bölük halkı taşranın politik zemininde önemli bir konuma sahiptir. Öncelikle yeniçerilerden daha kıymet gören bir birlik olmuştur. Bu durum onların takip ettiği işleri etkilemiş ve ayrıcalıklı işleri icra etmelerine neden olmuştur. Özellikle vergi tahsili gibi konularda görevlendirilmişlerdir. Bunun yanında temin/tedarik gibi işlerden sorumlu tutulmuşlardır. Taşranın önde gelen işlerinden olan bu hizmetlerin icrası önce ihtisaslaşmayı sonra askeri ve idari gücü beraberinde getirmiştir. Kethüdâyeri ve altı bölük halkı özelinde taşra yöneticileri tarafından devlet hizmeti olarak icra edilen işlerde (tahsil/temin/tedarik/nakliyat) ihtisaslaşılması, ilerde muharebe ortamının değişmesinden kaynaklı (ateşli silahlar-asker mevcudunun artması-nakit ihtiyacı) nedenlerin de itici gücüyle devletin taşrada erklerini (asker temini-vergi tahsili) yine aynı zümreler tarafından paylaşılmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla bu politik konum onları taşra hizbinin içerisine çekmiş ve erken modern devlet bürokrasisinin oluşmasında etkili kılmıştır. Sonuçta batı literatüründe modern devlet düzeninin tesis süreci bürokratikleşme, profesyonelleşme ve demokratikleşme olarak tanımlanmıştır¹³⁷⁴. Ayrıca erken modern devletin gelişini müjdeleyen ve niteleyen kavramlar ordu, bürokrasi, vergilendirme, ticaret ve diplomasi gibi kavramlardır¹³⁷⁵.

17'nci yüzyılda yukarıda bahsedilen hususların (vergi tahsili-asker temini-hizip) çoğunda aktif görev alan kethüdâyerleri doğrudan ya da dolaylı olarak 18'inci yüzyıl ve sonrasında değişkenlerini hazırlayanlar arasında bir aktör olarak görülebilir. Keza 1695

¹³⁶⁹ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 8; Rifa'at'Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, 143.

¹³⁷⁰ Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, 143; Anastasopoulos (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*, 19, 372.

¹³⁷¹ Salzmänn, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*, 215.

¹³⁷² Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, 3, 56, 58.

¹³⁷³ Piterberg, *Bir Osmanlı Trajedisi Tarihyazımının Tarihle Oyunu*, 171.

¹³⁷⁴ İlhami Yurdakul, *İktidarın Ruhu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kışzade İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere)* (İstanbul: İletişim, 2022), 29.

¹³⁷⁵ Anderson, *Mutlakıyetçi Devletin Kökenleri*, 26.

yılında âyân ve rical arasında malikane satışları ile ilgili yayınlanan fermanın “terminolojisiindeki formülasyon” ile Sened-i İttifak’ın üslubunun benzer olması 17’nci yüzyıl sonlarından itibaren yönetim anlamında radikal olmasa da yumuşak bir geçişin olduğunu göstermektedir¹³⁷⁶. Aksan ve Goffman’ın editörlüğünü yaptığı çalışmada taşra âyânları ile merkez arasında imzalanan “Sened-i İttifak”ın maddelerinde asker temini ve bürokrasi maddelerinin kamu hukukunu ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Bir yüzyıl öncesinde asker temininde aktif yer almış kethüdâyeri imzaya giden sürecin hazırlayıcıları arasında gösterilebilir¹³⁷⁷. Ayrıca Ahmet Kuyaş ordunun siyasetteki yeri üzerine ele aldığı bir çalışmada, ordunun siyaset üzerindeki etkisi konusunda III. Selim ve sonrasında başlangıç noktası belirlemenin yanlış olduğuna değinmiştir. 16’nci yüzyılın sonu ve 17’nci yüzyılda sekban-sarıcaların celâlî ordularına oradan ise âyân ordularına dönüşmesinin başlangıç olarak belirlenmesinin daha doğru olacağını iddia etmiştir. Bu sekban-sarıcaların ve celali ordularının çoğunlukla kapıkulu süvarileri tarafından sevk-idare edildiği göz önünde bulundurulduğunda hem âyân ordularının oluşmasında hem de ordunun siyaset üzerindeki etkisinin başlamasında bu birliklerin büyük etkilerinden bahsedilebilir¹³⁷⁸. Abou-El-Haj ise Tanzimat’ın yenileşmeye dayalı profilinin daha anlamlı hale gelmesi için 17’nci yüzyıl perdesinin aralanması gerekliliğine inanmıştır¹³⁷⁹.

Sonuç olarak, Salzman’a göre malikâne sistemi, taşra ileri gelenlerini devletin komisyoncularına dönüştürerek, devletin vergi tahsili ve idaresini tabandan başlatıp yeniden örgütlemesini sağlamanın bir yolu olmuştur. Bu durum, erken modern devletin bürokratlarının oluşum sürecine işaret etmektedir. Barkey’e göre ise devletin eşkıyalarla olan karmaşık ilişkileri, devlet otoritesinin esnekliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bu da erken modern devletin bürokratik yapısının oluşum süreciyle ilişkilendirilebilir¹³⁸⁰. Her iki değerlendirme doğru kabul edilirse, çeşitli mücadeleler yoluyla vergi tahsili ve tedarik mekanizmalarına hâkim olmaya çalışan, ayrıca farklı hizip faaliyetleriyle sürece müdahalede bulunan kethüdâyerinin, bu bürokratikleşme sürecine dolaylı da olsa mütevazı bir katkı sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

¹³⁷⁶ Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime’i*, 254.

¹³⁷⁷ Aksan ve Goffman (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, 171, 172.

¹³⁷⁸ Ahmet Kuyaş, “Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Ordunun Siyasetteki Yeri Üzerine”, *Cogito*, 19 (1999), 261, 262.

¹³⁷⁹ Rifa’at’Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, 142.

¹³⁸⁰ Piterberg, *Bir Osmanlı Trajedisi Tarihyazımının Tarihle Oyunu*, 195, 196.

7. SONUÇ ve TARTIŞMA

Kavramsal Çerçeve, Görev Tanımı ve Statüsel Konum

Bu çalışma, Osmanlı taşra teşkilatında görev yapan ve süvari kökenli olan kethüdâyerinin, 17'nci yüzyıl bağlamında icra ettiği çok katmanlı işlevleri anlamaya yönelik müstakil bir girişimdir. Araştırmanın temel özgünlüğü, literatürde kethüdâyeri hakkında şimdiye dek yapılmış olan sınırlı sayıdaki çalışmanın ötesine geçerek, onu yalnızca askeri bir aktör olarak değil; aynı zamanda idarî, malî, hukukî ve toplumsal bağlamlarda da işlevsel kılan bir aktör olarak analiz etmesidir. Bu bağlamda kethüdâyerinin değerlendirilmesinde karşılaşılan kavramsal karmaşaya dikkat çekmek gerekmektedir. Söz konusu belirsizlik, üç temel nedene dayanmaktadır: İlk olarak, kethüdâyerinin taşrada görev yapması, onun merkezdeki benzer unvanlara sahip görevlilerle karıştırılmasına neden olmuştur. İkinci olarak, taşrada aynı unvanların farklı görevli profilleri tarafından kullanılması, görev tanımlarının iç içe geçmesine yol açmıştır. Üçüncü ve daha teknik neden ise, Osmanlıca arşiv belgelerinin transkripsiyonunda yapılan hatalardır. Bu üç unsurun birleşimi, kethüdâyerinin fonksiyonlarının net bir biçimde tespit edilmesini zorlaştırmış, literatürde metodolojik bir boşluk yaratmıştır. Bu çalışma, bu boşluğa kavramsal bir müdahalede bulunarak hem görev tanımını hem de tarihsel konumunu netleştirme amacını taşımaktadır.

Kethüdâyerinin taşradaki pozisyonu, yüzeyde yalnızca “altı bölük halkının amiri” olarak tanımlansa da bu görev oldukça geniş ve disiplinler arası bir sorumluluk alanını içermektedir. Öncelikli olarak görev tanımı, altı bölük halkına mensup süvari birliklerinin sevk, idare ve disiplini ile ilgilidir. Ancak bu görevli yalnızca askerî disiplini sağlamakla kalmamış; taşra hizmetlerinin çeşitli kademelerinde, özellikle tahsil, temin, tedarik, lojistik gibi görevlerde de maiyetini aktif biçimde organize etmiştir. Bu durum, Osmanlı taşrasında idari sınırların keskin çizgilerle ayrılmadığını, aksine bir görevlide çoklu sorumlulukların bir araya getirilebildiğini göstermektedir. Kethüdâyeri, bu yönüyle hem askerî bürokrasinin bir temsilcisi hem de yerel düzeyde kamu hizmetinin icrasında aktif bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kethüdâyerinin atamaları, bu çok yönlü görevin nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemlidir. Kethüdâyeri genellikle altı bölük halkının ağa mektubu ile atanmakta; bu mektuplarda, göreve getirilecek kişinin önceki tecrübeleri, bölüğü, yevmiyeleri ve diğer nitelikleri detaylandırılmaktadır. Kethüdâyeri adayları çoğunlukla sipah bölüğünden gelmiştir. Bununla birlikte, yalnızca merkezî otorite değil, kadılar, reaya ve görevlinin maiyetindeki unsurlar da bu atamalarda teklif ve yönlendirmeleriyle sürece dahil olmuşlardır. Bu durum, Osmanlı taşra yönetiminin merkezden gelen emirlerle şekillendiği kadar, yerel dinamiklerle de şekillendiğini; yani çok katmanlı bir idarî müzakere zeminine sahip olduğunu göstermektedir.

Görev tanımı yalnızca kendi sınıfından maiyeti üzerindeki sorumluluklarla sınırlı kalmamış; zaman içerisinde cebeci ve mehteran-ı hayme-i hâssa gibi farklı birliklerin de amirliği kethüdâyerine tevdi edilmiştir. Bu çeşitlilik, onun görev alanının bağlamsal olarak genişlediğini ve esnek bir bürokratik yapı içerisinde konumlandığını ortaya koymaktadır. Hatta bazı belgelerde kethüdâyerine beytülmal eminliği gibi mali sorumlulukların da verildiği görülmektedir. Bütün bu görev çeşitliliği, onun yalnızca bir askerî görevli değil, taşrada idari-mali düzeni sağlayan bir “çok işlevli yönetici” profiline sahip olduğunu göstermektedir. Bazı durumlarda kendi yerine vekil tayin edebilmesi, onun görev alanının ve sorumluluklarının kurumsal bir mahiyet taşıdığını, kişisel otoritesinin hukuki bir çerçeveye oturduğunu da göstermektedir.

Görev süresi ve yevmiyesiyle ilgili olarak ise standart bir bilgiden bahsetmek mümkün değildir. Arşiv belgelerinde görev süresine ilişkin belirli ve yeknesak ifadeler bulunmamakta; benzer biçimde, yevmiye miktarları da görevlinin görev yaptığı bölgeye, döneme ve bağlı bulunduğu bölüğe göre farklılık göstermektedir. Bu durum, yalnızca kethüdâyerine özgü bir belirsizlik değil, 17’nci yüzyıl Osmanlı taşra idaresinin genel karakteridir. Osmanlı bürokrasisinde zaman ve mekân bağlamına göre şekillenen bu esneklik, taşra yönetiminde belirli bir standardizasyon arayışının henüz oluşmadığını, görev tanımlarının büyük ölçüde pragmatik ve duruma özel geliştirildiğini ortaya koymaktadır.

Kethüdâyerinin coğrafi konumlanması da onun taşradaki stratejik önemini anlamak açısından belirleyicidir. Belgeler, bu görevlinin çoğunlukla iktisadi canlılığın yüksek olduğu kazalarda yer aldığını göstermektedir. Bu bölgeler, vergi tahsili, asker temini ve asayişin sağlanması gibi temel devlet işlevlerinin yoğunlaştığı alanlardır. Ancak Kethüdâyerinin yalnızca kazalarda değil, zaman zaman köylerde ve kasabalarda da görev yaptığı görülmektedir. Bu dağılım, onun yalnızca ekonomik merkezlerde değil, aynı zamanda taşra periferisinde de devletin temsilcisi olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Yetki alanına dair belgelerde geçen “Kayseri ve çevresindeki altı bölük halkından sorumlu” gibi yüzeysel ifadeler, onun yetki alanının esnekliğini ve uygulamada genişliğini yansıtmaktadır. Teşrifat bakımından kethüdâyerinin taşradaki konumu oldukça dikkat çekicidir. Eli kılıç tutan zümre içerisinde, rütbesi en itibarlı figürlerden biri olarak öne çıkmış, yer yer ulema sınıfının ardından gelmiştir. Kethüdâyerinin beylerbeyi ve sancakbeyinden bağımsız hareket etmesi yarı özerklik bir otoriteye sahip olduğunu ima etmektedir.

Görevsel Yetki Alanları, Uygulama Pratikleri ve Güvenlik Mekanizmaları

Kethüdâyeri, Osmanlı taşrasında altı bölük halkının amiri olarak görev yaparken, sadece askeri disiplinin sağlanmasından sorumlu bir figür değil; çok yönlü bir yönetici, denetleyici ve temsil gücü olan bir taşra aktörü olarak ön plana çıkmaktadır. Bu görev, yapısal olarak üç ana yetki alanına ayrılabilir: askerî-idarî, hukukî ve malî. Askerî-idarî

yetkiler çerçevesinde, birliğin düzen ve disiplini kethüdâyerinin doğrudan sorumluluğunda bulunmakta; yasa dışı eylemlerin önlenmesi, hizip faaliyetlerinin bastırılması ve sefer zamanlarında birliklerin hazır hale getirilmesi gibi hususlar görev tanımına dâhil edilmektedir. Bu işlevler, kethüdâyerini hem bir kontrol mekanizması hem de bir askerî mobilizasyon aracı hâline getirmektedir. Hukuki yetkileri bağlamında ise kethüdâyeri, maiyetine dönük yargılama süreçlerinde aktif bir otorite olarak devreye girmekte; gerektiğinde ceza verme yetkisini kullanabilmekte, aynı zamanda maiyetinin ve aile fertlerinin, şer'iyeye davalarını yakından izlemektedir. Bu durum, onun toplumsal denetimin de bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. Öte yandan kethüdâyerinin mali yetkileri, maiyetine yönelik iç denetim işleviyle ilgilidir. Maiyetinin mevacic kaynaklarının takibi, birlik mensuplarının tereke işlemlerinde yer alma ve maaşlarının denetimi, bu yetki alanına dâhildir. Bu tür mali kontrol mekanizmaları, askeri yapının iç disiplini kadar, taşra yönetiminin mali sorumluluğunu da gösteren önemli bir göstergedir. Kethüdâyeri, yalnızca altı bölük halkının amiri olarak değil, zaman zaman taşrada bulunan cebeci ve mehteran-ı hayme-i hâssa gibi diğer askerî birliklerin yönetiminde de rol almıştır. Ancak bu görev daimî olmaktan ziyade, bağlama özgü biçimde değişkenlik göstermiştir. Zira kimi zaman bu tür birliklerin amirliği yeniçeriler gibi farklı gruplardan gelen görevlilere de verilmiştir. Bu esneklik, Osmanlı taşrasında görev dağılımının katı hiyerarşilere değil, pragmatik ve durumsal ihtiyaçlara göre şekillendiğini göstermektedir.

Vergi tahsili, kethüdâyerinin taşradaki etkisini artıran en belirgin işlevlerinden biridir. Cizye, öşür, avarız-ı divaniye vb. vergi türlerinin tahsilinde çeşitli biçimlerde yer almıştır. Kimi zaman tahsildar olarak doğrudan sürece dâhil olmuş, kimi zaman ise görevlendirilen mübaşirlere refakat etmiş; bazı durumlarda yalnızca tahsil edilen gelirlerin nakli ve korunmasından sorumlu tutulmuştur. Vergi tahsilatındaki bu çeşitlilik, onun sadece bir güvenlik unsuru değil, mali organizasyonun taşradaki temsilcisi hâline gelmesini sağlamıştır. Özellikle 17'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendisinin ve maiyetinin mütesellimlik, mültezimlik ve voyvodalık gibi ekonomik pozisyonlarda görünmeye başlaması, vergi konusundaki uzmanlaşmasının doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, merkezi otorite ile reaya arasındaki ilişkinin taşrada aracılı bir yapıya evrildiğini ve kethüdâyerinin bu yapıda yükselen bir âyân olarak yer aldığını göstermektedir.

Taşra lojistiği ve ulaşım güvenliği de kethüdâyerinin önemli sorumluluk alanları arasında yer alır. Özellikle tüccar kervanlarının, surre alaylarının, değerli madenlerin, hazinelerin ve kutsal emanetlerin sevinde; yol ve geçitlerin güvenliğinin sağlanmasında, sefer öncesi iaşe ve malzeme tedarikinde görev almıştır. Bu süreçlerde görev dağılımı genellikle müşterek olmakla birlikte, belgelerde kethüdâyerinin adı ehl-i seyf arasında öncelikli olarak zikredilmiştir. Bu da onun taşra lojistik düzenindeki baskın rolünü teyit etmektedir. Tersane ve tophane gibi merkezî yapılar için malzeme

sevkiyatı, yol bakım ve onarım işleri gibi işlerde kethüdâyerinin koordinasyon görevini üstlendiği, belgelerden açıkça anlaşılmaktadır.

Sefer zamanlarında kethüdâyerinin, yalnızca hazırlık sürecinde değil, bizzat maiyetinin sevk ve idaresinde de etkin bir rol üstlenmiştir. Maiyetinin yoklamasını almak, seferden kaçanları tespit etmek ve cezalandırmak, askeri birliği teçhizatlı ve hazır hâle getirmek, birlikleri organize ederek intikallerini sağlamak gibi sorumluluklar doğrudan ona tevdi edilmiştir. Bu görevler, onun taşrada bir askerî liderlik figürü olarak seferberlik mekanizmasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Kethüdâyeri, görev alanı yalnızca kendi birliğiyle sınırlı kalmaksızın, muhtelif birliklerin temininde ve nefir-i âm ilanlarında aktif rol oynamış, bazen de askerî niteliği yetersiz görülen şahıslar hakkında düzenlediği tezkirelerle sefer organizasyonuna doğrudan katkıda bulunmuştur. Firarların takibi, eksiklerin telafisi ve birlik dışı unsurların intikali gibi işlemler, taşradaki askerî mobilizasyonun büyük ölçüde kethüdâyeri gibi aktörler üzerinden yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

İç asayişin sağlanması ise, kethüdâyerinin taşrada icra ettiği en kritik işlevlerden biridir. Eşkıya faaliyetlerinin bastırılması, takibi ve engellenmesinde aktif bir şekilde yer almış; bu süreçte, altı bölük halkının süvari karakteri, eşkıyaların kullandığı taktik ve stratejilere karşı doğrudan kullanılabilir bir araç olarak değerlendirilmiştir. Belgeler, kethüdâyerinin eşkıyaların engellenmesinde askeri bir güç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Daha dikkat çekici olan ise, zaman zaman maiyetindeki unsurların da eşkıya faaliyetlerine karışabilmesi; bu durumlarda görevlinin hem iç denetimi sağlayan hem de dış tehdide karşı mücadele eden çift yönlü bir güvenlik otoritesine dönüşmesidir. Denetim işlevi yalnızca güvenlikle sınırlı değildir. Kethüdâyeri, taşradaki diğer yöneticilerin yolsuzluklarının tespiti ve takibinde de önemli bir figürdür. Bu gibi görevlerde genellikle kadı ve diğer yerel aktörlerle birlikte müşterek hareket etmesi, onun taşra yönetiminde adli ve idari denetim süreçlerinin kurumsal bir bileşeni olduğunu gösterir.

Adli işlevleri daha geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Mahkemeye şüpheli sevki, olay yerinde tahkikat, tereke güvenliği, şühûdü'l-hâl üyeliği gibi görevler, taşra adaletinin uygulanmasında kethüdâyerinin etkin rolünü ortaya koymaktadır. Bu görevleri, sadece yargısal değil, aynı zamanda sosyal düzenin sağlanmasına yönelik bir çabanın parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Son olarak, kethüdâyeri taşrada çeşitli yasakların uygulanmasında da kontrol mekanizması olarak işlev görmüştür. Özellikle kahvehane, oyun ve saz gibi eğlence unsurlarının takibinde özel talimatlarla görevlendirilmiş; bu süreçlerde yalnızca denetleyici değil, aynı zamanda caydırıcı bir güç olarak kullanılmıştır.

Taşrada Seçkinlik, Hizip Siyaseti ve Erken Modern Devletin Tezahürü

Kethüdâyeri, yalnızca bir askerî-idarî figür olarak değil, taşra düzleminde yükselen yeni bir seçkinler sınıfının temsilcisi olarak da dikkat çekmektedir. Osmanlı taşrasının sosyo-politik örgütlenme biçimi incelendiğinde, bu tür aktörlerin yalnızca görev tanımlarıyla sınırlı kalmadığı; aynı zamanda siyasî, ekonomik ve sembolik sermaye birikimi üzerinden bir “taşra aristokrasisi” inşa ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda kethüdâyerinin profili, Osmanlı taşrasındaki seçkin üretiminin hem kurumsal hem de bireysel tezahürleri içinde bir örnek sunmaktadır.

Bu seçkinleşme süreci, çalışmada iki ana eksenle ele alınmıştır: iktisadî birikim ve politik etki alanı. İktisadi açıdan bakıldığında, kethüdâyerinin mütesellimlik, mültezimlik ve voyvodalık gibi taşra gelir sistemlerine yönelik gösterdiği iştahı, onun yalnızca görev temelli değil, aynı zamanda girişimci bir perspektifle hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Vergi tahsilindeki uzmanlaşması, bu sistemlerin kapasitesini kavramasını kolaylaştırmış; bu da ona, devlete bağlı bir uygulayıcı olmanın ötesinde, yerelde mülkiyet, itibar ve hâkimiyet üretebilen bir figür konumu kazandırmıştır. Açtığı çiftlikler, sağladığı kredi ilişkileri, sahip olduğu menkul ve gayrimenkuller, ikamet ettiği seçkin mahalleler ve inşa ettirdiği han, hamam ve tekkeler; kethüdâyerinin sadece ekonomik değil, kültürel sermaye üzerinden de bir temsil alanı yarattığını göstermektedir. Bu durum, onun taşrada sadece bir idarî figür değil, aynı zamanda cemiyetin temsili ihtiyaçlarına cevap verebilen bir otorite olarak da tebarüz ettiğini göstermektedir. Politik düzlemde ise kethüdâyeri, hizip faaliyetleriyle öne çıkmaktadır. Bu faaliyetler, çalışmada makro ve mikro ölçekli olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Bu tür hizip ilişkileri, merkez-taşra dengesinde doğrudan bir müdahale kapasitesine sahip olan elit yapının göstergesidir. Kethüdâyeri, bu bağlamda yalnızca bir taşra görevlisi değil, aynı zamanda siyasi kriz anlarında konum alabilen, taraftarlık ilişkileri kurabilen ve merkezin politik gündemini taşrada temsil edebilen bir “taşra politik aktörü” kimliği kazanmıştır. Mikro ölçekte ise kethüdâyerinin merkezi düzenlemelere aykırı biçimde vergi tahsil ettiği, vakıf ve menzil sistemlerine müdahale ettiği, yerel rant alanlarında ittifaklar kurarak mevki kazanımına gittiği, gerektiğinde eşkıyalarla bile iş birliği yapabildiği belgelerle sabittir. Özellikle mütesellimlik, mültezimlik ve voyvodalık gibi görevler ya da muakataalar uğruna yürüttüğü hizip ilişkileri, Osmanlı taşrasında gayriresmî güç mücadelelerinin işleyişine ışık tutmaktadır. Hatta yer yer kendi görev selefleriyle veya halefleriyle mücadeleye girişmesi, taşra siyasetinin sadece dışsal aktörlerle değil, kurum içi rekabetlerle de şekillendiğini göstermektedir. Bu çok yönlü hizip pratiği, kethüdâyerini taşrada yalnızca merkezi otoritenin gölgesi değil; aynı zamanda yerel güç ağlarının aktif ve inisiyatif sahibi bir bileşeni haline getirmiştir.

Çalışmanın en son bölümü, kethüdâyerinin erken modern devletin oluşum sürecindeki yerine ilişkin bir değerlendirme sunmaktadır. Literatürde erken modern

devletini şekillendiren dinamikler arasında sayılan unsurlar -merkezi otoritenin taşradaki temsil kabiliyetinin zayıflaması, ateşli silahların yaygınlaşmasıyla birlikte klasik timar sisteminin çözülmesi ve askerî devrimin doğurduğu yeni organizasyon ihtiyacı- Osmanlı'da devletin iktisadî ve askerî işlevlerini doğrudan yerine getirmekten ziyade, bu işlevleri yerel güç odaklarıyla paylaşmak zorunda kaldığı bir konjonktürü doğurmuştur. Bu bağlamda taşrada devletin aracı arayışı, yeni tipte aktörlerin yükselmesini mümkün kılmıştır. Kethüdâyeri ya da bir şekilde kethüdâyerlik yapmış şahsiyetler de bu tarihsel bağlamda, vergi tahsili ve asker temini gibi temel kamu hizmetlerini icra edebilecek bir figür olarak temayüz etmiştir. Kethüdâyerinin mütesellimlik, mültezimlik, voyvodalık gibi müesseselere ve mukataalara karşı gösterdiği sistematik ilgi, onun bu dönüşen yapıda bir aracı figür olarak yer almak için bilinçli bir çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu müesseseler, yalnızca iktisadi araçlar değil; aynı zamanda merkezî otorite ile taşra arasındaki ilişkiyi yeniden kuran, aracılığı kurumsallaştıran mekanizmalar olarak değerlendirilmelidir. Kethüdâyerinin bu yapılara yönelik iştahı, onun erken modern devletin teşekkülündeki müstakil rolünü belirginleştirmektedir. Dahası, taşrada bu tür müesseseler üzerinden kurulan hizipler, yalnızca kaynak dağıtımına odaklı birer yerel klik değil; aynı zamanda merkezî iradenin yönünü tayin edebilecek derecede etkin, manipülasyon yeteneği yüksek kolektif yapılarıdır. Kethüdâyerinin bu hizip mekanizmalarında aldığı pozisyonlar, onu sadece devleti temsil eden değil, devleti yönlendiren bir taşra figürüne dönüştürmüştür. Bu bağlamda, kethüdâyeri erken modern devletin inşa sürecinde sadece bir “taşra uygulayıcısı” değil, aynı zamanda merkez-taşra ilişkilerinin yeniden tanımlanmasında aktif bir özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun vergi tahsilinde gösterdiği etkinlik, askerî personel teminindeki rolü ve hizip faaliyetleriyle sağladığı siyasi pozisyon, bu çok katmanlı aktörlüğün göstergesidir. Elbette bu durum, kethüdâyerini erken modern devleti inşa eden yegâne figür konumuna yerleştirmez. Ancak onun faaliyetleri, bu oluşum sürecine etki eden taşra aktörlerinden biri olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla kethüdâyeri, merkezi otoritenin taşradaki kapasite eksikliğini kapatan, aracılık mekanizmalarını üstlenen ve yerel siyasal yapıyı biçimlendiren işlevleriyle erken modern Osmanlı devletinin şekillenişinde anlamlı bir paya sahip olmuştur.

Nihai

Sonuç olarak, kethüdâyerinin taşradaki rolü, Osmanlı Devleti'nin 17'nci yüzyılda karşı karşıya olduğu toplumsal ve idarî sorunlarla başa çıkma stratejilerini anlamak için kritik bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışmayla, kethüdâyerinin yalnızca taşradaki idarî ve askerî görevleri değil, aynı zamanda onun siyasi nüfuzunun ve ekonomik etkinliğinin nasıl şekillendiği de detaylandırılmıştır. Çalışmanın bulguları, Osmanlı taşrasındaki yönetim pratikleri ve seçkinleşme süreçlerine dair yeni bir

perspektif sunmayı amaçlamakta ve bu alanda yapılacak ileri araştırmalar için önemli bir temel oluşturmayı hedeflemektedir.

Kethüdâyeri figürü üzerinden inşa edilen bu çözümleme, taşrada görev icra eden aktörlerin yalnızca merkezi otoritenin birer uygulayıcısı değil; aynı zamanda ekonomik sermaye üretebilen, askeri otorite kurabilen, sembolik güç alanları inşa edebilen ve yerel hizip ilişkileriyle siyasal denkleme konum alabilen mürekkep aktörler olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle kethüdâyeri, klasik bürokratik tipolojilerin ötesine taşan, taşra-aristokratik bir figür olarak yeniden anlamlandırılmıştır. Çalışma, kethüdâyeri özelinde yürütülmüş görünmekle birlikte, erken modern zamanda taşradaki yeniden örgütlenme biçimlerine dair tipolojik bir modelleme denemesi olarak da değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR**I. ARŞİV BELGELERİ****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Kaynakları****1-Bab-ı Asafî (A.)**

Divan-ı Hümayun Kalemî-A.DVN.: 8/98, 9/88, 20/5, 33/28, 68/69, 86/10, 100/15, 101/93, 127/93, 128/48, 129/74, 131/87, 132/2, 148/21, 153/88, 163/94, 184/46, 189/24, 190/65, 191/99, 196/73, 200/87, 207/78, 207/99, 208/79, 210/63, 219/59, 227/33, 255/97, 270/72, 273/100, 289/81, 290/16, 296/69, 297/17, 447/32, 448/28, 450/80.

Mühimme Defterleri-A.DVNS.MHM.d.: 7, 57, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 106, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 117, 125, 139, 141, 145.

Atik Şikayet Defterleri-A.DVNS.ŞKT.d.: 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 31.

Ruus Kalemî Defterleri-A.RSK.d.: 1478, 1482, 1517, 1526.

2-Ali Emiri (AE.)

SAMD.II.: 8/781.

SAMD.III.: 5/401, 73/7368, 85/8549, 127/12465, 181/17589, 210/20340.

SMHD.I.: 85/5728, 130/9529, 157/11826, 182/14199.

SMMD.IV.: 9/934, 39/4460, 102/11878.

SMRD.IV.: 5/536.

SMST.II.: 47/4671, 82/8745, 82/8746, 82/8749, 82/8751, 84/8966.

SSÜL.II.: 1/4.

3-Cevdet (C.)

AS.: 278/11562.

ML.: 220/9144, 342/14090.

ZB.: 27/1337, 27/1339, 29/1434, 68/3370.

4-Bab-ı Defteri (D.)

SVM.d.: 36094, 36226, 36309, 36326, 36333, 36338, 36418.

SVM.: 1/42, 1/108, 2/81, 3/40, 4/43.

5-İbnülemin (İE.)

AS.: 11/1011, 17/1659, 47/4282.

DH.: 7/623.

EV.: 23/2714.

ML.: 97/9179, 124/11703, 124/11705.

ŞKRT.: 5/391.

6-Kamil Kepeci (KK.d.)

Başmuhasebe Kalem: 2306.

Cizye Muhasebesi Kalem: 3508.

Evamir-i Maliye Kalem: 2469, 2473, 2476, 2477.

Mevkufat Kalem: 2674, 2677, 2685, 2710, 2763.

7-Maliyeden Müdevver (MAD.d.): 09849, 18249.

8-Meşihat (MŞH.)

Şer'îye Sicilleri-MŞH.ŞSC.d.

Amasya: 383, 385, 387.

Ankara: 497.

Bursa: 2777, 2790.

Çankırı: 3459

Gaziantep: 4816, 4840, 4841, 4845, 4851, 4853.

Kayseri: 5840, 5842, 5878, 5879, 5893.

Konya: 6155, 6156, 6157, 6158, 6174, 6176.

Manisa: 6520, 6574.

9-Topkapı Sarayı (TS.)

MA.e.: 476/22, 1048/18, 1135/33, 1247/17.

MA.d.: 4683.

II. YAYIMLANMIŞ BELGELER

Açıklakel, Tekin. *48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Alidağı, Leyla. *78/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1078-1079/M.1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Aytaç, Reyhan. *66 Numaralı (H.997-998 / M.1589-1590) Mühimme Defteri (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Çetin, Selman. *64 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Elvan, Derya. *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H.1013-1015/M.1604-1607) (Vr.131-260) (İnceleme- Metin-İndeks)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Erarslan, Serkan. *26 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1108-1109/1697) (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Erol, Ayşe. *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Anadolu Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Gündoğdu, Raşit. *Balıkesir Şer'iyye Sicili (Evâil-i Cemâziye'l-Evvel 1021-25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612-21 Şubat 1618)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- İskender, Pelin. *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Karacan, Dilek. *78 Numaralı Mühimme Defteri'nde (H.1018/M.1609-1610) Yer Alan Karaman Eyaleti'ne Ait Hükümlerin Tasnif ve Tahlili*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karakoyun, Ebru. *Fransa Ahkâm Defteri (1666-1687) (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Kaya, Leyla. *37 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100/M.1686-1689 (s.1-97)*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Keten, Ebru. *10 No'lu Amasya Şer'iyye Siciline Göre Amasya'nın İki Yılı; 1652-1654 Yılları Arasında Amasya'nın Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Korkmaz, Dönüş. *R-1 Numaralı Rusçuk Şer'iyye Sicili'nin Çeviri Yazısı ve Tahlili (H.1066-1068/M.1656-1658)*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Oğuz, Mustafa. *59 Numaralı Şer'iyeye Sicili (H. 1062 / M. 1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Önderoğlu, Hediye. *154 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095 -1096/1684 -1685)*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- Serdaroğlu, Murat. *3457 Numaralı Maliye Ahkam Defterine Göre Osmanlılarda Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Şahin, Ayşe. *74/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Şen, Seniha. *30 Numaralı Atik Şikâyet Defteri (1110/1698) (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon-İndeks*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 37, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: V, 1999.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/ 1630-1631 (1632) Özet - Transkripsiyon – İndeks*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 60, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VIII, 2002.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056/M. 1646-1647) Özet-Çeviri Yazı*. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 140, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: IX, 2015.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. *82-1 Numaralı Mühimme Defteri (1027-1028/1618-1619) Özet-Çeviri Yazı*, İstanbul: Yayın Nu: 7, 2020.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) Özet-Transkripsiyon-İndeks*, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 47, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VI, 2000.
- Uslu, Hayriye. *57 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.1-65)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uzun, Celalettin. *H. 1048-1049 / M. 1638-1639 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yıldırım, Abdurrahman. *91/3 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, H.1095-M.1684*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Yıldırım, M. Zahit. *30 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Yıldız, Murat. *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Yılmaz, Emel. *100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1104/M.1692) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Yılmaz, Hülya Polat. "Kefe Mukataası Ahkâm Defteri (1643-1707) (İnceleme, Transkripsiyon)". İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

III. KAYNAK ESERLER

- ‘Abdulkâdir (Kadrî) Efendi. *Topçular Kâtibi ‘Abdulkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi*. haz. Ziya Yılmaz. Ankara: TTK Basımevi, 2003.
- Abdurrahman Hibrî Efendi. *Târîh-i Feth-i Bağdâd*. haz. Ahmet Üstüner. İstanbul: Yeditepe Akademi, 2021.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-î Vekayiât*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: TTK Basımevi, 1995.
- Evliyâ Çelebi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-II-III-IV-V-VIII-IX*. haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Îsâzâde Mehmed Aziz. *‘Îsâ-Zâde Târîhi*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.
- Kâtip Çelebi. *Fezleke*. haz. Zeynep Aycibin. Doktora Tezi: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Naîmâ Tarihi-II-III-IV-V-VI*. çev. Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1969.
- Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es’ad Efendi. *Vak’a-Nüvîs Es’ad Efendi Tarihi*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. *Zeyl-i Fezleke*. haz. Nazire Karaçay Türkal. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Şeyh Vefâyî Mehmed. *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*. haz. Erhan Afyoncu. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.

IV. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

- ‘Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddîn. *Amasya Tarihi-IV*. İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1928.
- Açık, Turan. *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Açık, Turan. “Bey’likten Ağa’lığa: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Unvan Enflasyonu”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16 (2014), 9-38.
- Açık, Turan. “Medine-i Amasya Sâkinlerinden Kapıkulu Sipahileri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Amasya’da Sosyo-Politik Hayata Bir Bakış”, *Turkish Studies*, 1 (2015), 1-40.
- Afyoncu, Erhan. “Sipahi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/256-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Afyoncu, Erhan ve Önal, Ahmet ve Demir, Uğur. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*. İstanbul: Yeditepe, 2018.

- Ágoston, Gábor. *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*. çev. M. Fatih Çalışır. İstanbul: Timaş, 2015.
- Ágoston, Gábor. *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*. çev. Kahraman Şakul. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Ak, Mehmet. "Yörük ve Voynuklara Dair Önemli Bir Kaynak: Yörük ve Voynuk Ahkâm Defteri (16 Zilka'de 1116/12 Mart 1705-3 Cemâziyelevvel 1147/1 Ekim 1734)". *Belleten* 36 (2011), 1-56.
- Akdağ, Mustafa. *Celâli İsyancıları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963.
- Akdağ, Mustafa. "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/7 (1966), 201-247
- Akdağ, Mustafa. "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5 (1947), 291-309.
- Akdağ, Mustafa. "Celâlî Fetretini 1596 Sırasında Osmanlı Devletinin Umumî Durumu". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1-2 (1958), 53-107.
- Aksan, Virginia H. *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Aksan, Virginia H. ve Goffman, Daniel. (ed.), *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*. çev. Onur Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Aktepe, M. Münir. "İpşir Mustafa Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Altınbilek, Hüseyin Remzi. *Lügat-i Remzî*. haz. Ali Birinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Anastasopoulos, Antonis. (ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Elitleri*. çev. H. Ebru Aksoy. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Anderson, Perry. *Mutlakîyetçi Devletin Kökenleri*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim, 2023.
- Arslanboğa, Kadir. "1589-90 Malî Yılına Ait Osmanlı Devleti Bütçesinin Oluşturulması ve İncelenmesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36 (2013), 113-126.
- Arslan, Hasan. *17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)*. Doktora Tezi, Kayseri Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Artan, Mihriban. *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalık Hareketleri (1626-1631)*. Mardin: Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aydar, Metin. *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1634-1683)*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.

- Aydın, Muhammet. *Sivas'ta Âyan Aileleri 1740-1850*. Sivas: Sivas Belediyesi, 2015.
- Baer, Marc David. *Atmeydanı'nda Ölüm 17. Yüzyıl İstanbul'unda Toplumsal Cinsiyet, Hoşgörü ve İhtida*. çev. Pınar Yanardağ. İstanbul: Küy Yayınları, 2016.
- Barkey, Karen. *Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmes*. çev. Zeynep Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Başarır, Özlem. "Muhallefât Kayıtları Işığında XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Taşra Görevlilerinden Diyarbakır Voyvodalarının Terekeleri". *Belleten* 287 (2016), 59-84.
- Bayrak, Şaban. *Anadolu'da Eşkîyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı 1700-1750)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2015.
- Belon, Pierre. *Pierre Belon Seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549) Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa*. çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- Beydilli, Kemal. *Yeniçeriler ve Bir Yeniçeri'nin Hatıratı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2019.
- Bilkan, Ali Fuat. *Hayrî-name'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı*. Ankara: Akçağ Yay., 2002.
- Bilkan, Ali Fuat. *Osmanlı İmparatorluk İdeolojisi Klasik Dönemde Din, Toplum ve Kültür 1451-1603*. İstanbul: İletişim, 2021.
- Black, Jeremy. *Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Bolat, Gülay. "Tereke Kayıtlarına Göre Rusçuk'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (1656-1742)". Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bostan, İdris. *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tershâne-i Âmire*. Ankara: TTK Yayınları, 1992.
- Breüning, Hans Jacob. *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*. çev. Selma Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Surre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/567-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Büyük, Orhan. *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne'de Sosyo-Ekonomik Hayat*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. çev. Zeynep Yelçe. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Cengiz, Ahmet. *XVIII. Yüzyılda Lârende (Karaman) Şehrinin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Chardin, Jean. *Chardin Seyahatnamesi İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran 1671-1673*. çev. Ayşe Meral. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

- Chesneau, Jean. *D'aramon Seyahatnamesi Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*. çev. Işıl Erverdi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmed. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.
- Cırık, Hatice. *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Çadircı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK Basımevi, 1996.
- Çakır, Baki. *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi, 2003.
- Çakır, İbrahim Etem. "Osmanlı Taşrasında Elitler: XVII. Yüzyıl Sofya Örneği". *Archivum Ottomanicum* 33 (2016), 63-81.
- Çelik, Şenol. "Beldar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/179-181. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çelikdemir, Murat. ve Demir, Mustafa. "18.Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde Ayıntab'da Yönetim ve Yerel Elitler". *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi* 01 (2019), 38-57.
- Çerçi, Faris. *Kühü'l-Ahbâr'a Göre II.Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihciliği*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996.
- Çeribaş, Volkan. *17. Yüzyıl Osmanlı Sultanları ve Av: Şikâr-ı Hümayun*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Çevikel, Nuri. "Kıbrıs Eyâletinde Müslim-Gayrimüslim İlişkileri". *Osmanlı Ansiklopedisi*. 4/282. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Çiftçi, Cafer. "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri". *OTAM*, 27 (2010), 27-58.
- Çürük, Cenap. "Çadır Mehterleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Davies, Brian L. *Karadeniz Bozkırında Savaş, Devlet ve Toplum (1500-1700)*. çev. Tarık Özbek. Ankara: Koyu Siyah, 2023.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2010.
- Doğan, Muzaffer. *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*. Ankara: TİAV, 2016.
- Divitçioğlu, Sencer. "Oyun Teorisi Bağlamında Celâlî İsyanları (1596-1611)". *Cogito* 19 (1999), 136-145.
- Efe, Mukaddes. *17. Yüzyıl Başlarında Ferman ve Beratlar Üzerinden Bursa Kazası'nın Devlet Merkezi İle İlişkileri (1600-1607)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ekin, Ümit (ed.). *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

- Ekin, Ümit. “Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda Karayolu Ulaşımını ve Nakliyatı Etkileyen Faktörler (1500-1800)”. *Bellekten* 291 (2017), 387-418.
- Emecen, Feridun M. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Emecen, Feridun M. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Eravcı, H. Mustafa. *Özdemiroğlu Osman Paşa Bir Osmanlı Asker ve Bürokrati (Ehl-i Örf)*. Ankara: Akçağ, 2018.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995.
- Ergenç, Özer. *Şehir, Toplum, Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Erkmen, Serkan Emir. *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silahları ve Teçhizatları)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Erol, Ayşe. *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya ve Bursa Gayrimüslimleri (Şer’iyye Sicillerine Göre)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Ertaş, Mehmet Yaşar ve Kılıçaslan, Hâcer (ed.). *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*, İstanbul: Mahya Yayınları, 2017.
- Ertaş, Mehmet Yaşar. *Sultanın Ordusu 1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*. İstanbul: Kronik, 2018.
- Faroqhi, Suraiya. *Orta Halli Osmanlılar*. çev. Hamit Çalışkan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Gedikli, Fatih. *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Gezer, Ömer. *Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Glaser, Barney G. ve Strauss, Anselm L. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick and London: Aldine Transaction, 2006.
- Goffman, Daniel. *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*. çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Göyünç, Nejat ve Özbilgen, Erol. *Eski Malatya’da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı ve Han’ın Restitüsyonu Hakkında*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1970.
- Göyünç, Hasan Nejat. “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı Tanzimat’a Kadar”. *Osmanlı Ansiklopedisi*. 6/77-88. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Griswold, William J. *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*. çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

- Güçer, Lütfi. *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964.
- Gül, Abdulkasim. *Celâlikıran Kuyucu Murad Paşa*. İstanbul: Klasik, 2018.
- Gülcan, Mustafa. *Konya'da İçtimai ve İktisadi Hayat (1675 - 1676)*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1989.
- Güldüoğlu, Emine. *Osmanlı Merkez-Taşra İlişkileri Çerçevesinde XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Gürhan, Veysel. *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Güzey, Ahmet Rifat. *Şer'iyeye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2001.
- İlgürel, Mücteba. "Abaza Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İlgürel, Mücteba. *Abaza Hasan Paşa İsyanı Hurûc Ale's-Sultân*. İstanbul: Yeditepe Akademi, 2022.
- İnalcık, Halil ve Quataert, Donald (ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- İnalcık, Halil ve Quataert, Donald. (ed.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*. çev. Ayşe Berktaş ve Süphan Andıç ve Serdar Alper. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar II Tegayyür ve Fesâd (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- İnce, Yunus. *Mühimme Defterlerine Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Erzurum Eyaleti*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İpcioğlu, Mehmet. *Bir Osmanlı Bütçesi Örneği: 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Imber, Colin. *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650 İktidarın Yapısı*. çev. Şiar Yalçın. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

- Jennings, Ronald C. *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: The Isis Press, 2011.
- Joseph de Tournafort. *Tournafort Seyahatnamesi-II*. çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020.
- Kafadar, Cemal. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kamalov, İlyas. *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Ankara: TTK, 2011.
- Karakurumer, Alkın. *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Ceza ve Disiplin Hukuku*. Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. çev. Ceren Elitez. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı ve Dünya Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Kavaklı, Sibel. *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Amasya (Şer'iyye Sicillerine Göre)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2011.
- Khoury, Dina Rizk. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834*. çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Kolçak, Özgür. *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Korkmaz, Mustafa. *"Şer'iyye Sicillerine Göre" XVII. Yüzyılda Bor'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*. İstanbul: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Kundakçı, Sibel Kavaklı. "İmdat Hırsız Var!: 1625-1650 Amasyasından Hırsızlık Hikayeleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7 (2016), 244-251.
- Kundakçı, Sibel Kavaklı. "Mahalle Baskısı Bağlamında Osmanlı Taşrasında Cinsel Suçlar (1624-1650)". *KARAM* 54 (2017), 153-170.
- Kunt, İbrahim Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1975.
- Kunt, Metin ve Woodhead, Christine (ed.). *Yeniçağda Osmanlı Dünyası Kanuni ve Çağı*. çev. Sermet Yalçın. İstanbul: Alfa Tarih, 2015.
- Kurt, Yılmaz. *Çukurova Derebeyleri ve A'yânları*. Ankara: Akçağ, 2025.
- Kurtaran, Uğur. "Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik". *Turkish Studies* 7/4 2012, 2269-2286.
- Kuyaş, Ahmet. "Osmanlı-Türk Modernleşmesi ve Ordunun Siyasetteki Yeri Üzerine". *Cogito* 19 (1999), 259-268.
- Küçükdağilkan, Ökkeş. "Yol/Seyahat Güvenliğinde Bir Süvari: Kethüdâyeri". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 1 (2025), 333-351.
- Lowry, Heath W. *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*. çev. Kıvanç Tanrıyar. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

- Lubenau, Reinhold. *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*. çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Mahitapoğlu, Ahmet Haluk. *XVIII. Yüzyılın Başlarında Anadolu ve Rumeli'de Menzil Teşkilatı (9886 Nolu Maliyeden Müdevver Defterine Göre)*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Marsigli, Luigi Ferdinando. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Vaziyeti*. çev. Volkan Dökmeci. İstanbul: Turkuvaz Kitap, 2024.
- Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*. çev. M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Nazîmâ, Ali ve Reşad, Faik. *Mükemmel Osmanlı Lügati*. haz. Necati Birinci vd. Ankara: TDK, 2005.
- Niyazioğlu, Aslı. *17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüyalar ve Hayatlar*. çev. Ayşen Anadol. İstanbul: Doğan Kitap, 2020.
- Oğuzoğlu, Yusuf. "Osmanlı Taşrasındaki Askeri Görevlilerin Reaya İle İlişkileri ve Sosyo-Ekonomik Durumları". *Türklük Bilgisi Araştırmaları* 52 (2019), 123-139.
- Onaran, Burak. *Padişahı Devirmek Osmanlı Islahat Çağında Düzen ve Muhalefet: Kuleli (1859), Meslek (1867)*. çev. Saadet Özen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler Telhisler (1597-1607)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*. der. Salih Özbaran. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 31, 1984.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik, 2020.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2020.
- Öğülmüş, Sena. *18. Yüzyılda Osmanlı Hac Yolunun Güvenliği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Öz, Mehmet. *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Özel, Oktay. *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Özcan, Abdülkadir. "Altı Bölük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/531. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Abdülkadir. "Süleyman Paşa, Sarı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/535-538. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

- Özcan, Mustafa. *Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın Başlarında Trabzon'da Asayiş*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özcan, Tahsin. "Muhallefât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/405-406. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özdemir, Rifat. "Osmanlı Döneminde Antalya'nın Fiziki ve Demografik Yapısı (1800-1867)". *Belleten* 1 (1992), 133-166.
- Özharat, Semiha Zehra. *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1648-1687)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Nu:273.
- Öztürk, Sait. *XVII. Yüzyıl Askerî Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993.
- Öztürk, Mustafa. "Osmanlı Mîri Rejiminin Misâk-ı Millî ile Münasebetleri". *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*. İstanbul: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 23-25 Ekim 1995), 186-192.
- Özvar, Erol ve Bilgin, Arif. (ed.). *Selçuklulardan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008.
- Özvar, Erol. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş". *XIII. Türk Tarih Kongresi* (1999), 1605-1634.
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. İstanbul: Kitabevi, 2018.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: MEB, 1993.
- Pamuk, Bilgehan. *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim, 2015.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Parker, Geoffrey. *Askerî Devrim Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500-1800*. çev. Tuncay Zorlu. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Piterberg, Gabriel. *Bir Osmanlı Trajedisi Tarihyazımının Tarihle Oyunu*. çev. Uygur Abacı. İstanbul: Küy Yayınları, 2017.
- Polat, Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Tekâlif-i İmdâdiye Vergisine İlginç Bir Örnek: H. 1044/M.1634 Yılında Uygulanan Bedel-i Yapağı Vergisi". *Belleten* 281 (2014), 123-148.
- Polat, Süleyman. *IV. Murad'ın Revan Seferi Organizasyonu ve Stratejisi*. Ankara: ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Polat, Süleyman ve Polat, Ü. Gülsüm (ed.). *Kalede Nefer, Seferde Ordu, Esarete Asker*. İstanbul: Selenge, 2022.

- Pul, Ayşe. *Celâli Kaçgunu Celâliler ve Kuyucu Murad Paşa*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Pul, Ayşe. “Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)”. *Bellekten* 301 (2020), 983-1044.
- Rasim, Ahmet. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Hikmet Neşriyat, C.II., 2000.
- Raymond, André. *Yeniçerilerin Kahiresi Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Refik, Ahmet. *Osmanlı Kumandanları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Reyhan, Cenk. “İlim-Kılıç-Kalem: Osmanlı Kamu Personeli Rejiminde Üçlü İşlevsel Ayrışma”. *Bellekten* 263 (2008), 95-122.
- Ricaut, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. çev. Halil İnalçık ve Nihan Özyıldırım. Ankara: TTK, 2012.
- Rifa'at'Ali Abou-El-Haj. *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Oktay Özel ve Canay Şahin. Ankara: İmge Kitabevi, 2018.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı Tarihi Sözlüğü Kavramlar, Kurumlar, Olaylar*. İstanbul: Alfa Tarih, 2017.
- Salzmann, Ariel. *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Régime'i*. çev. Ayşe Özdemir. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*. haz. Raşit Gündoğdu ve Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal. İstanbul: İdeal&Kültür Yayıncılık, 2012.
- Sahillioğlu, Halil. “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi: Bağdat Seferi Harp Jurnalı”. *Bellekten* 3-4 (1965), 1-36.
- Sahillioğlu, Halil. “Ceyb-i Hümayun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sahillioğlu, Halil. *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2004.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “Siyavuş Paşa, Köprülü Damadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/313-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Saygı, Cemile Ebru. *17. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazası [H. 1052/M. 1642/Tarihli Erzurum Eyaleti (Mad 5152) Mufassal Avârizhâne Tahrir Defterine Göre]*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Sertoğlu, Midhat. *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2015.
- Sevinç, Tahir. *1695 ve 1696 Avusturya Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Sevinç, Tahir. “İran'a Elçi Olarak Gönderilen Kesriyeli Ahmet Paşa'nın Sefaret Hazırlığı ve Yolculuğu (1746-1747)”. *Bellekten* 273 (2011), 407-446.
- Sezer, Musa. “1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Gördes Kazası”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (2019), 75-92.

- Singer, Amy. *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*. çev. Ali Özdamar. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Söğüt, Bilal (ed.). *Eumeneia Şeyhlü-Işıklı*. İstanbul: Efe Yayınları, 2011.
- Sönmez, Erdem. “Celâliler ve Üç Evliya Çelebi”. *Kebikeç* 33 (2012), 87-110.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî-II*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Erdinç. *1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Şakul, Kahraman. *II. Viyana Kuşatması Yedi Başlı Ejderin Fendi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Şakul, Kahraman. *Çehrin Kuşatması 1678*. İstanbul: Timaş Tarih, 2022.
- Şeyh Ahmet el-Bedirî el-Halâk. *Berber Bedirî'nin Günlüğü (1741-1762) Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*. çev. Hasan Yüksel. Ankara: Akçağ, 2015.
- Şimşir, Nahide. *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Sistemi*. İstanbul: Post Yayınları, 2021.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mâlî Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Taeschner, Franz. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. çev. Nilüfer Epçeli. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2010.
- Tanrıkorur, Barihüda. “Kilis Mevlevîhânesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/8-10. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Taş, Hülya. “İş Erliği'nden Subaşılık'a: Kariyer Basamaklarını Tırmanan Üsküdar Emini Timurhan Bey”. *Türk Bilgisi Araştırmaları* 52 (2019), 291-322.
- Taş, Mehmet. “18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Seren ve Sütun Temini”. *Social Sciences Studies* 74 (2020), 5472-5488.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 2010.
- Thévenot, Jean. *Thévenot Seyahatnamesi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Türkdoğan, Orhan. “Sosyal Hareketler Olarak Celâli Ayaklanmaları”. *Belleten* 228 (1996), 421-422.
- Uğurlu, Yaşar. “16. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Merkez-Taşra İlişkileri ve Çirmen Örneği”. *ABAD* 1/2 (2018), 93-145.
- Uluçay, M. Çağatay. *XVII'inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*. Manisa: C.H.P. Manisa Halkevi Yayınları, 1942.
- Uluçay, M. Çağatay. *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*. haz. M.Sabri Koz ve Haşim Şahin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Usta, Onur. “Celâliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”. *Kebikeç* 33 (2012), 49-85.
- Uyar, Mesut ve Edward J. Erickson. *Osmanlı Askeri Tarihi*. çev. Mesut Uyar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

- Uyar, Mesut. *Dünya Askerî Tarihi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020.
- Uzun, Efkan. *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları I*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları II Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri*. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Üçel-Aybet, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*. İstanbul: İletişim, 2018.
- Ülgener, Sabri F. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Ünsal, Coşkun. *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri (XVI-XVII. Yüzyıllar)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2023.
- Ünsal, Coşkun. "Merkezî Ordunun Taşra Zâbiti: Kethüdâyerilik ve Osmanlı Askerî Teşkilatındaki Yeri", *Tarih Dergisi* 85 (2025), 85-124.
- Werner, Crailsheimli Adam. *Padişahın Huzurunda Elçilik Günlüğü, 1616-1618*. çev. Türkis Noyan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2019.
- White, Sam. *Osmanlı'da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*. çev. Nurettin Elhüseyini. İstanbul: Alfa Tarih, 2013.
- Wiesner-Hanks, Merry E. *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*. çev. Hamit Çalışkan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Yediyıldız, Mustafa Asım. *Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)*. İstanbul: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Yıldız, Aysel ve Spyropoulos, Yannis ve Sunar, M. Mert (ed.). *Payitaht Yeniçerileri Padişahın "Asi" Kulları, 1700-1826*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2022.
- Yıldız, Gültekin (ed.). *Osmanlı Askerî Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Fikret. "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe, Subaşıya Karşı". *Toplumsal Tarih Dergisi* 220 (1994), 22-31.
- Yıldırım, Fatma. *XVII. Yüzyılda Ayıntab'da Asayiş Olayları*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

- Yıldırım, M. Zahit. *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- Yörük, Saim. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Yurdakul, İlhami. *İktidarın Ruhu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kişizade İmtiyazları (Beşik Uleması, Siyaseten Katl, Müsadere)*. İstanbul: İletişim, 2022.

EKLER

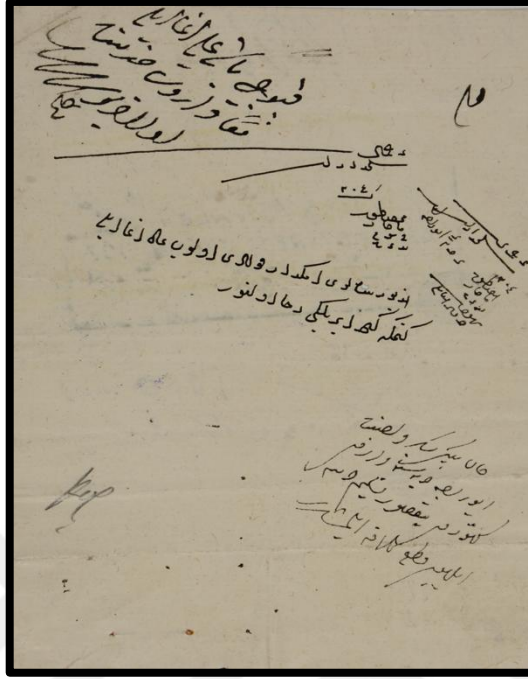
EK 1: Fahrü'l-akran Dilâver Ağâ'nın cizye-i tahriri emridir.
BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 5840/141:2

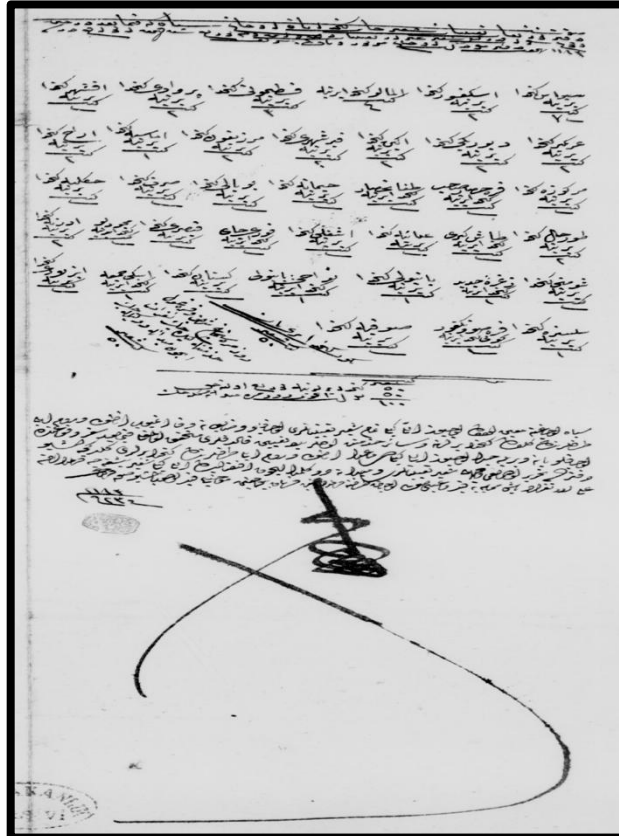
EK 2: Kethüdâyeri Atama Mektubu Örneği
BOA. MŞH.ŞSC.d., Defter/Sayfa, 387/113:1.

EK 3: Silahdarlardan Mustafa'nın kethüdâyerlik talebini içeren arz.
BOA. D.SVM., Dosya/Gömlek Numarası, 1/42.

EK 4: Otuz sekiz kethüdâyerine ek arpa istihkakını içeren defter.
BOA. D.SVM.d., Defter, 36418.

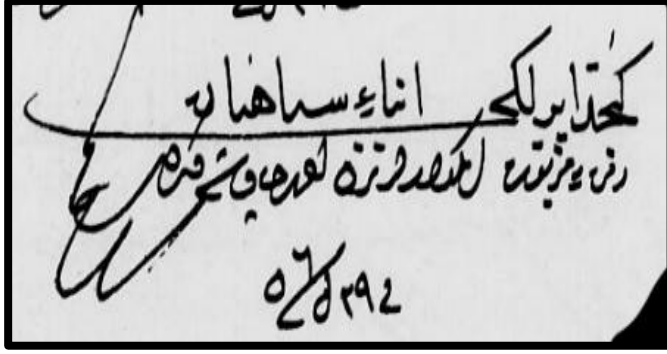
Suret-i defter-i tevziat-ı tayinat-ı şair aanib-i kethüdanan-ı ocağ-ı sipah ki, fimabad der hin-i vuku-u sefer in kadar keyl şair gayr-ez tayinat dade ve in vech-i tevzi şode fermude el-vaki der sene 1183 ber mucceb-i defter-i müfredat-ı ocağ-ı mezbur ve ba-ferman-ı şerif

Sivas Kethüdâyerine Keyl 7,5	İskefsir Kethüdâyerine Keyl 2	Elmalu Kethüdâyerine Keyl 4	Kastamonu Kethüdâyerine Keyl 3	Pervari Kethüdâyerine Keyl 2	Akşehir Kethüdâyerine Keyl 0,5
Arabkir Kethüdâyerine Keyl 2	Divriği Kethüdâyerine Keyl 2	Eğin Kethüdâyerine Keyl 2	Kırşehir Kethüdâyerine Keyl 2	Merzifon Kethüdâyerine Keyl 2	Amasya Kethüdâyerine Keyl 1
Araç Kethüdâyerine Keyl 2	Merkuze Kethüdâyerine Keyl 0,5	Karahisar-ı sahib Kethüdâyerine Keyl 0,5	Doğanhisar Kethüdâyerine Keyl 0,5	Haymana Kethüdâyerine Keyl 0,5	Boyalı Kethüdâyerine Keyl 0,5
Sirt (?) Kethüdâyerine Keyl 0,5	Hakala Kethüdâyerine Keyl 0,5	Turhal Kethüdâyerine Keyl 2	Taşköprü Kethüdâyerine Keyl 0,5	Alaiyye Kethüdâyerine Keyl 0,5	Işıklı Kethüdâyerine Keyl 0,5
Kuruçay Kethüdâyerine Keyl 0,5	Kayseri Kethüdâyerine Keyl 0,5	Mecüdlü Kethüdâyerine Keyl 0,5	Edirne Kethüdâyerine Keyl 2	Şumnu Kethüdâyerine Keyl 0,5	Zağra-i Cedid Kethüdâyerine Keyl 1
Yanbolu Kethüdâyerine Keyl 1	Nevahi-i Yanbolu Kethüdâyerine Keyl 1	Kestan Kethüdâyerine Keyl 0,5	Eskicuma Kethüdâyerine Keyl 1	İzladi Kethüdâyerine Keyl 0,5	Silistre Kethüdâyerine Keyl 1
Karasu ve Tekfurgölü Kethüdâyerine Keyl 0,5		Sofya Kethüdâyerine Keyl 0,5	Yekün-i Kethüdâyeriyân Şa'ir keyl 50	Rûzmerre sancağ-ı şerif ve karagol hıdmetine gidecek neferât için meydana dökülecek Şa'ir keyl 50	
Yekün şa'ir Keyl 50 Kethüdâyerlerine tevzi' olunacak 50 neferât için rûzmerre meydana dökülecek 100					

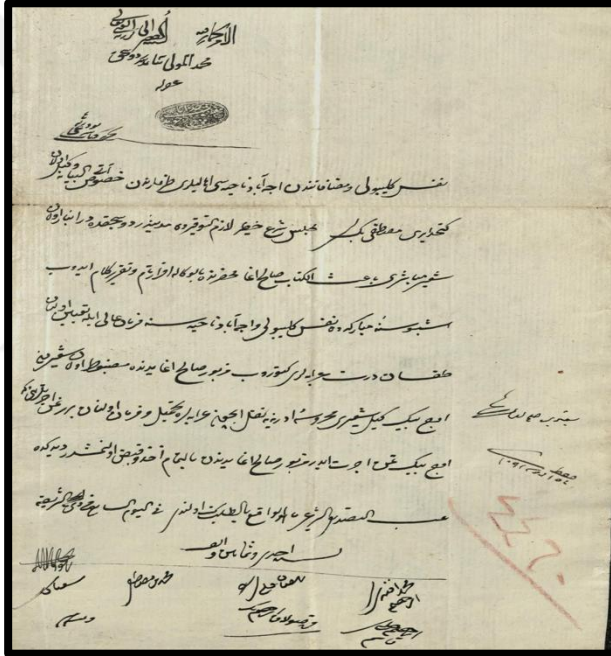
Sipah ocağına mu'ayyen olan üç yüz elli kîle tamam şa'ir ta'yînâtları ocaklu ve zâbitâna vefâ etmeyüp Anadolu ve Rumili taraflarından gelen Kethüdâyerlerine vesâir hıdmetde olanlar bilâ-ta'yîn kaldıkları mütehakkık olmağla fimâba'd sefer vukû'ında ocakluyâna verilecek üç yüz elli kileden mâ'adâ Anadolu ve Rumili taraflarından Kethüdâyerleri geldikçe işbu defterde tahrîr olunduğu vechile şa'ir ta'yînâtları ve meydana dökülmek için iktizâ eden elli kîle şa'ir başkaca verilmek üzere ale'l-infirâd başmuhâsebeye kayd ve aynı sûreti ocak tarafına verilmek bâbında fermân buyrulmağın mücebince kayd olunup işbu hüccet verildi.

Fî 23 M sene 1183

EK 5: Sipah bölüğünden Ahmed Çavuş'un kethüdâyeri atama kaydı.
BOA. A.RSK.d., Defter/Sayfa, 1517/133.

EK 6: Kethüdâyeri Mustafa'nın arpa taşıma faaliyetine dair belge.
BOA.AE.SMMD.IV., Dosya/Gömlek Numarası, 39/4460.

EK 7: İslimye Kethüdâyeri Osman'ın mukataa talep arzı.

BOA. AE.SMHD.I., Dosya/Gömlek Numarası, 157/11826.

اشیخ الطایف

و قوتو ختیبو طایفو مرحمتو رشیح کثیر الکرم
مع سبحا وقتیح مع ضاتی و قوتو و مرحمتو رشیح اشیح سطح مع ضم ضاتی کما فی خیر الطایف من جوادین
و اولوی الکرا کونیه و ضیق و نال معی و سطح ایدوب بو ما یفوما و ولوس و اقبالی غنیر لیره و کول اجیری و
میر و قدر لیده آرمی غیر لیت بیغ و قوتو و بو قوتو رشیح کثیر اشیح سطح مع ضم ضاتی طایفو کما فی خیر
و جاری اولو مع کولوی قوتو کما فی خیر اولوی و نال کما فی خیر جرم و غنیر لیره و کول اجیری و
بند خیر قیامه اطاع و عینه کرم مانده نال نیش نیش بیغ لیده رجعا و نیش لوره کول و دا و نه کول و کما فی خیر
ای کما فی خیر سیدی لیده بو قوتوی بی لده کول و بی لده کما فی خیر جرم و غنیر لیره و کول اجیری و
بور میگو بنیر لطف کرم و امر و رشیح و قوتو مرحمتو رشیح سطح مع ضم ضاتی کما فی خیر الطایف من جوادین
ای کما فی خیر اولو قدر کما فی خیر و قوتو بوز لور سوروب فکرو انان مع کولوی بدله لوز لولوی هواجیر اقبالی عتاما
مع ضم ضاتی کما فی خیر عتوره اولو رشیح لوز بوز لور سوروب فکرو انان مع کولوی بدله لوز لولوی هواجیر اقبالی عتاما
خطا کما فی خیر لوز رشیح اولو رشیح ۵۴۹ باقی ۶۲ کما فی خیر لوز لولوی هواجیر اقبالی عتاما

AE. SMHD.I. 157/11826

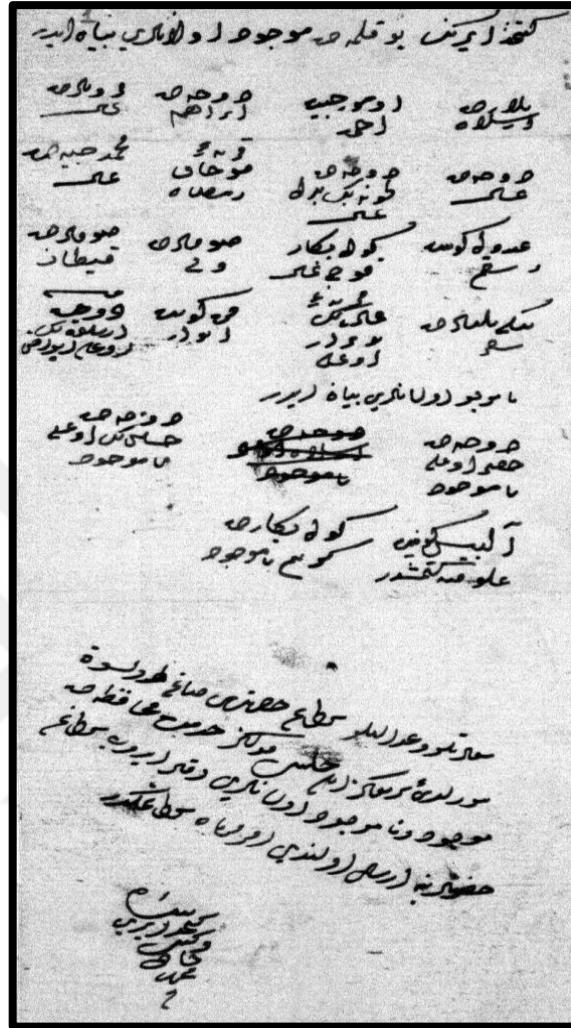

EK 8: Milas kazasında Kethüdâyeri Osman Ağa'nın türlü eşkıyalarla birlikte bölgede kanuna aykırı faaliyetlerde bulunduğunu içeren Naib Mehmet'in arzı.

BOA. AE.SAMD.III., Dosya/Gömlek Numarası, 181/17589.

EK 9: Kethüdâyerlerinin mevcudunu içeren yoklam defteri
BOA. TS.MA.d., Defter, 4683.

Kethüdâyerinin yoklamada mevcûd olanları beyân eder			
Belar'da (?) Arslan	Umurcu'da (?) Ahmed	Düzce'de (?) İbrahim	Furunlar'da Ali
Düzce'de Ali	Düzce'de Tunabey Bedel (?) Ali	Karye-i Bucak Ramazan	Mehmed Cebe'de Ali
Abdül Köse Rüstem	Gölpınar Koca Ali	Sofular'da Veli	Sofular'da Kaytan
(?) Sefer	Karye-i Alibey'de Poyrazoğlu	Karaköy'de Uyvar	Karye-i Düzce Arslan Beyoğlu Ayvaz
Nâ-mevcûd olanları beyân eder			
Düzce'de Hızıroğlu Nâ-mevcûd	Düzce'de Hüseyin Beyoğlu	Aliş köyünde ulûfeye gitmiştir	Gölgınar'da Kerim Nâ-mevcûd

EK 10: Kethüdâyerlik Defteri

BOA. MAD.d., Defter, 18249.

Kethudâyerliği defteridir

Kethudâyerlik der-kazâ-i Güzelhisar

Silahdar / 59 / İsmail Murtaza / 24

Mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle ağaları Receb ve Mehmed'in arzı mücebince kazâ-i mezbûre kethudâyeri nasb ve ta'yîn olunup hükm verildi.

Fî 6 Z sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Gerede

Silahdar / 24 / Musa Osman / 21

Mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûre kethudâyeri nasb ve ta'yîn olunup hükm verildi.

Fî 11 Z sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Bolu ve Viranşehir

Sipahi / 10 / Mehmed / serkölemanî-i (?) oda-i büzürg / 33

Mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûre kethudâyeri nasb ve ta'yîn olunup hükm verildi.

Fî 11 Z sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Kızanlık

208 / Ali Hasan / İlbasan / 34

Mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûre kethudâyeri ta'yîn olunup hükm verildi.

22 Z sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Ürgüb

8 / Hüseyin Osman / 13

Mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûre kethudâyeri nasb ve ta'yîn olunup hükm verildi.

Fî 22 Z sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Belgrad

37 / Ali 12 / Kilarî 24

Mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûre kethudâyeri nasb ve ta'yîn olunup hükm verildi.

Fî 22 Z sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Eskişehir

Kapucı Hasan Ali / 9

Mezkûrun mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle kethudâyeri olan (boş) ref'inden ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûre kethudâyerliği verildi.

7 Câ sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Yenişehir

Kazâ-i mezbûrda kethudâyeri olan (boş) fevtinden zümre-i silahdârândan 53 bölükde 32 akçe ulûfeye mutasarrıf olan Hasan İlyas'a ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince verildi.

7 Câ sene 81

Kethudâyerlik der-kazâ-i Bergos

Kazâ-i mezbûr kethudâyeri olan (boş) Bergos'da sâkin olmayup ve hüsn-i zindegânesi olmadığından zümre-i silahdârândan yevmî on üç akçe ulûfeye mutasarrıf ve otuz birinci bölükde olan Yusuf Hasan Tavaslı'ya (?) ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince verildi.

8 Câ sene 81

Kethudâyerlik kazâ-i (silik)

Silahdar / 110 / İsmail Hasan ...ıstabl-ı âmire / 19

Mezkûr mahall ve müstehakk olduğun ocak zâbitleri (silik) ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûrenin (?) kethudâyeri nasb ve ta'yîn olunup hükm verildi.

Fî 23 [Câ] sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Haleb

Sipahi / Süleyman Belgrad / 17 yalnız on yedir

Kazâ-i mezbûrun kethudâyerliği dârende Süleyman Belgrad için ocak zâbitleri ehl-i ırz olduğun şehâdet etmeleriyle bi'l-fi'il sipahioğullarım ağası Mehmed ve silahdâr ağası Receb zîde kadrumâ arzıyla verilmiştir.

Fî 25 Câ sene 81

Kethudâyerlik-i der-kazâ-i Antakya

Sipahi 49 / Hasan Ali / 11

Mezkûr mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle ağaları Mehmed ve Receb'in arzı mücebince kazâ-i mezbûrun kethudâyerliği tevcîh olunup yazılmışdır.

Fî 25 Câ sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Bosna (?)

Mezkûr hâlâ kazâ-i mezbûr kethudâyeri mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle zikr olunan kethudâyerliği mezkûra ibkâ ve mukarrer ve müceddeden tevcîh olunup ağaları Mehmed ve Receb'in arzları mücebince hükm yazılmışdır.

Fî 2 C sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Gergeve/Gergere (?)

Sipahi 18 Hasan 19 / Hasan 8

Mezkûr hâlâ kazâ-i mezbûr kethudâyerliği mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle zikr olunan kethudâyerliği mezkûra tevcîh olunup ağaları arzı ile hükm yazılmışdır.

Fî 11 C sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Bozok

Silahdar / 108 / Himmət Mustafa Bozok / 14

Kazâ-i mezbûrun kethudâyeri olan fevt olmağla ve kethudâyerliği ve mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle zikr olunan kethudâyerliği mezkûra tevcîh olunup ağaları arzı ile hükm yazılmışdır.

11 C sene 81

Kethudâyerlik-i Timurhisar

Silahdar / 46 / Mustafa (?) Abdülhalim / Tokad / 17

Mezkûr mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğundan ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle kethudâyeri olan (silik) Ahmed ve Receb arzıyla kazâ-i mezbûrun kethudâyerliği verilmişdir.

Fî 3 C sene 81

Kethudâyerlik-i Karahisar-ı sâhib

Sipahi / 97 / Mehmed Hasan Yeniçeri

Mezkûr mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğundan ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle kethudâyeri olan (boş) ref'inden ağaları Ahmed ve Receb arzıyla kazâ-i mezbûrun kethudâyerliği mezbûra verilip mücebince hükm yazılmışdır

Fî 19 C sene 81

Kethudâyerlik-i Selanik

Sipahi bölük 107 / Mehmed Kulağuz / 30

Mezkûr mahall ve müstehakk olduğundan kethudâ-i sâbık ref'inden Selanik kethudâyerliği arz-ı hâli mücebince mezbûra verilüp hükm yazılmışdır.

Fî gurre-i B sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Kastamonu

(yırtık)

Mezkûr hâlâ kazâ-i mezbûr kethudâyeri mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle zikr olunan kethudâyerliği mezbûra ağaları Mehmed ve diğer Mehmed'in arzıyla hükm yazılmışdır.

Fî 26 B sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Ankara ve Çorba (Şorba) ve Murtaza ve Çubuk

Silahdârân 1 / Halil Mehmed / 25

Mezkûr hâlâ zikr olunan kazâların kethudâyerliği mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle zikr olunan kethudâyerliği mezbûre ağaları Mehmed ve diğer Mehmed'in arzıyla hükm yazılmışdır.

Fî 26 B sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Beyşehir ve Seydişehir

Sipahiyân / Mehmed Hüseyin / 9 sinîn yeniçeri / 12

Mezkûr hâlâ zikr olunan kazâların kethudâyerliğine mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle zikr olunan kethudâyerliği mezbûre ağaları Mehmed ve diğer Mehmed arzıyla hükm yazılmışdır.

Fî 8 Ş sene 81

Kethudâyerlik-i Güzelhisar

Sipahiyân / 69 / Şahin / Diyarbekir / 11

Mezkûr kazâ-i mezbûrun kethudâyerliğine mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeğle zikr olunan kethudâyerliği mezbûre ağaları Mehmed ve diğere Mehmed arzıyla hükme yazılmışdır.

Fî 13 Ş sene 81

Kethudâyerlik-i livâ-i Amasya

Bölük 11

Mehmed Mustafa / Mustafa yevm 30

Evâil-i R sene 81

Kethudâyerlik-i kazâ-i Hezargrad

Mehmed Abdi / Müttekâ'id

Evâil-i Z sene 81

İki bini dahi fermânları beğlikçi üzerindedir

Kethudâyerlik-i Erzurum

Bölük 204

Ali Osman Erzurum / 21

Kazâ-i mezbûrun kethudâyeri olan (boş) fevt olup mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ihbâr olunmağla zikr olunan kethudâyerliği ağaları Mehmed ve diğere [Mehmed] arzıyla hükme yazılmışdır.

Fî 11 L sene 81

Kethudâyerlik-i Bursa

65/ Murtaza Rumalan oda-i büzürg (?) 21

Kazâ-i mezbûrun kethudâyeri olan Hızır Sivas beylerbeyisiyle gidüp kethudâyerliği mu'attal kalmağla mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle kazâ-i mezbûrun kethudâyerliğinde mezbûrı istihdâm olunmak için ağaları Murad ve Mehmed arzıyla hükme verilmişdir.

Fî 12 L sene 81

Kethudâyerlik-i Haleb

Silahdârân / Bölük 124 / Hasan Osman / 19

Mezkûr zikr olunan kazâ-i mezbûrun kethudâyerliğine mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle mezbûru kazâ-i merkûmun kethudâyerliği hizmetinde istihdâm olunmak ricâsına ağaları Murad ve Mehmed arz etmeğın mücebince hükme yazılmışdır.

Fî 12 Zâ sene 81

Kethudâyerlik-i Kayseriye

Bölük 84

Derviş / Kayseriye / teberdâr-ı saray-ı atık / 23

Mezkûr mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle kethudâyerliği hıdmetinde istihdâm olunmak üzere ağaları tarafından arz verilmeğle mûcebince hükm verilmişdir.

Fî 12 S sene 1082

Kethudâlık-ı Ayntab

Sipâhiyân / 27 / Mustafa – Hüseyin – Ahmed / Yeniçeri / 21

Kazâ-i mezbûrda bundan akdem kethudâyeri olan Hüseyin fevt olmağla mezbûr mahall ve müstehakk ve ehl-i ırz olduğun ocak zâbitleri şehâdet etmeleriyle kethudâyerliği hıdmetinde istihdâm olunmak üzere ağaları tarafından arz verilmeğle mûcebince hükm verilmişdir.

Fî 3 S sene 82